sempozyum

İstanbul, 18 Aralık 2004

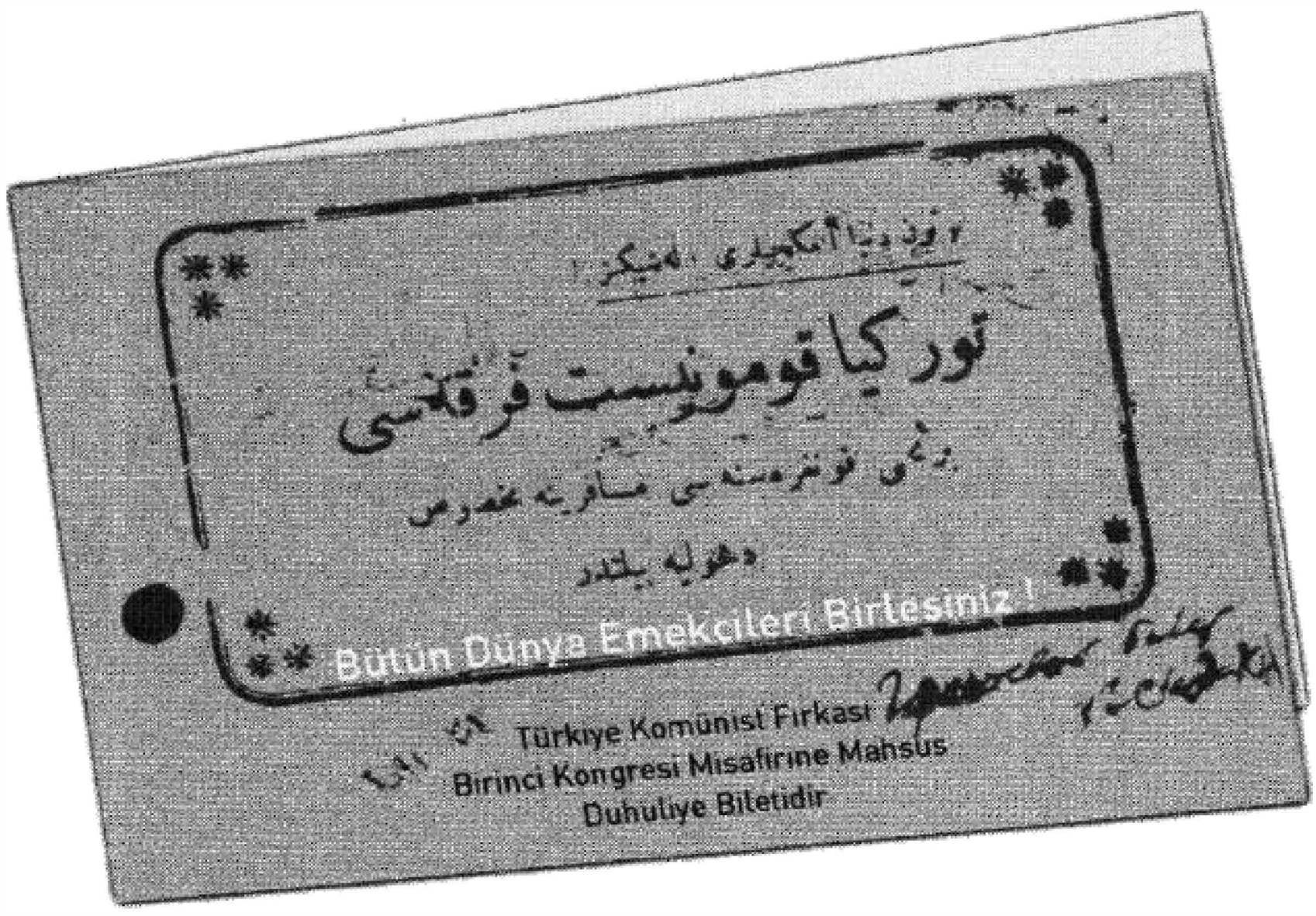
1920-21'ler Türkiyesi ve Mustafa Suphi'lerin Dönüşü

TÜSTAV

sempozyum
istanbul, 18 Aralik 2004

1920-21'lerTürkiyesi VG Mustafa Suphi'lerin Dönüşü

1. Basım Haziran 2005

İÇİNDEKİLER

Sunu 7

Açış Konuşması / Nihat Sargın 9

I. Oturum 11

II. Meşrutiyet Döneminde Fikir Hareketleri / Doğan Özlem 15

1920'lerde Sol Hareket / Mete Tuncay 33

Sorular - Cevaplar - Katkılar 37

Atölye 47

Uluslararası Arşivlerimiz, Araştırmacılar ve

Kurtuluş Savaşı Belgeleri / Engin Berber 51

Ulusal Arşivlerimiz ve Kurtuluş Savaşı Belgeleri / Selami Kılıç 73

TÜSTAV Arşivinin Düzenlenmesi Sırasında Tasnif Edilen Belgelerin

Düşündürdükleri / Yücel Demirel - Hamza Tığlay 81

Sorular - Cevaplar - Katkılar 83

II. Oturum 89

1920-1921 Anadolu'su ve Mustafa Suphi / Rasih Nuri İleri 93

Yeni Belge ve Bilgiler Işığında "Mustafa Suphiler"in

Türkiye'ye Dönüşü / Yavuz Aslan 101

Türkiye Komünist Partisi'nde Dr. Fuat Sabit Fraksiyonu ve

Süleyman Nuri Faktörü / Emel Akal 131

Sorular - Cevaplar - Katkılar 157

SUNU

Geçtiğimiz yılın sonlarında, TÜSTAV'ın 3. Genel Kurulu'nun arife günü, 18 Aralık 2004'te yapılan "1920-21'ler Türkiyesi ve Mustafa Suphi'lerin Dönüşü" sempozyumu, 2 oturum ve 1 atölye çalışması olarak tasarlandı.

1920-21'ler Türkiyesi'nin, düşünsel, sosyo-ekonomik ve siyasal yapısının irdelenmesinin öngörüldüğü 1. oturum, sosyo-ekonomik yapıyı ele alacak Sayın Arus Yumul'un zorunlu sağlık sorunları nedenleriyle katılamaması nedeniyle bir ölçüde eksik kaldı.

2. Oturum, Mustafa Suphi'lerin Dönüşü ise, esas itibariyle TÜSTAV Yayınlarından hemen 2004 başlarında 2 cilt olarak yayımlanmış olan *TKP MK1920-1921 DÖNÜŞ BELGELERİ* kitabı içinde yer alan yeni belge ve bilgiler çerçevesinde ele alınmak üzere düşünülmüştü.

İki oturum arasında yapılması öngörülen Atölye'de ise, ulusal arşivler ve Kurtuluş Savaşı belgelerine ilişkin bilgilerin ortaya konması hedeflendi.

Oturum ve atölye çalışmalarına katılımın oldukça yüksek olduğu sempozyumda, gerek oturumlar, gerekse atölye çalışmaları soru-cevap-katkılarla birlikte öngörülen süreleri aştı. İşte bu kitapla, zaman yokluğu veya kısıtlılığı nedeniyle sempozyumu izleyemeyenlere sempozyumda sunulan tebliğleri ve soru-cevap-katkı bölümlerini sunuyoruz. Kitapta gerek tebliğler, gerekse soru-cevap-katkılar, tebliğ sunanlar tarafından gözden geçirilmiş ve zenginleştirilmiş olduğundan, sempozyumun bütününü izleyenler açısından da yepyeni bilgiler içermektedir.

TÜSTAV bu sempozyumla Türkiye tarihine belgelerle yaklaşmanın önemini bir kez daha ortaya koyduğu inancındadır. Sempozyuma gerek tebliğleriyle, gerek soru-cevap-katkılanyla, gerekse izleyici olarak katılanlara teşekkür ediyoruz.

Erden Akbulut
Haziran 2005

AÇILIŞ

Nihat SARGIN*

Değerli bilim insanları, sayın konuklar, Vakfımız adına hepinizi saygıyla ve yaşıma hoşgörünüze sığınarak, müsaadenizle, sevgiyle selamlarım. Hoşgeldiniz, diyorum. Vakfımız, adında belirtildiği gibi ülkemizin sosyal tarihinin araştırılması, bunun için belge toplanması, arşivlenmesi, korunması ve ilgili çevrelerin ve bu çevreler içinde de özellikle bilim insanlarının dikkatine ve hizmetine sunulması için uğraş vermektedir.

Vakfımız ayrıca bu engin tarih içinde belirli bir kesimin, en genel tanımıyla işçi sınıfının ve sol hareketin tarihi konusunu kendisine birincil görevi olarak seçmiş, uğraşını bu konu üzerinde yoğunlaştırmış bulunmaktadır.

Bu konu, seçilen bölümün bugüne gelinceye kadar devamlı iktidar karşıtı yapısından dolayı objektif olarak en az bilinen ve en az belgeye sahip olunan konusu durumundadır. Bu durum Vakfın çalışmalarını zorlaştırdığı ölçüde bu çalışmaların önem ve değerini de artırdığını düşünmekteyiz. Bu objektif zorluğu asgariye indiren ise yine Vakfımızın kurucuları, üyeleri, destekçilerinin belki de seçilen kesimin insanlarından olması, ilişkilerinin bu çerçevede yoğunlaşmış olması ve nihayet yaşamlanna anlam kazandıran çalışmalarının bugün gelmiş geçmiş çalışmaların belgelenerek bilimsel tarihe aktarılması işinde de aynı heyecan ve özveriyle çalışma arzu ve gayretleridir.

Bu çerçevede Komintern arşiv ve belgelerini esas alarak kitaplaştırılıp kamuoyunun bilgisine sunulan *TKP Merkez Komitesi 1920-21 Dönüş Belgeleri* vesilesiyle düzenlenen bu sempozyumda sosyal tarihimizin bu hem çok acı, hem de karanlık noktalan pek çok olan konusu üzerinde, katılan bilim adamlarımızın değerli katkılarıyla, hiç değilse kimi noktaların daha aydınlığa çıkacağı, ışığa ve gerçeğe kavuşabileceğini umut etmekteyiz.

Bu fırsattan yararlanarak Vakfımız ile akademik dünya ve üniversiteler arasında ilişkilerin oluşma ve gelişmesini büyük sevinçle karşıladığımızı belirtmek isteriz. Bu ilişkileri daha geniş çerçeveye taşımak, düzenli bir şekilde geliştirmek niyetindeyiz.

Çağrımızı kabul ederek bugün sempozyumumuza katılan değerli bilim insanlarına Vakfımızın teşekkürlerini sunuyorum. İstanbul Bilgi Üniversitesi'ne de salonlarını ve bütün olanaklarını sempozyuma ve genel kurulumuza tahsis ettikleri, bu sempozyumu eski deyimle kuvveden fiile çıkması, yani gerçekleştirilebilmesindeki önemli katkısı dolayısıyla da ayrıca teşekkür borçluyuz.

Ben de, kişisel olarak hazır bulunanlara beni dinlediğiniz için teşekkür ederim. Umarım bilim insanlarının kendileri kadar değerli fakültelerini fazla işgal etmiş olmayız.

I. OTURUM

1920-21'ler Türkiyesi
Arus Yumul
Mete Tuncay
Doğan Özlem

Atatürk ve Mustafa Suphi'lerin Dönüşü

1920-21'ler Türkiyesi

Seminer

Doğan ÖZLEM- Sempozyumumuzun ilk oturumunda Arus Yumul'un bir mazereti nedeniyle bulunmamasından ötürü iki kişiyle bu oturumu gerçekleştireceğiz.

Bize ayrılmış 1.5 saatlik bir sürenin konuşmalara ayrılmış yirmişer dakikalık bölümünü biraz uzatma olanağı doğdu. Yarımşar saatlik konuşmalardan sonra geriye kalan son yarım saati tartışmalara ayırabileceğiz. Ben 1920'lerde ülkemizdeki fikir hayatı üzerine genel bir tasvir sunmaya çalışacağım. Sonra da bir küçük değerlendirme ile konuşmamı sonlandıracağım. Sayın Tuncay aynı dönemin siyasi tarihi üzerinde konuşacak.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE FİKİR HAREKETLERİ*

Doğan ÖZLEM**

Giriş

Şimdi bu 1920'lerdeki fikir hayatı üzerine konuşmak için ne yazık ki elimizde çok fazla kaynakça yok.

Sempozyumun bu ilk oturumunda Mete Tuncay ile birlikte, 1920-21 'lerde Türkiye'deki siyasi hareketler ile fikir hareketleri üzerinde duracağız. Dönemin siyasi tarihini Mete Tuncay işleyecek. Ben dönemin fikir tarihi hakkında derli toplu bir izlenim verme amacıyla sınırlı bir sunumda bulunmaya çalışacağım. Bu sınırlılık içinde sadece dönemin fikir hareketlerinin adlarının, dayandıkları temel görüşlerin, başlıca temsilcilerinin, önemli yayınlarının söz konusu edilebileceği bellidir. Tuncay'ın ve benim sunumlarımızdan beklenenin, sempozyumun ana konusu olup öğleden sonraki oturumlarda ele alınacak olan "Mustafa Suphi Olayı"nın nasıl bir tarihsel ve fikri ortamda cereyan ettiğinin hatırlanıp tartışılması olduğu açıktır.

II. Meşrutiyet dönemi, fikir tarihimiz açısından oldukça hareketli bir dönemdir. 1920-21 'li yılların fikir hareketleri de bu dönemin sonuna rastlar ve bu nedenle bu hareketlerin anlaşılması, dönemin bütünüyle ele alınmasını gerektirir. Ben de burada genel olarak II. Meşrutiyet'teki fikir hareketleri üzerinde duracağım.

Ne yazık ki, dönem hakkında çok geniş bir kaynakçaya sahip değiliz.[1] Bizde düşünce tarihçiliği, özellikle yakın dönem düşünce tarihçiliği, hâlâ sahiplenilmeyi bekleyen, büyük ölçüde bakir bir alandır. Son yıllarda bu konudaki çalışmaların eskisiyle oranlanamayacak ve ileriye dönük olarak umutlanmamızı sağlayacak derecede arttığını görmek memnuniyet vericidir. Öbür yandan ben de bir düşünce tarihçisi değilim. Yakın dönem düşünce tarihimize ilişkin bazı yazılarım ise, bir düşünce tarihçisi perspektifinden yazılmış yazılar olmayıp, bazı tespitlere dayalı olarak yaptığım birkaç genel değerlendirmeye yer veren bağımsız yazılardır. Burada da mevcut kısıtlı kaynakçadan bol bol alıntılar yapmak suretiyle yararlanarak ancak küçük bir derleme yapmayı ve birkaç genel değerlendirme notu sunmayı deneyeceğim.

Neden II. Meşrutiyet Dönemi?

Birinci Meşrutiyet'te meydana çıkan ve kökleri Tanzimat'a kadar giden karşıt dünya görüşleri, II. Meşrutiyet'in özgürlük havası içinde daha çok karşı karşıya geldiler ve çatıştılar. Ülken'in değerlendirmesine göre, Tanzimat ha-

yatta ve kafada ikilik yaratmıştı. Bu ikilik kafalarda çatışmasız, yanyana duruyor, senteze sokulmuyordu. Tüm Tanzimatçılarda görülen hem Doğulu hem Batılı olma niteliği, yine de sonuç itibariyle aydın zümre içinde rastlanan bir durumdu. Bu zümre içinde çeşitli ve hatta karşıt görüşler, aralarında çelişki olup olmadığının farkına bile varılmaksızın, aynı kişi ve grup tarafından benimsenebiliyordu. Öbür yandan bu zümre (Ülken bu zümreye "Beyoğlu Çevresi" diyor) ile medreseden yetişenler arasındaki eski kutuplaşma da devam ediyordu. Medreseden yetişenlerin halk arasındaki itibarı yüksekti. Buna karşılık aydın zümre ile halk arasında büyük bir kopukluk vardı.[2]

II. Meşrutiyetle birlikte aydın ve halk arasındaki kopukluk daha da belirgin hale geldi. Aydın, halkın dünya görüşünü "geri" buluyor, halk aydını kendinden saymıyordu. II. Meşrutiyet'le birlikte tam bir basın özgürlüğü yaşanmaya başlamasıyla, Tanzimat ve I. Meşrutiyet'te aynı kişi ve grupta farklı hatta karşıt görüşlerin beraberliği olgusuna da rastlanmaz oldu. Karşıt görüşler artık ideolojik söylemler içerisinde dile getiriliyor ve böylece fikir alışverişi ve tartışmasının yerini yavaş yavaş ideolojik kamplaşmalar alıyordu. II. Meşrutiyet, bu nedenle, Yeni Osmanlıcılık, Türkçülük, İslamcılık, Sosyalizm/Komünizm ve Avrupacılık (Batıcılık) adları altında birbirlerine cephe alan ideolojilerin çatıştığı bir dönem oldu.[3] 1908'den 1923'e kadar 15 yıl süren bu dönem, düşünce tarihimizde düşünce çeşitliliği açısından en zengin dönemlerden biri olmuş, Cumhuriyet döneminde böyle bir çeşitliliğe 1950'lerin ilk beş yılı ile 1960'lı yılların ilk 6-7 yılı dışında, bir daha rastlanmamıştır. Bu dönem, ideolojik kamplaşmaların düşmanlıklara döndüğü bir dönemdir de. O zaman belirmiş olan düşmanlıkların azalarak veya çoğalarak günümüze kadar geldiği ve günümüzde de açık veya örtük olarak devam ettiği söylenebilir. Bu ideolojiler içerisinde Türkçülük ile Sosyalizm/Komünizmin Yeni Osmanlıcılık, İslamcılık ve Avrupacılık/Batıcılık'a göre geç ortaya çıktıkları, hatta ancak II. Meşrutiyet döneminde adlarını duyurdukları bilinmektedir. Öbür yandan bu ideolojilerin taraftarlarının zaman zaman aynı siyasi parti veya siyasi organizasyon içinde yer almaları da nadir değildir. Örneğin İttihat ve Terakki Partisi içinde İslamcılar, Batıcılar ve Türkçüler bir arada bulunabiliyorlardı. Bunun gibi, Hürriyet ve İtilâf Partisi içinde de İslamcılar ve Batıcılar birleşebilmişlerdi.[4] (Batıcılarla İslamcıların aynı siyasi parti, siyasi organizasyon veya ekonomik çıkar birliği içinde yan yana yer almaları olgusuna bugün de rastlanabiliyor.)

/. *İslamcılık*

İslamcılar 1905'den beri *Sırât-ı Müstakim* adlı dergiyi çıkarıyorlardı. 1908'den sonra bu derginin yerini *Sebil-ür Reşâd* dergisi aldı. Bu dönemde İslamcıların Cemaleddin Afgani'den, Şeyh Muhammed Abdüh'ten etkilendikleri, bunların makalelerinin bu dergide yayımlandıklarını görüyoruz. Bu dergi etrafındaki İslamcılar Batılılaşmaya karşı yoğun ve zaman zaman saldırgan bir tepki gösteriyorlar; içlerinden bazıları ise zaman zaman İslâmi dogmaları ve İslâm geleneğini Batılı normlara uyarlama çabası içinde görünüyorlardı. Bu ikinci grupta yer alanlar daha sonra Türkçülerle ve Batıcılarla

uzlaştılar. Birinci grupta yer alanlar *Volkan, Sadayı Hak* gibi popüler dergilerde katı İslamcı bir çizgiyi sürdürdüler. *Ceride-i İlmiye", Mahfil", İslâm* gibi dergilerde ise, günlük politikadan uzak, ciddi ve düzeyli tartışmaların yer aldığı görülür. Ve bu grupta yer alanlar modernist İslamcılığa bağlı kalıp sonradan Türkçülerle ve bazı Batıcılarla uzlaştılar. *Sebil-ür Reşâd'm* başlıca yazarları Mehmet Akif, Aksekili Hamdi, Mahmut Esat, İzmirli İsmail Hakkı, Ahmet Naim, Tahir-ül Mevlevi, Bursalı Tahir, Ali Ekrem olmuştur. Bu yazarların büyük kısmı sonradan Türkçü-Batıcı olmuşlardır. Modernist İslamcı yazarlarına rağmen, *Sebil-ür Reşâd'm* çizgisi, katı ve gelenekçi İslama uygun bir çizgi olmuştur. Temel görüşleri Ülken'e göre şöyle özetlenebilir: "İslâm sadece bir din değil, bir sosyal düzen yasasıdır. Bu nedenle dünyanın nizamına onun şekil vermesi gerekir. İslama uymayanlar hak yoluna çağnlmalı, çağrıya uymayanlar, devlet başkanı bile olsalar, iktidardan uzaklaştırılmalıdır. İslâm halkçı ve demokratik bir dindir. İslâmda ruhban yoktur ve İslâmi ilkeler Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'ne uygundur. Halifelik en yüksek sosyal kurumdur. (Sait Halim Paşa, İslâmda "taassub"u eleştirmesine rağmen, bunalımlarımızın kökünde İslâm doktrininden uzaklaşmanın yattığını ileri sürmüştür.)"[5]

Gelenekçi İslamcılar Batılılaşmaya karşıydılar. Teknik bakımdan Batı'ya muhtaç olduğumuzu, fakat tekniği alırken inancı, ahlâkı, ruhu korumak gerektiğini ileri sürüyorlardı. Batı Doğu'yu teknik üstünlüğüyle yenmiştir, başka bir şeyiyle değil. Batı'ya karşı Batı tekniği ile mücadele edilmeli, fakat ondan inanç, ahlâk ve ruh olarak hiçbir şey alınmamalıdır. Gelenekçi İslamcılar İslâm birliğini bozacağı kaygısıyla her türlü milliyetçiliğe, bu arada Türkçülüğe de cephe almışlardı. Türkçülüğe karşı olmak bakımından Osmanlıcılarla birleşiyorlardı. Türkçülük Osmanlı ve İslâm birliği için zararlıydı. Örneğin Süleyman Nazif Türkçülere *İçtihad'da* hücum ederken Türkçülerin İslâm uygarlığına zarar vermiş olan Cengiz Han gibi bir paganı sahiplenmelerini kabul edilemez buluyordu. Mustafa Sabri Türkleri İslâmın düşmanı olarak görüyordu.[6]

Hilav'a göre, gelenekçi İslamcıların katı ve dogmatik görünümlerinde rakip ideoloji taraftarlarının İslama karşı yoğun hücumlarının da bir rolü olduğu açıktır. Özellikle Batıcılar İslamcılara karşı çok serttiler. İslamcılığın katı bir ideolojiye dönüşmesinde Batıcılardan sonra Türkçülerin hücumlarının da etkili olduğu belirtilmelidir. Türkçüler "ümmet" fikri yerine "kavmiyet" fikrini öne çıkarırlarken, İslamcılar kavmiyetçiliğin (sonradan "ulusçuluk"un) İslâm birliğinin parçalanmasına yol açacağı iddiasıyla Türkçülere saldırıyorlardı.[7] Öbür yandan, Ülken'e göre, bir İslâm birliği de ortada yoktu. Tam tersine İslâm dünyası tam bir parçalanmışlık arzediyordu ve İslâm coğrafyasının büyük kısmı Batılıların sömürgesi halindeydi. Aksekili Ahmet Hamdi, "Her kavmin (ulusun) kendi başına hareketi İslâm için felâkettir" diyordu; fakat bir İslâm birliğinin nasıl mümkün olabileceği hususunda susuyordu. İslâm birliği olan değil, olması gereken bir şey, bir idealdi.[8]

2. Batıcılık

Batıcılık İslamcılıktan eskidir. III. Ahmet'le başlamış, D3. Selim'le ilk başarısını kazanmıştır. Ondan sonra Türkiye'nin yöneldiği taraf, bilindiği üzere, hep Batı olmuştur. Osmanlı, yenilgilerinin sebebini Batı'nın üstünlüğünde görmekte ve Batı'yı örnek almaktadır.

Ülken Batıcılığın gelişimini şöyle değerlendiriyor: "Plansız ve iradesiz Batılılaşma hareketi, İslamcılığı besledi. İslamcılığı özellikle Batılılaşma adı altında yüzeysel bir Batı taklitçiliğini savunanlara karşı oluşan sert tepki de beslemiştir. Bununla birlikte II. Meşrutiyet'e özgü Batıcı hareketler, Tanzimat'ın yüzeysel Batı taklitçiliğinden öteye geçmeyi bazı yönlerden başarmıştır. Tanzimat'ın 'medeniyetçilik' adı altında bağlandığı Batıcılık, devlet yönetiminde ve eğitimde Batılı yönde bazı reformlar gerçekleştirilmekle birlikte, Batı'nın sabit klişeler, giyim, kuşam ve görgü kurallarında Batı'yı taklitle sınırlı kaldı. II. Meşrutiyet'le birlikte şunun farkına varıldı: II. Abdülhamid'e karşı 'hürriyet' sloganı altında yürütülen muhafelet, II. Abdülhamid'in 'istibdad'ının kalkmasından sonra neredeyse slogansız kaldı. Ve 'istibdad'ın kalkmasıyla hürriyet sorununun çözülmediği de görüldü. Özgür bir ortamın bir amaç olmadığı, sorunların çözümü için ancak bir araç olabileceği anlaşıldı. Özgürlük gelmişti, fakat sorunlar oldukları yerde duruyordu. Bu sorunların başlıcalan şunlardı: 1. Eşitlik ve özgürlük kazanan imparatorluk kavimleri, etnik gruplar arasında birlik nasıl sağlanacaktı? 2. Azınlıklar karşısında ekonomik yönden zayıf kalmış olan, fakat imparatorluğun esas nüfusunu oluşturan çoğunluğun kalkınması nasıl sağlanacaktı? 3. Eğitimde hangi'yöntemler kullanılacak ve bu konuda hangi Batılı ülkenin eğitimde uyguladığı yöntemler örnek alınacaktı? 4. Aile, kadın ve çocuk haklan nasıl düzenlenecekti? 5. Mevcut dinsel hukuk bir yana, örfi hukuk uluslararası hukukla nasıl bağdaştırılacaktı? Örfi hukukla şer'i hukuk nasıl bağdaşacaklardı? 6. Tanzimat'ın girdiği borçlar, kapitülasyonlar dururken ekonomik kalkınma mümkün olabilecek miydi?"?

Batıcılara göre önce çeşitli kavimlerin varlığı dolayısıyla ayrıcinstenliği (heterojenliği) esas alan "ümmet sistemi"ne dayalı olan imparatorluğun yapısını, bircinstenliği (homojenliği) esas alan bir "millet sistemi"ne göre yenilemek gerekiyordu. Ne var ki, imparatorluğun çeşitli kavimlerinde uyanan milliyetçilik tabii ki Türklerde de uyanmıştı; dolayısıyla bircinstenliği esas alan bir "millet sistemF'ne geçmek hiç de kolay görünmüyordu veya ancak Türklerin hâkim kavim olarak azınlık halindeki kavimleri ikna veya zor yoluyla bir çatı altında toplamaları gerekiyordu. (Sonradan Cumhuriyet bunu yapacaktır.) Bu durum Batıcılar arasında bölünmelere yol açtı. Birçok hizip ortaya çıktı.

1. Önce Tanzimat'ın "medeniyetçF'lerinden söz edelim. Onlar, Osmanlı birliğini koruyarak Batılılaşmak gerektiğini savunuyorlardı. Bu nedenle Osmanlı örfünü ve İslâm geleneklerini muhafazaya yönelik bir Batıcılık taraftarıydılar. Bu amaca eğitim ve öğretim yoluyla ulaşılabileceğine samimi olarak da inanıyorlardı. Emrullah Efendi, Sâtı Bey gibileri böyle düşünüyorlardı. Ne

var ki Emrullah Efendi aşırı bir Fransız hayranıydı, bir Frankofildi, Batılılaşmayı Fransızlaşma olarak görüyordu. Buna karşılık Sâtı Bey, Batı'da başka seçeneklerin olduğunu gören, araştırmacı ruha sahip biriydi. *İçtihat* dergisinde, bir "medeniyetçi" olarak Tanzimat zihniyetini savunuyordu. Mektep-medrese tartışmasında Tanzimat'ın mekteplerden yana tavrını onaylıyor, medreselere fen dersleri koymakla onların ıslah edilemeyeceğini belirtiyordu. Tanzimat'la birlikte ortaya çıkan Doğu-Batı ikiliğinin doğal ve zorunlu olduğunu, devlet yönetiminden eğitime ve yargıya kadar bu ikiliği kabul etmek ve yaşatmak gerektiğini ileri sürüyordu.

2. Batıcıların bir kısmı ülkenin en önemli sorununu sosyal örgütlenme yetersizliği olarak görüyorlardı. Onlara göre ülke üretici ve girişimci insan yetiştirmediği, yalnız genel işlere koşan memur sınıfı ve kişisel girişimcilikten uzak çiftçi yetiştirdiği için bütün Batılılışma hareketleri başarısız kalmıştır. Prens Sabahattin'in başı çektiği bu grup, önce toplumsal yapının analizini, daha soma bu yapının ileri Batı uygarlığının temelindeki toplumsal yapı örneğinde dönüştürülmesini sağlayacak bir eğitim sisteminin gerekliliğini savunuyordu. Politikada önce liberal eğilimli Ahrar Partisi (Hür Olanlar Partisi) ile birleşmeye karar vermişlerse de, somadan politika dışı kalmayı tercih etmişlerdir. Prens Sabahattin'in etkisiyle alınan bu karar, hareketin etkisini hayli azalttı. Sabahatin hayal kmklığına uğrayarak Avrupa'ya döndü.[10]

3. Pozitivistler: Batıcıların üçüncü grubu, *Servet-i Fünun* ve *Ulûm-ı İçtimaiye* dergileri etrafında toplanan pozitivistler olmuştur. Bu grup içinde sosyalizme ve materyalizme geçenler de oldu. Sosyalistler ve materyalistler, hakikati Batı'da görüyorlar, Doğu'ya ve geçmişe bakmayı gereksiz buluyorlardı. Bu husta pozitivistlerden daha radikaldiler. Öyle ki, Ethem Nejad, Suphi Ethem, Refik Nevzad gibi sosyalistler daha ileri bir hizip kurmaya çalıştılar. Meşrutiyet yıllarının sosyalist hareketi henüz çok zayıf olmakla birlikte, fikir hareketi olarak ilginç yönlere sahiptir. (Biraz ileride "Sol Düşünce" başlığı altında bu yönlerin bazılarına değineceğim.) Bunlara Dr. Rıza Bey'in Sosyal Demokrat Partisi'ni ve sosyalist Hilmi'yi katmalıyız. Ülken'e göre, "Henüz büyük endüstrisi, yeteri kadar işçisi, işçi sendikası ve teşkilâtı olmayan bir memlekette sosyalist düşünce biraz erken ve hayali sayılabilir. Nitekim bu ilk denemeler kuvvetli hiçbir iz bırakmadan kaybolmuştur."[11]

Pozitivistler içinde en etkili grup *Jön Türkler* olmuştur. Onlar "Kuvvetli ve üstün olan herşey Batı'dadır" şeklinde bir hayranlık duygusu içindeydiler. Aynı hayranlık Tanzimatçılarda da vardı; fakat onlar geçmişten gelen herşeyi değiştirme yanlısı değillerdi. Halbuki bu yeni Batıcılar hayranlığın sonuna kadar giderek radikal bir değişim istiyorlardı. Doğu'dan gelen herşeyi "geri", Batı'dan gelen herşeyi "ileri" buluyorlardı. "İlericilik" ve "gericilik" sözcüklerini siyasi terminolojiye iyice kazıyanlar bu Jön Türkler oldular. Geleneğe bağlanmak isteyenleri gericilikle suçladılar. "Donmuş kurallara bağlananlar ve fanatikler için bu suçlama doğru olsa bile, geçmişin tam bir inkârına gittikleri için kendileri de fanatizme kaydılar ve Batıcılık düşmanlığını kendi elleriyle körüklemiş

oldular. Bu hareket içinde Celâl Nuri, Kılıçzade Hakkı, Ali Kâmi gibi yazarlar, Abdullah Cevdet'in ve onun *İçtihad* dergisi etrafında birleşmişlerdi. Bununla birlikte derginin yazarları arasında tam bir fikir birliği de yoktu. Rıza Tevfik Batıcılığı benimsemekle birlikte, halk edebiyatına, Doğu şiirine ve İslâm felsefesine yönelmenin gerekliliğini de vurguluyordu. Jön Türkler, kadın hakları, kadınların eğitimi, köylülükten kurtuluş, medrese karşıtlığı, kadınların örtünmesine tepki, çok kadınla evlenmenin reddi, ailenin modernleşmesi gibi konularda olduğu gibi, Arap harflerinin değiştirilmesi, uluslararası tartı ve ölçü sisteminin kabulü, laikleşme gibi konularda da radikalizmlerini ortaya koyuyorlardı. Bu radikalizm İslamcı cephede tepki doğuruyordu ve *İçtihad* ile *Sebil-ür Reşâd* dergileri arasında uzun tartışmalar ortaya çıkıyordu".[12]

4. Türkçülük

Türkçülük, önce hem İslamcılar hem Batıcılar tarafından tepkiyle karşılanan bir akım olmuştur. Türkçülüğün ilk kımıldanışları Yeni Osmanlılar zamanına kadar uzanır. "Turan" sözcüğü önce Macarlar tarafından 1839'da Türk kavimlerine kök arama amacıyla kullanılmıştır. Fakat Turan Cemiyeti ancak 1911'de Budapeşte'de kurulabildi. Türkiye'nin genel fikir havası ise, bu yeni kavramın girmesine uzun zaman elverişli olmadı. Hermann Vambery "pantürkizm"in babası sayılır. *Bir Sahte Dervişin Seyahati* adlı Orta Asya'ya ilişkin eseri, önce İstanbul'da Türkçe, daha sonra Almanya'da *Reise in Mittelasien* (Orta Asya'ya Yolculuk) adıyla Almanca basıldı (Leipzig, 1873).

Türkiye'de ilk Türkçüler Tanzimat edebiyatçılarıdır. Şinasi[13] 1845'de Arapça, Farsça ve Türkçe yazdığı bir mülemmada yalnız Öztürkçe sözcükler kullanmayı deniyordu. Ziya Paşa "Şiir ve İnşa" adlı yazısında şöyle diyordu: "Türklerin tabii şairi Baki, Nef'i değildir. Tabii şiirimiz taşra halkıyla İstanbul'un avamı arasında durmakta olan çöğür şairlerinde deyiş, kayabaşı, üçleme denen nazımlardır."

Türkçülüğü ciddi bir çığır haline getiren, Türkçe sözlük çalışmasıyla Ahmet Vefik Paşa (1823-1891) olmuş, *Lehçe-i Osmanî* ile Türkçülük hareketinde bir rehber oluşturmuştur. Türkçeyi Osmanlıca'dan ayrı bir bütün olarak ele alan Ahmet Vefik Paşa, Türk tarihinin Osmanlılarla başlamadığını ve bütün Türk kavimlerini içine alması gerektiğini ileri sürdü. Bu konuyu *Hikmet-i Tarih* adlı eserinde incelediği gibi, Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın *Evsal-ı Şecere-i Tür-&/*'sini Batı Türkçesine çevirerek yayımladı. Sözlüğün önsözünde Türk kavimlerinin karşılaştırmalı dil incelemesine ilk defa girişti̇ğini söyler.

Bu sırada Yeni Osmanlıların en kuvvetli ideologu olarak görünen Namık Kemal[14] Tükçülük hareketine yabancı kaldı. Bununla birlikte, Abdülhak Hamit'e yazdığı bazı mektuplarda hece vezni ve sade dille tiyatro denemesini tavsiye ediyordu.[15]

Ali Suavi[16] *Muhbir* ve *Ulûm* dergilerinde Türkçülüğü ve Türkçe yazmayı devamlı olarak söz konusu etti. Dikkate değer olan nokta, onun Türkçülük ile İslamcılık ve Batıcılık arasında hiçbir karşıtlık görmemesi ve bu üç akımı ay-

nı zamanda savunmasıdır. "O, Mahmut Celâlettin Paşa'nın Fransızca *Eski Türkler* adlı eserinden hareketle başlıca şu fikirleri savundu: 1. Türklere kendi güçlerini göstermek, Türk olmayanların da aynı ırktan olduklarını kanıtlayarak 'millet-i Osmaniye' hayalini tarihi gerçeklere dayandırmak, 2, Ari ırkta başka ırklardan üstün özellikler gören Avrupalıların bencilliğine karşı 'ırk birliği' fikrini ileri sürerek iki alem arasındaki düşmanlığı azaltmak. Hayale kaçan bu teorinin bazı bilimsel sonuçları da vardı: Batı uygarlığını kuran 'Touro-Arien'lerdir (Türk-Ari ırk). Türkler İslâm uygarlığına geçince kendi Türk-Ari uygarlıklarından ayrıldılar. Dolayısıyla yeniden Avrupa uygarlığına girmeleri, eski durumlarına dönmekten başka bir şey değildir. Bu da Batı fikir hayatının ve tekniğinin kabulü yoluyla olacaktır."[17]

Celâlettin Paşa'nın oğlu Ferik Enver Paşa, mütareke yıllarında çıkan *Edebiyat-ı Umumiye* dergisinde bu tezi devam ettirdi. Onun damadı da sözcük sesleri ile eşya arasındaki ilişkiler üzerine yaptığı araştırmada, yine ondan esinlendi. Yusuf Ziya da Yunan tanrı adlarının Türkçe olduğunu iddia etti. Bu abartılı Türkçülük ilgi çekmekle birlikte, bilim çevrelerinde gayriciddi bulunuyordu.

Türkçülüğün ilk kımıldanışları üzerinde bazı dış etkilerin de rolü olmuştur: 1. Türkologların Türk dili ve tarihine dair eserlerinin okunması Türkçülüğü geliştiriyordu. Abel Remusat, Silvestre de Sacy, Degnuignes, David gibi bir kısmı eski, bir kısmı yeni yazarların yayımlanan eserleri Batı'dan haberi olan Türkiye fikir çevrelerinde tanınmaya başlamıştı. 2. İngiliz-Rus siyasi gerginliği yüzünden çıkan olayları da bu arada hatırlamalıdır. Kaşgar'ın Çin'den ayrılması üzerine Yakup Han, Yakup Bey'i İstanbul'a elçi olarak göndermişti. Kaşgar Tarihi'nin İstanbul'da yayımlanması, Vefik ve Suphi Paşaların Doğu ve Türk meselelerine karşı gösterdikleri yakın ilgi aynı yıllara rastlamaktadn.

Aynı dönemde Türkiye dışındaki Türkçülük hareketinin de Türkiye'yle ilişkisi varsa da, hareketin daha çok Rus kültürü ve romantizm etkisiyle uyandığını görüyoruz. Ahundzade Mirza Fetin Ali (1811-1878) Arap harflerinin düzeltilmesi için 1863'de İstanbul Hükümeti'ne başvurmuş ve bir sonuç alamamıştı. 1850-1857 arasında Azeri Türkçesiyle halk âdetlerini betimleyen komedilerini yayımladı. 1860-1870 arası Batı etkisiyle canlanan Türkçülük bir süre zayıf düştü. 1876'dan sonra Batıcı fikirlerin yanında Türkçülük yeniden uyandı. Şıpka kahramanı diye tanınan Süleyman Paşa, askeri okullar nâzın olduğu sırada yazdığı ders kitaplarıyla bu fikri öğretime soktu. İlk defa *Sarf-ı Osmani* Osmanlıca Grameri) yerine *Türkçe Sarf*'ı yazdı. Özbekler tekkesi şeyhi Süleyman Efendi *Lugat-ı Çağatay'ı* çıkardı ve burada Çağatay ve Batı Türkçelerini karşılaştırdı.[18]

Ahmet Mithat,[19] kitaplarının birçoğunda Batıcılık fikri yanında Türkçülüğe de yer veriyordu. Osmanlı milleti teorisini kurmaya çalıştığı, hatta Türkçülüğe karşı tavır aldığı ilk döneminden sonra bu fikirlerini terketti, Türkçülüğe yöneldi. Özellikle son yıllarında Türkçülük hareketi içinde yer aldı. O sırada Türkçülükle en çok tartışan akımlar Osmanlıcılık ve İslamcılıktı. Bu iki

akım, Osmanlı Devletini kurtarma misyonunu üstlenmiş akımlar olarak, Türkçülüğü Osmanlı'yı parçalayacak bir bir akım olarak görüyorlardı. Özellikle İslamcılar Türkçülere ümmet birliğini parçalayacakları için ve pagan Türk büyüklerine aşın ilgi göstermeleri nedeniyle öfkeliydiler.

Türk olmayan birisi, Cemaleddin Efgani (1836-1897) Türkçülüğün savunucularındandı. O, dil birliğini din birliğinden daha önemli ve esaslı sayıyordu ki, bu, Türkçüler arasında etkisini artınyordu. *Türk Yurdu* ve özellikle Mehmet Emin (Yurdakul) üzerinde etkili oldu. Şairi Türkçe şiir yazmaya o yöneltti.

Türkiye dışındaki Türkçüler arasında İsmail Gaspıralı (1851-1914) Kınm'da *Tercüman* gazetesini kurarak Türk kavimleri arasında bir kültür birliği kurma amacı taşıyan yayınlar yaptı. Osmanlı Türkçesiyle yazdı. Dilde tasfiyeci, sosyal hayatta modernistti. İstanbul'da Şemsettin Sami ve Mehmet Emin'le temas kurdu. Batı Türkçesine önem veriyor, an Türkçeciliği savunuyordu.

Türkiye dışındaki Türkçülüğün Türkiye'deki Türkçülüğe o sıralarda etkisi çok cılız olmuştur. 1897-1900 arasında Türkçülük yemden canlandı. Şemsettin Sami, Velet Çelebi, Necip Asım, Raif Fuat, dilci ve tarihçi olarak akımı beslediler.

Şemsettin Sami (1850-1904) *Kamus-ı Türki*'yi 1899-1901 arasında yazdı.[20] Türk diline hizmet etmek başlıca amacıydı.

O sırada *İkdam* gazetesi Türkçülük hareketinin merkeziydi. Necip Asım *Büyük Türk Tarihi*'ni yayımladı. Veled Çelebi *Türk Lügati'm* yazdı. Emrullah Efendi ve Bursalı Tahiri'nin de çalışmaları vardır. Raif Fuad sonradan TDK'nın savunduğu bir çizgide öztürkçeciliğe yöneldi.

Şinasi'de başlayan ve arkasından pek taraflısı çıkmayan edebi Türkçecilik, Mehmet Emin, Ahmet Hikmet Müftüoğlu tarafından canlandrnldı.

Türkçülük siyasi şekil alınca, dış Türklerle birleşme ideali olarak "ittihad-ı İslâm"ın karşısında yer aldı. Önce sınırları belirsiz bir yurdun adı olan "Turan", Türk kavimleri birliğinin son hedefi olarak lanse edildi. (Hüseyinzade Ali -Turan-, Yusuf Akçura, Akil Muhtar). 1908'de "Türk Derneği" kuruldu. Biraz sonra *Türk Yurdu* dergisi çıkmaya başladı. 1914'de daha geniş bir zümre "Türk Ocağı"nı kurdu. Türk Ocaklarının faaliyetinde İttihat ve Terakki rol oynamaya başladı.Burada Ziya Gökalp'in etkisi büyüktü. Ziya Gökalp'in üçlü teorisi, o zamanki Osmanlı Devleti idaresinde hakim üç siyaseti uzlaştınyordu.[21]

5. *Sol Düşünce*

1876-1923 yıllan arasında Osmanlı ülkesinde dört çeşit sol/sosyalist düşünce hareketinden söz edilebilir:[22]

1. Azınlıkların (Gayrimüslimlerin) Solculuğu:

Ermeni Solculuğu: Önce Hınçakyan Partisi, üç yıl sonra Daşnakzutyun (Er-

meni Devrimci Federasyonu), II. Meşrutiyet öncesinde İttihat ve Terakki ile ittifak ederek II.Abdülhamid'e "demokratikleşme" sloganı altında karşı çıktılar. Ne var ki, Ahmed Rıza yönetimindeki merkeziyetçi İttihat ve Terakkiciler, bu işbirliğine, yabancı devletlerin müdahale ihtimalini gözeterek karşı çıktılar. Daşnaklar 1909'de II. Enternasyonal'e Osmanlı seksiyonu içinde katılmışlar, Hınçaklar enternasyonalizm ile Ermeni ulusçuluğunu bağdaştırmaya çalışmışlardır. Ermeni solu içerisinde telif ve çeviri çok sayıda yayın yapılmıştır.

Makedon ve Bulgar Solculuğu: Bulgaristan 1878'de bağımsız olmuştu. Buna karşılık Makedonya'da Osmanlı egemenliği devam ediyordu. 1891'de Bulgar Sosyal Demokrat İşçi Partisi kuruldu ve Makedonya ve Edirne'de Sosyal Demokrat Grupları oluşturuldu. Bunlar da enternasyonalizm ile ulusçuluk arasında bir bağdaştırmaya yöneldiler.

Rumlar: Adalarda ve Anadolu'da yaşayan Rumlar, Türkler ve diğer Osmanlılar'la sol örgütlerde birlikte çalıştılar ve dergiler çıkardılar. Batı Anadolu'nun Yunanlılar tarafından işgali sırasında ise Yunan ulusçusu olarak davrandılar.

Selanik Yahudileri: Selanik 1912'de Osmanlı egemenliğinden çıkmcaya kadar, ülkenin en önemli liman kentlerindendi. 1909'da Avram Benaroya'nın önderliğinde kurulan Selanik İşçi Federasyonu, diğer etnik grupları da kapsamakla birlikte, esasen bir Yahudi örgütüydü. Örgüt Türkçe, Bulgarca, Rumca ve Ladino (Yahudi İspanyolcası) dillerinde birden yayımlanan *Amele Gazetesi* yanında başka yayınlar da yaptı. Yahudilerin Türk soluna katkıları diğerlerinkinden çok olmuştur. Mete Tuncay'a göre, onlar Osmanlı Devletinin dağılmasını istemiyorlardı. Çünkü Selanik Yahudilerin hâkim olduğu, ayrıcalıklı konuma sahip bulundukları bir şehirdi ve onlar muhtemel bir Hıristiyan egemenliğini hiç arzu etmiyorlardı.

2. *Osmanlı Solculuğu:* Hürriyetin ilânından (23 Temmuz 1908) Mahmut Şevket Paşa suikastine (11 Haziran 1913) kadar geçen görece özgürlükçü beş yıl ve I. Dünya Savaşından sonra, Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) ile saltanatın kaldırılması (1 Kasım 1922) arasındaki dört yıl boyunca İstanbul, Selanik ve İzmir'deki eylem ve etkinlikler bu ad altında anılıyor.

II. Meşrutiyet'le bilikte grevler çoğaldı, fakat bunlarda sosyalist bir bilinç yönlendirici değildi, daha çok ücret artışı talepleriyle sınırlıydı. Yine de hükümet bir Tatil-i Eşgal yasası çıkardı.

Kendisine "İştirakçi" (sosyalist) denen İzmirli gazeteci Hüseyin Hilmi (İştirakçi Hilmi)[23] 1910'da *İştirak* adlı bir dergi yayımlamaya başladı. Yönetim bu dergiyi kapatınca Hilmi ve arkadaşları başka adlar altında yeni dergi ve gazeteler çıkarmayı sürdürdüler. Aynı yıl içinde Hilmi ve arkadaşları Osmanlı Sosyalist Fırkası'm kurdular. Tuncay şöyle diyor: "Yazdıklarına bakılırsa, bunların sosyalizmi iyi bilmedikleri, özgürlükçü, ilerici, barışçı bir enternas-

yonalizmi savundukları görülür. Çevre tslâm ile de uzlaşma arayışı içindeydi." 1911 'de Refik Nevzad firkanın Paris şubesini kurmuştu.

1908-1913 döneminde Hilmi grubunun dışındaki bazı aydınlar da sosyalizmin yararlı, hatta kaçınılmaz olduğunu düşünmüşlerdir. 1913'de İttihat ve Terakki iktidarı her türlü muhalefeti bastırırken solculuğu da yasaklamış, örgüt önderlerini Anadolu'ya sürmüştür. Mütarekeden sonra İstanbul'da siyasal yaşam canlanınca Osmanlı Sosyalist Fırkası da 1919'da Türkiye Sosyalist Fırkası adıyla yeniden kurulmuş ve *İdrak* gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Bu dönemde Hilmi özellikle ulaştırma işçilerini örgütlemekte başarılı olmuştur. İşgal koşullarında yükselen yurtseverlik duygularından da yararlanak, 1921 'de görkemli bir 1 Mayıs kutlaması düzenlenmiştir. Fakat Tuncay'a göre Hilmi'nin parti içindeki diktatörce davranışları rakip sosyalist partilerin türemesine yol açmıştır. Ayrıca İkinci Enternasyonal yanlısı Sosyal Demokrat Fırka ve Marksist Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası gibi kuruluşlar da etkinlik göstermişlerdir. Anadolu zaferi gerçekleştiğinde, Hilmi çevresi dağılmıştı; onun bir cinayete kurban gitmesiyle örgütü de büsbütün yok olmuştur.

Milli Mücadele Anadolusu'nda Solculuk: Tuncay'a göre Milli Mücadele sırasında Anadolu sol hareketler konusu oldukça karmaşık bir konudur. Bir kere İttihat ve Terakki'nin devlet sosyalizmine eğilimli sol kanadından Anadolu'ya geçenler, TBMM'ye girenler vardır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda yurtdışına kaçan İttihatçı önderlerin, Teşkilat-ı Mahsusa'nın bir uzantısı olarak Rusya'da örgütledikleri İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı'nm da Anadolu'yla ilişkileri olmuştur. Bolşeviklikle Müslümanlığı antiemperyalist bir doğrultuda bağdaştırmak, Sovyetlerin de desteğini sağlamak isteyen bu grup, Türkiye şubesine Halk Şuralar (Sovyetler) Fnkası admı vermiş, programlar hazırlamıştır. Bu İttihatçı solunun öteki Anadolu sol akımlarıyla ortak özelliği İslâmiyetten yararlanma çabasıdır. Sosyalizm iyi Müslüman olmanın bir gereği diye sunulmuştur. Ancak bir yandan Sovyetlere bir yandan da Mustafa Kemal Paşa'ya karşı çekinceler taşıyan bu grubun Enver Paşa'ya endeksli olması, onun kaderini paylaşması sonucunu vermiştir.

1920 ilkbaharında TBMM kurulunca, Milli Mücadele'yi Bolşevik ve kâfir olmakla suçlayan tutucu dindar çevrelere karşı, Bolşevikliğin İslâmiyetin uygulanmasından ibaret olduğunu ileri sürerek Sovyetlerle işbirliği yapma ortamını hazırlamak amacıyla bir Yeşilordu Cemiyeti kurulmuştur. Genel Merkez üyelerini sol İttihatçılıktan gelen milletvekillerinin oluşturduğu bu dernek, Meclis dışında da örgütlenmeye başlayınca, Mustafa Kemal Paşa tarafından engellenmiştir. Tuncay'a göre, Yeşilordu'nun antiemperyalist "İslâm Bolşevizmi", komünizmi bir Müslüman etiği olarak yorumlamaktaydı. Bu cemiyetin TBMM'de "Halk Zümresi" adını taşıyan bir grubu da vardı. Mustafa Kemal Paşa bu oluşumu bölmek için, onların arasındaki güvendiği arkadaşlarına, Hakkı Behiç'in önderliğinde bir Türkiye Komünist Fırkası kurdurmuştur. Bu parti, Rus Bolşevizmini taklit etmek yerine, aynı ideallere varmak için ülke koşullarına uygun yöntemlerle bir programın izlenmesini savunmuştur.

Yeşilordu'nun başta genel sekreter (Tokat mebusu) Nâzım Bey olmak üzere, resmi fırkaya katılmayan birkaç üyesi, yurtdışındaki (Mustafa Suphi'nin başkanı olduğu) Türkiye Komünist Partisi'nin Anadolu kolu olan gizli partiyle birleşerek Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nı (THİF) oluşturmuştur. Bu yasal partinin kurucularından biri, bir şeyhtir: Bursa mebusu Servet Efendi. Asıl etkili önderin ise, sekreterliği üstlenen Baytar Bnb. Salih Hacıoğlu olduğu anlaşılıyor. THİF daha iki aylıkken, 1921 yılının Ocak ayında Çerkez Ethem ayaklanması vesilesiyle her türlü sol bastırılırken sona ermiş ve sorumluları İstiklâl Mahkemesi'nce mahkûm edilmiştir.

Mustafa Suphi Hareketi:

Sempozyumumuzun konusu itibarıyla bu hareketten diğerlerine oranla biraz daha fazla söz etmek gerekir.[24] Ayrıca ve zaten, Anadolu solunun en önemli akımı, dışarıdan gelen Mustafa Suphi hareketidir. Mustafa Suphi, İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirdikten sonra, 1910'da siyasal bilimler öğrenimini tamamlamıştır. Gazetecilik ve iktisat/sosyoloji öğretmenliği yaparken, Milli Meşrutiyet Fırkası'nın organı *İfham* gazetesini yönetmişti. 1913 yaz başındaki Mahmut Şevket Paşa suikasti üzerine o da Sinop'a sürülmüş, ama Rusya'ya kaçmıştı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Bolşevik olmuş ve Rusya Türkleri arasında etkinlik göstermiştir. 1917 Devriminden sonra Moskova'da yayımlamaya başladığı *Yeni Dünya* gazetesini Türkiye'ye de gönderiyordu. 1919 Mayısının sonunda Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesiyle Baku'ya yerleşen Mustafa Suphi, Ankara hükümetiyle haberleşmiş, bir yandan Sovyet yardımına aracılık etmeye çalışırken, bir yandan da Anadolu'da komünist örgütlenmeye izin verilip verilmeyeceğini araştırmıştır.

Komintern'in Eylül'ün ilk haftasında Baku'de düzenlediği Doğu Halkları Kurultayı'nda en kalabalık delegasyon, Türkiye temsilcileriydi. Mustafa Suphi çevresinden başka, İstanbul'dan ve Kuzeydoğu illerinden gidenler vardı. Enver Paşa'nın da, eski polis müdürü Azmi Bey'le birlikte Kuzey Afrika İslâm devrimcilerini temsilen katıldığı kurultayda, Türk delegelerin çoğu, Mustafa Suphi gibi İttihatçı düşmanıydı.

Kurultayın hemen ertesinde, 10 Eylül 1920 günü TKP'nin kuruluş kongresi toplanmıştır. Yandan çoğu ancak danışma oyu hakkıyla toplantıya katılan 74 delegenin önemli bir bölümü, merkez komitesine seçilen Kayserili İsmail Hakkı ve Süleyman Nuri gibi savaş tutsağı askerlerdi. 1919 başındaki Alman Spartakist hareketini izledikten sonra İstanbul'da örgütlenmiş çevreden gelen eğitimci (Arap) İsmail Hakkı merkez komitesine seçilmiş, Ethem Nejad genel sekreter olmuştu. Sovyet devrimi içinde yetişenlerden Mustafa Suphi de başkanlığa geçmişti.

Ülkeyi düşman işgalinden kurtarmak ve ulusal bağımsızlığı sağlamak amacında Ankara hükümetiyle işbirliği yapmaya hazır olan bu grup, Mustafa Kemal Paşa'nın bütün solu tek bir yasal örgüt içinde toplayıp kendi denetimi altında tutma politikasıyla çelişmiştir. Bakû'de küçük bir dış büro bırakarak

Türkiye'ye gelen Mustafa Suphi ve arkadaşları, Tuncay'a göre, Anadolu'da Çerkez Ethem ayaklanması nedeniyle yerli solun bastırıldığı 1921 Ocak ayının sonlarında, Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa ve Trabzon Valisi (Deli) Hamit Bey'in ayarladıkları bir düzenle yok edilmişlerdir.

THİF yöneticileri şubat başında partiyi kapatmakla birlikte kovuşturmaya uğramışlar, parti başkanı Nâzım Bey'in de dokunulmazlığı kaldırılarak İstiklâl Mahkemesince 15 yıla mahkûm edilmiştir. Onun yanında, Salih Hacıoğlu gibi fırka ileri gelenleri de cezalandırılmıştır. 1921 güzünde, Sakarya zaferinden sonra Anadolu solu yeniden canlanmış, mahkûmlar özel bir yasayla salıverilmiştir. THİF 1922 Mart'ında *Yeni Hayat* adlı bir dergi yayımlamaya başlamıştır. Ankara'da o yılın 1 Mayıs'ı parlak bir biçimde kutlanmıştır. Partinin ilk döneminde belirgin olan İslâmla uzlaşma çabasından bu dönemde vazgeçilmiş, ama belki bir Yeşilordu kalıtı olarak öteden beri vurgulanan köylülükle işbirliği ilkesine sadık kalınmıştır.

Ağustos ayında THİF Ankara'da ilk ve son kongresini toplamıştır. Hükümet önce izin vermişken, yabancı delegelerin (Komintern temsilcilerinin) katılımı nedeniyle izni kaldırınca, toplantı yasadışı olarak yapılmıştır. Rauf Bey kabinesinin partiyi kapatmasıyla Anadolu solculuğu sona ermiştir. Bu örgütten devrimcilikte ısrar edenler, Komintern ilişkileri üzerinden İstanbul'daki yoldaşlarıyla birleşmişlerdir.

Marksist Sol: İstanbul'da 1919-1923 yılları arasında, Osmanlı Solu'ndan farklı bir sosyalist/komünist örgütlenme olmuştur. Önce *Kurtuluş* sonra da *Aydınlık* dergilerini yayımlayan bu çevre, Cumhuriyet'in ilân edildiği günlerde de *Vazife* gazetesini çıkarmış ve 1923 sonrasında yasadışı TKP olarak etkinlik göstermiştir. Grubu oluşturan gençlerin çoğu 1919'da öğrenci oldukları Almanya'da Spartakist ayaklanmasına tanıklık etmiş ve Berlin'de *Kurtuluş* adında önce Türkçe, sonra Almanca bir dergi çıkararak bir de parti kurmuşlardır. Bunların arasında, ileride Ankara Hükümetinin ticaret umum müdürü olan Vehbi (Prof. Sandal), Mustafa Suphiciler grubu içinde öldürülen eğitimciler, (Arap) İsmail Hakkı ve Ethem Nejad, 1925-26 yıllarında gizli TKP'nin genel sekreterliğini yapan Vedat Nedim (Tör) ile Etibank ve Sümerbank'ı kuran mühendisler vardı. Tuncay'a göre, Bu çevrenin milliyetçi duygularını Marksist terminolojiyle dile getirdikleri söylenebilir. 1919 yazbaşında İstanbul'a gelen bu gruba, Fransa'da tıp okuyan Şefik Hüsnü (Dr. Değmer) ve pedagoji öğrenimi gören Sadrettin Celâl (Prof. Antel) gibi başkaları da katılmıştır. Böylelikle genişleyen grup, Eylül sonunda *Kurtuluş'u* aylık dergi olarak yayımlamaya başlamış ve Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'm (TİÇSF) kurmuştur.

Geniş bir "proletarya" tanımından hareket eden ilk Türk Marksistleri, "kurtuluş"un tek yolunun sınıf bilinci edinip antiemperyalist bir anlayışla sınıf mücadelesi yapmaktan ibaret olduğunu düşünüyorlardı. İstanbul'da gerek Rumların Beynelmilel İşçiler İttihadı'yla (Panergatiki) ve Ermeni Daşnaklarla, gerekse Osmanlı Solu'na dahil sosyalist partilerle ilişki kurmaya çalışan bu

grup, *Kurtuluş'un* yasaklanması üzerine bir yıldan fazla yayın organsız kalmış, ancak 1921 yazından itibaren *Aydınlık*'ı çıkarmaya başlamıştır. 1922 Haziran'ında toplanan Komintern'in 4. Kongresi'nde Sadrettin Celâl ve Vedat Nedim'in Sakallı Celâl'la (Yalnız) birlikte, Ankara'dan gelen THİF delegelerinin yanı sıra, Türkiye'yi temsil ettiklerine bakarak, söz konusu çevrenin TKP ile özdeş olduğu saptanabilir. TKP, bir yandan Ankara Hükümeti'nin Anadolu Solu'nu susturmasını protesto ederken, bir yandan da "cihan emperyalizmi"ne karşı, bütün dünya proleterlerinin yardımıyla kazanılan zaferi kutluyordu. Yine de, TİÇSF'nin 1 Mayıs 1923'de dağıttığı bir bildiriyle TBMM yönetimini devirmeye kalkıştığı suçlaması yapılmış ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na dayanılarak geniş bir tutuklama yapılmıştır.

Çevrenin öne çıkan ideologu konumundaki Şefik Hüsnü, Batı solundaki, aynı nihai amacı paylaşan sosyalist-komünist ayrımının bizim ülkemizde anlamsız olduğunu ileri sürmekteydi. Ona göre, Cumhuriyet öncesindeki Ankara yönetimi, ezilen sınıfların ağır basabileceği bir çeşit halk hükümetiydi. Vedat Nedim de bir yazısında siyasal özgürlük ve bağımsızlık üretime dayalı ekonomik bir başarıyla tamamlanmazsa, bu uğurda dökülen kanların bütün millete ve insanlığa karşı bir günah ve cinayet olacağını söylüyordu. 1923 yazında yapılan "cumhuriyet" tartışmalarına *Aydınlık* yazarları da katılmıştır. Onlara göre, hanedansız birer hükümdarlık olan Avrupa ve Amerika cumhuriyetleri, burjuva egemenliğine en elverişli sınıf hükümetleridir; ama bizde ayrıca bir cumhurbaşkanlığı olmamak koşuluyla, devlete Türkiye Halk Cumhuriyeti denmesinde bir sakınca yoktur.

Cumhuriyet'in ilânını izleyen günlerde, *Vazife* gazetesi, yapılan anayasa değişikliğinin ("Sovyetik" diye düşündüğü anlaşılan) ulusal egemenlik ve kuvvetler birliği ilkesine dayalı Meclis hükümeti sistemini bozduğunu ileri sürmüş, mübadele uygulamalarını eleştirmişti. Bu organ, Halk Fırkası'ndaki iç anlaşmazlıklar üstünde durduktan başka, büyük yabancı şirketlerin devletleştirilmesini de desteklemişti. Ertesi yıl toplanan 5. Komintern Kongresi'nde bu tutum eleştirilince, konuşan Türk delegesi, bazı arkadaşlarının "burjuva demokrasisi çerçevesinde devlet ve belediye sosyalizmini savunduklarını itiraf etmiş, ama iç ve dış gericiliğe karşı "devrimci milliyetçilikle işbirliğinin doğru olduğunu öne sürmüştür.

6. 1920'ler: Felsefi Düşüncenin Başlangıçları

II. Meşrutiyet aydınlan önceki devirlerin fikri gelişimi üzerinde, yeni rejimin getirdiği özgürlük ortamı içerisinde, Batı'nm hemen her çeşit fikir akımına nüfuz etmeye uğraşarak bunları özümsemeye çalışmışlardır. Bu dönemin fikri zenginliği çok geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Öyle ki, günümüz de dahil, Cumhuriyet dönemindeki hemen tüm tartışmaların ana tartışma konulannı II. Meşrutiyet'in düşünce yaşamında bulmak mümkündür. "Eğer II. Meşrutiyet'in bu fikri zenginlik zemini üzerinde Cumhuriyet aydınları yükselerek derinleşebilselerdi, Ülken'in haklı olarak üzerinde durduğu "hakiki fikir çığrrlan" Türkiye'de de kurulabilirdi."[25]

Meşrutiyet döneminde sosyal bilimlerin ülkeye girişine paralel olarak bir taraftan düşünce alanı zenginleşirken, diğer yandan da felsefi düşünce önceki dönemdeki sosyal-siyasal içeriğinden giderek sıyrılmaya ve Batı'daki felsefi akımların daha yöntemli ve bilinçli bir şekilde temsili biçiminde netleşmeye, ayrışmaya ve uzmanlaşmaya başlamıştır.[26] Bununla birlikte yine de önceki dönemin temeldeki "ilerleme" ve "uygarlaşma" kaygısı/hedefi hemen hiç azalmadan devam ederek dönemin düşünce akımlarının oluşumunda etkili olmuştur. Bu akımları şöyle sıralamak mümkündür:

1) Ahmet Şuayp, Rıza Tevfik (Bölükbaşı)[27] ve Mehmet Cavit tarafından kurulan *Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası* (1908)[28] etrafında ortaya çıkan pozitivist felsefe ve sosyoloji hareketi,

2) Abdullah Cevdet'in daha önceki dönemde yayımlamaya başladığı *İçtihat* mecmuası ve Baha Tevfik'in 1910 yılında kurduğu Teceddüd-ü İlmi ve Felsefe Kütüphanesi'nin yayın organı olan *Piyano* (1910), *Yirminci Asırda Zekâ* (1912) ve *Felsefe* (1913) mecmualarında ortaya çıkan materyalizm akımı,

3) Abdullah Cevdet, Baha Tevfik ve Celâl Nuri (İleri)'nin materyalizmine bir tepki olarak ortaya çıkan *Sırat-ı Müstakim* (1908, 1912'de *Sebil ür Reşâd), Beyan ül Hak* (1908), *Mahfel* gibi İslamcı mecmualarda ve Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi'nin *Hikmet* (1910) mecmuasında gelişen spritüalizm görüşü,

4) Yine Baha Tevfik'in Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük havası içinde ortaya attığı anarşist nitelikteki immoralizm (ahlâkdışıcılık/töretanımazcılık) görüşü,

5) *içtimaiyat Mecmuası* (1917), *Yeni Mecmua* (1917) gibi mecmualarda Ziya Gökalp'in başlattığı Fransız Sosyoloji Akımı,

6) *Dergâh* mecmuasında (1921) Ismayıl Hakkı (Baltacıoğlu), Mehmet Emin (Erişirgil) ve Mustafa Sekip (Tunç)'la[29] ortaya çıkan Bergsonculuk akımı.

Önceki dönemde kapılarını Beşir Fuad'ın[30] açtığı pozitivist-materyalist düşünce, Meşrutiyet'te Baha Tevfik (1881-1914)[31] ile yeni bir açılım kazanarak daha da netleşmiştir. Öyle ki, Beşir Fuad'da pozitivist ve materyalist öğelerin bütün baskınlığına rağmen din karşıtı düşünce -en azından İslâm dini bağlamında- açıkça ortaya çıkmazken, Baha Tevfik'in felsefeye olan ilgisi ve faaliyetleri Beşir Fuad'a göre daha doğrudandır. Baha Tevfik, İslâm düşüncesinin yetersizliğini gösterme çabası içinde olduğu kadar, Hâckel'in materyalizmi ile sınırlı kalan bir Batı felsefesi ithalciliğinin gerekliliğini vurgulamıştır. Ahmet Şuayp evrimci bir anlayışla pozitivist sosyolojinin Türkiye'de ilk temsilcisi olmuş, kendisini bu yolda Ziya Gökalp izlemiştir. Baha Tevfik'in yayımladığı *Felsefe Mecmuası*[32] ilk felsefe dergilerinden biri olduğu gibi, 1910'da kurduğu Teceddüd-i İlmi ve Felsefi Kütüphanesi de Türkiye'de felsefi düşünceyi uyandırma amacında doğrudan felsefe eseri yayımlayan ilk yaymevidir. Bu yıllarda *Dergâh* dergisi çevresinde toplanan Bergsoncular, genellikle pozitivizme, özellikle Gökalpçi sosyolojist poziti-

vizme karşı irrasyonalist, spritüalist bir felsefe anlayışını savundular.[33]

Baha Tevfik tarafından 1913 yılında İstanbul'da onbeş günlük olarak yalnız on sayı yayımlandığı bilinen *Felsefe Mecmuası'nâm* önce, adında felsefe sözcüğü geçen iki dergi daha vardır. Bunlardan birincisi M. Zekeriya Sertel'in Selanik'te 1911'de çıkardığı *Yeni Felsefe Mecmuası,* ikincisi ise 1912'de Bohor İsrael tarafından İstanbul'da yayımlanan *Ceride-i Felsefiye'Air.* Ancak daha çok ad yönünden önceliği olan bu iki dergiye rağmen *Felsefe Mecmuası,* amaç ve içerik yönünden ilk felsefe dergisi olarak kabul edilmektedir.

Birkaç Değerlendirme Notu

II. Meşrutiyet toplumsal çözülmelere karşı arayışların ve çözüm yollarının önceki dönemlere göre daha netleşmesi ve hatta katılaşmasıyla, düşünce akımlarının serpilmesine, çeşitlenmesine ve yer yer derinleşmesine de neden olmuştur. Bu çerçevede Osmanlıcısıyla, İslâmcısıyla, Batıcısıyla, Türkçüsüyle, sosyalisti ve komünistiyle, her kesimden aydın, pratik kaygılar ve hedefler için de olsa, Batı düşüncesini önce okuma ve anlama, daha sonra da oradan iktibas ettiği fikirleri bir "dünya görüşü" potasında yoğurup topluma aktarma ve yayma çabasına girmiştir. Öte yandan Meşrutiyet'in getirdiği serbestlik ortamı içinde aydınlar, geleneksel düşünme kalıpları ve değerlerle Batı'dan öğrenilen düşünceler ve değerler arasında kendilerini sıkışıp kalmış bir halde bulmuşlardır. Bu durum bir yandan geleneğe gözü kapalı olarak sığınmak gibi bir tutuculuğu, hatta gericiliği beslerken, diğer yandan irdelemesiz, eleştirisiz olarak Batılı düşünce ve değerlerin benimsemesiyle ortaya çıkan ve topluma yabancılaşmayı artıran yarı kör bir Batı hayranlığını beslemiştir. İfrattan tefrite geçivermek, bir uçtan öbür uca savrulmak, karşıt, hatta çelişik görüşler arasında gidip gelmek, bugün de bu ülkenin aydınlarının önemli bir kısmı için bir ortak zihin durumu ve davranış şekli olarak geçerliliğini korumaktadır.

II. Meşrutiyet bir geçiş dönemidir. Böylesi bir tarihsel geçiş döneminde aydınlar, kendi ilgi ve eğilimlerine uygun felsefi ve sosyolojik görüşleri cazip birer dayanak noktası olarak Batı'dan ithal ederlerken, bu arada felsefenin Türkiye'de kültür yaşamında bir yer edinmesine zemin de hazırlamışlardır. Pek çok şeyi Cumhuriyetle başlatma konusunda pek ısrarlı olan bazı Cumhuriyet aydınlarının iddia ettiklerinin tersine, ülkemize felsefenin ve sosyolojinin girişi ve bunlarla ilgili ilk kurumlaşma adımları, II. Meşrutiyet döneminde gerçekleşmiştir. Gerçi bu dönemde felsefenin aydınlarımız arasında daha çok bir dünya görüşü olarak algılanmış olduğu söylenebilir. Bunda bizzat Batı'daki şekliyle pozitivist felsefe ve sosyolojinin kendisinden kaynaklanan bir etki olduğu da söylenebilir. Bununla birlikte, dünya görüşü biçiminde algılanan felsefi ve sosyolojik düşünceler, yalnız aydınlar arasında kişisel fikir tartışmalarının malzemesi olmakla kalmamış, felsefenin ve sosyal bilimlerin bundan çok daha geniş bir alana, eğitim kurumlarına girmesine de yol açmıştır. Ancak yineleyerek vurgulamak gerekir ki, bu dönemde değişik fel-

sefelerin temsilcilerinin varlığına rağmen, bir çeşit felsefeden, pozitivist felsefeden kaynaklanan felsefi ve sosyolojik düşünüş şeklinin daha yaygın olduğu görülüyor. Örneğin Ziya Gökalp, Osmanlı batarken felsefe yapmayı "lüks" sayabilmiş, sosyoloji gibi bir "bilim" varken, artık felsefenin gereksiz olduğunu söyleyebilmiştir. Ülkeyi kurtaracak fikir üretimi felsefede değil, sosyolojide görülmüş, fakat sosyolojinin ardında bir felsefenin (pozitivist felsefenin) ve bir dünya görüşünün yattığının, dolayısıyla (pozitivist) sosyolojinin de Aydmlanma'nın nesnel, yansız, bağımsız bilim ütopyasına hiç de uymayan, felsefe ve ideoloji bağımlı bir disiplin olduğunun farkına Cumhuriyet döneminde bile 25 yıl öncesine kadar varılamamıştır. Felsefe ve genellikle sosyal bilimler, bu dönemde olsa olsa ülkeyi ve kişiyi kurtaracak bir dünya görüşünün hizmetinde işe yarayacak bir şey olarak görülmüşlerdir. Aslında bu anlayışın Cumhuriyet döneminde de uzun süre devam ettiğini, aydınların kurtarıcılık misyonundan pek vazgeçmediklerini biliyoruz.

II. Meşrutiyet de dahil olmak üzere, Tanzimat'tan bu yana, Cumhuriyet dönemini de içerecek şekilde, felsefe ve sosyal bilim akımlarıyla tanışılmış, İslâm felsefesiyle de yüzyıllarca sonra yeniden uğraşılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte hâlâ bu ülkeye özgü bir felsefe ve sosyal bilim geleneğinin olmadığı, böyle bir geleneğin oluşamadığı belirtilmelidir.[34] Kant, felsefeyi değil, felsefe yapmayı öğrenmenin önem ve önceliğini vurgulamıştı. Bunu sosyal bilimleri, insin bilimlerini de kapsayacak şekilde anlamak gerekirse, şunların belirtilmesi kaçınılmazdır: Felsefeyi, sosyal bilimleri, insan bilimlerini, hâlâ Batı'dan öğrenmeye devam ediyoruz. Gerçi bu, yüzyılların ihmalinin yarattığı büyük açığı kapatmak için hâlâ gerekli ve kaçınılmazdır. Bununla birlikte, ithalcilikten ve aktarıcılıktan ibaret bu pasif konumdan, felsefe ve bilim yapma/üretme konumuna, aktif konuma geçmek, artık bir felsefe ve bilim geleneği oluşturmak zorundayız. Bu da herşeyden önce problem bilincine, ithal edilen ve aktarılan düşünceler karşısında eleştirel bir tavır takınma alışkanlığının gelişmesine, bu bilinci ve alışkanlığı kendi toplumsal ve kültürel sorunlarımızı kavramada ve çözmede kullanma yolunu kendimize açmamıza bağlıdır. Yüzeysellik ve dağınıklıkla malûl, esnaf işi gazete fikriyatçılığından, yaratıcılıktan yoksun, taklitçi fikir ithalciliğinden, papağanlıktan kurtulmak zorundayız. Kendileri düşünce üretemeyenler, dünyaya, kendilerine ve toplumlarına, başkalarının düşünceleri ışığında bakmaya, yabancılaştıklarının farkında olmadan kendilerine ve toplumlarına yabancılaşmaya mahkûmdurlar.

Kaynakça:

Akgül, M., *Materyalizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri*, İstanbul, 1988.

Aktay, Y. (editör), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - İslamcılık*, cilt: 6, İletişim Yayınlan, İstanbul, 2004.

Alkan, M. Ö., "Türkiye'nin İlk Felsefe Dergisi: Felsefe Mecmuası", *Tarih ve Toplum*, İstanbul, 1989.

Alkan, M., Ö., "Düşünce Tarihimizde Önemli Bir İsim: Baha Tevfik", *Tarih ve Toplum*, İstanbul, 1988.

Bağcı, R., "Baha Tevfik Üzerine", *Tarih ve Toplum*, İstanbul, 1989.

Berkes, N.. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1964.

Birand, Kâmuran, "18. Asır Fransız Tefekkürü ve Namık Kemal", *Felsefe Arkivi*, İstanbul, 1945.

Çapanoğlu, S. M., *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, İstanbul, 1961.

Doğan, İ., *Tanzimat'ın İki Ucu: Ali Suavi ve Münif Paşa*, İstanbul, 1991.

Esatlı, M. R., *Ölümünden Sonra Rıza Tevfik*, İstanbul, 1950.

Gürkan, K. İ., "Sekip Tunç'un Türk Felsefesindeki Rolü", *Prof. Mustafa Sekip Tunç Jübilesi*, İstanbul, 1944.

Hilav, S., "Düşünce Tarihi (1908-1980)", *Türk Tarihi*, 3. Cilt, Milliyet Yayınlan, İstanbul, 1989.

İslâm Ansiklopedisi, 1941-1986.

Kafadar, O., "Türkiye'de Felsefe", *Sarp Erk Ulaş Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınlan, Ankara, 2002.

Kafadar, O., *Türkiye'de Kültürel Dönüşümler ve Felsefe Eğitimi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Kafadar, O., *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Vadi Yayınlan, Ankara, 1997.

Kandemir, F., *Kendi Ağzından Rıza Tevfik*, İstanbul, 1943.

Kara, İ., *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi I-II*, İstanbul, 1986.

Karakuş, R., *Felsefe Serüvenimiz*, Seyran Yayınları, İstanbul, 1995.

Kocabaşoğlu, U. (editör), *Türkiye'de Siyasi Düşünce - Modernleşme ve Batıcılık*, cilt: 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Mardin, Ş., *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İletişim Yayınlan, İstanbul, 1983.

Mardin, Ş., *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınlan, İstanbul, 1969.

Okay, O., *İlk Türk Pozitivisti ve Naturalisti Beşir Fuad*, İstanbul, 1969.

Öztürk, N., "II. Meşrutiyet Dönemi Türk Düşünce Hareketleri ve Eğitim", *Yeni Harran Çevresi*, Şanlıurfa, 1993.

Seçmen, H., *Şinasi*, İstanbul, 1972.

Tuğsavul, B. (çevrimyazı), *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, Tüstav Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı yayını, İstanbul, 2004,4. basım.

Tuncay, M., "Cumhuriyet Öncesinde Sosyalist Düşünce", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, İletişim Yayınlan, İstanbul, 2001.

Türk Ansiklopedisi, 1943-1984.

Türkiye Ansiklopedisi, 1985.

Türkmen, S., "Mustafa Sekip Hayatını anlatıyor", *İş Mecmuası*, İstanbul, 1943.

Uçman, A., *Rıza Tevfik*, İstanbul, 1986.

Ülken, H. Z., *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınlan, 7. baskı, İstanbul, 2001

Yücebaş, H., *Filozof Rıza Tevfik, Hayatı, Şiirleri, Hatıraları*, İstanbul, 1958.

Dipnotlar:

1) Ben öncelikle şu kaynaklardan yararlandım (diğer kaynaklar Kaynakça'da gösterilmiştir): Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, 1966, 7. baskı, 2001; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınevi, 1964; Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İletişim Yayınları, 1983, Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınlan, 1969; Selahattin Hilav, "Düşünce Tarihi (1908-1980)", *Türk Tarihi* içinde, 3. cilt, Milliyet Yayınlan, 1989; Osman Kafadar, "Türkiye'de Felsefe", *Sarp Erk Ulaş Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınlan 2002; Osman Kafadar, *Türkiye'de Kültürel Dönüşümler ve Felsefe Eğitimi*, İz Yayıncılık, 2000; Rahmi Karakuş, *Felsefe Serüvenimiz*, Seyran Yayıncılık, 1995; Mete Tuncay, "Cumhuriyet Öncesinde Sosyalist Düşünce", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, 1. Cilt: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, İletişim Yayınlan, 2001; *Türkiye Ansiklopedisi*, 1985; *İslâm Ansiklopedisi*, 1941-1986, *Türk Ansiklopedisi*, 1943-1984.

2) Ülken, H, Z., *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınlan, 2001, s. 200.

3) Ülken, age., s. 201-203; Hilav, S., "Düşünce Tarihi (1908-1980)", *Türk Tarihi*, 3. cilt, s. 365-367; Mardin, Ş., *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, 1983, s. 43-56.

4) Ülken, H., Z., age., s.205.

5) Ülken, age., s. 204-205; Aynca bkz.: Kara, İ., *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi III*, 1986; Karakuş, R., *Felsefe Serüvenimiz*, 1995, s. 140-156.

6) Ülken, age., s. 203; Hilav, S., age., s. 363-364.

7) Hilav, S., age., s. 366.

8) Ülken, H., Z., age., s.202.

9) Ülken, H., Z., age., s. 205.

10) Ülken, H, Z., age., s. 206; Berkes, N, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 1964, s. 57-67.

11) Ülken, H., Z., age., s. 207; ayrıca bkz.: Akgül, M., *Materyalizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkiler*, 1988, s. 29-60.
12) Ülken, H., Z., age., s. 207-208; Mardin, Ş., *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, age., s. 66-72.
13) Bkz.: Seçmen, H., *Şinasi*, 1972.
14) Bkz.: Birand, Kâmuran, "18. Asır Fransız Tefekkürü ve Namık Kemal", *Felsefe Arkivi*, 1945, s.l.
15) Öztürk, N., "II. Meşrutiyet Dönemi Türk Düşünce Hareketleri ve Eğitim", *Yeni Harran Çevresi*, 1993, s. 22-43.
16) Bkz.: Doğan, İ., *Tanzimat'ın iki Ucu: Ali Suavi ve Münif Paşa*, 1991.
17) Ülken, H., Z., age., s. 210-211.
18) Ülken, H., Z., age., s. 211-212; Hilav, S., age., s. 357-360.
19) Bkz.: Okay, O., *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, 1989.
20) *Kamus-ı Türkî*'nin yeni tıpkıbasımı: Kapı Yayınları, İstanbul 2004.
21) Hilav, S., age., s. 362-364.
22) "Sol Düşünce" başlıklı bu alt bölüm için Mete Tuncay'ın "Cumhuriyet Öncesinde Sosyalist Düşünce" adlı yazısından geniş ölçüde yararlanılmıştır. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt I: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, 2001.
23) Bkz.: Çapanoğlu, S., M., *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, 1961.
24) Bkz.: Tuğsavul, Burhan (çevrimyazı), *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, Tüstav, Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı yayını, 4. basım, İstanbul 2004.
25) Kafadar, O., "Türkiye'de Felsefe", *Sarp Erk Ulaş Felsefe Sözlüğü*, age., s. 1458.
26) Bizde ilk ciddi felsefe çalışması olarak nitelendirilebilecek olan çalışma, İbrahim Edhem'in (Dirvana) Descartes'tan 1895'de çevirdiği *Usûl Hakkında Nutuk*'tur. Descartes'ın bu temel eseri daha sonra Mehmet Karasan tarafından *Yöntem Üzerine Konuşma* adıyla da çevrilmiştir.
27) Bkz.: Esatlı, M., R., *Ölümünden Sonra Rıza Tevfik*, 1950; Kandemir, F., *Kendi Ağzından Rıza Tevfik*, 1943; Uçman, A., *Rıza Tevfik*, 1986; Yücebaş, H., *Filozof Rıza Tevfik. Hayatı, Şiirleri, Hatıraları*, 1958.
28) Bkz.: Israel, Bohor, "İktisad-ı İçtimai", *Ceride-iFelsefiye*, s.l.
29) Bkz.: Türkmen, S., "Mustafa Sekip Hayatını Anlatıyor", *İş Mecmuası*, 1943, s. 33; Gürkan, K. İ., "Sekip Tunç'un Türk Felsefesindeki Rolü", *Prof. Mustüafa Sekip Tunç Jübilesi*, 1944.
30) Bkz.: Okay, O., *İlk Türk Pozitivisti ve Naturalisti Beşir Fuad*, 1969.
31) Bkz.: Alkan, M. Ö., "Düşünce Tarihimizde Önemli Bir İsim: Baha Tevfik", *Tarih ve Toplum, 1988, s.52.*
32) Bkz.. Alkan, M. Ö., "Türkiye'nin ilk Felsefe Dergisi: Felsefe Mecmuası", *Tarih ve Toplum*, 1989, s. 66; Bağcı, R., "Baha Tevfik Üzerine", *Tarih ve Toplum*, 1989, s.62.
33) Kafadar, O., "Türkiye'de Felsefe", age., s.1454-1459.
34) Bazıları böyle bir gelenek oluşturma girişiminin gereksizliğini ileri sürüyor ve hatta gelenek oluşturma isteğinin arkasında şovenist/milliyetçi/yerelci düşünce ve duyguların yattığını söyleyebiliyorlar. Ne var ki, bunların söyleyenlerin kendileri, belli bir düşünce geleneğinin (büyük ölçüde evrenselci/liberal geleneğin) içinden konuştuklarının ve bizim gibi ülkeler için tuzaklarla dolu olan ve günümüzde arkasında Anglo-Amerikan/Protestan yeni muhafazakârlığının yattığının iyice açığa çıktığı küreselleşmeciliğe hizmet ettiklerinin ya bilincinde değiller veya bu hususu örtüyorlar.

1920'lerde Sol Hareket

Mete TUNCAY*

Teşekkürler. Profesyonel deformasyon, Doğan Beyde ve korkarım bende de olabilecek bir şey, biz ağzımızı açınca bir ders saati, yani kırkbeş-elli dakika konuşmadan duramıyoruz. İnşallah, ben kendimi tutarım.

Beni bu toplantıya çağırdıkları için TÜSTAV yöneticilerine çok teşekkür ederim. Ancak ben, Türkiye Sol Tarihi üstüne uzun bir zamandır yeni bir çalışma yapmadım. 1966 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde "Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925" başlıklı bir doçentlik tezi hazırlamıştım. O sıralar, bu konu adeta anti-komünizm ticareti yapan bir takım insanların tekelindeydi. Fethi Tevetoğlu, Aclan Sayılgan, (yayınladığı belgelerde Çerkez Ethem'in Halk İştirakiyun üyesi olduğu yolunda kasdî bir tahrifat yapmaktan bile geri durmayan) Cemal Kutay, İlhan Darendelioğlu vb. Bu gibi çevrelerde üretilen efsanelerden biri, eski istihbaratçı Hüsamettin Ertürk'ün ağzından yazılan *İki Devrin Perde Arkası* adlı kitaptaki Sovyet Mareşali Budyonni'nin 1919 yazbaşında Havza'da Mustafa Kemal Paşayla buluşması öyküsüydü. Sağdan ve soldan birçoklarının aklına yatan bu uydurmanın aslını, ben sonradan ortaya koydum. Budyonni, 1933'teki TC'nin onuncu yıl kutlamalarından önce Türkiye'ye gelmemişti. Sadece, 1921 güzünde Frunze Türkiye'ye gelirken, Budyonni'nin karargâhına uğramış ve onun kurmayları tarafından hazırlanan, süvari birliklerinin bağımsız olarak kullanılması hakkındaki bir raporu yanında getirmişti. TKP çevrelerinde de, Mustafa Suphi'nin Paris'ten beri sosyalist olduğu gibi başka söylenceler yaygındı. Oysa, Suphi Türkiye'ye döndükten soma "ilm-i ictimaf'ye gönül vermiş ve toplumun sosyoloji gibi bir bilimi varken, sosyalizm gibi bir ideolojiye gerek olmadığını yazmıştı.

Burada, benden önce konuşan Doğan Beyin söylediklerine birkaç küçük ek yapmak istiyorum. Bence de, yirminci yüzyılda Türkiye (herbiri yaklaşık beşer yıl süren) üç kültürel çiçeklenme dönemi yaşamıştır: 1908'de Hürriyetin İlânı, 1945'te çok-partili yaşama geçiş ve 1961'de yeni anayasanın kabulüyle başlayan dönemler. Bunların en zengini, ilkiydi. Doğan Beyin önemle vurguladığı o dönemdeki Batıcılık akımının bir kolu da Masonluktu. Gerek M.Suphi'nin gerekse T.Halk İştirakiyun Fırkası reisi (Tokat mebusu) Nâzım beyin önceden mason oldukları söylenir. Türk milliyetçiliği ya da Türkçülük ise, Osmanlı anasırı arasında en geç ortaya çıkan milliyetçilikti. Özellikle, gayri Müslim unsurlar çoktan kendi milliyetçiliklerine sahip çıkmıştı. Pekçok baş-

* Prof. Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim üyesidir.

ka fikir gibi, solculuk da önce bu gibi Müslüman olmayan topluluklar arasında yayılmış, Türkler önce onların örgütlerine girmişlerdir. Bence yakın dönem tarihimizde önemli bir kırılma noktası, 1854 Kırım Savaşıdır. Bunu izleyen 1856 Paris barışında, Osmanlı Devleti Avrupa Konserti'ne alınmıştır. O tarihle Hürriyetin ilân edildiği 1908 arasında, Ermeniler ve Rumlar arasında sol düşünce akımları ve örgütlenmeleri başlamışta Ama asıl canlanış, elbette İkinci Meşrutiyet döneminde olmuştur. İttihatçıların dolaylı "denetim" iktidarıyla geçen beş yıl boyunca, Benaroya'nın Selanik Sosyalist Federasyonu, İştirakçi Hüseyin Hilmi'nin Osmanlı Sosyalist Fırkası ve (belki) Dr. Hasan Rıza'nın Sosyal Demokrat Fırkası gibi girişimler olmuştur. Mahmut Şevket Paşanın 1913 Haziranında öldürülmesiyle İttihatçıların baskı rejimi başlamış ve her türlü muhalif toplanarak Sinop'a sürülmüştür. M. Suphi de onların arasındadır; ama sosyalistliğinden değil, Millî Meşrutiyetperver Fırkası üyeliğinden ve *İfham* gazetesini çıkarmasından ötürü.

Osmanlı Solu, ancak Mütareke döneminde canlanmış, eski sosyalistler "Türkiye Sosyalist Fırkası" gibi adlar altmda yeniden ortaya atılmışlardır. (Selanik ise, Balkan Savaşında elimizden çıkmıştı!) 1919'da, savaş boyunca yurtdışında öğrenim gören ve oralarda sosyalizmi tanıyan ("Spartakistler" gibi) gençler ülkeye dönünce yeni hareketler yarattılar. Benim "Osmanlı Solculuğu" dediğim yaklaşımın bir özelliği, İslâmiyetle bir uzlaşma aramasıydı. Ama bu özelliği, erken dönem komünistler de paylaşmaktaydı. 1925 başlarında çıkan bir *Orak Çekiç'te* bir "mevlit" ilânı gördüğüm zaman, hayli şaşırdığımı hatırlıyorum.

M. Suphi'ye dönelim. Ben 1966'da verdiğim tezi hazırlarken, 1923'te Moskova'da Kızıl Şark matbaasında basılan *28-29 Kânunusâni 1921 Karadeniz Kıyılarında Parçalanan Mustafa Suphi ve Yoldaşlarının İkinci Yıldönümleri* başlıklı küçük kitabın "ABD'nde California'daki Stanford Üniversitesine bağlı Hoover Kütüphanesinde mevcut 2783 A numaralı mikrofilm nüshadan Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'nun çıkarttığı Xerox kopyadan" transkripsiyonunu yapmış ve eski harfleri yeni okumaya başladığım ve Rus matbaalarındaki Arapça karakterler bizimkilerden biraz değişik olduğu için, bunu Enver Paşa imlâsı (huruf-u munfasıla) ile dizilmiş sanmıştım. Sonra bu metni benden alan, eski Maocu öğrencilerim fotokopisini yaptılar. Laz İsmail (İ.Bilen) 1970'li yıllarda TKP'nin başına geçince, Dr. Şefik Hüsnü dönemini küçümseme çabası içinde, M. Suphi'yi yüceltmeye koyuldu. Onun çevresinde yapılan yayınlar birçok abartılı yanlışlarla doluydu. Örneğin, (derleyen) Önder Sağlam, *Ölümsüz Savaşçı M. Suphi* (Ürün Yay., 1978) ve (hazırlayan) Deniz Özer, *M. Suphi ve Yoldaşları* (Yeni Dünya Yay., 1978). [İnfo-Türk Ajansı (Doğan Özgüden) tarafından hazırlanıp önce 1974-75'te Brüksel'de, sonra da 1977'de Güncel Yay. olarak İstanbul'da çıkan metinde ise, bu gibi eklemeler yoktur.] "İ. Bilen yoldaş"ın tarihe katkıları arasında, M. Suphiler grubu içinde öldürülenlerden Topçu Binbaşısı İsmail Hakkı'nm [doğrusu Topçu Yzb. Mehmet Ali bin Hakkı] Millî Mücadeleye katılan "Bolşevik Tabur Komutanı" Bnb. İsmail Hakkı olduğu, Ethem Nejat'ı Topal Osman'ın Manliher marka ta-

bancayla vurduğu vb. vardı. Şair Ataol Behramoğlu da, yazdığı *Mustafa Suphi Destanı'nda.* (Sanat Emeği Yay., 1979, s. 110) Odesa'dan Türkiye'ye gelen işçi ve askerlerin koyunlarında "M. Suphi'nin Türkçeleştirdiği Komünist Manifestosu'nu taşıdıklarım" hayal etti. Oysa, Suphi'nin Fransızcasından çevirmeye başladığı Komünist Manifestosu tamamlanamadan kalmış ve yayımlanmamıştı.

2000 yılında Türkiye'de de bir *counter-factual history* denemesi yapıldı. Ben daha önce, *Sol Kemalizme Bakıyor* başlıklı bir derlemede çıkan, benimle yapılan bir söyleşide Suphiler Ankara'ya gelebilselerdi, Resmî TKF'na girerler ve aralarından üç de bakan çıkardı diye bir şey söylemiştim. *Eğer Öyle Olsaydı II* başlıklı kitapta (Aykırı Yay, 2000), bu savımı aynntılandırmam istendi. Ben de, Ankara'ya gelmeyi kabul ettiklerine göre, faaliyette bulunmak için kendilerine koşulan şarta razı olmuş sayılmaları gerektiğini; bu makamlara atananlarla oranlayarak da, pekâlâ Suphi'nin İktisat, Hilmioğlu "Arap" İsmail Hakkı'nın Dahiliye, Ethem Nejad'ın da Maarif vekili olabileceklerini yazdım. Bu arada 1920 Baku Kurultayı'na katılan ve orada konuşan kızkardeşi Naciye Hanım vesilesiyle, İsmail Hakkı'nın "Araplığı"nın zenci-melezliğinden olduğunu öğrenmiştim.

Eski Trabzon milletvekili ve TBMM Başkan vekillerinden Mahmut Goloğlu 1968-1974 yılları arasında *Erzurum Kongresi*'nden *Millî Şef Dönemi*'wi kadar sekiz cilt kitap yayınlayarak Meclis tutanaklarından derlediği bilgilere tanıklıklar ve bir takım belgeler eklemişti. [9'uncu cilt, *Demokrasiye Geçiş,* öldüğü 1982 yılında Kaynak Yayınlan arasında çıktı.] O, çalışmasının bir yerinde M. Suphi çevresinden (asker kökenli) Süleyman Sami'nin (Kuşçıbaşı Eşrefin kardeşi) Hacı Sami ile aynı kişi olduğunu ileri sürüyordu. Tıpkı Budyonni öyküsünde olduğu gibi, bunda da soldan bazıları Goloğlu'na hak verdiler. TÜSTAV'ın *Dönüş Belgeleri* henüz çıkmamıştı, ama Vakıf hazırlattığı çevrimyazılardan yararlanmama izin verdi. Ben de, İstanbul Bilgi Üniversitesi'nin yayımlamaya başladığı *Bilgi - Bellek* dergisinin ilk sayısında (2003) aslında tamamlanmamış bir makaleyle bunun doğru olmadığını kanıtladım.

1989 güzünde Dilek A.Kanat, Mustafa Suphi'in erken dönem yazılannı derleyip yayımladı: *İlk Yazılar 1908-1913 (Birinci cilt 1908-1910)* Amaç Yayınları. Bu çalışmanın arkası gelmedi. Zaten, metinler dilce sadeleştirildiği için, bilimsel açıdan kullanılamaz durumdaydı. Umarım, yeni baştan ele alınır ve tamamlanır.

Ben 1979 yılında Sovyet Bilim Akademisi'nin konuğu olarak Moskova'ya gittiğim zaman, oradaki ("Lenin adına") Devlet Kütüphanesinde bulduğum bazı Türkçe gazetelerin fotokopilerini çektirmiştim. Bunların çevrimyazılan, *Mustafa Suphi'nin Yeni Dünyası* başlığıyla, 1995 yılında BDS Yayınları arasında çıktı: Moskova sayılan tamam, Kınm sayılan eksikli, Türkistan sayıları hiç yok, Baku sayılan da eksikli. Bu toplantıya katılan Erzurum Üniversitesi'nden Dr. Yavuz Arslan benim erişemediğim sayıları tamamlamaya çalışıyor. Bunları elde edince birleştirmeye çalışacağız.

TKP içinde farklı dönemlerde farklı değerlendirmeler yapılmıştır. İ. Bilen'in Dr. Şefik Hüsnü dönemini küçültmek için Suphileri yücelttiğine değinmiştim. Dr. Şefik Hüsnü zamanında da Türkiye Halk İştirakiyim Fırkası ve Baytar Salih Hacıoğlu aşağılanmış, M. Suphilerse "maceracılık"la suçlanmışlardır. Bu gibi yorumlar, ancak belgelerin eleştirel bir bakışla çözümlenmesine dayanmalıda. Ben kendi payıma, Suphi'nin Jakoben, hatta öğretmen yaklaşımlı biri olduğunu, sonuna kadar da milliyetçi kaldığını düşünüyorum.

Beni dinlediğiniz için teşekkür ederim.

[Sorulara yanıt verirken aktardığım bazı bilgiler, Akdeniz Üniversitesi'nden Dr. Mustafa Oral'ın *Toplumsal Tarih* dergisi, Sayı 130 (Ekim 2004), s.64-70'te yayımlanan "Trabzon Müdafaai Hukuk Cemiyeti Tarihçesi" başlıklı yazısından alıntılanmıştır.]

I. OTURUM
SORULAR - CEVAPLAR - KATKILAR

Haluk YURTSEVER- Ben, Haluk Yurtsever. Eski TKP'nin ve şimdiki TKP'nin üyesiyim. Hayat ileriye doğru yaşanır, geriye doğru anlaşılır diye bir söz var. Bu, bizim tartışmalarımızın odağındaki sorunu aslında anlatıyor. Ben tam bu bağlamda bir soru, bir de not düşmek istiyorum. Birinci sorum şu: Doğan Hocamız konuşmasının başlarında değindiği iki dönem içinde düşünsel hayatın aslında oldukça yoksul olduğu saptamasını yaptı; aynen katılıyorum. Sorum, biraz da yorum içeren sorum şu. Galiba Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar bütün tarihsel dönem boyunca düşünsel hayatın bu kadar yoksul kalmasında siyasal hayatın, siyasal önceliklerin, siyasetin hegemonyasının baskın çıkmasının büyük bir rolü vardır. Bakarsanız, sadece çeşitli fikir akımları açısından değil ama egemen ideoloji açısından siyasetin gereklilikleri ile egemen ideoloji arasında tam bir koşutluk görüyoruz. Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü olduğu dönemde Osmanlıcılık, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Hıristiyan etnisiteler ayrıldığında İslamcılık, daha sonra da bildiğiniz Türkçülük. Bir defa böyle bir saptama ve bununla ilgili bir soru ve açıklama istiyorum.

Şimdi ikincisi, değerli arkadaşlarım, bugünü anlama bakımından da çok önemli bir nokta. Tüm Türkiye'yi ilgilendiren çok önemli bir iş oldu. Bu, Türkiye'de İslamcı akımın kapitalizm tarafından çok iyi asilime edilmiş temsilcileri tarafından Türkiye'nin 200 yıllık Batılılaşma macerasını bir noktaya getiriyor. Şimdi bununla ilgili bir yorum yapmayacağım. Ama bir soru var burada. Türkiye'de İslamcı akımın, doğduğu ve geliştiği bütün bir süreç bakımından, bugün bu karşılaştığımız sonucu, bugün karşılaştığımız sonuçla bir nedensellik, illiyet bağlantısı kuracağımız bir özelliği var mıdır? Yani, İslamcılık bir yandan Hıristiyanlığa, laisizme, sekülerizme karşı olduğu açık ama şöyle bir soru yok mu: Türkiye'nin çeşitli dönemlerinde, Osmanlı İmparatorluğu'ndan başlayarak İslamcı akım, aynı zamanda Avrupa'da, Batıda savaş var, İslamcı akım örneğin serbest rekabetçi, liberal kapitalist değerlerini benim bilebildiğim kadarıyla o dönemden itibaren savunagelmiştir. Yani, İslamcı akımın bugün Türkiye'nin böyle keskin bir dönemecinde emperyalizmle, kapitalizmle bu kadar onların işine gelen bir aktörlük rolü oynamasında tarihten gelen böyle bir mezhep ilişkisi var mıdır, yok mudur, sorusunu soracağım.

Şimdi iki notum, çok kısa değinerek geçiyorum. Bu notlarımdan biri, Mustafa Suphi'nin masonluğuyla ilgili. Aslında sayın Mete Tuncay'ın bu konudaki saptamasının tarihsel kanıtlarla doğruluğu ayrı bir şey. Ama özellikle ikinci cümle, yani masonluğa girenlerin çıkmadığı, yorum yüklü cümlesi, Mustafa Suphi'nin,

bizim bildiğimiz Mustafa Suphi'nin kişiliğinin ve siyasal kimliğinin en baskın yönü karşısında çok da faydalı olmayacak bir şey ama burada dile getirilince, hele hele bugünlerde, içinde yaşadığımız günlerde Türkiye ve dünyada birçok şeyin komplo teorileriyle açıklandığı, bu komplo teorilerinde Marx'in Yahudi olmasından, Türkiye'de şimdiye kadar üstelik bunu da iyi yapanların sınıf temelli açıklamalar yerine Sabetayist açıklamalar yapması, Efendi adlı kitabın Türkiye'de tarih sırlarının deşifre edildiği bir kitap olarak alınıp okunduğu bir dönemde Mustafa Suphi'nin masonluğu konusunu getirmesini talihsizlik olarak değerlendirdiğimi belirtmek istiyorum.

Bunun uzantısı olarak şunu da kaydetmek ihtiyacı hissediyorum arkadaşlarım, şimdi bu aykırı tarih biraz fantezi bir tarih ama aykırı tarih bağlamında bile olsa Mustafa Suphi'lerin, Türkiye'ye gelselerdi, yaşasalardı ne yapacağı sorusunun yanıtının böyle olmayacağı konusunda kesin bir kanımı ifade etmek istiyorum. Çünkü bu tarih yaşanmamıştır ve Mustafa Suphi'ler katledilmiştir. Bunun polisiye, adliye yanını bir tarafa bırakıyorum. Ama siyasi yanıyla ilgili iki tane saptamayı burada dile getirmek istiyorum. Bunlardan birincisi şudur; Mustafa Suphi'ler yine çok farklı tarih yorumcularının yaptığı gibi büyük bir boş iyimserlikle, hayalle, Mustafa Kemal'le olan mektuplaşmalarının etkisinde kalarak, hatta belki bazı araştırmacıların söylediğine göre Sovyetlerin, o günkü Bolşeviklerin de bir bakıma böyle bir kurban gibi attığı, böyle teoriler bile var, ya saf çocukça bir iyimserlikle gelmiştir ya da bir tezgahın kurbanı olmuştur. Arkadaşlar, bence bunların ötesinde bir nokta olduğunu saptamamız gerekiyor. Bence bir tarih sempozyumunda Mustafa Suphi'nin rolünün böyle geçmemesi lazım.

Bence Mustafa Suphi'lerin yaptığı kısaca şudur arkadaşlar. Mustafa Suphi'nin 10 Eylül 1920'de başkan olarak yaptığı bir konuşma var. O gün TKP'nin önündeki iki hedefi çok net olarak belirliyor. Bir, enternasyonalist proletaryanın bir parçası olarak Türkiye'deki görevlerimizi yapmak zorundayız. İki, Türkiye'deki ulusal kurtuluş mücadelesine katılmak zorundayız.

Mustafa Suphi'ler Türkiye'deki ulusal kurtuluş mücadelesine katılmayı her türlü riski göze alarak yapılacak önemli bir siyasal iş olarak yaptılar ve buraya geldiler. Bu çok önemli bir karardır çünkü siyasete ve yapılacak bir mücadeleye katılmanın başka bir yolu yoktur. Bunun böyle geçmesinde sonsuz bir yarar olduğunu düşünüyor, teşekkür ediyorum.

Doğan ÖZLEM- Efendim, ben söylediklerinizi katkı olarak değerlendiriyorum. Ama yanıtlanması gereken bir soru olduğunu düşünüyorsanız yanıtlayayım.

Haluk YURTSEVER- Benim özel bir talebim yok. Bir görüş ifade ettim.

Doğan ÖZLEM- Tabii, katılıyorum. Düşünce hayatımızdaki kısırlık bugün şeklen çok zengin bir görünüm arzeder gibi olsa da devam etmektedir. Şekilde bir zenginlik vardır ama içerikte bir zenginlik yaşandığmı ben de sanmıyorum. İkinci konu, İslamcılığın Batıcılıkla, laisizmle, liberalizmle bağdaşır yönleri olduğu

hakkındaki görüşünüze, özellikle de o dönem İslamcılığı için pek çok yönden arka çıkmak mümkündür.

Haluk **YURTSEVER**- Affedersiniz, liberal kapitalizmle dedim yoksa laiklikle filan değil.

Doğan **ÖZLEM**- Yok, yok, pardon düzeltiyorum. Liberalizmle bağdaşır olduğunu belirttiniz. Buna tamamen katılıyorum. Bu aslında İslam öğretisinde de olan bir şeydir bildiğim kadarıyla. Ben İslam uzmanı değilim ama İslam öğretisinde zaten tüccarlık, liberalizm bir unsur olarak hissedilmiştir, bunlar yeni şeyler değildir. Evet, şimdi diğer sorunuz, eleştiriniz tabii doğrudan Mete Beyin konusudur. Kendileri cevap vermek istiyorsa buyursun.

Mete TUNCAY- Efendim, özür dilerim, ben dışarıya çıkmışken Mete Bey Suphi'nin masonluğunu abartmıyor mu gibi bir şey söylenmiş galiba. Suphi'nin masonluğunun onun hayatı üzerinde devam ettiğini iddia etmedim. Ama böyle bir şey Mustafa Suphi için söyleniyor. Bunda da şaşılacak bir şey yok. 19. yüzyılın, ta Tanzimat'tan beri, ileri gelen bütün modernleşmecileri, Reşit Paşa'dan başlayarak, Mithat Paşa dahil olmak üzere, Namık Kemal'ler dahil olmak üzere, İslamcısı, daha laikçisi hep mason olmuşlardır. İttihat Terakki içinde de masonluğun çok önemli bir rol oynadığını biliyoruz. Suphi'nin de başlangıçta İttihat Terakki üyesi, hatta son Selanik Kongresinde delege olduğunu kaynaklar gösteriyor. Dolayısıyla bunda şaşılacak bir şey yok. Ama 1914'te Rusya'ya gittikten ve gidişinden birkaç ay sonra muhasım devlet tebaası olarak kampa gönderildikten sonra yavaş yavaş Bolşevikleri tanımış ve muhtemelen sadece Bolşevikleri değil, bu da biraz tek yanlı, muhtemelen daha çok SR'leri, Sosyalist Devrimcileri tanımış, onlarla birlikte hareket etmiş, daha soma Bolşeviklere yanaşmış olmalı. Suphi hakkında söylemek istediğim şey buydu.

Bir de izin verirseniz, herhangi bir şey sorulmadı ama Mustafa Suphiler öldürüldükten soma, benim hep kafamda bir şey vardı, Suphiler cinayeti, Yahya Kahya, Yahya Kahya'nın öldürülmesi, milletvekili Ali Şükrü Beyin öldürülmesi, Topal Osman'ın öldürülmesi, acaba bu cinayetler zinciri içinde bir nedensellik var mı? Bunlar sadece rastlantılar mı? Yakında, İzmir'de Ergun Aybars'ın yayınladığı bir makale bu şey üzerinde duruyor. 1921 yılı sonunda İnebolu'da askeri komutan Ali Sait Paşanın başkanlığında, Trabzon'a yeni tayin edilen vali Ebubekir Hazım Tebeyran ve Kütahya milletvekili Ragıp, somadan Soysal soyadını alan zevattan oluşan Elviye-i Selase, yani üç sancak, Heyet-i Tahkikiyesi adlı bir komisyon kuruluyor. Onlar Trabzon'daki icraatçıları ve özellikle de Yahya Kahya'yı sorgulamak istiyorlar. Yahya Kahya bu komisyonun raporundan daha sonra öldürülüyor. Ve bu cinayetleri Karabekir'in işlettiği rivayetleri çıkıyor ama Karabekir katillerin Ankara'dan geldiğini ileri sürüyor ve Karabekir belli ki çok korkmuş çünkü bu çevre Trabzon civarında gayet güçlü. Karabekir benim hayatımla oynuyorlar, falan diyor. Yıllar soma, bu Muhafız Alayı Komutanı İsmail Hakkı, soyadı Tekçe galiba, anılarında yazdı ki ben verilen görev üzerine iki adamımı alıp Trabzon'a gittim ve Kahya'yı vurdum diye. Bu da alışılmadık bir uygulama.

Mustafa Kemal'in hayatında böyle bir şey yok. Benim pek çok insanla anlaşmazlığa düştüğüm konulardan biri de bu, Suphilerin öldürülme emri Mustafa Kemal başkanlığındaki Ankara hükümeti tarafından mı verildi? Çünkü büyük çoğunluk buna inanır. Bir kısmı, hayır, oradaki yerel İttihatçılar, Enver Paşa çevresi, Yahya Kahya'nın İttihatçı olduğuna şüphe yok, onlar tarafından bu emir verildi, der. Benim kendi izlenimim bu işin Kazım Karabekir ve vali Deli Hamit Beyin ortak tezgahı olduğudur. Ankara bu iş olduktan sonra haber alıp buna razı olmuştur. Ankara'nın istediği, onların gözünü korkutun, Anadolu'da komünizmin yayılmasına müsait bir hava olmadığı izlenimini verin ve iade edin. Oysa ben onların gelmeyi kabul etmekle, ne yazık ki Dönüş Belgeleri'nde o oturumun tutanağı, belgesi henüz yok, çünkü bir de Ankara'dan davet iddiası var. Bir davet mektubunun geldiği iddiası var. O oturumda ne konuşuldu? Bence Ankara'nın ne söylediği açık. Bizim burada bir partimiz var. Büyük Millet Meclisinde kurulan ilk parti Türkiye Komünist Fırkası. Bu, Hakkı Beyin Katibi Umumiliğini yaptığı parti, gelip ona katılın. Onun dışında bir iş yapmayın. Bence Suphiler gelme kararını vermekle bu şartı kabul ettiklerini gösteriyorlar. Gelip onlarla beraber olacaklar. Tabii, bunlara karşı eleştirel rezervleri var. Bunlar sol İttihatçı. Ama Yavuz Aslan da koca kitap yazmış; Suphilerin öldürtülmesinin Karabekir, Deli Hamit değil, İttihatçıların eseri olduğu fikrinde ama tabii bunlar tartışmalı. İzin verirseniz, şu Ali Sait Paşa tarafından Meclise verilen soruşturma raporundan bir iki cümle okumak istiyorum. "Geçen sene bugünlerde Rusya'dan gelmekte olan komünist Suphi ve rüfekasmdan naakar 10.000 Rus ve Osmanlı altını ve birçok mücevherat Müdafaa-i Hukuk namına alınarak istimal edildiğinin bütün memleket halkı tarafından malum olduğu beyan olunmakta ise de, hususati meskure heyetimizin tetkike memur olduğu mevat haricinde olmasından resmen tahkikatına girişilmemiştir. Maahaza zamanı münasibin hululünde hükümetimizce tetkik ve tahkik olunacağı tabiidir. Gayrimüslimlerden hizmet-i askeriyeye çağrılanların vapurlarla ve motorlarla kaçırılmasında Yahya Kahya'nın zirhal olduğu tevatüren söylenmekte olduğu gibi içlerinde, topçu yüzbaşısı İsmail Hakkı Efendi (Kadıköy) gibi kıymetli bir zabit de dahil bulunan Mustafa Suphi ve rüfekasının heyeti merkeziye vasıtası ile Trabzon limanında bir motorla hareket ettirilmesini müteakip Kahya Yahya'nın diğer bir motorla deniz ortasında yetişerek Mustafa Suphi'nin beraberinde bulundurduğu kadından maadasını ayaklarına demirler vurarak denize attırdığı, paralar ve mücevheratını aldığı ve Trabzon'a getirdiği kadını dahi bir müddet sonra itlaf ettiği şayii ise de tahkikatı arnikaya girişilmedikçe ne dereceye kadar doğru olduğu bittabi anlaşılamaz." Yani böyle resmi bir rapor var. Akdeniz Üniversitesi'nden Yardımcı Doçent Mustafa Oral diye bir arkadaşımız bu Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Tarihçesi diye bir makale teklif etti Toplumsal Tarih dergimize, herhalde çıkacak. İlginç olan şey, Trabzon'daki Barutçuzade'nin yazdığı "biz bu paralan ne yaptık?" Doğrudan Suphi'den alınan paraları söylemiyor ama bunu ima ettiği anlaşılıyor. Bu paralarla kimlere baktık, gelen Müslüman göçmenlere baktık, dolayısıyla çok para harcadık, yani, bunu kişisel bir yolsuzluk için kullanmadık mealinde bir rapor Ankara'daki İnkılap Enstitüsü'nde varmış. Onun transkripsiyonunu veriyor. Bir hayli ilginç.

Naciye BABALIK- Doktor Naciye Babalık. Siyasi tarih üzerinde çalışıyorum. Şimdi benim edindiğim belgelerde, örneğin, Mustafa Suphi'nin 2 Nisan 1912'de Sosyalizm Cereyanları adı altında İfnam gazetesinde yayınladığı bir makale var. Çok ilginç bir makale. Sayın hocamın kitabmda, gerek Yavuz Aslan'ın kitabında ve pek çok bu konuda yapılan çalışmalarda, özellikle Mustafa Suphi'nin Sovyetlere gittikten sonra komünist olduğu söylenmekte. Ama nedense bu yazı atlanmakta. Bu yazıyı okuyan bir kimse veya iyi takip eden tarihçi bu yazıyı okuduktan sonra görür ki, Mustafa Suphi Marksizm'den ve sosyalizmden bihaber biri değildir. Ha, Mustafa Suphi mason olmuştur, bilmem ne olmuştur falan. Yani bizde biliyoruz ki, biz komünistler olarak belli bir noktaya gelinceye kadar tabii milliyetçi de olmuşuzdur. En iyi vatanseverler, en iyi yurtseverler de komünistlerdir diye iddia ederiz. Yani hepimiz, hele hele Türkiye gibi bir ülkedeyseniz, İslam dininden de etkileniyorsanız bu tür iniş çıkışlarınız olmuştur. Ama önemli olan tarihte bulunduğunuz nokta ve oradaki yaptığınız vurgudur. Bu nedenle Mustafa Suphi'nin, umarım bundan sonra gerçekten, bu sadece benim umudum değil, bu benim bulunduğum Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde de nitekim bu konuda çalışmalar başladı, TİP'ten başlayarak. Umarım, gençlerimiz Marksist ve komünist olarak, bu duyguyu duymak da çok önemli, Mustafa Suphi'nin hayatına girsinler ve o belgeleri o ruh içinde yorumlasınlar ve biz böyle toplantılarda gerçekten daha sağlıklı sonuçlara varırız diye düşünüyorum.

Yusuf Aslan'ın kitabında da, konuşacağız, dikkat edersek o kitaptaki belgelerde o dönemin Tevetoğlu'nun da çok yararlandığı çoğunlukla anti-komünist tarihçiler ve yazarların belgeleridir.

Doğan ÖZLEM- Yalnız benim bir ricam olacak, bütün enerjimizi Mustafa Suphi olayında değerlendirmeyelim. Bizim oturumumuz genel olarak dönemin siyasi ve fikri tarihi ile sınırlıydı. Dolayısıyla daha çok bu çerçevede sorular gelirse, bu oturum için tabii, daha uygun olur diye düşünüyorum.

Naciye BABALIK- Affedersiniz ben geç geldim, Ankara'dan geldim. Baştaki konuşmaları dinleyemedim.

Cihan ŞENOĞUZ- Soru sormak isteyen arkadaşlarımız işaret ettiklerinde mikrofonu kendilerine uzatacağımızı belirtmek istiyorum.

Ömer AĞIN- Ben Ömer Ağın. İki tane soru sormayı düşünüyorum. Haluk arkadaşın yöntemini uygulayarak ve burada açıklayarak sormak istiyorum.

Doğan Hocamız Tanzimat'tan somaki, Meşrutiyet'in ilanından sonraki fikir hayatından söz ederken bir takım fikir akımlarından bahsetti. Bunlar Türkçülük akımı, İslamiyetçilik akımı, Batılılaşma ve sol akımlardan söz etti. Şimdi tarihi açısından baktığımız zaman, bir önem arzettiği için bir şeye de dikkat çekmek istiyorum, bu bundan soma da çok önemli olduğunu düşündüğüm için şimdi fikir akımlarından bahsettiğimiz zaman, şimdi Avrupa'dan kaynaklanan ve Türkiye'de de ciddi bir şekilde güçlenen bir Kürtçülük hareketi var. Bir Kürt uluslaş-

ma hareketi var. Bu Kürt ulusal hareketinHen söz etmek, bence bu çok önemli bir noktaya gelmiştir. Çok önemli bir dönemeçte J^ngumuz için de bu çok önemlidir. Çünkü bunları çok açık bir şekilde konuşmak, tanışmak artık günümüzün başta gelen somut görevlerinden bir tanesidir. Bu dönemde Mevlanazade Rıfat Beyin çıkardığı Serbesti gazetesi ve yine bu gazetenin başyazarı olan Hasan Fehmi'nin o günlerde Galata köprüsünün üstünde öldürülmesi olayı. Yine Emirhan Bedirhan Bey, Seyit Abdülkadir Bey Ayan Meclisinin üyesidir. O günün koşullannda Danıştay'ın başında olan insandır. O günkü idari mahkemenin başında olan insandır. Bu insanlann kurduğu Kürt Teali Cemiyeti, Wilson prensipleriyle tartışılan Kürt Teali Cemiyeti ile o günkü Kürt bölgelerini ziyaret etmeleri, yeni bir fikir çerçevesinde bunları tartışıyor olmaları. Bu tarih süreci içindeki veya geçmişteki tarih sürecinden bahsedilirken bunlardan söz etmemeyi bir fikir eksikliği olarak görüyorum. Bu neden dikkatten kaçtı acaba? Sorunu bir tanesi bu. Sanıyorum meramımı ifade ettim.

İkincisi, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının gerek 1913-14'te Sinop'tan o zamanki Rusya'ya, Sovyet topraklarına gitmeleri, oradaki bir takım çalışmalara katılmaları ve gerekse oradan Türkiye'ye dönmeleri, başka şekilde ifade edersek, Komünist Partisinin biçimlenme süreci ve biçimlendikten sonra Türkiye'ye dönmeleri çok uzun bir süredir tartışılıyor. Çok belge de var artık. Yakında çıkan belgelere de ben tanık oldum. Bakü Devlet Kütüphanesi'nde, Moskova Devlet Kütüphanesi'nde bu belgeler var ve yeniden reorganize ederek bu belgeleri herkese açıyorlar. Şimdi burada bunlar tartışılıyor, onlann ölümleriyle ilgili değişik fikirler var, değişik tarihçilerin yorumlan var; bunlar olacak. Ama önemli olan nokta şu bana göre: Mustafa Suphilerin o dönemde biçimlendirdikleri politikadır. Özellikle Türkiye'de, çok uluslu, çok milliyetli bir Anadolu toprağmda biçimlenen bir Kurtuluş Savaşı ve bu savaşta biçimlenen bir Türkçülük akımı veya Türkçülük akımının önayak olduğu bir Kurtuluş Savaşı değişik varyantlarıyla türdeş bir ulus üzerine kurulduğu artık herkes tarafından biliniyor. Bu dönemde Mustafa Suphilerin ve Türkiye Komünist Partisinin politikasını reel olarak incelemek ve belgelerle tartışmanın gerekli olduğu inancındayım. Konuşmacı arkadaşların bu konuyu da es geçtiklerini düşünüyorum. Konunun açılmasını diliyor, saygılar sunuyorum.

Masis KÜRKÇÜGİL- Ben biraz sunuş çerçevesinde konuya dikkat çekeceğim. Doğan Hocama artık bir soru olarak da değil, katkı da biraz abartılı olacak ama, konuşmasına bir eleştirim olacak. Maalesef, biz sosyalistler arasında küçümsenen konu, Selanik'te Türkçü olursanız düşünce hayatımıza giriyorsunuz ama Selanik'te Yahudi sosyalist olursanız düşünce hayatınm dışında kalıyorsunuz. Acaba Selanikli sosyalist Yahudiler gerçekten bir toprak meselesi olmadıkları için mi Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasına karşıydılar yoksa o dönem Balkanlarda, özellikle Balkanlarda, sosyalist hareket içinde federal yapılanmaların, yani birlikte yaşayan, içice yaşayan halkların yoğun olduğu yerlerde üniter devletlerin kurulmasının pek mümkün olmamasından hareketle çok uluslu birlikteliğin, federal yapılanmanın daha makul olduğu fikri mi vardı? Bir şeyi aklımızdan çıkarmayalım, bizim sosyalist hareketimizin o dönemi diyelim en azından sunu-

şun dışına çıkmamak için fukara, ancak dünya sosyalist hareketinin Türkiye'yle ilişkisi o zaman o kadar fukara değil. Örneğin, Selanik'teki Yahudi sosyalistlerin Rakovski ile çok yakın ilişkileri var. Christian Rakovski Balkan Marksizminin kurucusu. Hani biraz da propaganda olsun diye, ihtilalden sonra da Ukrayna Halk Komiserleri Konseyi Başkanı. Yani sıkıysa sıkı. Rakovski Türkçe dahil bütün Balkan dillerini biliyor. Bu arada Almanca, vs onları da biliyor. Rakovski'nin Türkçe'de çıkmamış olan çok ilginç bir makalesi var. Temmuz ihtilalinden bir ay sonra çıkıyor. İhtilalin önümüzdeki dönem görevleri nedir diye ve altını çizdiği husus da, halklar hapishanesinden bir çıkış olacaksa bu, bütün halkları birlikte tatmin edecek bir çözüm. Bizim bu Selanik Yahudi sosyalistlerine yaptığımız galiba biraz bir küçümseme. Orada onun yazdığı bir kitap var ama o kitap da pek nazara alınmıyor. Benzer bir durum Ermeni sosyalist hareketinde ortaya çıkıyor. Ermeni sosyalist hareketi biraz daha çeşitli. Osmanlı Yahudi Sosyalist Federasyonu gibi değil. Onların İkinci Enternasyonalle ilişkileri, yazışmaları filan artık bunlar netliğe kavuşmuş vaziyette ve bunlar artık Batı dilinde de olduğu için çok açık. Ancak Ermeni sosyalist hareketi içinde de yine bu gibi federal, yani parçalanmayı öne koyan veyahut ayrı bir Ermenistan düşünerek hareket etmeyen, federal bir yapı öngören yazarlar, çizerler var veyahut belli bir siyasal hareket içindeki kişiler de var.

Dolayısıyla tırnak içinde bu azınlık-çoğunluk ayrımına yaptığınız inceliğe katılıyorum, tabii bazı açılardan. Tabii, nereden bakıyorsanız farklı sonuçlar alınabiliyor. Ama burada sadece hani bölücü bir, ayrılıkçı bir yaklaşım söz konusu olabiliyor. Sizi tenzih ederim bundan, bunu kastetmiyorsunuz, ama bir taraftan da kulak arkası ediyoruz bunu, yokmuş gibi. Oysa burada 1960'ıı yıllara kadar bile Türkiye sosyalist hareketinde pek rastlanmadık zenginlikte tartışmalar cereyan etti ve sönümlendi. Yani bilmiyorum, belki abarttım, belki abartmadım.

İkinci husus, belki de Mete Hocanınkiyle biraz bağlantılı. Mustafa Suphi Türk Yurdu mecmuasında yazıyor, İfnam gazetesinde yazıyor. Yusuf Akçura'nın çok yakın arkadaşı. Ama Yusuf Akçura Türk Yurdu'nda başka birisine de yazı yazdırıyor. 1905 Petrograd ihtilalinde ömür boyu sürgüne mahkum edilen 14 kişiden biri olan Parvus Efendiye. Şimdi Marksizmle, sosyalizmle bir hısmiyet olursa, bu, solun yaramaz çocuğu, daha soma çok karışık, silah tacirliği filan, Alman yönetimiyle ilişkiler filan ama 1910-11 yıllarında burada iken gazetecilikle hayatını idame ettirirken böyle bir şey hissedilmiş durumda değil. Rakovski ile ilişkileri var ve devam ediyor. Ve Parvus o zaman da dünya sosyalist hareketinin önde gelen simalarından biri. Hani, 20 kişi sayarsanız arasına rahatlıkla girer. Üstelik de enternasyonalist. Almanya, Polonya, Rusya; dolanıyor. Böyle bir durum maalesef gözden kaçırılıyor ve eğer bir merak bile olsa bu sirayet eder. Rakovski'nin biyografisi var, kendi otobiyografisi var. Ama biz galiba kendi tarihimizi, yani tırnak içinde Türk sosyalistlerinin tarihini, isterseniz sizin tarihiniz diyeyim, tartışırken bu tür konuklarla, misafirlerle, gidiş gelişlerle edebi olmayan, propagandif olmayan bir düzeyde bağlantı kurmak zorundayız. Sanıldığının aksine çünkü İkinci Enternasyonalin 1908 İhtilaliyle ilişkisi o kadar hafif değil. Eğer ulusal mesele üzerine Rosa Luxemburg, klasiklerden, Marx'tan, En-

gels'ten, hatta Liebknecht'ten farklı bir tutum geliştiriyorsa bunun nedenleri var. Biz onlarla pek fazla ilgilenmemişiz. Böyle bir ünsiyet olmamış. Ama öbür taraftan buraya da bakış daha ciddi olmuş.

Doğan ÖZLEM- Katkınız biraz uzun oldu. Ben şimdi daha önceki konuşmacı Ömer Ağın Beyin sorusuyla birlikte cevap vereyim. Bu dönemdeki azınlık sol hareketlerin ikili durumu hep karşımıza çıkıyor. Bir yandan Osmanlı içerisinde bir global sol anlayışın gelişmesine katkıda bulunmak, öbür yandan kendi etnik zemininden hareket ederek milliyetçi diyebileceğimiz bir enternasyonalizmin peşinde koşmak. Bu hareketlerin hepsinde bana göre iç çelişki olarak rastlayabileceğimiz bir şey. Milliyetçilik ve enternasyonalizmin bir tuhaf karışımını, Yahudi enternasyonalizmi de bulmak mümkündür. Bu, Kürt solculuğunda da, Ermeni solculuğunda da, Selanik Yahudilerin solculuğunda da karşılaştığımız bir durum. Dolayısıyla günümüz konjonktürü içerisinde azınlıkçı grupların bazen enternasyonalist bazen de azınlıkçı anlamda milliyetçilik sergilediklerini söyleyebilirim. Ama bu taktik bir durumdur. Siyasi bir tavn almadır. Genelinde ideolojilerinde, tavırlarında böyle bir çatlak, böyle bir çelişki olduğunu söylemek lazım. Bir yandan Kürtçü olacaksınız öbür yandan enternasyonalist, bir yandan Ermeni ulusçusu olacaksınız öbür yandan komünist; bunlar esasında bağdaşmayan şeylerdir. Ama bunu bugün de bunu sıklıkla görebiliyoruz. İşte Kürt hareketinde, son örnek olarak, bunu gördüğümüzü söyleyebilirim. Bu yaşanan bir şeydir.

Mete TUNCAY- Masis'in sözünü ettiği Parvus Efendi gerçekten çok önemli bir adam. Ve Parvus Türkiye'de geçirdiği yıllarda, muhtemelen Türkçe de öğrendi çünkü ben onun makalelerinin altında bir tercüman adı görmedim. Büyükada'da oturuyor, dört sene filan. Galiba Türkçe de yazacak duruma gelmiş. Muktesid-i şehir, yani ünlü iktisatçı Parvus Efendi. Rakovski ile ilişki kurduğu biliniyor. Vlahof Efendi ile ilişki kuruyor. Bu Vlahof Efendi Makedon milletvekili birinci dönemde. Yalnız Parvus'un ilginç bir yaklaşımı var. Parvus Türkiye'de Türklerle sosyalistlik oynamaya kalkmıyor. Türkiye'de acil görev önce emperyalizmin etkisinden Türkiye'yi kurtarmak. Onun için Türkiye'nin can damarı diye Düyun-i Umumiyye'yi, dış borçları kastederek, öncelikle iktidardaki İttihatçılara bir milli iktisat konsepti vermeye çalışıyor. Bu ilginç çünkü Türkiye'nin önündeki acil görev sosyalist mücadele değil. Dolayısıyla buna yönelik bir şey yapmıyor. Tek tek azınlık hareketleri içinde, Ermeni hareketi içinde, Rum hareketi içinde, Yahudi hareketi içinde daha çok enternasyonalist fikirler var. Ama bunlar mainstream'in yanında kalmış ve hem sosyalist hem Elen, hem sosyalist hem Ermeni olan akımlar hakim olmuşlar gibi görünüyor.

Ömer Beyin söylediğiyle doğrudan ilgili değil ama tabii bu 1908 kültürel çiçeklenmesinde Ermenilerin de, Arapların da, sadece gayrimüslim anasn değil, onların da payları vardı. Fakat Marksistlerin bakışlarında bir aşama modeli var. Bir cemaat, bir grup hangi aşamada yaşıyor, onunla temasta olan bir başka grup hangi aşamada yaşıyor. Kastettiğim şey, 1925'te Şeyh Sait ayaklanması çıkıp da Ankara bu isyanı tenkil için kuvvet gönderdiğinde hem Komintern hem de bizim yerli komünistler Ankara'nın yanını tutuyorlar Kürtlere karşı. Bunlar tarihen ezi-

len, korunmaya muhtaç gruptur diye düşünmüyorlar. Onlara göre Ankara burjuva devrimini temsil ediyor, Kürtlerin yaşadığı durum ise feodal. Dolayısıyla burjuvanın feodali tepelemesi doğrudur, dolayısıyla buna karşı çıkmak gerekmez. Bu incelikli bir nokta. Daha sonra Kürt hareketi 1980'li yıllarda yükselirken hep bundan rahatsız olmuşlardır. Mesela Nâzım da niçin hiçbir zaman Kürtler için bir savunma yapmadı, onların sıkıntılarını dile getirmedi falan demişlerdir. Ama gerisindeki yaklaşım bu. Daha ileri olanın daha geri olanı tepelemesi, tepelenenin de yararınadır çünkü bir değişim yaratır.

Kahraman YILMAZ- 1938'de katliam yapılırken, katliam var, katliamda rakamlar günü güne biliniyor aslında, ciddi bir katliam var ama gerek TKP gerek Komintern olsun direk katliamı desteklemiştir. Bunun nedenini öğrenmek istiyorum.

Mete TUNCAY- Aynı bakış gibi geliyor bana; onlar daha geri, onlar feodal ilişkiler içerisinde yaşıyorlar, Ankara burjuvaziyi temsil ediyor, onun için onu tepelemesi tarihin akışına uygundur. Yani bu çok eleştirel bir akıl yürütme ama kullanılan akıl yürütme bu.

Ömer AĞIN- O dönemki Sovyet devletlerinin çıkan, yöneticilerinin çıkan yok mudur bunun içinde?

Mete TUNCAY- Herhalde o da vardır.

İsfendiyar EYYUBOĞLU- Eski TKP üyesi, şimdi TÜSTAV'ın Mütevelli Heyeti üyesiyim. Ben Doğan Beye bir soru sormak istiyorum. Felsefi düşüncenin başlangıcıyla ilgili değerlendirmesinde bir genellemede bulundu. İkinci Meşrutiyet dönemi fikir bakımından zengindi. Cumhuriyet döneminde aydınlar bu fikir zenginliğine sahip çıkamadı diye bir genel değerlendirmede bulundu. Herhalde o dönemin felsefi düşünce zeminini değerlendirirken en genel söylenebilecek şeydi. Çıkanlabilecek en önemli sonuç da bu. Yalnız tabii bu aydınlann tercihleri, davranışlanyla sınırlı değil, onu aşan bir şey herhalde. Biraz zor olacak ama ana başlıklanyla böyle bir sahip çıkmamayı etkileyen toplumsal ve politik etkenler nelerdi? Sadece ana başlıklar halinde bu konular nelerdi? Bu konudaki fikrini merak ediyorum.

Mete Beye de şöyle bir şey soracağım. İsmail Hakkı'lardan bahsederken, Mustafa Suphi'lerle öldürülen İsmail Hakkı diye, bunda bir karışıklık yok mu? Esas İsmail Hakkı aslında Mustafa Suphi'lerin Bakü'den aynlışlarında Dış Büronun....

Mete TUNCAY- Efendim, o Kayserili İsmail Hakkı. O Bakü'de kalıyor. Suphilerle öldürülen Topçu İsmail Hakkı.

İsfendiyar EYYUBOĞLU- Bir de gerçi daha çok öğleden sonraki oturumu ilgilendiriyor ama Mete Bey değindiği için çok kısa değinmek istiyorum Yahya Kahya'nın, Ali Şükrü'nün, Topal Osman'ın öldürülüşü ile Mustafa Suphi'lerin

öldürülüşü arasında bir zincir, bağ var mı konusu bence gerçekten tartışılması gereken bir şey. Çünkü Ali Şükrü'nün Topal Osman tarafından öldürüldüğü iddiası var.

Mete TUNCAY- İddiası yok. Kesin.

İsfendiyar EYYUBOĞLU- Evet. Topal Osman'm general İsmail Hakkı Tekçe tarafından öldürüldüğü iddiası var. Ve Yahya Kahya'nın, gene Mete Bey söyledi, general İsmail Hakkı Tekçe'nin tarafından öldürüldüğü gene kendi anılarında belirtiliyor. Bu anılarda aynen şöyle diyor: "Aldığım bir emir üzerine Trabzon'a giderek Yahya Kahya'yı tuzak kurarak öldürdüm." Ve general İsmail Hakkı Tekçe o dönem Muhafız Alayı'nın Komutanı ve Mustafa Kemal'in ölümüne kadar yanından ayırmadığı, en güvendiği simalardan bir tanesi. Bu bağlamda bir sonuç çıkarabilir miyiz? Mete Bey toparlama yaparken bu bağlamın doğru olmadığına dönük bir vurgulama yaptı.

Mete TUNCAY- Yok, öyle bir şey kastetmedim. Tam tersine böyle bir zincir olduğunu düşünüyorum. Yani, Suphi'ler, Yahya Kahya...

İsfendiyar EYYUBOĞLU- Böyle söyledik mi peşinden yorum yapmak gerekiyor. Yani bu zinciri, İsmail Hakkı Tekçe'nin anılarında belirttiği gibi emir aldığı kişi veya kişilerle tamamlamak gerekiyor diye düşünüyorum.

Doğan ÖZLEM- Şimdi o sözünü ettiğiniz değerlendirme bana ait değil, Hilmi Ziyan Ülken Hocanın değerlendirmesidir. Hilmi Ziya Ülken Hoca bu dönemi, İkinci Meşrutiyet dönemini, sayın Tuncay da değindi ona, tarihimizin fikir verimi bakımından birkaç önemli döneminden biri saymaktadır. Ben de çok kısa olmakla birlikte, panoramik bir biçimde o zenginliği yansıtmayı denedim. Onun sözüdür bu. Hilmi Ziya, eğer cumhuriyet aydınları fırsat bulup da o fikirler üzerinde yükselebilselerdi bizde hakiki fikir çığırları açılabilirdi, diyor. Aynen kendi cümlesini aktarıyorum size. Dolayısıyla burada Hilmi Ziya Hoca biraz örtük bir biçimde Cumhuriyet döneminin tek parti ideolojisine baskıcı, örtbasçı tutumuna da örtük bir eleştiri de yöneltmiş oluyor haliyle. Dolayısıyla Cumhuriyet döneminde 1950'lere, hatta 60'lara kadar canlı bir fikir ortamının gelişememesinin başlıca sebebi, olumlu veya olumsuz yönlerden değerlendirebilecek olan Cumhuriyetin tekçi ideolojisidir. En azından en önemli amillerden biridir diye düşünmek mümkün.

ATÖLYE

Ulusal Arşivler ve Kurtuluş Savaşı Belgeleri

Engin Berber

Selamı Kılıç

Yücel Demirel

Hamza Tığlay

Engin BERBER - Değerli Konuklar,

"Ulusal Arşivler ve Kurtuluş Belgeleri" başlıklı atölye oturumunu açıyorum. Takdir edersiniz ki, atölyemizin konusu teknik bir sorunsala işaret ediyor. Umarım sıkılmazsınız. Önceki oturumun belirlenen süreyi aştığını göz önüne alarak, vakit kaybetmeksizin sunumuma geçmek istiyorum. Daha sonra önce Selami Kılıç kendi, ardından Hamza Tığlay Yücel Demirel ile birlikte hazırladığı bildirilerinin sunumunu yapacaklar.

ULUSAL ARŞİVLERİMİZ, ARAŞTIRMACILAR VE KURTULUŞ SAVAŞI BELGELERİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

Engin BERBER*

Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV) Yönetim Kurulu Başkanı Erden Akbulut, birkaç ay önce, 2004 Aralık'ında gerçekleştirmeyi plânladıkları: *"1920-21'ler Türkiye'si ve Mustafa Suphi'lerin Dönüşü"* başlıklı sempozyum kapsamında, arşivlerimiz ve Kurtuluş Savaşı[1] belgeleri üzerine, bir atölye çalışması yapılması konusunda ne düşündüğümü sormuştu. Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Anadolu'ya dönüşü olayı dahil, 1920-21 Türkiye'sinin ancak, ulusal arşivlerimizde bulunan belgeler üzerinden *daha iyi* kurgulanabileceğim[2] düşündüğümden, hiç duraksamadan, böyle bir atölyenin çok yerinde olacağını söyledim. Sayın Akbulut'un, söz konusu atölyenin yöneticiliğini yapmam konusundaki nazik önerisini memnuniyetle kabul ettikten soma, elbirliği ile katılımcıları[3] ve içeriği belirledik.

Atölye, ilki ulusal arşivlerimizi (PP biçiminde); diğeri TÜSTAV Arşivi'ni genel hatlarıyla tanıtan iki sunumla başlayacak, katılımcılara yöneltilecek: *"Ulusal arşivlerimizde çalışabilmek için başvuru nasıl yapılıyor? Kimler, nasıl kabul ediliyor?^; araştırmacıların ulusal arşivlerimize girdikten sonra karşılaştıkları sorunlar nelerdir?^; ulusal arşivlerimizde, Kurtuluş Savaşı dönemine ilişkin hangi fonlar ve ne tür belgeler var?<'>* sorularının ardından, daha iyi çalışan ve aydınlatan ulusal arşivler için *"ne yapılmalı?"* üzerine, izleyenlerin özlü ve somut önerilerinin de alınacağı, bir soru-yanıt bölümüyle tamamlanacaktı[4].

Birkaç küçük değişiklik dışında, bu içeriğe sadık kalınan atölyeye[5], tarafımızdan konulan katkı: Ulusal arşivlerimiz hakkında temel bilgiler içeren PP sunusu ile; yukarıda yazılı olanlarla, salondan yöneltilen çeşitli sorulara vermiş olduğumuz yanıtlardan ibarettir[6]. Bunları, atölye sırasında söylemediğimiz, ancak kavratıcı olması bakımından gerekli gördüğümüz bazı bilgi kırıntılarını da ekleyerek, aktarmak isteriz.

I. Ulusal Arşivlerimiz[7]

AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi'nin, *"resmi ve yarı-resmi kurumların, organların, ticari kuruluşların, özel birimlerin çalışmalarıyla ilgili kayıt ve belgelerin düzenli bir bütün olarak saklandığı yer"* olarak tanımladığı arşivin[8], ulusal (milli) sıfatını alabilmesi bize göre, birbirini bütünleyen, başka bir deyişle birbirinden ayrılamaz iki koşulun varlığına bağlıdır.

Bu koşullardan ilki, arşivin mülkiyetine devletin sahip olmasıdır. İkincisi, bu devletin *"ulus egemenliği/ulusal egemenlik"* ilkesini benimsemesinin bir gereği olarak, arşivlerini halkına açmasıdır. Birkaç tümceyle de olsa, bu bağlantı üzerinde durmak isteriz. Uzak ya da yakın geçmişte, var olduğunu bildiğimiz arşivlerin[9] çoğu, sözünü ettiğimiz koşullardan sadece ilki ile uyumludur ki, bunları kabaca, *"devlet arşivleri"* ya da *"resmi arşivler"* olarak isimlendirmek son derece yerindedir.

İlk kez devrimden sonra Fransa'da, var olan tüm belge ve kayıt depoları ile, bunların bulunduğu kurumların tümünü kapsayan bir arşiv: *"Ulusal Arşiv"* (Archives Nationales) adıyla kurulmuştu[10] Gerçekte bu arşivi ulusal yapan ismi değil, halka açılmış olmasıydı. Ulus egemenliği ilkesinin bir tezahürü olan bu gelişme[11], arşiv ve arşivcilikte bir devrim niteliğindeydi. Kaynakların ağız birliği etmişçesine, Fransız Devrimi'ni, modern merkezi arşivlerin oluşumunda milat kabul etmesi bundandır[12]

Birazdan alfabetik sırayla ve genel hatlarıyla tanıtacağımız arşivlerimizin[13] ulusal nitelik kazanması, yani halka açılması, cumhuriyet döneminde olmuştur[14]. Bu makalede, *"devlet arşivleri"* yerine»*"ulusal arşivlerimiz"* ifadesini tercih etmemiz, sadece bu tespitle, yani ikinci koşulun Türkiye'de de gerçekleşmiş olmasıyla ilgili değildir. Aynı zamanda, tarihimizin yazılı, görsel ya da işitsel tüm maddi kayıtlarını saklayan resmi arşivler dahil, mülkiyetinde bulunan her şeyle birlikte, Türkiye Devleti'nin gerçek sahibinin Türk ulusu olduğunun altını çizme isteğimizin göstergesidir.

A. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (DAGM)

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 10 Ekim 1984 tarih ve 3056 sayılı: *"Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin*[15] *Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun"* ile kurulmuştur. 19 Ekim'de yürürlüğe giren bu kanun ile[16] aynı zamanda, birbirinden ayrı olarak çalışmakta olan: İstanbul'daki *"Osmanlı Arşivi"* ile; Ankara'daki *"Cumhuriyet Arşivi"* daire başkanlıkları, DAGM çatısı altında birleştirilmiştir[17]. Kanunun 2. maddesinin (g) fıkrasıyla 11. maddesi, ulusal arşivlerimizin korunması ve değerlendirilmesi ile ilgili her türlü görevi, Başbakanlık ve DAGM'ye vermektedir. Ulusal arşiv politikasını ve bu politikanın uygulanmasını takip edip denetlemek; devlet ve ulus yaşamını ilgilendiren bilgi ve belgeleri toplamak, değerlendirmek ve saklamak; çeşitli kamu kurum ve kuruluşları ile özel şahısların elinde bulunan arşiv malzemesini tespit etmek, toplamak, gerektiğinde satın almak, bunların tamir ve restorasyonunu yapmak, tasnif ve tercüme etmek, uygun görülenleri yayımlamak ve kamu kurum ve kuruluşlarının arşivlerinde ayıklama, saklama ve imha işlemlerini denetlemek, bu görevlerin belli başlılarıdır.

1. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

Cumhuriyetin ilanından sonra, Başvekâlet çatısı altında etkinlik gösteren müdürlük, müdür muavinliği ya da daire gibi çeşitli birimlerin sorumluluğuna

verilen: Osmanlı Devleti'nden miras kalan arşiv malzemesi[18], 27 Şubat 1982 tarih ve 8/4334 sayılı: *"Bakanlıkların Yeniden Düzenlenmesi ve Çalışma Esaslarının Yürürlüğe Konulması Hakkındaki Bakanlar Kurulu Kararı"* ile, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı adı verilen yeni bir birimin sorumluluğu altına konulmuştu[19]

Osmanlı Devleti'nin, çok geniş bir coğrafyaya yüzlerce yıl egemen olduğu düşünüldüğünde, söz konusu arşiv malzemesinin, sadece Türkiye Cumhuriyeti'nin değil, aynı zamanda Balkanlar, Akdeniz, Kuzey Afrika, Kafkasya ve Ortadoğu'da mevcut her devletin, ulusal ve ortak tarihinin öğrenilmesi ve yazımında taşıdığı önem kolayca anlaşılır. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürü Yusuf Sarınay'ın, geçtiğimiz günlerde Anadolu Ajansı'na: *"Osmanlı Arşivlerinin, Dünya ve bölge tarihinin aydınlatılmasında birinci derecede kaynak niteliği taşıyan, Dünyanın önde gelen arşivlerinden biri olduğunu"* bildirmesi, bu anlamda çok yerinde bir tespittir[20]

1992 yılı şubatına kadar, DAGM'ye de ev sahipliği yapan Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nin[21], çeşitli depolarında[22] bulunan 150.000.000 belgenin[23], 1998 yılı itibariyle sadece %15'nin analitik tasnifi yapılabilmiş, 300.000 defterin tamamı ve 50.000.000 belgenin de kaba tasnifi tamamlanabilmiştir[24] Aynı yıl itibariyle, dijital ortama aktarılmış 2.000.000 belgenin[25] 450.000'i kataloga dökülmüş (150 cilt civarında) olup, Osmanlı Arşivi Daire Başkaniığı'nda bugün, araştırmacıların hizmetine verilmiş basılmış katalog sayısı, 3150'dir[26].

2. Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı

Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, Başbakanlık Müsteşarlığı'nın 12 Ekim 1976 tarih ve 388.2/09796 sayılı onayı ile kurulmuştur[27] Böylece, Kurtuluş Savaşı ve sonrasından günümüze uzanan sürece ait arşiv malzemesinin, tek bir çatı altında toplamp (devir-teslim alınıp) korunması ve araştırıcıların hizmetine sunulmasının yolu açılmıştır.

Önce Başbakanlık merkez binasında, daha soma Başbakanlığın bazı birimlerinin bulunduğu, Atatürk Bulvan'ndaki bir binada çalışmalarını sürdüren Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, 7 Aralık 1987 tarihinde, Yenimahalle'de inşası devam eden: Devlet Arşiv Sitesi'ne taşınmaya başlamış, 11 Aralık'ta personel idari binadaki bürolara yerleştirilerek çalışma düzenine geçilmiştir[28].

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer alan Devlet Arşiv Sitesi'nin, cumhuriyetin ilanının 65. yıldönümüne rastlayan 29 Ekim 1988'de hizmete açılmasıyla, modern bir mekâna kavuşan Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı'nm[29] depolarında hali hazırda, 30.000.000 belge bulunmaktadır[30].

18 Nisan 2002 tarihinden itibaren, Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi Daire Başkaniığı'nda mevcut arşiv malzemesinin, tasnifi tamamlanan kısmına ilişkin bilgileri içeren kataloglar, elektronik ortamda yerli ve yabancı araştırmacıların hizmetine sunulmuştur[31].

B. Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Çankaya Köşkü Arşivi olarak da bilinen Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Cumhurbaşkanlığı'mn Çankaya'daki yerleşkesi içinde, 1986 yılından beri Müze Köşk olarak kullanılan binada bulunmaktadır. *"Kasapoğlu Köşkü"* ismiyle de bilinen bu bina, 1921 yılından Çankaya Köşkü'nün (Pembe Köşk) yapıldığı 1932'ye kadar, Mustafa Kemal tarafından hem ikametgah, hem de çalışmak amacıyla kullanılmıştı[32]. Mustafa Kemal'in, içinde 10.000 cildin üzerinde kitap ve süreli yayının bulunduğu özel kütüphanesi de[33] aynı binadadır. Sayısı hakkında bilgi edinemediğimiz Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ndeki[34] belgelere ait bir katalog[35] ve bazı envanter listeleri bulunmaktadır. Sayım ve düzenleme çalışmaları nedeniyle Arşiv şu an araştırmacılara hizmet vermemektedir[36]

C. Dışişleri Bakanlığı Arşivi

1919'dan bugüne uzanan Türkiye tarihine, deyim yerindeyse projektör tutabilecek olan Dışişleri Bakanlığı'na ait arşiv malzemesi, kurumun yurtdışındaki temsilcilikleri[37]; çeşitli birimleri ve Merkez Arşivi'nde bulunmaktaydı. Dışişleri Bakanlığı Arşivi olarak da bilinen Merkez Arşivi, yakın geçmişe kadar, mülkiyeti Başbakanlığa ait olan şimdiki devlet bakanlıkları binasının alt katında, 300 metrekarelik bir alanda yer alan iki uzun koridor, büyük bir salon ve on beş kadar odaya sıkışmış durumdaydı[38].

Tasnif çalışmalarının 1975 yılında başladığı ve 1997 yılı itibariyle içindeki malzemenin sadece kaba tasnifinin tamamlanabildiği Merkez Arşivi, dört bölümden oluşmaktaydı. Belgeler Bölümü'nde 3000 kutu ve 46.000 klasör içinde belgeler, Defterler Bölümü'nde 13.000 defter, İkili ve Çok Taraflı Antlaşmalar Bölümü'nde on dokuz çelik dolap içerisinde 2.800 ikili ve 300 kadar çok taraflı antlaşma ile, Dokümantasyon Bölümü'nde Türkçe ve çeşitli dillerde yayımlanmış 4.000 civarında süreli yayın ve kitap mevcuttu[39]

Ne yazık ki, Dışişleri Bakanlığı Arşivi, birazdan ayrıntılarına gireceğimiz bazı nedenlerden ötürü, ulusal arşivlerimizden biri olma sıfatını hak etmemektedir. Bizim onu listemize dahil etmemiz, öyle olmasını çok arzulamamız ve çoğu meslektaşımın paylaştığı bir sıkıntıyı dile getirmek istememizden kaynaklanmaktadır.

1997 yılında Ankara'da gerçekleştirilen, Türkiye'de diplomasi ve diplomasinin tarihi gelişimini konu edinen ulusal sempozyuma katılan büyükelçilerimizden: Aydan Karahan bildirisinde, *"Bakanlığımız Merkez Arşivi halihazırda, Bakanlığımız birimlerinin ihtiyaçları ve istifadeleri için kullanılabilmektedir. Bunun yanında devlete, gerçek ve tüzel kişilere ait bir hizmetin görülmesi, bir hakkın korunması ve ispatı gerektiğinde, makam onayının alınması suretiyle, usulüne göre örnekler verilebilmekte yahut mahkemelerce tayin edilecek veya ilgili dairelerin görevlendireceği yetkililerce yerinde incelenebilmektedir"* demektedir[40] Bu tümcelerin tercümesi, başka bir deyişle sayın büyükelçinin söylemediği ya da söyleyemediği şey, Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nin halka açık olmadığıdır.

Aynı bildiride Karahan, belgelerin ince tasnifinin henüz yapılamadığı (1); bütçe yetersizliğinden ötürü bu işi yapacak uzman personelin istihdam edilemediği (2) ve içerdiği bilgilerin hassasiyeti nedeniyle, söz konusu belgelerin açılmasının sakıncalı olabileceğini (3) öne sürmektedir[41]. Akademik etkinlikler kapsamında karşılaştığımız bakanlık mensuplarınca da, çeşitli kereler şifahen yüzümüze söylenen bu ve benzeri gerekçeler, inandırıcı olmaktan uzaktır.

İlk iki gerekçe doğru olsaydı, Dışişleri Bakanlığı'nin, 28 Eylül 1988 tarih ve 3473 sayılı yasa gereğince[42], elindeki arşiv malzemesini vakit geçirmeden, DAGM'ye teslim etmesi gerekirdi. Ancak Bakanlık, bunu yapmayarak direnmiştir[43]. Sırf bu yüzden yapıldığını düşündüğümüz bir düzenleme ile[44], 3473 sayılı yasanın kapsama alanı dışına çıkarıldığı anlaşılan Dışişleri Bakanlığı, bir protokolle arşivini, DAGM'nin depolarına devretmiştir. Başbakanlıkla, Dışişleri Bakanlığı arasında, 2000 yılı Haziranında imzalandığını öğrendiğimiz bu protokole göre, söz konusu arşiv Dışişleri Bakanlığı'nin tasarrufunda kalacaktır. DAGM şu anda, uzman personel görevlendirmek suretiyle tasnif işlemine bilgi desteği vermekle birlikte[45], başkaca bir müdahaleye yetkisi yoktur. Ne yazık ki, 80.000 klasörden ibaret olduğu söylenen arşivin yakın gelecekte araştırmacılara açılacağına ilişkin bir işaret görülmektedir[46].

Dahil olmak istediğimiz AB'ye üye hiçbir ülke, üçüncü gerekçeye dayanarak dışişleri arşivini kapatmış değildir. Bu ülkelerin dışişleri arşivlerinde *"içerdiği bilgilerin hassasiyetinden ötürü sakınca yaratabilecek belgeler"* yok mu? Herkesin çok iyi bildiği üzere, devletler arşivlerini açmazdan önce, zarar vermesi olası belgeler var ise, bunları araştırmacılara sunmazlar.

Dışişleri Bakanlığımız bürokratlarının, bunu bilmediğini düşünmemiz mümkün değildir. Bakanlığın arşivini kıskanan tavrının daha çok Türkiye'nin modernleşme sürecinde diplomasinin ve diplomatların oynadığı başat rolden güç alan bir aidiyet duygusundan kaynaklandığını düşünmekteyiz.

Sağduyu sahibi bazı Bakanlık mensupları, söz konusu tavrın yanlış olduğu konusundaki düşüncelerini, başkaları ve kamuoyu ile paylaşmak cesaretini göstermişlerdir. Emekli bir diplomat, ama aynı zamanda değerli bir yazar olan Bilal Şimşir'in, Tiran Büyükelçisi iken şahsıma göndermiş olduğu, 6 Kasım 1986 tarihli mektubunda yazdıkları, gerçekten dikkate değer: *"Ankara'da Dışişleri Bakanlığı'nda da aynı dönemle* (1918-1922) *ilgili belgeler var, ama sizin konunuzla doğrudan ilgili belgeler yok sanıyorum. Kaldı ki, olsa bile o arşivler şimdilik kapalıdır. Ben arşivlerin araştırıcılara geniş olarak açılmasına taraftarım, hep bunun için didindim, arşivlerimizi liberalleştirelim dedim, ama şimdilik bu arzum gerçekleşmiş değil. Dışişleri Arşivi de, öteki bakanlıkların arşivleri gibi, hala kapalı. Oysa otuz yıl geçince açmak faydalı olurdu. Şimdilik açılmıyor"*[47].

Sayın Şimşir'den önce, bir başka değerli diplomatımız, Zeki Kuneralp, İkinci Dünya Savaşı'nda, Türk Dış Politikası'na ışık tutan bazı belgeleri derlediği kitabının giriş bölümünde, benzer noktalara değinmektedir: "(Belgeler)

Yazıldıkları vakit gizli idiler, bugün gizlilikleri kalmamıştır. Bunları bugün yayımlamak, bir sır ifşası değildir. Malûm ilamıdır., fakat başka bir şekilde, bizim yönümüzden. Tuhaf bir huyumuz vardır: Ne kadar eski olurlarsa olsun dış siyasetimize dair resmi belgeleri yayımlamaktan çekiniriz, kapalı tutarız. Belgeleri yazanlar, belgelerde ismi geçenler ölüp giderler, belgelerin değindikleri konular köhneleşir, aynı konulara ait yabancı belgeler yayımlanır, konular amme malûmu olur, biz belgelerimizi yine gizli biliriz. Bu doğru değildir, faydası yoktur, zararı vardır. Zira bu kötü huyumuzdan dolayı, kendi tarihimizi yabancı kaynaklardan öğrenmek zorunda kalırız..."^.

Umarız Bakanlık, Türk insanına diplomasi tarihini, kendi belgelerine de bakarak yazma ve okuma fırsatını biran önce verir[49] Çünkü, *"çağdaş"* sıfatının, resmi ağızlardan hiç düşmediği bir Türkiye'ye bu garabet hiç yakışmamaktadn.

Bazı yabancı meslektaşlarımıza, şu veya bu konuda Türkiye'nin resmi tezleriyle örtüşen metinler ürettiği için belgelerini açması, Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ni, ulusal olmaktan alıkoyan bir başka nedendir. Resmi makamların *"Türk dostu"* olarak isimlendirdiği bu meslektaşlarımıza[50], sadece Dışişleri Bakanlığı Arşivimiz değil, tüm ulusal arşivlerimiz açılmalıdır ve bilebildiğimiz kadarıyla zaten öyledir. Yanlış olan, bu ülkenin yurttaşları (bazı istisnalar dışında akademisyenler de dahil) giremezken, yabancıların arşive kabul edilmesidir[51] Açıkça söylemek gerekirse, bu uygulamayı meşrulaştırmak için yaratılacak her gerekçeye, verilecek anlamlı yanıtlar vardır.

D. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATAŞE) Başkanlığı Arşivi

Önceleri, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı binasının arkası ve TBMM'nin giriş kapısının karşısına düşen, önünde yeniçeri heykelleri dikili iki katlı binaday-dı[52] Yakın geçmişte, söz konusu binanın arkasına düşen arsada inşa edilen, çok katlı yeni binasına taşınmıştır[53]. Geçmişi, Türk askeri tarihini yazmak amacıyla, 11 Nisan 1916'da İstanbul'da, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti çatısı altında kurulmuş: Tarih-i Harp Şubesi'ne kadar uzanan ATAŞE Arşivi'nde, Kmm Savaşı'ndan (1853-56) Körfez Savaşı'na (1991)[54],9.000.000 civarında belgenin olduğu tahmin edilmektedir[55] Bu belgelerin eski yazı olanları, 1960-1968 yıllan arasında tasnif edilmiştir.

1973-1980 yılları arasında, Kurtuluş Savaşı'na ait bir kısım belgenin, Latin kökenli Türk abecesine transkripsiyonu için yapılmış çalışmayla; belgelerin konu, zaman dizimi, yer ve birlik esasına göre kart kataloglarının yapılmasına ilişkin, 1983 yılında başlanan bir başka çalışma, verimli olmadığından durdurulmuştur. Son yıllarda, bilgisayar destekli tasnif sistemine geçme konusundaki çalışmaları[56] takdirle karşılanan ATAŞE Arşivi'nde[57] şu anda, araştırmacıların hizmetine sunulan on adet katalog mevcut olup, tasnif edilmeyi bekleyen Türkçe, Fransızca, İngilizce, Almanca ve Rusça yazılmış büyük bir belge yığını olduğu anlaşılmaktadn[58].

E. Kızılay Arşivi

Kızılay Arşivi, Türkiye Kızılay Derneği'nin, cumhuriyetin ilanından sonraki yıllarda: *"Merkez Ambar Müdürlüğü"*, bugün: *"Kızüay Etimesgut Merkez Deposu"* ismiyle anılan biriminin yerleştiği, Eskişehir yolu üzerindeki arazisi içindedir.

1990'h yılların ikinci yarısında, Kızılay Arşivi'nin birçok meslektaşım gibi, bizim de tanık olduğumuz içler acısı halini unutmamız mümkün değildir. Felâketzedeler için kurulmuş, upuzun bir saç baraka düşününüz. Bu barakanın kapısından içeri girdiğinizde, burun direğinizi sızlatan bir küf kokusu eşliğinde, diyanetten emekli olduktan soma, sırf eski yazı bildiği için arşiv memuru yapılmış, eski bir imamın bürosuna giriyordunuz. Oradan, bir-bir buçuk metre genişliğinde ve yaklaşık elli metre uzunluğunda bir koridora geçiyorsunuz. Bu koridorun iki yanında çuvallar, torbalar ve sandıklar içinde, ya da dosya ve klasörlerde tavana kadar yığılmış bir halde belge, defter ve fotografían görüyorsunuz. Zemin toprak ve yer yer ıslak, 1939 Erzincan Büyük Depremi somasında, Kızılay'ın etkinliklerini tespit etmek için çekildiği anlaşılan onlarca fotoğraf oraya buraya saçılmış, çamur içinde. Sözünü ettiğimiz arşiv memurunca hazırlanmış, derme çatma bir kataloga göz attıktan soma, tozdan sakınmak için size önerilen eski bir palto ile, bir çift bulaşık eldivenini giyiyorsunuz. Arşiv memuru, araştırma konunuzla ilgili malzemeyi bulabileceğinizi tahmin ettiği bir yığını eliyle işaret ediyor ve belgeler içinde yüzmeye başlıyordunuz. Biz galiba şanslıydık, çünkü aradıklarımızı birkaç haftada bulmuştuk[59]

Sahip olduğu malzemenin sayısı konusunda bilgi edinemediğimiz Kızılay Arşivi'nin[60], az önce sözünü ettiğimiz katalogunun daha soma kaybolduğunu, uzun soluklu araştırmaları sırasında Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin ikilisinin[61], yeni bir katalogun oluşturulması için ilk adımlan attıklarını, arşiv malzemesinin halâ aynı barakada, ancak yerlerde değil artık raflarda ve arşivde çalışanların da sayıca artmış olduğunu sevinerek öğrendik[62]

F. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi

16 Nisan 1942 tarih ve 4202 sayılı kanunla, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne (DTCF) bağlı olarak kurulan Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 4 Kasım 1981 tarih ve 2547 sayılı: *"Yüksek Öğrenim Kanunu"* ile, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü'ne bağlanarak, yüksek lisans ve doktora yapüran bir akademik birime dönüştürülmüştür.

Kuruluşundan hemen sonra, Türk Devrimi[63] ile ilgili her tür belge, kitap ve objeyi gazetelere ilan vermek; ilgili kişiler ve resmi kurum ve kuruluşlarla yazışarak, bağış ya da satın almak yoluyla toplamaya başlayan TİTE Arşivi (Müze ve Kütüphanesi)[64], DTCF'nin ana giriş kapısının sağ tarafına düşen, büyük sahanlık içindeki kapalı bir mekânda bulunmaktadır. DTCF'nin konferans salonuna açılan ve yaklaşık 100 metrekare büyüklüğünde olan bu mekân aslında, Atatürk'ün fakültede verilen konferansları izlemek istediğinde kullanması için yapılmış bir şeref locasıydı[65]

Bugün itibariyle 90.000 belge, 7.000 civarında fotoğraf, 8.000 kadar kitap, zengin gazete koleksiyonları, bazı film şeritleri[66] ve tamamı sergide hatırı sayılır miktarda objeye sahip bulunan TİTE Arşivi'nin, 1980'li yılların ortalarında arz ettiği manzaranın, pek iç açıcı olmadığı anlaşılmaktadır[67] 1987 yılında, sayım amacıyla kapatılan TİTE Arşivi[68], 1995 yılından beri araştırmacılara açıktır. Arşivin, 85.000'i tasnif edilmiş durumda olan belgelerine ait sekiz adet katalogu yayımlanmış olup, dokuzuncusu baskıda, onuncusu ise hazırlanmaktadır[69]

G. Türk Tarihi Kurumu (TTK) Arşivi

Atatürk'ün direktifleriyle, 15 Nisan 1931'de, Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti ismiyle kurulup, 3 Ekim 1935'te Türk Tarih Kurumu ismini alan dernek, 11 Ağustos 1983 gün ve 2876 sayılı yasa ile, Başbakanlığa bağlı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na bağlı bir kuruluş haline getirilmiştir[70]

Tarih, arkeoloji ve antropoloji alanında, Türkiye'nin en büyük ihtisas kütüphanesine sahip olan TTK'nm aynı zamanda, Osmanlı Devleti'nin son zamanları, Türk Devrimi ve sonrasına ilişkin belgeler ve anılarla, toplam 21.708 adet fotoğrafın da içinde bulunduğu küçük ancak zengin bir arşivi de vardır[71]. Bağış, satın alma ya da mahkeme yoluyla toplanmış bu malzeme[72], kurum binasmın üst katındaki büyücek bir odada, birkaç çelik dolap içinde korunmaktadır ve araştırmacılara açıktır.

H. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Arşivi

Açılışından günümüze, TBMM'nin gerçekleştirdiği yasama, yönetim ve yargı etkinliklerinin ortaya çıkardığı arşiv malzemesi, son derece zengindir. Genel Evrak ve Arşiv Müdürlüğü'nce, *"TBMM Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik"* hükümleri ve Arşiv Kurulu[73] kararlarına göre yönetilen TBMM Arşivi'nde, tasnif işlemi ara verilmeden sürdürülmektedir. İçerdiği malzemeye ilişkin sayısal veriler elde edemediğimiz TBMM Arşivi, araştırmacılara açıktır[74].

II. Birkaç Soruda Ulusal Arşivlerimiz Üzerine Ayrıntılar

1. *"Ulusal arşivlerimizde çalışabilmek için başvuru nasıl yapılıyor? Kimler, nasıl kabul ediliyor?"*

Bu sorulara, ulusal arşivlerimizin tümü için geçerli bir yanıt vermek, mümkün değildir. Çünkü elinde, ulus ve devlet yaşamı açısından önemli arşiv malzemesi bulunan birçok kamu kurum ve kuruluşu, arşiv hizmetleri ile ilgili 3473 sayılı temel yasanın[75] kapsama alanı dışında bnakılmış[76] ve ne yazık ki, bırakılmaya da devam edilmektedir[77] Hal böyle olmakla birlikte iki nedenle, söz konusu yasanın da içinde bulunduğu mevzuat üzerinde durmak gerekir. Çünkü, DAGM çatısı altında bulunan ulusal arşivlerimizde titizlikle uygulanan bu mevzuatın, kapsamamanı dışında tutulmuş bazı ulusal arşivlerimizde de, kısmen kullanıldığı görülmektedir.

3056 sayılı kanunun[78] 11. maddesinin (h) fıkrası ile, 3473 sayılı kanunun 6.

maddesi, ulusal arşivlerimizden yararlanma ilkelerini belirleme yetkisini, Başbakanlığa ve dolayısıyla Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne vermişti. Bu yetkiye dayanan Başbakanlığın, arşiv hizmetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için yaptığı bir dizi düzenlemenin[79] sonuncusu: *"Devlet Arşivlerinde Araştırma veya İnceleme Yapmak İsteyen Türk veya Yabancı Uyruklu Gerçek veya Tüzel Kişilerin Tâbi Olacakları Esaslar"* başlıklı, 2002/3681 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'nın ekidir[80]. Bu ekte yazılı esasların,

"Müracaat şekli" başlığını taşıyan 3. maddesi:
Türk Arşivlerinde araştırma ve inceleme yapmak isteyen gerçek veya tüzel kişilerden Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olanlar ve bunların vekilleri ile Türkiye'ye yasal yollardan girmiş yabancılar ve bunların vekilleri, "Devlet Arşivlerinde Araştırma Talebinde Bulunanlar için Müracaat Formu ve Taahhütname" yi[81] doldurmak suretiyle, bir adet fotoğraf ve nüfus cüzdanı (yabancılar için pasaport ve kimlik) örneğiyle, vekil ise vekâletname ile birlikte doğrudan araştırma ve inceleme yapacağı arşivin veya arşivlerin bağlı olduğu idareye bizzat veya posta ile müracaatta bulunurlar.
Ayrıca bu müracaat, yurt dışında Türkiye Cumhuriyeti büyükelçilik veya başkonsolosluklarına da yapılabilir. Bu temsilcilikler, yapılan müracaatı Dışişleri Bakanlığı vasıtasıyla DAGM'ye ya da araştırmanın yapılacağı arşivin bağlı bulunduğu idareye gönderirler. Vekilleri vasıtasıyla araştırma ve inceleme yapmak isteyen Türk veya yabancı uyruklu gerçek veya tüzel kişilerin önceden müracaatlarının olması gerekmektedir".

"Müracaatların işleme konulması ve cevaplandırma süresi" başlıklı 4. maddesi:
DAGM'de yapılacak her türlü araştırma, inceleme ve örnek alma talepleri bu Genel Müdürlükçe, DAGM dışındaki araştırma hizmeti veren diğer arşivlere yapılacak talepler ise, söz konusu arşivin bağlı olduğu bakanlık veya kuruluşça işleme konulur ve en geç iki iş günü içerisinde sonuçlandırılır. Silahlı Kuvvetler arşivlerine yapılan müracaatlar otuz gün içerisinde sonuçlandırılır. Dışişleri Bakanlığı; yurtdışındaki Türkiye Cumhuriyeti büyükelçilikleri ve başkonsoloslukları kanalıyla, DAGM'nde ve araştırma hizmeti veren diğer arşivlerde araştırma ve inceleme talebinde bulunan Türk veya yabancı uyruklu gerçek veya tüzel kişiler ile vekillerine, müracaatlarının sonucunu otuz gün içerisinde duyurur. DAGM ile birinci fıkrada belirtilen ilgili bakanlık ve kuruluşlar; bu Esaslarda öngörülen hükümleri de göz önünde bulundurmak suretiyle, araştırma ve inceleme taleplerini aynen veya sınırlandırmak suretiyle kabul veya reddedebilirler".

"Müracaatların reddini gerektiren durumlar" başlıklı 5. maddesi: araştırmacıların,
***a)** Tasnifi tamamlanmamış ve en son işlem tarihi üzerinden otuz yıl geçmemiş arşiv malzemesi ile, yararlanılamayacak derecede hasara uğramış arşiv belgesi üzerinde,*

***b)** Araştırma ve inceleme talebinde bulunan kişinin on sekiz yaşından küçük*

olduğu veya medenî hakları kullanma ehliyetine sahip bulunmadığı durumlarda,

c) Müracaat formundaki bilgilerin eksik veya yanlış olması ve müracaat için gerekli belgelerin eksik veya sahte olduğunun anlaşıldığı hallerde, arşivlerde araştırma ve inceleme talepleri ret olunabilir".

"Taahhütname, araştırma süresi ve giriş kartı" başlıklı 6. maddesi:
Araştırmacılara, arşivdeki çalışmalarında uymak zorunda bulundukları şartlar ve yükümlülükler bildirilir[82] *ve kendilerine bu yükümlülüklere uyacaklarını tevsik eden* (sağlamlaştıran) *bir taahhütname*[83] *imzalatılır. Araştırmacılar için, "Arşive Giriş Kartı" tanzim edilir ve bu kart arşivde muhafaza edilir. Arşiv giriş kartları, arşive her girişte bir kimlik belgesi karşılığında araştırmacıya teslim edilir. Araştırmacı, arşivde bulunduğu sürece bu kartı görünebilecek şekilde üzerinde taşır".*

"Fotokopi ve mikrofilm verilmesi" başlıklı 11. maddesi,
Araştırma ve inceleme yapan Türk veya yabancı uyruklu kişilere araştırma ve incelemeye açılan belgelerin fotokopi veya mikrofilmleri, belirlenen ücret karşılığında verilir veya gönderilir... Ancak bir fonun, bir dosyanın veya bir defterin tamamını hedefleyen sayıda fotokopi veya mikrofilm verilmez" demektedir.

Arşiv hizmetlerini: *"Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği Arşiv Yönergesi"* (CAY) ile, sözünü ettiğimiz mevzuat çerçevesinde yürüten Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ne, Türkiye Cumhuriyeti uyruklu olanlardan,
a) Kamu kurum ve kuruluşlarında çalışanlar, bir görevin gereğini yerine getirmek,

b) Üniversite ve yüksek okul öğretim elemanları, bir eser yazmak ya da derslerde kullanmak,

c) Devlet Memurları Yasası ndaki memur olma genel niteliklerini taşıyanlar, herhangi bir konuda araştırma yapmak ya da yazmakta oldukları bir eseri zenginleştirmek amacıyla arşivden yararlanmak üzere başvuruda bulunabilirler.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi' nden yararlanmak isteyen yabancı uyruklu kişiler hakkında öncelikle bu konuyu düzenleyen yürürlükteki Bakanlar Kurulu Kararı'nda yer alan hükümler uygulanır. Başvuru, Genel Sekreterlikçe de ayrıca değerlendirilir".

"Başvuru Yöntemi"

İnceleme ve araştırma yapmak isteyenler, konularının ve çalışmalarının amacını açıkça belirten bir yazı ile Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği' ne başvurur. Bu gibiler bir "Başvuru Formu" doldurur ve imzalar. Başvurular CAY kuralları ve diğer ilgili mevzuat dikkate alınarak incelenir. Genel sekreterlikçe uygun görülenlere arşivden yararlanma izni verilir; uygun bulunma-

yan başvurular reddedilir. Başvuru sahibi, verilen izin süresine ve koşullara uygun olarak inceleme yapacağına ilişkin bir taahhütname doldurup imzalar. Araştırmacı, bölümlenmiş belgeleri envanter listelerinden ya da katalogu var ise, katalogları üzerinden inceleyerek yararlanacaklarının listesini çıkarır[84]*. Genel Evrak, Arşiv ve Kütüphane Müdürü, araştırmacının hazırladığı arşiv malzemesine ilişkin listeler ile başvuru formu ve taahhütnameyi içeren dosyayı incelemek üzere, Arşiv Danışma Kurulu na verir. Arşiv Danışma Kurulu, araştırmacının listesinde yer alan belgelerin çıkarılarak, başvurucuya verilip verilmeyeceğine, verilecekse not ya da fotokopi alınıp alınamayacağına karar verir. Bu karar, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri'nin onayına sunulur. Onaylanan kararla uygun görülen arşiv malzemelerinin örnekleri, araştırmacının yararlanmasına sunulur. Yapılan işlemlere ilişkin belgeler Genel Evrak, Arşiv ve Kütüphane Müdürlüğü nce, araştırma ya da incelemeyi yapanların adına göre dosyalanır. Kamu kurum ve kuruluşları adına yapılacak araştırmalarda, araştırmayı yapacak görevli, ilgili kurum ve kuruluş tarafından ismen görevlendirilir. Bu görevlendirme, araştırmanın amacı ve gereği de açıklanarak Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine bildirilir. Bunun üzerine yukarıdaki fıkralara göre işlem yapılır..."*

"Araştırmacıların uyması gereken kurallar" ise,

Araştırmacı arşiv malzemesini ancak bildirdiği amaç için değerlendirebilir. Bunlardan Türkiye Cumhuriyeti'nin hak ve çıkarlarına aykırı sonuçlar çıkartıp yayımlayamaz. inceleme sırasında gizli ya da üçüncü kişilerin hak ve çıkarlarına zarar veren bilgiler elde ederse, bunları başkasına açıklayamaz ve yayımlayamaz. Araştırmacı, incelemeler sonunda yayımlayacağı eserden bir adedini, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'ne vermek zorundadır...[85]*".*

Genelkurmay ATAŞE Arşivi'nden,

Türk ve yabancı bilim adamları ile, ATAŞE Başkanlığı tarih yazarları ve araştırmacıları yararlanmaktadırlar. Resmi kurumlardan araştırma yapmak üzere gelecek personelin kurumlarından konunun ve çalışacak kişi/kişilerin isimlerinin yer aldığı onaylı görevlendirme yazısını getirmeleri zorunluluğu vardır.

Arşivde çalışmak isteyen araştırmacılarda aranan şartlar,
Araştırmacıların,
a) Akademik kariyer açısından en az yüksek lisans düzeyinde eğitim yapıyor olmaları,

b) Osmanlıca bilmeleri,
c) Arşiv belge ve dokümanlarını incelemek için kanunlar çerçevesinde konulmuş olan kurallara uymaları şartlarını yerine getirmeleri gerekmektedir".

"Başvuru"
Arşiv çalışması yapmak isteyen araştırmacı, bizzat ya da posta yoluyla Genelkurmay ATAŞE Başkanlığı'na başvurur. Araştırmacıdan araştırması ile ilgili şu belgeler istenir:

a) Araştırmanın amacını, konusunu ve ana hatlarını belirtir bir dilekçe,

b) Mensup olduğu kurumdan (Üniversite, fakülte veya enstitü) alacağı araştırma amacını (Y. Lisans, doktora, akademik çalışma vb.) ve konusunu belirtir bir referans,

c) Nüfus cüzdanı sureti (son üç ay içinde alınmış),

d) iki adet vesikalık fotoğraf.

Araştırmacıların çalışma süresinin belirlenmesi ile ilgili olarak, bildirimlerine göre çalışma zamanlarının planlaması yapılır. Araştırmacılara belli bir konuda, 6 ay süreyle araştırma izni verilir Bu süre sonunda araştırmasını tamamlayamayanlara, başvuruları halinde üç aya kadar ek süre verilebilmektedir"[86].

Eğer değişmedi ise, Kızılay Arşivi ile TTK Arşivi'ne araştırmacılar, bir dilekçe ile bizzat ya da posta ile başvurabilmektedirler[87] Türkiye Kızılay Derneği'nin web sitesinde[88], Kızılay Arşivi ile ilgili hiçbir bilgi bulunmamaktadır. TTK sitesine, arşivinin içeriğini ayrıntılarıyla sergileyen bir başlık koymuş[89], ancak nadiren araştırma talebi ile karşılaştığından olsa gerek, arşiv hizmetleriyle ilgili teknik bilgiyi eklememiş. TİTE Arşivi'nde çalışmak isteyen araştırmacılar ise, bir dilekçe; referans mektubu ve iki adet vesikalık resim ile TİTE Müdürlüğü'ne[90], bizzat ya da posta ile başvurmaktadırlar.

Arşiv hizmetlerini: *"TBMM Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik"*^ göre yürüten TBMM Arşivi'nden,

a) TBMM Üyeleri,
b) Resmi Kuruluşlar,

c) Araştırmacılar yararlanabilirler" (md. 18).

"Yararlanma usulü"

TBMM Üyeleri arşivdeki basma yazılardan (tutanak, sıra sayıları, gündem vb.) her zaman yararlanabilirler. Diğer yasama belgelerinden (kanun dosyası, karar dosyası, kadük dosyası, denetimle ilgili dosyalar ve benzeri) yararlanma, arşiv Kurulu Başkanı'nın yazılı müsaadesine bağlıdır. Resmi kuruluşlar ve araştırmacılar resmi yazı ile, TBMM Genel Sekreterliği'ne başvururlar; müracaatlar incelenerek Arşiv Kurulu Başkanlığı'na sunulur. Arşivden yararlanabilme, Arşiv Kurulu Başkanı'nın yazılı onayına bağlıdır. Uzun süreli yararlanma müsaadeleri için: "TBMM Güvenlik Yönetmeliği" nin 39. maddesine göre işlem yapılır, istiklâl Mahkemelerine ait dosyalarda her türlü inceleme, TBMM Başkanı'nın oluru ile yapılabilir" (md. 19).

"Yararlanma şekli"

Yararlanma şekli genel olarak, evrak incelenmesi suretiyle sağlanır. Orijinalliği bozulacak evrakın fotokopisi çektirilmez. Orijinalinden daktilo edilmiş veya defterlere geçirilmiş evrakın bedeli mukabilinde fotokopisi verilebilir. TBMM gizli oturumlarına ait tutanaklar içtüzük hükümlerine tabidir" (md. 20)[9]i.

2. ***"Araştırmacıların ulusal arşivlerimize girdikten sonra karşılaştığı sorunlar nelerdir?*** [92] **"**

Bu soruyu hakkıyla yanıtlayabilmek için, araştırmacıların *"arşivde bulamadıkları"* üzerine kafa yormak gerekir. Prof. Dr. Özer Ergenç, ulusal arşivlerimizi konu edinen bir toplantıya sunduğu: *"Bir Tarihçinin Arşivden Bekledikleri"* başlıklı bildirisinde[93], *"arşivde bulunması gereken"* (vasıflar) üzerine, mütevazı bir değerlendirme yapmaktadır. Sayın Ergenç'in, bizim de katıldığımız tespitlerinden soma ("a" fıkrasında yazılı), bazı ulusal ve yabancı arşivlerde yürüttüğümüz çalışmalarımızdan süzdüğümüz tespitlerimizi, başlıklar halinde sıralamak isteriz: Ulusal bir arşiv,

a) Sahip olduğu her tür malzemeyi bozulmadan koruyabilmeli ve araştırmacıların hizmetine sunabilmelidir. Bunun mümkün olabilmesi, arşiv malzemesinin teknoloji yoğun bir tasnif sistemine dahil edilmesine bağlıdır.

Buraya kadar yazdıklarımızdan açıkça anlaşılacağı üzere, ulusal arşivlerimizdeki malzemeyi (çevre ve insan faktöründen) koruma ve araştırmacıların hizmetine verme konusunda, halâ bazı eksiklerimiz vardır. Ancak son yıllarda, özellikle DAGM'ye bağlı arşivlerimizde ve Cumhurbaşkanlığı; ATAŞE ve TİTE Arşivi'nde, bilgisayar destekli tasnif ve katalog sistemine geçiş bağlamında, altı çizilmesi gereken atılımlar yapıldığı memnuniyetle izlenmektedir.

b) Araştırmacıların (diz üstü bilgisayar kullanımına imkân veren altyapı (1); ortopedik masa ve sandalye (2); çevre gürültüsünden arındırılmış aydınlık, ferah, temiz ve klimatize edilmiş bir çalışma salonu (3); çabuk ve kesintisiz olarak kataloglar ve arşiv malzemesine ulaşım ve kullanım (4); sorunsuz ve olabildiğince çok mikrofilm ve fotokopi alabilme (5); çalışma gün ve saatlerine ilaveler yapılması (6) gibi akademik ve (arşiv binası içinde yemek ve çay-kahve hizmeti alabilme gibi) doğal gereksinimlerin maksimum düzeyde karşılayabilmelidir.

Ne yazık ki, ulusal arşivlerimizin hiçbiri, bu saydıklarımızın tümünü yerine getirebilmiş değildir. Ulusal arşivlerimizin bulunduğu: İstanbul ve Ankara'da ikamet etmeyen araştırmacılar için 4, 5 ve 6 numaralı koşulların iyileşmesi/iyileştirilmesi, araştırmalarının selameti açısından yaşamsal bir önem taşımaktadır[94].

İngiliz Devlet Arşivi'nde (Public Record Office), katalogların tamamı bilgisayar ortamına aktarılmış olduğundan, araştırmacılar belge isteklerini (içinde onlarca bilgisayar bulunan büyük bir salondaki) bilgisayarlar üzerinden yapmaktadır. En geç 30 dakika içinde, istemiş oldukları belgeleri alabilen araştırmacılar, belge taramak için, başkası tarafından kullanılan basılmış katalogların rafa dönmesini beklemek zorunda kalmamaktadır. Öte yandan, kim olursa olsun araştırmacı[95], üzerinde çalışmaya devam edeceği dosyayı, ancak ertesi gün için ayırabilmektedir. Ulusal arşivlerimiz, (4) numaralı sıkıntının aşılmasında, vakit kaybetmeksizin bu ölçüyü yakalamalıdır.

Önceki soruya verdiğimiz yanıttan anlaşılacağı üzere, ulusal arşivlerimizin bazıları hiç fotokopi ve/veya mikrofilm vermezken, bazıları da koşullu olarak vermektedir. Personel ve ödenek takviyesi, (5) numaralı sıkıntının aşılmasına, kuşkusuz katkıda bulunacaktır. Ancak konunun, arşivlerden sorumlu makamlarca dikkate alınması gereken, bir başka boyutu daha vardır: Bilindiği üzere, İstanbul ve Ankara'da uzun süre konaklamanın faturası ağırdır. Bu nedenle taşralı araştırmacılar haklı olarak, en kısa zamanda katalogları taramak ve olabildiğince çok fotokopi alarak geri dönmek istemektedirler. Araştırmacı sirkülasyonu yoğun olan arşivlerimizin fotokopi servislerinde, akademik takvim dışında kalan süreçte, yığılmaların görülmesi bundandır. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nın bir dönem, araştırmacılara posta yoluyla belge göndermesi[96], sıkıntının bu boyutunu çözecek örnek bir uygulamaydı. Yakın geçmişte yetkili bir ağızdan, bu uygulamanın yeniden başlayacağını öğrenmek[97], bizi gerçekten mutlu etmiştir.

Öte yandan DAGM'nin arşivlerini, Cumartesi günü mesai saatleri içinde araştırmacılara açmasını[98], (6) numaralı sıkıntının çözümünde çok önemli ve alkışlanması gereken bir aşama olarak görmekteyiz.

c) Güler yüzlü ve nazik çalışanlara sahip olmalıdır.

Bunun, personelinin idari, özlük ve ekonomik sıkıntılarını[99] çözmekle mümkün olabileceği ortadadır. Ne yazık ki, özellikle DAGM çatısı altındaki ulusal arşivlerimizde, özlükle ilgili sıkıntılar devam etmektedir.

3. ***"Ulusal arşivlerimizde, Kurtuluş Savaşı dönemine ilişkin hangi fonlar ve ne tür belgeler varT***

İlk soru gibi bunu da, alfabetik sırayı izleyerek yanıtlamak isteriz.

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda[100],
a) *"Bâb-ı Ali[101] Belgeleri"*

aa) <u>Sadâret (Başbakanlık) Dairesi Kalemlerine Ait Belgeler</u>
- Dosya Usulü İradeler Tasnifi (DUİT)
- Sadâret Âmedi Kalemi Belgeleri (A.AMD.)
- Âmedi Kalemi Meclis-i Vükelâ Yazışmalarına Ait Belgeler (A.AMD.MV.)
- Sadâret Divan-ı Hümâyûn Kalemi Mukavele Kısım Belgeleri (A.DVN. MKL.)
- Sadâret Divan-ı Hümâyûn Name-i Hümâyûn Kısmı Belgeleri (A.DVN. NMH.)
- Sadâret Divan-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi Belgeleri (A.DVN.MHM.)
- Düvel-i Ecnebiye Kısmı Belgeleri (A.DVN.DVE.)
- Sadâret Divan (Beylikçi) Kalemi Belgeleri (A.DVN.)
- Sadâret Teşrifat Kalemi Belgeleri (A.TŞF.)
- Sadâret Evrak Kalemi Belgeleri (AVRK.)
- Sadâret Müteferrik Belgeler (A.M.)

ab) Bâb-ı Âli Evrak Odası Belgeleri
- Hukuk Kısmı Belgeleri
- İdare Kısmı Belgeleri
- Siyasi Kısmı Belgeleri
- Mütevevvia[102] Kısmı Belgeleri

ac) Bâb-ı Âli Bünyesindeki Diğer Dairelere Ait Belgeler
- Şura-yı Devlet[103] Belgeleri
- Meclis-i Vükela Mazbataları[104]

b) *"Dahiliye Nezareti Belgeleri"*
- Hukuk Müşavirliği (DH. HMŞ)
- Şifre Kalemi (DH. ŞFR)
- İdare-i Umûmiye (DH. İUM)
- Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti (DH. KMS)

c) *"Hariciye Nezareti Belgeleri"*
- Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Belgeleri (HR.HMŞ.ISO.)
- Hukuk Kısmı Belgeleri (HR. H.)
- Mütenevvia Kısmı Belgeleri

d) *"Muahedeler Tasnifi"*

e) *"Ali Fuat Türkgeldi[105] Tasnifi"*

f) *"Harita Katalogu"*

Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı'nda[106],
Başvekâlet (Başbakanlık), heyet-i vükela (bakanlar kurulu), vekâletler, TBMM ve bunlara bağlı resmi kuruluşlardan kaynaklanan belgeler.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde,
Anadolu ve İstanbul'daki çeşitli kişi ve makamlarla, TBMM Başkanlığı ve Başkomutanlık arasında gidip gelen belgeler[107]

Genelkurmay ATAŞE Arşivi'nde,
Araştırmacı hizmetine sunulmuş bulunanlardan: İstiklal Harbi Koleksiyonu (İSH), Atatürk Koleksiyonu (ATAZB) ve Harita Koleksiyonu kataloglarında[108], Kurtuluş Savaşı dönemine ilişkin zengin arşiv malzemesi bulunmaktadır. Bu malzemenin büyük bir kısmı, subaylarca tutulan harp cerideleri; muharebe raporları[109]; askeri makamların kendi aralarında, Kuva-yı Milliye reisleri veya mülki makamlarla ya da Ankara Hükümeti'ne bağlı mülki makamların kendi aralarında yaptıkları yazışmalar ve haritalardan oluşmaktadır[110]

Kızılay Arşivi'nde,
Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Riyaset-i Umumiyesi (Genel Başkanlığı) ile şubeleri, İstanbul ve Ankara Hükümetleri ile bağlı örgütleri, Uluslararası Kızılhaç[111] ve Anadolu'yu işgal eden ülkelerin ulusal kızılhaç örgütleri, kişi ve resmi olmayan kuruluşlarla yapılan yazışmalarla; hastane, dispanser ve yardım heyetlerince tutulan hasta protokol defterleri, istatistikler, bağış makbuzları ve sıhhi malzeme satın alımlarına ilişkin belgeler bulunmaktadır[112].

TİTEArşivi'nde,
Asker ya da politikacı olarak Kurtuluş Savaşı'na katılanlarla, tarihçi olan bazı değerli kişiler ve çeşitli resmi kurum ve kuruluşların bağışladığı ya da sattığı arşiv malzemesi bulunmaktadır. TİTE Arşivi, Müze ve Kütüphanesi'ndeki şeref panosuna isimleri yazılmak suretiyle, kendilerine olan minnet borcu ifade edilen bu kişi ve kurumlar şunlardır: Refet Bele, Bekir Sıtkı Baykal. Hacim Muhittin Çarıklı, Kâzım Karabekir, Hüsrev Gerede, Avni Gelendost. Rahmi Apak, Fahri Belen, Enver Behnan Şapolyo, Gıyas Yetkin, Behiç Erkin; Afyon, Bitlis, Konya, Kırşehir, İzmir, Urfa, Muğla, Eskişehir, Erzurum valilikleri; Bergama Halkevi, Polis Enstitüsü ve Dışişleri Bakanlığı[113] TİTE Arşivi'nde ayrıca, Kurtuluş Savaşı'nda TBMM'ni destekleyen bazı Anadolu gazetelerinin koleksiyonları da bulunmaktadır. Öğüt, Babalık (Konya) ve Açık Söz (Kastamonu), bu gazetelerden birkaçıdn[114].

TTK Arşivi'nde,
- Miralay Bekir Sami Bey'in (Günsav), Anadolu'da görev yaptığı sırada (21 Mayıs 1919-15 Temmuz 1920), yaveri Yzb. Selâhattin Bey tarafından tutulan harp cerideleri
- Cami Baykut'un[115] anılarının fotokopileri
- Sıtma savaş başkanlarından Dr. F. Niyazi Ağaoğlu'nun, Kurtuluş Savaşı ile ilgili kitabının müsveddesi
- Nazım Başkaya'nın babası, Denizli Mebusu Yusuf Başkaya'ya ait yazışmalar
- Balıkesir Mutasarrıfı Hilmi Ergeneli'ye ait belgeler ve anılar
- Süleyman Yiğitbaşı'nın *"İstiklal Savaşı-Milli Kurtuluş"* başlıklı notları
- Milli Mücadele'de Şer'iye Vekillerinden Mustafa Fehmi'ye ait belge fotoğrafları
- Tevfik Bıyıklıoğlu'nun[116] 1920-1953 yıllarını ilişkin notlan
- Sadrazam Tevfik Paşa ve oğlu İsmail Hakkı Okday'a ait belgeler
-Yusuf Hikmet Bayur'un[117] notlan ve muhtelif konularda yazışmalan bulunmaktadır[118]

TBMM Arşivi'nde ise,
"Yasama (ve yargı) arşiv malzemesi" olarak:

- Kanun dosyalan
- Karar dosyalan
- Genel kurul tutanaklannın asılları
- Önergeler
- Genel kurulda muameleden kaldınlan veya reddedilen dosyalar
- Geri alınan işlere ait dosyalar
- Hükümsüz kalan işlere ait dosyalar
- Komisyonlar evrakı
- İstiklal Mahkemeleri
- Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan Zabıt Cerideleri
- Kapalı oturum (Gizli celse) Tutanakları

- İstiklal Madalyası defterleri

"Yönetim Arşiv Malzemesi" olarak:
- TBMM Başkanlığı, Özel Kalem Müdürlüğü'nün dosya ve evrakı
- TBMM Başkanlık Divanı kararlan ile, Genel Sekreterliğin dosya ve evrakı
- Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan üyeleri ile, yasama meclisleri üyelerine ait özlük dosyaları
- TBMM'ye gelen ve giden evraka ait kayıt ve zimmet defterleri vardır[119]

EK-1
Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivlerinde Araştırma Talebinde Bulunanlar İçin Müracaat Formu ve Taahhütname

Adı- Soyadı
Uyruğu
Çalıştığı Kurum - Kuruluş ve Görevi
Tahsil Durumu
Devamlı Adresi ve Telefon Numarası (İş-Ev):
(Yabancılar için ayrıca Türkiye'deki
adresi ve telefonu)
T.C. Vatandaşlık Numarası
(Yabancılar için Pasaport Numarası)
Yapılacak Çalışmanın Konulan ve Süresi
Arşivimizde Daha Önce Çalışma Yapanlar
İçin Bu Çalışmanın Tarihi ve Konulan

"Devlet Arşivlerinde Araştırma ve İnceleme Yapmak İsteyen Türk veya Yabancı Uyruklu Gerçek veya Tüzel Kişilerin Uymak Zorunda Oldukları Esaslar"ı dikkatle okudum. Yukanda verdiğim bilgilerin ve müracaat belgelerimin doğru olduğunu, bu Esaslara ve Kurumun iç çalışma düzenine uyacağımı, bunların tarafımdan ihlali halinde doğacak sorumluluk ve yükümlülükleri aynen kabul edeceğimi beyan ederim.
Tarih: ..../ /
İmza:

Kaynakça:
www.devletarsivleri.gov.tr

Dipnotlar:

1) Bu makalede, *"Kurtuluş Savaşı"* ifadesinden anlaşılması gereken süreç, Mondros Ateşkes Sözleşmesi'nin imzalandığı: 30 Ekim 1918 ile, son Yunan askerinin Anadolu'dan ayrıldığı: 18 Eylül 1922 arasıdır.
2) Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanında kalem oynatan birçok akademisyene musallat olduğunu üzülerek gördüğümüz: *"Belge yoksa, tarih yoktur"* yaklaşımını hiç benimsemediğimizden, *"daha iyi"* ifadesini özellikle kullandık. Tersinden okunduğunda: *"Belge varsa, tarih vardır"* biçimine dönüşen bu yaklaşımı benimseyen meslektaşlarım, ne yazık ki, özellikle resmi nitelik taşıyan her türden belgeyi, mutlak doğruyu sunduğu ön kabulüyle değerlendirmektedir. Resmi belgeyi fetiş nesnesine dönüştüren akademisyenler kadar, tarihsel gerçekliği çarpıttığı ve/veya taraflı olduğu gerekçesiyle, resmi belgeleri tamamen ret edenlere de -en bildik biçimi *"resmi tarih baştan aşağıya yanlıştır"* söylemidir- karşı olduğumuzu belirtmek isteriz. Demek istediğimiz şudur: Türkiye Cumhuriyeti Tarihi yani yakın tarihimiz, diğer tüm malzemeyle (gazete makaleleri, resmi yayımlar, sözlü tarih, araştırma ve inceleme eserler, maddi kültür ürünleri vb. gibi) birlikte, varsa ve ulaşılabiliyorsak, kritik etmek kaydıyla mutlaka arşiv belgeleri kullanılarak yazılmalıdır.
3) Dr. Selami Kılıç, ulusal ve yabancı arşivlerden derlediği belgelerden yola çıkarak ürettiği çalışmalar; Yücel Demirel ve Hamza Tığlay, TÜSTAV Arşivi'ni düzenlemek için sarf ettikleri emekten ötürü atölyenin katılımcıları olarak seçildiler.
4) Bu içerik oluşturulurken, başta TÜSTAV'ın değerli üyeleri ve *"Mustafa Suphi"nin* adının geçtiği genel başlığının albenisinden ötürü sempozyumu izleyeceğini düşündüğümüz: Türkiye solunun değişik renklerine, ulusal arşivlerimiz hakkında bazı temel bilgileri aktarmak ve TÜSTAV'ın henüz ilk katalogunu bastığı kendi arşivini ilgililerine tanıtmak kaygısının, belirleyici olduğunu söylemek isteriz.
5) Yaklaşık yetmiş beş dakika süren atölyede, TÜSTAV Arşivi 'ni Hamza Tığlay tanıtmış; katılımcılar yukarıda yazılı olan sorulan, tek tek ya da sırayla değil, bir bütünlük arz etmesi düşüncesiyle topluca yanıtlamayı tercih etmişlerdir.
6) Salondan yöneltilmiş olan sorulara vermiş olduğumuz yanıtlar, bu makalenin sonuna eklenmiştir.
7) Bu başlık altında, sadece Kurtuluş Savaşı dönemine ilişkin malzeme içeren ulusal arşivlerimiz tanıtılacaktır.
8) "Arşiv", Cilt 2, s. 349; *Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi*, Cilt 2, s. 823'te, arşiv: *"Geçmişe tanıklık eden ferman, berat, mektup, resim, plan, harita, resim, ses bandı gibi belgelerin saklandığı, örgütlendirilip yönlendirildiği yer"* şeklinde tanımlanmaktadır.
9) Eski çağlardan Fransız Devrimi'ne uzanan süreçte Mezopotamya, Mısır, Anadolu ve Avrupa'da mevcut belli başlı arşivler için bkz. "Arşiv", *Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi*, Cilt 2, s. 823.
10) Fahrettin Özdemirci, "Arşivlerimizin Kurumsal Yapılanma Gereksinmeleri", *Bilginin Serüveni: Dünü, Bugünü, Yarını: Türk Kütüphaneciler Derneği'nin Kuruluşunun 50. Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 17-21 Kasım 1999, Ankara, 1999, s. 371.
11) Eğer devlet, ulus egemenliği ilkesini benimsemiyorsa, halka açma arşivleri ulusal yapmaya yetmez.
12) Fransız Devrimi'nden günümüze, Dünyada arşivler ve arşivcilik konusunda bkz. Tülin Aren, "Arşivciliğin Gelişimi ve Arşivci Yetiştirilmesi", www.archimac.org/JAS/JAS2000/index.spml; Özdemirci, s.s. 3y 1 -393 ve "Arşiv", *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, s. 349.
13) Türkiye'de devlet arşivi/arşivleri ile, arşivciliğin tarihsel ve kurumsal gelişimi konusunda bkz. İsmet Binark, *Türk Arşivlerinin Kısa Tarihçesi, Önem ve Değeri, Arşiv Hizmetlerinin Geliştirilmesi Konusunda Yapılmış Çalışmalar*, TC. Başbakanlık, DAGM, Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, 14, Ankara, 1991, 17s.; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi* (OAR), TC. Başbakanlık, DAGM, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 5, Ankara, 1992, s.s. 14-33; *Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı Rehberi* (CAR), Genişletilmiş İkinci Baskı, TC. Başbakanlık, DAGM, Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, 27, Ankara, 1996, s.s. 5-7; "Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz, Hazine-i Evrak'ın Kuruluşu", www.devletarsivleri.gov.tr ve Özdemirci, s.s. 393-395.
14) *Radikal*, 8 Aralık 2004'ten, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürü Yusuf Sarmay'ın, *"1925'ten bu yana, yerli ve yabancı 40.000 araştırmacı devlet arşivlerini kullandı"* dediğini öğrendik.
15) Bu kanun hükmünde kararname:18 Haziran 1984 tarih ve 203 sayılıydı.
16) *Resmi Gazete*, Sayı: 18550.
17) Rahim Erişti, "Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı'nın Kuruluşu ve Çalışmaları" /. *Milli Arşiv Şurası, Tebliğler-Tartışmalar*, 20-21 Nisan 1998, Ankara, TC. Başbakanlık, DAGM, 12, Ankara, 1998, s. 406'da belirtildiği üzere gerçekte bu birleşme, İsmet Binark'ın Devlet Arşivleri Genel Müdürü tayin edildiği, 13 Şubat 1992 tarihinde olmuştur. O tarihe kadar Başbakanlık, bu dairelerin başına birer genel müdür vekili tayin ederek, İstanbul'da görevlendirmişti. Söz konusu tarih aynı zamanda, Devlet Arşivleri Genel Merkezi'nin, İstanbul'dan Ankara'ya nakledildiği tarihtir.
18) Ne yazık ki, söz konusu arşiv malzemesinin, gerektiği gibi saklandığını (korunduğunu değil) söylemek mümkün değildir. 1931 yılında, dünya arşivcilik tarihinde benzeri olmayan bir sorumsuzlukla, tamamı 1.500.000 civarında olan defter ve belgeler, Bulgaristan'da kağıt üreten İsviçre sermayeli Berger Fabrikası'na, hurda kağıt olarak satılmıştı. Bulgar makamlarının arşiv malzemesi olduğunu anlayarak el koyup,

Kiril ve Metodiy Milli Kütüphanesi, Şarkiyat Şubesi'nde koruma altına aldığı bu malzemeyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. *Bulgaristan'a Satılan Evrak ve Cumhuriyet dönemi Arşiv Çalışmaları*, T.C. Başbakanlık, DAGM, Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, 19, Ankara, 1993.

19) 0/4., s. 31.

20) "Osmanlı Belgeleri Tarihe Işık Tutacak", *Cumhuriyet, 22* Ocak 2005.

21) Bkz. Dipnot 17.

22) CNN Türk TV kanalında, 27 Ekim 2005 günü yayımlanan *"5N, 1K"* programına, uydu bağlantısı ile katılan Devlet Arşivleri Genel Müdürü Yusuf Sannay, bu depoların: Sultanahmet'te, Vilayetin arka bahçesi ve Bağcılar'da bulunduğunu söylemiştir.

23) Necati Gültepe, "Arşivde İdari Yönetim, Personel, Problemler ve Çözümleri", */. Milli Arşiv Şurası...*, s. 47.

24) */. Milli Arşiv Şurası...*, s. XXXI'de, dönemin Devlet Arşivleri Genel Müdürü İsa Özkul'un yaptığı açış konuşmasından.

25) *Radikal*, 8 Aralık 2004'te yer alan bir haberden, belgelerin dijital ortama aktarılması işlemine büyük bir ciddiyetle devam edildiği anlaşılmaktadır.

26) */. Milli Arşiv Şurası...*, s. 65'te, dönemin Devlet Arşivleri Genel Müdür Yardımcısı Necati Aktaş'ın yaptığı bir açıklamadan. 2004 yılında, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda çalışan yerli ve yabancı araştırıcılarla ilgili ayrıntılı bir döküm için bkz. www.haberturk.com, 25.01.2005.

27) Bu durum, 18 Ocak 1977 tarih ve 1977/3 sayılı iç genelge ile Başbakanlık merkez ünitelerine; 25 Ocak 1977 tarih ve 1977/1 sayılı Başbakanlık Genelgesi ekinde de bakanlıklara duyurulmuştur. Söz konusu genelgelerin tam metni için bkz. *CAR*, s.s. 8-12.

28) Erişti, s.s. 401, 403.

29) Devlet Arşiv Sitesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. *Devlet Arşiv Sitesi*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1977, 1 İs. ve 19 plânş ve *Başbakanlık Devlet Arşiv Sitesi, Cumhuriyet Arşivi'nin Açılışı, 29 Ekim 1988*, T.C. Başbakanlık, DAGM, Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı, 4, Ankara, 1989, 16s. Ve 24 plânş.

30) *Radikal*, 8 Aralık 2004'te yer alan, Devlet Arşivleri Genel Müdürü Yusuf Sannay'ın bir açıklamasından.

31) Bu kataloglara, *www.* devletarsivleri.gov.tr adresi, ya da Başbakanlık veya Türk Tarih Kurumu'nun web sitelerindeki *(www.basbakanlik.gov.tr ; www.ttk.gov.tr)* bağlantıdan ulaşmak mümkündür. Ayrıca, Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı bünyesinde, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda mevcut basılmış katalogların, mükerrer bir örneği de araştırıcılara sunulmaktadır.

32) Bu konuda bkz. *Atatürk'ün Mekanı Müze Köşk*, Cumhurbaşkanlığı, Ankara, 1998.

33) Bu kütüphanenin içeriği hakkında bkz. *Atatürk'ün Özel Kütüphanesinin Katalogu*, Haz. Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınlan, 16, Ankara, 1973, 73 İs. ve Leman Şenalp, "Atatürk'ün Kütüphanesi", *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, 16/2, Haziran 2002.

34) Yeri gelmişken, Cumhurbaşkanlığı'nın web sitesinde birçok araştırmacının, Cumhurbaşkanlığı Arşivi konusunda tıklanabilen bir bölüm görebilmeyi çok istediğini belirtmek isteriz.

35) Doktora tezimizin malzemesini toplamak üzere girdiğimizde, bize şifahen söylenen.

36) 3 Ocak 2005 günü e-posta ile başvurumuz üzerine bu ve Cumhurbaşkanlık Arşivi'nde verilen hizmetlerin içeriği konusunda başka bilgileri içeren, 11 Ocak 2005 tarih ve B.01.0.PER.02-52-8-177 sayılı açıklamayı (üç sayfa), postayla tarafımıza gönderen T.C. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'ne ilgisinden ötürü teşekkür etmek isteriz.

37) Bildiğimiz kadarıyla, Paris ve Roma'daki büyükelçiliğimiz arşivleri bunların en zenginleridir.

38) Aydan Karahan, "Dışişleri Bakanlığı Örgütünde Son Yenilikler ve Arşiv İşleri", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara, 15-17 Ekim 1997, Ankara, 1999, s. 735'te, Dışişleri Bakanlığı'nın hizmet binası, 1988 yılında Balgat'a nakledilirken, yer darlığı nedeniyle arşivin taşınmasının mümkün olmadığı, varılan bir mutabakat uyarınca, ek hizmet binasının inşaatı tamamlanana kadar arşivin, halen bulunduğu yerde kalmasının kararlaştırıldığı okunmaktadır.

39) Karahan, s.s. 734-735.

40) Karahan, s. 735.

41) Karahan, s. 735.

42) *"Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Malzemenin Yok Edilmesi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanunun"* üçüncü maddesi.

43) Oysa yasanın gereğini yapmış olsaydı, söz konusu arşiv malzemesi olasılıkla, Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı bünyesinde araştırıcılara açılmış olacaktı.

44) Söz konusu düzenlemenin, 1999 ya da 2000 yılının ilk yansında yapıldığını öğrenebildik.

45) Dışişleri Bakanlığı'nın bir düzineye yakın personeli, DAGM depolannda tasnif işiyle görevlendirmiş bulunmaktadır.

46) Elektronik ortamda bilgi talep ettiğim Başbakanlığın, 28 Ocak 2005 tarihinde aynı yolla verdiği yanıt ile, DAGM'de görevli dostlanmızın tarafımıza aktardığı bilgilerin birleştirilmesinden. İlgili kuruma ve dostlanma teşekkür etmek isterim.

47) Sayın Şimşir'e, doktora tezimizin malzemesini toplamaya başladığımız sırada, bazı konularda bilgilenmek üzere yazmıştık. *"Aziz Kardeşim Engin Bey"* hitabıyla başlayan uzun ve özenle yazılmış mektubunun, o günlerde beni ne kadar mutlu ettiğini anlatamam. İlgisi ve nezaketi nedeniyle, gecikmiş de olsa kendisine teşekkürü bir borç bilirim.

48) Zeki Kuneralp, *İkinci Dünya Harbinde Türk Dış Siyaseti, Dışişleri Bakanlığı'nın On Bir Telgrafı*, İstanbul, 1982, s.s. 7-8.

49) Aynı temenni, İlber Ortaylı, "Dışişleri Arşivi Konusu", *I. Milli Arşiv Şurası...*, s.s. 492-493'te uzun uzadıya ve rahmetli hocalarımızdan Nejat Göyünç tarafından (s.63 'te), *"Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ne hani, kim giriyor? iyi düzenlenmiş ama giriyor musunuz? Giremediğiniz arşiv sizin değil... bunu söylemek istiyorum"* ifadesiyle dile getirilmiştir.

50) Bu isimlerin başında, şu sıralar Bilkent Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesi olarak bulunan, California Üniversitesi'nden: Prof. Dr. Stanford J. Shaw gelmekte olup, diğerleri ilgililerin malumudur.

51) M. Akif Erdoğdu, "Arşivlerimiz ve Sorunlarımız", *I. Milli Arşiv Şurası...*, s. 92'de, Dışişleri Bakanlığı'nın bu yaklaşımını, *"iki yüzlü tavır"* olarak değerlendirmektedir.

52) Bu binada şu anda, Genelkurmay Başkanlığı bünyesinde, 8 Ocak 2002'de açılışı yapılan: Stratejik Araştırma ve Etütler Merkezi (S AREM) ile ATAŞE Kütüphanesi hizmet vermektedir. Görebildiğimiz kadarıyla, raflarında 15-20 bin cilt yayının bulunduğu ATAŞE Kütüphanesi'nde aynı zamanda, yabancı dillerden (Yunanca, İspanyolca vb.) çevrilmiş, çok sayıda basılmamış daktilo metin de vardır.

53) Yeri gelmişken, Genelkurmay Başkanlığı'nın web sitesinde, ATAŞE Arşivi konusunda tıklanabilen bir bölümü görebilmek istediğimizi belirtmek isteriz.

54) Nasır Yüceer, "Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATAŞE) Başkanlığı Arşivi", *I. Milli Arşiv Şurası...*, s.s. 353-354.

55) ATAŞE Arşivi'nde, doktora tezimizin malzemesini toplarken işittiklerimizden.

56) Bu çalışmanın teknik ayrıntısı için bkz. Yüceer, s.s. 355-360.

57) Ortaylı, s. 493'de bu çalışmaları, Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ne örnek olarak işaret etmektedir.

58) 3 Ocak 2005 günü e-posta ile başvurumuz üzerine, ATAŞE Arşivi'nden posta ile tarafımıza, 7 Ocak 2005 tarih ve 3400-2-05/Arşiv (7) 706482 sayılı bir açıklama (bir sayfa) gönderilmiştir. T.C. Genelkurmay Başkanlığı'na ilgisinden ötürü teşekkür etmek isteriz. Söz konusu açıklamada, araştırmacılar hizmetine sunulan kataloglar isimleriyle listelenmiştir. Bu listede, Yüceer, s. 354'te gösterilen ve 1923 sonrasının askeri olaylarına ilişkin koleksiyonlar bulunmamaktadır. Buradan, tasnif işleminde, 1923 ya da cumhuriyetin ilk birkaç yılına kadar gelinebildiği anlaşılmaktadır.

59) Bu arada, arşivde çalıştığımız dönemde muhatap olduğumuz Kızılay görevlilerinin, bize yardımcı olmak için çırpındıklarını söylemek isteriz.

60) Türkiye Kızılay Derneği'nin, Haberleşme ve Arşiv Müdürlüğü'ne, 28 Ocak 2005 günü elektronik postayla başvurarak bilgi istemiştik. Ne yazık ki, bir yanıt alamadık.

61) Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, I. Kitap, Ankara, 2000; II. Kitap, Ankara, 2001, bu uzun soluklu araştırmanın verimli ürünleridir.

62) Verdiği bilgiler için, Prof. Dr. Seçil Karal Akgün'e teşekkürü borç bilirim.

63) *"Türk Devrimi"* ifadesiyle kastedilen, Kurtuluş Savaşı ile Mustafa Kemal'in cumhurbaşkanı olduğu süreçte gerçekleştirilen siyasal ve ekonomik reformlardır.

64) www.ankara.edu.tr/institutes/inkilap/tarihce.html.

65) Prof. Dr. Ergün Aybars bu bilgi yanında, 1980 yılı itibariyle TİTE Arşivi'nde, kendisi tarafından hazırlanmış, (10-12 çelik dolap içinde saklanan) tüm belgeleri kapsayan, daktilo ile yazılmış bir katalogun bulunduğunu da söyleme inceliğinde bulunmuştur.

66) 12 Eylül 1980'den sonra TRT'nin, bu filmlerin birer kopyasını çıkarıp temizlediği orijinal şeritleri TİTE'ye iade ettiği, ancak daha sonra bunların bir kısmının (1200 rulo), ordu film merkezi (olasılıkla şu anda, ATAŞE Arşivi'nde olmalı) tarafından alındığını öğrendik.

67) Bu konuda iyi bir betimleme için bkz. Erdoğdu, s.s. 86-88.

68) TİTE Arşivi'nin, 1980 ile 1987 yılları arasında yağmalandığına ilişkin epeyce şey duyduğumuzu söylemek isteriz. Bu sayımın zamanlamasının, bir rastlantıdan ibaret olmadığı ortadadır.

69) TİTE Arşivi ile ilgili, bu paragrafta yazılı olanları bizimle paylaşan Uzman Mustafa Toker'e teşekkürü borç biliriz.

70) Ne yazık ki, bu yasal düzenleme ile 12 Eylül yönetimi, TTK'yı kamu yararına çalışan bir dernek statüsünden çıkararak resmileştirmiş, Atatürk'ün vasiyetini çiğnemiştir. Kurumun idari ve ekonomik özerkliğini ihlal eden başkaca uygulamalar da bulunmakla birlikte konu bu yazının ilgi alanı dışındadır.

71) Son zamanlarda kamuoyunda epeyce tartışılan: *"Lâtife Hanım Evrakı"nın*, TTK'da özel bir kasada korunduğunu hatırlatmak isteriz. 1976 yılında, 3. Asliye Sulh Hukuk Mahkemesi'nin, 25 yıllık yayın yasağı koyarak, mühürleyip TTK'ya gönderdiği Latife Hanım Evrakı: Atatürk'ten Lâtife Hanım'a, Lâtife Hanım'dan Atatürk'e yazılmış iki çuval dolusu mektup; 178 sayfalık günlük ve gezi notlarım kapsamaktadır. Lâtife Hanım'ın yasal mirasçıları, Beyoğlu 9. Noterliği aracılığı ile gönderdikleri bir ihtarname ile TTK'dan, Evrakın yayımlanmamasını istemişlerdi. TTK Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu'nun kamu-

oyuna açıklanmayacağını söylediği evrakı, Cumhurbaşkanı Sezer de, Atatürk Müzesi'ne konmak üzere istemişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Cumhuriyet; Vatan*, 4 Şubat 2005.

72) Bu malzemenin ayrıntılı içeriği için bkz. www.ttk.gov.tr.

73) TBMM Başkanı'nin görevlendireceği bir idare amirinin başkanlığında Genel Sekreter; Genel Sekreter (Yasama) Yardımcısı; Kanunlar ve Kararlar Daire Başkanı; Genel Evrak ve Basın-Halkla İlişkiler Daire Başkanı ile, Genel Evrak ve Arşiv Müdürü'nden oluşur. Bu sonuncusu, söz konusu kurulun raportörlük ve sekreterlik hizmetlerini yürütür, kararlarını uygular.

74) www.tbmm.gov.tr.

75) Dipnot 42'de ismi yazılı.

76) Yasanın, "Amaç *ve Kapsam*" başlıklı 1. maddesi: Cumhurbaşkanlığı; TBMM; Genelkurmay Başkanlığı; Milli Savunma Bakanlığı; İçişleri Bakanlığı ve Milli İstihbarat Başkanlığı'nı düzenleme dışı bırakmaktadır.

77) Bu konuda bkz. *"Dışişleri Bakanlığı Arşivi"* başlıklı bölüme.

78) İsmi için bkz. *"Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü"* başlıklı bölüme.

79) Bu düzenlemelerin ilki: *Resmi Gazete*, 16 Mayıs 1988 tarih ve 19816 sayılı nüshada yayımlanarak yürürlüğe giren: *"Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik"*; ikincisi: *"Devlet Arşivlerinde Araştırma veya inceleme Yapmak isteyen Türk veya Yabancı Uyruklu Gerçek veya Tüzel Kişilerin Tâbi Olacakları Esaslar"* başlıklı Bakanlar Kurulu Karan ekleridir. 23 Haziran 1989 tarih ve 89/14269 sayılı olan bu ikincisi, *Resmi Gazete*, 18 Eylül 1989 tarih ve 20286 sayılı nüshada yayımlanmıştır. Bu eklerin içerikleri hakkında bkz. *CAR*, s.s. 32-67.

80) *Resmi Gazete*, 1 Mart 2002 tarih ve 24682 sayılı nüshada yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

81) Bir örneği için bkz. EK-1.

82) Bunlar esaslann 7. maddesinde sıralanmıştır.

83) Bkz. EK-1.

84) Bu işlem yapıldıktan sonra araştırmacı arşivden gönderilmektedir ki (en azından bize böyle yapılmıştı), taşradan gelenlerin harcamalanm küçültmesi açısından bu uygulamanın çok yerinde olduğunu söylemek isteriz.

85) Dipnot 36'te sözü edilen açıklamadan.

86) Dipnot 58'de sözü edilen açıklamadan. Genelkurmay ATAŞE Arşivi'nde araştırmacılara, fotokopi ya da mikrofilm verilmediğini belirtmek isteriz.

87) Bize, bu arşivlerden ilkinde fotokopi verilmiş, ikincisinde verilmemişti.

88) www.kizilay.org.tr.

89) Dipnot 72'de, *"Arşiv"* başlıklı.

90) Adres ve erişim bilgileri şöyledir: Ziraat Fakültesi, Gıda Mühendisliği, 4 Nolu Bina Zemin Katı, Keçiören Yolu, 06280, Ankara; Tel. (0312) 360 40 13, 360 97 90, 361 46 24, Faks. (0312) 359 43 08, TİTE Arşivi'nde fotokopi verilip verilmediği konusunda bilgi sahibi değiliz.

91) Yönetmeliğin tamamı için bkz. www.tbmm.gov.tr.

92) Akademisyenlerin sorunlan aslında, araştırma yapmaya karar verdikten hemen sonra, çoğu kez kendi kurumlannda başlar. Çeşitli nedenlerle, akademisyen kılığındaki idarecilerce genç araştırmacılann önü kesilir. Arşiv ve kütüphane çalışmasını ancak, yıllık iznini kullanarak yapabilen akademisyenleri çok gördük, görüyoruz. Taşradan arşive giden araştırmacıların en önemli sıkıntısı, kuşkusuz bannmadır. Hem hesaplı hem hijyen ne yazık ki birarada olmuyor. Doktora tezimizin malzemesini derlerken bu nedenle, ölümün eşiğinden döndüğümüzü halâ unutmadık. Önerimiz, İstanbul ve Ankara'daki bazı kamu kurum ve kuruluşlannın misafirhaneleri, uygulama otelleri ve öğrenci yurtlannda (belli bir kat ve bölümün yeniden düzenlenmesi ve mutlaka sürekli sıcak-soğuk su akması kaydıyla) kontenjan ayrılmasıdır.

93) Dipnot 17'de açık künyesi yazılı olan toplantı, s.s. 73-78.

94) Bahis konusu koşulların düzeltilmesi üzerine bkz. Hasan Yüksel, "Araştırmacıların Arşivlerde Karşılaştıkları Sorunlar", /. *Milli Arşiv Şurası...*, s.s. 97-102 ve Muzaffer Tepekaya, "Başbakanlık Arşivi'nde Taşra Araştırmacılarının Sorunlan ve Bu Sorunlann giderilmesi İçin Çözüm Önerileri", /. *Milli Arşiv Şurası...*, s.s. 103-109.

95) Başka bir deyişle: *"Adına ve milliyetine göre kayrılmadan"*.

96) Araştırmacılar fotokopi ve gönderme bedelini, oturmakta olduklan il defterdarlığına yatırdıktan sonra, tahsilat alındısını arşive gönderiyorlar ve fotokopiler gösterdikleri adrese postalanıyordu.

97) *Radikal*, 8 Aralık 2005 ie, Devlet Arş'vleri Genel Müdürü Yusuf Sannay'ın açıklamasından.

98) www.devletarsivleri.gov.tr.

99) Ayrıntılı bilgi için bkz. Gültepe, s.s. 37-48.

100) Birazdan isimlerini sıralayacağımız daire, kalem ve kısımlann gördükleri işlerle, bunlara kayıtlı belgelerin sayısı ve bu belgeleri içeren kataloglar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *www. devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/rehber*.

101) 19. yüzyılın başlanndan itibaren, sadece Sadrâzamın resmi makamı (ikamet ettiği) olan Paşa Kapısı değil, aynı zamanda Osmanlı Hükümeti karşılığında kullanılan Bâb-ı Ali'nin (Sublime Port), Gülhane Hatt-ı

Hümayûnu'nun ilanından (1839) sonra gerçekleştirilen düzenlemeler sonucu, yönetimde önemi ve ağırlı ğı artmıştı.

102) *"Çeşitli"* anlamında.

103) Danıştay.

104) Bakanlar Kurulu tutanakları.

105) Tanzimat devri ileri gelenlerinden: Dahiliye Müsteşarı Celal Bey'in torunu ve Tercüme Odası Mühimm Müdürü Cemal Bey'in oğludur. 8 Temmuz 1867'de, İstanbul-Acıbadem'de doğmuştur. Soğukçeşme As keri Rüşdiyesi ile Lisan Mektebi'ni bitirdi. 5 Aralık 1901 'de, Dahiliye Mektubi Kalemine girdi. 28 Hazi ran 1903'te, Dahiliye Mektupçusu (özel kalem müdürü) oldu. 9 Temmuz 1903'te, Dahiliye Müsteşarlı ğı'na vekâleti ile, meşrutiyetin ilanına kadar bu iki vazifeyi birlikte götürdü. 8 Eylül 1909'da, Dahiliy Müsteşarı oldu. 31 Temmuz 1912'de, Mabeyn Başkitabetine (Padişahın özel kalem müdürü) tayin edild Kuva-yı Milliye'yi asi ilan eden hatt-ı hümâyûna itirazı yüzünden, 1920'de Şura-yı Devlet Maliye ve Na fıa Dairesi Riyasetine nakille saraydan çıkarıldı. 27 Ekim 1920'de, Sadâret Müsteşarlığına tayin oluna rak, İstanbul Hükümeti'nin ilgasına kadar bu vazifede kaldı. 3 Şubat 1935'te vefat etmiştir.

106) Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı'nin belge fonları, bu fonlar içinde yer alan belgelerin hangi kamu ku rum ve kuruluşlarına ait olduğu ve kataloglar hakkında bilgi için bkz. *www.devletarsivleri.gov.tr* ve *CAR* s.s. 192-202.

107) Kendi çalışma deneyimimiz ve aldığımız fotokopilerden hareketle.

108) Dipnot 58'de gösterilen açıklamadan.

109) Harp cerideleri ve muharebe raporlarının içeriği ve yazılma usulü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Tür Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, III ncü cilt, 6 ncı kısım (1908-1920), 1 nci kitap.T.C. Genelkurmay Harp Tarif Başkanlığı Resmi Yayımlan, Seri no: 2, Ankara, 1971, s.s. 326-330.

110) Kendi çalışma deneyimimizden hareketle.

111) Merkezi İsviçre'nin Cenevre kentindedir.

112) Kendi çalışma deneyimimizden hareketle.

113) *www.ankara.edu.tr/institutes/inkilap/tarihce.html*.

114) Dipnot 69'da sözü edilen kaynaktan.

115) Cami Bey Birinci Dünya Savaşı yıllannda, İzmir'de Askeri Sansür müfettişi olarak görev yapmış oluf Mondros Ateşkes Sözleşmesi'nin imzalanmasından sonra İzmir'de kurulan: Müdafaa-i Hukuk-ı Osmani ye Cemiyeti kuruculanna yardımcı olmuş sıkı bir İttihat ve Terakki Partisi muhalifiydi.

116) Cumhurbaşkanlığı genel sekreterlerinden ve Türk Tarih Kurumu'nun ilk başkam (1889-1961).

117) Son Osmanlı sadrazamlanndan Kamil Paşa'nın torunu, siyaset adamı ve tarihçi (1881-1980).

118) *www.ttk.org.tr*.

119) *www.tbmm.gov.tr*.

ULUSAL ARŞİVLERİMİZ VE KURTULUŞ SAVAŞI BELGELERİ

Selami KILIÇ*

Giriş:

Arşivler geçmişe açılan kapılar, bilinmeyene tutulan aynalardır. Osmanlı tarihçilerinden Halil İnalcık, *"Bana Osmanlı Arşivlerini verin size bir kültür imparatorluğu kurayım"* diyerek, arşivlerin önemini vurgular.

Türkiye, arşiv malzemesi açısından çok büyük zenginliğe sahiptir. Osmanlı'dan devralınan büyük mirasla, bugün dünyanın en zengin arşiv potansiyeline sahip sayılı ülkelerden birisidir Türkiye.

Yakın dönem Türk tarihi hakkında yapılacak araştırmalarda arşiv belgelerinin ilk elden kaynaklar olduğu, vazgeçilemez öneme sahip bulunduğu herkes tarafından bilinmektedir. Bu belgelerin elde edilmesi, okunması ve değerlendirilmesi büyük bir özveri gerektirir. Türkiye'de bulunan arşivlerdeki belgeleri sağlıklı bir şekilde okuyup değerlendirebilmek için sadece Arap alfabeli eski Türkçe'yi (Osmanlıca) bilmek tek başına yeterli olmayabilir. Bunun için o dönemde kullanılan dili çok iyi bilmek, Osmanlı'nın kullandığı yazı çeşitlerini (rik'a, divanî, nesih, siyakat vb.) tanımak ve okuyabilmek gereklidir. Ayrıca okunanı değerlendirebilmek ve doğru bilgiye (sahih bilgi) ulaşabilmek için iyi bir tarih formasyonu almış olmak da gerekir.

Tarih araştırmalarında arşiv belgelerinin ilk elden (birincil) kaynaklar olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak bu diğer ikincil derecede öneme sahip kaynakların göz ardı edilmesi anlamına gelmez. İyi bir tarih araştırması için arşivlerden elde edilen belge ve bilgiler diğer kaynaklarla (hatıralar, dönemin gazeteleri, resmi yayınlar ve araştırma eserleri) da karşılaştırılmalı ve pekiştirilmelidir. Ancak böyle bir yöntemle doğru bilgiye ulaşılabilir.

Doğru bilgiye ulaşmak için sadece ulusal arşivlerimizdeki belgelerle yola çıkmak da kimi zaman yeterli olmayabilir. Çalışılan konu ile ilgili bilgilere ulaşmak için çoğu zaman yabancı arşiv belgelerinin de kullanılması ve elde edilen bilgilerin karşılaştırılması tarih araştırmalarında yapılması gerekli olan bir yöntemdir.

Ulusal arşivlerimizde Türk Kurtuluş Savaşı ile ilgili oldukça fazla belge bulunmaktadır. Türkiye'de çeşitli arşivlerde bulunan bu belgeler günümüz arşivcilik metot ve tekniklerine uygun bir yöntemle tasnif edilmekte ve araştırmacıların hizmetine sunulmaktadır. Bu belgelerin elde edilerek, değerlendiri-

lip gün ışığına çıkarılması ve kamuoyunun doğru bilgilerle aydınlatılması tarih araştırmacılarının daha doğrusu ilgilenen herkesin en büyük görevlerinden birisidir.

Son olarak dünya üzerinde kendini arşivleyen, hatta denilebilir ki, yazan ve yazdıracak olan tek devlet Osmanlı'dır. Osmanlı Devleti, mükemmel bir ar şiv sistemi geliştirerek kendisiyle ilgili tüm belge ve bilgileri saklamış, yıllarca korumuş ve günümüz tarih yazıcılığı adına olağanüstü bir işi başarmıştır Buradan yola çıkılarak denilebilir ki, her şeyde olduğu gibi arşivcilik konusunda da Osmanlı'nın torunları sınıfta kalmışlardır. Ancak son zamanlardc ulusal arşivlerimizdeki özverili çalışmalar sevindiricidir. Özellikle Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı arşivlerde ve yine Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi'nde Batı'daki arşivleri aratmayacak derecede günümüz arşivcilik yöntem ve tekniklerine uygun çalışmalar sor hızla sürdürülmektedir. Diğer yandan bazı üniversitelerin ilgili fakültelerinde "Kütüphanecilik ve Arşivcilik" bölümlerinin açılmış olması da bu yönde atılmış sevindirici adımlardır.

A- ULUSAL ARŞİVLER

1- Osmanlı Arşivi (İstanbul), 2- Cumhuriyet Arşivi (Ankara), 3- Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Arşivi "ATAŞE" (Ankara), 4- Türl İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi "TİTE" (Ankara), 5- Kızılay Arşivi (Ankara) 6- Çankaya Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi (Ankara), 7- Meclis Arşiv: (Ankara), 8- Türk Tarih Kurumu Arşivi (Ankara), 9- Dışişleri Bakanlığı Arşivi (Ankara). Bu arşivlerden başka hemen hemen her kurumun bir arşivi bulunmaktadır. İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Tapu ve Kadastro, PTT, Devlet Demir Yolları, vb. Söz konusu arşivlerdeki belgeler Cumhuriyet Arşivi'ne gönderilmekte ve bu arşive belge akışı sürmektedir. Yine baz özel (aile) arşivlerde bulunmaktadn: Selahattin İpçioğlu (Erzurum Milletvekili Hoca Raif Efendi'nin akrabası) Özel Arşivi. Erzurum ve Erzurum Kongresi ile ilgili bazı belgeler bu arşivden alınarak yayınlanmıştır. Bekir Sıtk Baykal, Fahrettin Kırzıoğlu ve Dursun Ali Akbulut belge yayınları yapmışlardır. Bu örnekte de görüldüğü gibi çeşitli şehirlerimizde özel arşivler (aik arşivleri) bulunmaktadn.

B- ULUSAL ARŞİVLERE BAŞVURULAR VE ARŞİVLERDEKİ ÇALIŞMA KOŞULLARI

Arşivlerimizde genelde olanaklar ölçüsünde araştırmacılara kolaylıklar sağlanmaktadır. Ancak kimi arşivlerimizde bazı zorluklar bulunmaktadır. Ancak bu güçlüklerde yavaş yavaş aşılmaya çalışılmaktadır. Özellikle Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivleri'nde araştırmacılara Batı'yı aratmayacak bazı kolaylıklar sağlanmaktadır. Bu arşivlerimizde bilgisayar, fotokopi, ve sınırlı düzeyde digital fotoğraf makinesi kullanımı olanakları sağlanmaktadır. Henüz bazı arşivlerimizde digital ortama aktarım olmadığı için internet üzerinden araştırma ve belge alımı yapılamamaktadır. Ancak katalog tarama imkanı sağlanabilmektedir.

1- ATAŞE (Ankara):

Yapılacak çalışma konusu ile ilgili olarak başvuruda bulunuluyor. Daha sonra gönderilen başvuru formu doldurulup söz konusu arşive gönderiliyor. Yapılacak güvenlik soruşturması (eğer daha önce arşivde çalışılmışsa en geç bir ay yok eğer ilk başvuru ise 4-5 ay içinde) sonrası belirlenen tarihte arşivde çalışma imkânı sağlanıyor. Herhangı bir kısıtlama söz konusu değildir. 18 yaşım dolduran T.C. vatandaşı ve yabancı uyruklu okur-yazar herkes bu arşivde araştırma yapabilmektedir. Ancak başvuru sırasında çalışılacak konunun açık ve net bir şekilde belirtilmesi, bir başka söylemle konu seçiminde ve konunun kapsadığı alanın belirlenmesinde gösterilmesi gereken özen daha soma belgelerin elde edilmesinde araştırmacıya büyük yarar sağlamaktadır.

ATASE'de çalışma saatleri: 9-12 /13-30-17 arasıdır. Önceleri mekansal koşullar pek iç açıcı değildi. Ancak son zamanlarda bu koşullarda bazı iyileştirmeler görülmektedir. Bununla birlikte çalışılan ortamın ısıtılmasında bir problem olduğu bazı araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir. Genelde arşiv çalışanları araştırmacılara olanakları ölçüsünde yardımcı olmakta, hoşgörülü davranmakta ve her türlü yardımı sunmaktadırlar. Fakat bazı araştırmacılara şu veya bu nedenle nadiren de olsa ön yargılı yaklaşıldığı da duyumlar arasındadır. Öte yandan genelde orijinal belgeler üzerinde çalışıldığı için olsa gerek çalışma koşullarında bazı güçlükler görülmektedir. Özellikle fotokopi imkânı sağlanmamakta belgeler orada okunarak değerlendirilmekte ve/veya aynen günümüz alfabesine aktarılmaktadır. Bu da taktir edilir ki, zaman kaybına ve diğer bazı zorluklara yol açmaktadır. Orijinal fotoğraf ve haritaların kesinlikle fotokopisi verilmemekte diğer belgelerden de özel izinle çok sınırlı sayıda örnek fotokopisi verilmektedir. Yapılan çalışmalar doğrultusunda belgelerin mikrofilme veya digital ortama aktarılması ile bu sorunun giderileceği arşiv çalışanları tarafından zaman zaman dile getirilmektedir. Arşivin yanı sıra söz konusu kurumda çok zengin bir de kütüphane bulunmaktadır.

2- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (İstanbul):

Yurt içinde Türk ve yabancı uyruklu gerçek veya tüzel kişiler başvuru formunu doldurarak Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'na bizzat veya posta ile başvuruda bulunur. Başvurular yurt dışında büyükelçilik veya başkonsolosluklara yapılır. Herhangi bir kısıtlama yoktur. 18 yaşını dolduran T.C. vatandaşı ve yabancı uyruklu okur-yazar herkes araştırma yapabilir. Kataloglar Latin alfabesiyledir. Ancak belgeler Arap harfleri (eski yazı) iledir. Onun için Osmanlıca bilmek kolaylık sağlar.

3- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı (Ankara):

18 yaşını dolduran T.C. vatandaşı ve yabancı uyruklu okur-yazar herkes araştırma yapabilir. Başvuru formu doldurularak, ilgili daire başkanlığına başvuruda bulunulabilir. Ankara'da araştırmacı, müracaat memuruna kimliğini verir. Araştırmacı kimlik kartını alır, kayıt defterini imzalar. Araştırma salonu

müracaatında araştırmacı kartı ile değiştirilir. Başvuru için istenilen belgeler: 1- Başvuru formu. 2- 1 adet vesikalık fotoğraf. 3-Nüfus cüzdanı (yabancılar için pasaport) örneği.

Ankara'daki Cumhuriyet Arşivi'nde çalışma saatleri tatil günleri hariç 9/17-30 İstanbul'da Osmanlı Arşivi'nde 9/16-30 arasıdır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Cumhuriyet Arşivi'nde belgelerden yararlanma: Belge istek formları doldurulmak suretiyle sabah 10'a kadar yapılacak belge istekleri, aynı gün saat 14'te, öğleden soma 16'ya kadar olan istekler ise ertesi gün saat 9'da Cumhuriyet Arşivi'nde 9-30'da karşılanır. Ancak konu dışı belgeler verilmemekte veya onarımda olduğu gerekçesiyle bazı belgelere ulaşmak mümkün olmamaktadn. Fotokopi veya mikrofilm istek formları doldurulmak suretiyle ücreti karşılığında temin edilebilir. Araştırmacılar bu arşivlerde kafeterya ve yemekhaneden de yararlanabilmektedirler.

4- Türk Tarih Kurumu Arşivi:

Kuruma yapılacak yazılı bir başvuru ile belirlenen konu üzerinde çalışma yapılabilir. Zengin bir de kütüphanesi bulunmaktadır.

5- Meclis Arşivi:

Araştırma yapılacak konunun belirtildiği bir dilekçe ile ilgili arşive başvuruda bulunulmaktadır. Arşivde çalışmak için herhangi bir kısıtlama söz konusu değildir. Herkes başvuruda bulunarak bu arşivde çalışabilir. Ancak çalışılan kurumdan alınacak yazılı referans başvuruda ve daha sonra yapılacak çalışmalarda kolaylıklar sağlamaktadır. İstiklâl mahkemesi tutanakları araştırmacılara kapalı tutulmaktadır. Bu arşivde çok çeşitli arşiv belgelerinin yanı sıra seçim mazbataları (tutanakları), milletvekili biyografileri bulunmaktadır. Ayrıca mecliste çok zengin bir kütüphane ve daha da önemlisi Mikrofilm Daire Başkanlığı Arşivi'nde oldukça zengin gazete koleksiyonu vardır. Bu arşivde araştırmacılara büyük kolaylıklar sağlanmaktadır.

6- Kızılay Arşivi:

Çalışılan kurumdan alınacak resmi bir yazı ve/veya doğrudan doğruya araştırmacı tarafından Kızılay Genel Müdürlüğü'ne dilekçe ile başvuruda bulunulmaktadır. Arşivden araştırma yapmak isteyen herkes yararlanabilmektedir. Başvurular Genel Müdürlük Yönetim Kurulu'nda görüşüldükten sonra, araştırmacılara yazılı olarak çalışma izni çıkmaktadır.

Mekânsal açıdan iç açıcı bir görünümü yoktur. Oldukça büyük bir depo ve deponun baş kısmına (200 metre karelik) girilemiyor. Kaba bir tasnif yapılmış, birkaç sayfalık bir katalog hazırlanmış. Bu kataloga göre aranan herhangi bir belgenin bulunması çok zor. Her şey deneme yanılma yöntemi ile yürütülebilmekte. Belgelerin çoğu çelik raflara dosyalar halinde konulmuş, bir kısmı ise çuvalların içinde bulunmaktadır. Doğaldır ki herhangi bir tasniften söz etmek mümkün değil. Konunun uzmanı bir görevli bulunmamaktadır. Eski yazı bilen bir "imam" bu işi gönüllü olarak sürdürmektedir. Yıllara göre

önceden de değinildiği üzere sözüm ona bir tasnif bulunuyor. Pelür kâğıtlar üzerine yazılmış bazı belgeler ciltlenmiş, ama depoyu su bastığından bu belgeler taşlaşmış, açılmaya çalışıldığında kırılıyor ve dökülüyor. Arşivde fotokopi olanağı bulunmaktadır.

7- TİTE Arşivi:

Türkiye'nin İlk İnkılâp Tarihi Enstitüsü olan Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü bünyesinde bulunan bu arşivde büyük bir tahribat söz konusudur. Yeniden yapılanma sağlanmaktadır. Eskiden belgelerin orijinalleri üzerinde çalışıldığından belgeler çok yıpranmış ve tasnif işlemleri hızla sürmektedir. Arşivde bulunan belgelerle ilgili bugüne kadar 10 katalog yayınlanmıştır. Tasnif işlemleri bittikten sonra belgeler mikrofilmlere alınacak ve bir iki sene içinde gerek kütüphanedeki on binlerce kitap gerekse kataloglar dijital ortama aktarılacaktır. Arşivde aynı zamanda zengin bir gazete koleksiyonu bulunmaktadır. Başvuru Enstitü Müdürlüğü'ne dilekçe ile yapılmakta. Söz konusu arşivde büyük tahribat olduğundan uzun süre araştırıcılara kapatılmıştı. Ancak son yıllarda bu arşivde gözle görülür bir iyileştirme söz konusudur. Ancak mekansal sorun aşılamamış olacak ki Ankara Üniversitesi bünyesinde bulunan Enstitü'nün ve arşivinin yeri devamlı değişmektedir. Bugünkü yeri hakkında internet sayfalarından bilgi edinilebilir.

Diğer söz konusu arşivler şu veya bu nedenle araştırmacılara kapalı bulunmaktadır. Asıl güçlük ve/veya olmaması gerekenler buradan kaynaklanmaktadır. Özellikle Dışişleri Bakanlığı ile Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi'nde gerek Milli Mücadele gerekse Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemi dış politikası ile ilgili çok sayıda önemli belgelerin olduğu daha önceleri bu arşivlerde çalışanların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Gerekli çalışmaların yapılarak adı geçen bu arşivlerin bir an önce araştırmacıların hizmetine açılması gerekmektedir.

8- Çankaya Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi:

Araştırmacıya kapalı. Tasnif ve katalog hazırlama işlemleri sürmektedir.

9- Dışişleri Bakanlığı Arşivi:

Araştırmacıya kapalı olup, kaba bir tasnif dahi yapılmamıştır. Bu arşivin Cumhuriyet Arşivi'ne gönderilme olasılığından söz edilmektedir. Türk dış politikası ile ilgili gerek Milli Mücadele gerekse Cumhuriyet soması belgeler bulunmakta olup, özelikle Milli Mücadele ile ilgili belgeler de çoğunluktadır. Bu arşivde herhalde özel izinle bazı araştırmacılar çalışmalar yapmışlar. (Akdes Nimet KURAT (Türkiye ve Rusya); Kurat, Dr. Samih Çoruhlu müstear ismiyle çalışmalar da yapmıştır. Yusuf Hikmet Bayur (Türk İnkılap Tarihi); Şevket Süreyya Aydemir (Tek Adam, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, Suyu Arayan Adam) ve Bilal Şimşir çeşitli araştırmalar yapmışlardır).

C- ULUSAL ARŞİVLERİMİZDE BULUNAN KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMİNE İLİŞKİN BELGELER

1- Osmanlı Arşivi:

Bu arşivde adından da anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti ile ilgili arşiv belgeleri bulunmaktadır. Çok çeşitli tasnifler ve bu tasniflere göre kataloglar düzenlenmiştir. Tasnifler ve kataloglar internet ortamına aktarılmış ve araştırmacılara büyük kolaylıklar sağlanmıştır. Tasnif ve katalog çalışmaları devam etmektedir. Osmanlı Arşivi'nde 1922'ye kadar birçok belge bulunmaktadır. Şimdiye kadar tasnif edilen belgeler arasında Milli Mücadele ile ilgili de belgeler bulunmaktadır. Milli Mücadele ile ilgili arşiv belgeleri belge usulüne göre tasnif edilmiş olup ilgili bakanlıklar adıyla araştırmacıların hizmetine sunulmaktadır. Milli Mücadele ile ilgili belgeler aşağıdaki kataloglarda yer almaktadır:

1- Bâb-ı Âlî Evrak Odası (Arşivi) Belgeleri 1918 ve sonrası
   a) Hukuk kısmı belgeleri
   b) İdare kısmı belgeleri
   c) Siyası kısmı belgeleri
2- Bâb-ı Âlî Bünyesindeki Diğer Dairelere Ait Belgeler
   a) Meclis-i Vükelâ Mazbataları (Tutanakları)
3- Nezaretlere (Bakanlıklar) Ait Belgeler
   a) Dahiliye Nezareti Belgeleri
   b) Hariciye " "
   c) Zabtiye
   d) Sıhhiye " v.d.

Ayrıca Ali Fuat Türkgeldi Evrakı 1670-1961 yıllarına ait 3.161 belge ile 60 fotoğraf yer almaktadır. Yine genellikle adı geçen arşivden alman orijinal belgelerin fotokopilerinin de yer aldığı Milli Mücadele tarihi ile ilgili birçok makalenin bulunduğu Belgelerle Türk Tarihi Dergisi de burada anılmaya değer. Bu arşivin yayınlan arasında da konu ile ilgili şu yayınlar dikkat çekmektedir.
1 - Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 tarihleri arasına ait 106 belge) Ank, 1982.
2- Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), Ank, 1995.
3- Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922), Ank, 2003.

2- Cumhuriyet Arşivi:

Bu arşivde Milli Mücadele, Meclis hükümetleri ve Cumhuriyet dönemlerine ait belgeler vardır. 1920'den başlamak üzere tasnifi bitmiş ve işlem tarihi üzerinden elli (50) yıl geçmiş belgeler araştırmacıların hizmetine sunulmaktadır. Her türlü belge tasnif olunarak kataloglar halinde hizmete sunulmaktadır. Gün geçtikçe evrak akışı yoğunlaşan Cumhuriyet Arşivi'nde, İlk Meclis Hükümeti'nin kuruluşu ve cumhuriyetin ilanından bugüne kadar oluşan arşiv malzemesi günümüz arşivcilik metot ve tekniklerine uygun olarak korunup, araştırmacıların hizmetine sunulmaktadır. Buradaki belgeler arasında Milli Mücadele ile ilgili belgeler bulunmaktaysa da asıl yoğunluk Cumhuriyet son-

rası belgeleri üzerinedir. Söz konusu arşivin yayınları arasında yer alan "İstiklâl Harbi İle İlgili Telgraflar, Ank, 1994." Dikkat çekmektedir. Gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet Arşivi hakkında (www.devletarsivleri.gov.tr) İnternet adresinden daha geniş bilgilere ulaşılabilir.

3- Kızılay Arşivi:

Milli Mücadele tarihi ile ilgili oldukça ilginç belgeler bulunmaktadır. Şehitlerin listesi. Yaralıların hastane kayıtlan, yapılan tedaviler. Savaş esirleri ile ilgili kayıtlar. Hilâl-i Ahmer heyetlerinin girişimleri (Fahrettin Paşa'nın anılarını kaleme alan Feridun Kandemir Hicaz cephesinde Hilâl-i Ahmer'in temsilcisi olarak görev yapmıştır) ve bu heyetlere verilen hediyeler. Esir aileleri ile sağlanan iletişim. Ve Milli Mücadele tarihi ile ilgili olarak en önemli konu; Ankara ile İstanbul arasındaki iletişimin İstanbul'daki Hilâl-i Ahmer aracılığı ile sağlanması ve bununla ilgili belgelerin Milli Mücadele tarihi açısından büyük önem arz etmesi (Hamit Bey ve Dr. Adnan Adıvar). Öte yandan Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a, Kızılay, 2000. başlıklı yayın bu arşiv ve arşivde bulunan belgelerle ilgili bilinmeyen gerçekleri ortaya koymaktadır. Bu arşiv içinde yine (www.kizilay.org.tr) İnternet adresinden bilgi edinilebilir.

4- ATAŞE Arşivi:

Milli Mücadele tarihinin doğru anlaşılıp yorumlanması açısından kanımca en önemli arşivdir. Bu dönemle ilgili başta askeri olmak üzere sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasal içerikli yüz binlerce tarihi belge bulunmaktadır. Bu arşivde önceleri dosya usulüne uygun bir tasnif sistemi bulunmaktaydı ve konular askeri birimlere göre aynlmıştı. Yapılan bu tasnif günümüz arşivcilik metot ve tekniklerine uygun bir yöntem değildi. Kaba bir tasnif söz konusuydu ve dolayısı ile araştmlan konu ile ilgili belgeler ilgisiz sanılan dosyalardan çıkıyor veya konu ile yakinen ilgili sanılan dosyalardan bir veya iki belge çıkıyordu. Bu yöntemin yanlışlığı ilgili arşiv çalışanlan tarafından kısa zaman içinde sezildiğinden bugünlerde dosya usulünden vazgeçilerek belge usulüne geçilmiş ve belgeler varsa ekleri ile birlikte olayın kronolojik sıralaması ile gömleklerde yer almaya başlamıştır. Bu yöntem araştırmacıya büyük kolaylık sağlamaktadır. Adı geçen arşivde iki katalog bulunmakta (Dünya harbi ve İstiklâl harbi) ve bu kataloglarda belgelerin kısa özetleri de yer almaktadır. ATAŞE arşivinde Mondros Mütarekesi'nden Lozan'a gelişen olaylarla ilgili belgeler yer almaktadır: Mütareke ve uygulanışı. Samsun'dan Ankara'ya Mustafa Kemal. Yerel direniş örgütleri ve kongreleri. Azınlıklar ve faaliyetleri. Temsil heyetinin faaliyetleri. İç isyanlar. Cepheler. Milli Mücadele döneminde sosyalist ve komünist faaliyetler. Ve diğer siyasal ve sosyal içerikli konularla ilgili belgeler yer almaktadır. Bu arşivin yayınları arasında bulunan Harp Tarihi Vesikaları ile Askeri Tarih Belgeleri de seçilmiş belgelerin yayınlandığı dergilerdir. Yine adı geçen kurum tarafından yayınlanan eserlerde - Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı, Mondros Mütarekesi ve Uygulanışı, Milli Mücadele'de Cepheler vb.- belge yayını yapılmıştır. Bu da doğal olarak araştırmacılara büyük kolaylıklar sağlamaktadır.

5-TİTE Arşivi:

Milli Mücadele tarihi ile ilgili çok önemli ve çeşitli belgeler mevcuttur. Ancak daha öncede değinildiği üzere arşivde büyük bir tahribat söz konusudur. Milli Mücadele'nin hazırlık dönemi. Müdafaa-ı Hukuk dernekleri. Kafkas Cephesi başta olmak üzere diğer cephelerle ilgili belgeler. İç isyanlar. Kars Ardahan ve Batum ile ilgili belgeler (özellikle Türklerin eline geçtikten sonra bölgedeki idari yapılanma ile ilgili). Ayrıca Milli Mücadele öncesi ve sırasında Oltu'daki yerel direniş hareketleri ile ilgili Yasin Haşimoğlu tarafından söz konusu arşive verilen belgeler. Yine Milli Mücadele'de sosyalist ve komünist faaliyetlerle ilgili bazı belgeler. Yine Erzurum'da sosyalist ve komünist faaliyetlerle mücadele için Hoca Raif Efendi'ye kurdurulan Muhafaza-ı Mukaddesat Cemiyeti ile ilgili hem bu arşivde hem de ATASE'de bir çok belge bulunmaktadır.

6-Türk Tarih Kurumu Arşivi:

Bu arşivde belgeler dışında zengin bir fotoğraf arşivi de bulunmaktadır. Arşiv belgeleri arasında.: Dr. Akil Muhtar (Özden)'ın Atatürk'ün hastalığı ile ilgili olarak tuttuğu günlüğü, Miralay Bekir Sami (Günsav)'nin Milli Mücadele yıllarına ait belgeleri, Enver Paşa ve arkadaşlarının 1914-1922 yıllarındaki faaliyetleri, Atatürk'ün Fransızca mektupları, İsmet İnönü'ye ait yazışmalar, Hatay ile ilgili belgeler vd. bulunmaktadır. Yukarıda da değinildiği üzere sözü edilen arşivde; çeşitli kurum ve/veya kişiler tarafından armağan edilmiş Atatürk, Milli Mücadele, Milli Mücadele'ye katılan komutanlar, Milletvekilleri, Bakanlar, Osmanlı devlet adamları, çeşitli şehirler vb. binlerce fotoğraf bulunmaktadır. Bu arşiv içinse www.ttk.gov.tr İnternet adresinden sağlıklı bilgilere ulaşılabilir.

TÜSTAV ARŞİVİNİN DÜZENLENMESİ SIRASINDA TASNİF EDİLEN BELGELERİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Yücel DEMİREL* - Hamza TIĞLAY**

I) AYNI METNİN AYNI DİLDE FARKLI VERSİYONLARINI TARAMANIN YARARI:

1) Özellikle toplantı tutanakları birkaç kişi tarafından aynı anda tutuluyor. Böylece birinin içermediği detayları bir diğerinde bulma şansı oluyor. Örnek: Viyana Konferansı için daha derli toplu olan kısa metinde bahsedilen "Komite Ekzekütif' (Komintern) raporu bu tutanakta değil, öbür (uzun) tutanakta mevcut. Aynı durum "İstanbul Amele Teali hakkında Şamil'in verdiği bilgiler", ve "Ferdi Nazım münakaşası" başlıklı bilgiler için de geçerli

2) Bir diğer yarar, anlaşılamayan, deşifre edilemeyen konuların çözülebilmesi. Birinci metinde "Türk Ocağı'nda kalemci" diye çözülen bir ifade için, başka iki metnin okunmasıyla gerçek anlamı olan "kaleci" ortaya çıkıyor.

II) AYNI METNİN AYNI VERSİYONUNUN FARKLI KOPYALARINI OKUMANIN YARARI:

1) Özellikle el yazısından temize çekerken bazı ifadelerin temizlenmesi anlamlı olabilir. CD 27 226 - 244 no'lu "Süleyman Yoldaşın Amele Hareketi Hakkında Raporu" başlıklı belgedeki şu ifade *"(Vala ve Tekin'i) Tamamiyle terör korkusu kemalist burjuvaziye teslim olmaya itti."* şeklindeyken, el yazısı orijinal metinde *"(Vala ve Tekin i) Tamamiyle terör korkusu **ve kariyerizmleri** kemalist burjuvaziye teslim olmaya itti"* denmektedir.

2) Yanlış çıkarımları önleme: CD 27 - 321 - 325 no'lu ve *"K.E. İcra heyetine"* başlıklı metinde sol üst köşede *"7.II.1927"* tarihi yer alıyor. Bunu 11. ay olarak yorumlamak ile 2.ay olarak yorumlamak bambaşka ve zıt sonuçlara götürmektedir (Komintern'in tavrını yorumlama açısından) Ancak elyazması orijinal metinde tarihin *"7.2.1927"* olarak yer alması bu hatayı önlemeye yardımcı olmaktadır.

III) AYNI METNİ FARKLI DİLLERDE OKUMANIN YARARI:

1) Yeni bilgilere erişme: Asım'ın Ferdi'ye bir mektubunda *"Süleyman'ın bizi ne Komintern, ne de Profintern nezdinde münasip bir şekilde müdafaa edemediğini görüyorum"* şeklinde bir notu var. Buradan, Süleyman'ı üçüncü bir şahıs olarak algılıyoruz Aynı şekilde CD 22: 413- 419 no'lu *"M.K.'nin 22 Mart 1927 Tarihli Celsesi"* başlıklı metinde, katılımcılar arasında Asım'ın yanısıra Süleyman da ayrı bir şahıs olarak yer almaktadır. Ancak *"Süley-*

*TÜSTAV Çevrimyazı Grubu başkanı
** TÜSTAV Mütevelli Heyeti üyesi, Çevrimyazı Grubu üyesi

man'dan Tayfur'a mektup" konulu ve CD 29 Bob 3-8 :442 no'lu belgedeki Osmanlıca metin, *"Türkiye Komünist Fırkası'nın M.K. Harici Bürosuna Mektup"* başlıklı ve Asım imzalı Fransızca metinle aynıdır. Aynı özdeşlik CD 29, Bob 3-8:448 - 450 no'lu ve *"Aziz Tayfur"* diye başlayan Süleyman imzalı Osmanlıca mektupla *"M.K. sekreterinin Ferdi yoldaşa 2 Mart 1927 tarihli mektubundan bir bölüm"* başlıklı ve Asım imzalı Fransızca metin için geçerlidir. Keza benzer mektuplardan Süleyman isminin açıkça Vedat Nedim'e işaret ettiğini görüyoruz. Buradan iki sonuç çıkmaktadır: Ya Süleyman ismini kullanan (biri Vedat Nedim olmak üzere) iki farklı şahıs vardır, veya burada Asım ve Ferdi tarafından mutabık olarak yaratılan bilinçli bir şaşırtma (Türk polisine? Komintern'e?) söz konusudur. Ayrıca, Fransızca metinde Celal olarak geçen şahsın, Osmanlıca metinde Orhan diye geçmesi de hangi isimlerin (müstear veya gerçek) aynı şahısa ait olduğu hakkında ipucu sunabilmektedir.

2) <u>Okuyucuya yönelik özel vurguları yakalamak</u>: Viyana Konferans kararlarında Osmanlıca ve İngilizce metinler artasındaki farklar, İngilizce metni okuyacak şahsa (muhtemelen bir Komintern yöneticisi) yönelik özel vurgulan ortaya koymaktadır. *"Faaliyet Programı"* başlıklı yazıda *"Bundan başka inkılâpçı şiarlar etrafında ve münevverler, esnaf, ve saire gibi bütün inkılâba mütemayil içtimaî kuvvetleri toplamaya çalışır"* ibaresine, İngilizce metinde bir de büro emekçileri eklenmiştir. Büro emekçilerinin 1926 Türkiye'sinden çok, okuyan (ve muhtemelen Anglosakson bir ülkeden olan) yöneticinin ülkesinin bir sosyal gerçeği olduğu ortadadır. Aynı yorum *"Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile temin edilmiş olan demokratik hürriyetlerin"* ifadesinin İngilizce metinde *"Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile temin edilmiş olan ve **uzun bir demokratik geleneğe sahip halkların istifade ettiği** demokratik hürriyetlerin"* olarak geçmesi için de yapılabilir. Farklılıklar, okuyan yöneticinin profilini ve TKP'nin bu profil üzerinde olumlu bir etki yaratma niyetini yansıtmaktadır.

ARŞİV OKUMALARI ESNASINDA GÖZE ÇARPAN BAZI İLGİNÇ NOKTALAR:

1) Eldeki belgeler (bazı CHP belgeleri gibi) resmi ve somadan *"temizlenmiş"* belgeler olmayıp yazıldıkları anın sıcaklığını ve canlılığını güçlü bir şekilde yansıtıyor (Yücel Bey'in örnekleri).

2) TKP içinde 1920'lerde ilginç bir demokratik tavır göze çarpıyor. O da birbirleri aleyhindeki belgelerin yok edilmeyip saklanması. Şefik Hüsnü, Vedat Nedim'in kendisini suçlayan mektuplarını yok etmeyip sakladığı gibi, Vedat da onun kendisini eleştiren mektuplarını ilgili herkese okutup görüş istiyor.

ATÖLYE
SORULAR - CEVAPLAR - KATKILAR

ENGİN BERBER- Sanırım Selami Bey'in söyleyecekleri var. Buyrun.

Selami KILIÇ- Teşekkür ediyorum sayın meslektaşım. Öncelikle buradan TÜSTAV Başkanı sayın Nihat Sargın Beyefendiye ve TÜSTAV Yönetim Kurulu Başkanı Erden Akbulut Beyefendiye teşekkür ediyorum. Böyle güzel bir organizasyon yaptıkları ve bizleri Erzurum'dan çağırdıkları için. Sizlere de teşekkür ediyorum bizleri dinlediğiniz için.

Engin BERBER- Vaktin epey geçtiğini biliyorum ama az önceki sunumlarımıza ilaveten şunları söylemek isterim. 1920-21 ile ilgili belgelerin çoğu telgraf metnidir. Resmi makamlar arası yazışmalar genelde bu şekildedir. Değişik anılar var. Bakanlar Kurulu kararları var; hem İstanbul hükümetinin hem de Ankara hükümetinin yasama faaliyetinden kaynaklanan belgeler var, zabıt şeklinde gizli ve açık olmak üzere. Haritalar, plan ve projeler var. Gazete koleksiyonları, harp cedidelerini unutmamak gerek. Eskiden Genelkurmay ATAŞE arşivinde şöyle yapılıyordu. Siz hangi bölgeyle ilgili çalışıyorsanız o bölgede konuşlanmış askeri birliğin numarasını verirdiniz. Diyelim 57. Tümen Komutanlığı, size o belgeler çıkarılırdı. Şimdi bu belgeler işlem tarihine göre Genelkurmayda tasnif edilmiş, bilgisayar destekli, ayrıca genel hatları ile fotoğraf ve albümleri de bunlara ilave etmek lazım.

İsmet ERCAN- Bu söyleyeceğim konu TÜSTAV ile ilgili. Biliyorsunuz Komsomol Hasan aramızdan ayrıldı. O 1967-68 ve somaki 12 Mart dönemine doğru kendisinin elinde olan belgelerden bir parti tarihi yazdığını bizlere söylemişti. Ve bunu iki nüsha olarak daktilo ettirdiğini, birisini kendisinde tutacağını, birisini de saklamak üzere bir yakınına vereceğini söylemişti. O sırada sıkıyönetim kendisini tutuklayıp içeri aldığında kendisindeki bir nüsha da sıkıyönetime geçti. Onun yargılama döneminde bize anlattığı bir şey var. O, *"benim hakkımda vereceğiniz karar ne olursa olsun ama evimden alınan belgelerin SEKA'ya gönderilmemesini, mümkünse Türk inkılap Tarihi Arşivi'ne bırakılmasını istiyorum, bunun da zapta geçirilmesini istiyorum"* demişti. Bu belge bende var ve oradan aranabilir.

İkinci konu eski Büyük Millet Meclisi binası.... O küçük bina, onun bodrumunda mili mücadele sırasında, Kurtuluş Savaşı sırasında çekilmiş o kadar çok fotoğraf camı vardı ki, dağlar gibi. 1961 'den soma Köy Enstitüsü çıkışlı, fotoğraf -

çılık bilgisi olan bir öğretmen gönüllü olarak o camların yıkanıp filme aktarılması konusunda çalışma başlatmıştı. Sonra TÖS'lüdür diye o çalışmayı durdurdular. O camlar ne olmuştur? Ben gözümle gördüm. Öyle raflarda filan değil, dağlar gibi yığılıydı o bodrumda. Bir de bu aile arşivleriyle ilgili bir konuya değineceğim. Kendi yaptığım bir çalışmayı anlatmak istiyorum. Hikmet Çeçen diye bir yoldaşımız vardı, onu da kaybettik. Geçmişteki 1 Mayıslar, işçi hareketi ile ilgili konuda çevremde araştırma yaptığımda bulunacak insanlardan bir tanesiydi. Üsküdar'da oturuyordu. Birçok defa vaat ettiği halde, o sıralarda çıkmış gazeteleri ve evde bulunan fotoğraflar, çünkü ağabeyi o sıralarda vilayette katip olarak çalışıyormuş, o kanaldan bilgilerin elinde olduğunu söylemişti. Üç şeyi benim elime geçti. Birincisi Şark Yolları Amele Cemiyeti'nin bir kimlik kartı, üyelerinden birine ait bir kimlik kartı. İkincisi, o zaman yapılmış, tabii Osmanlıca, toplu sözleşme metni. Ben bunları şimdiki Türkçe'ye aktarttım. Ama bir türlü gazete kupürleri ve resimler elime geçmedi ama Yoğurtçu Parkı'nda 1 Mayıs gösterisi için hazırlık yapıldığı Çırpıcı Çayırı'ndan geçmek için vilayetten buna gelen yasaklamayla ilgili metni tarih ve numarasıyla not ettirmişti. Ezberindeydi, şaşılacak bir şey bu. Bu benim kaydımda vardır. Bu bilgilere ulaşabilirse, bir kaynak olarak aktardım. Teşekkür ederim.

Ahmet KARDAM- Ben devlete ait arşivlere ilişkin sormuyorum bunu, siz arşivciler olarak nasıl olmalı diyorsunuz, dünya örnekleri açısından soruyorum: Girdiğinizde veya incelediğinizde bir belgeyi, bunun fotokopisini yahut benzeri bir şekilde suretini almak imkanı prensip olarak olmalı mıdır? İkincisi, bunu ne tarzda kullanacağınız, mesela yazacağınız kitapta, referans vererek kullanacağınız gibi, hiçbir şey yapmıyorsunuz, on tane belge bulmuşsunuz, arka arkaya koymuşsunuz, bir kitap haline getirmişsiniz veya benzeri. Bu kullanım biçimlerinde herhangi bir sınırlama söz konusu mudur? Olmalı mıdn olmamalı mıdır? Bu bizim TÜSTAV açısından da önemli, bir işe giriştik ama sizler kadar tecrübeli değiliz, bunu öğrenmek istiyorum.

Engin BERBER- Öncelikle bir yanlışı düzelteyim. Biz arşivci değil, tarihçiyiz. Sorduğunuz ilk soru halâ tartışılan bir konudur. Bir belgenin ne kadarı verilmelidir, tamamı verilmeli midir yoksa hiç mi verilmemelidir? Osmanlı klasik dönemini çalışan bazı yabancı araştırmacıların tapu tahrir defterlerinin bütününü fotokopi yaparak yurtdışına götürdükleri bilinmektedir. Bu anlamda, defter üzerinde çalışan araştırıcılara, bilmem Rumeli Eyaleti'nin tapu tahrir defterlerinden birinin tamamının verilmesi doğru değildir diye düşünüyorum ama, şimdi olduğu gibi %10'unu verdiğinizde de, deyim yerindeyse, hile-i şer'iyeye başvurarak birkaç kişi anlaşarak defterin tamammı çıkarmak mümkün. Ama tek tek belgelerin, yani defter dışında olan dokümanların araştırıcılara verilmesi gerektiğini düşünüyorum. Eğer devletin kendisiyle ilgili bir sıkıntı yaratacaksa belge, Selami Beyin kendi konuşmasında sözünü ettiği gibi, ayıklanıyor. Burada görmüş olduğunuz ulusal arşivlerin tamamında yaptığınız çalışmanın bir örneğini arşive geri göndermeniz gerekmektedir. Bu arşiv yönetmeliğinde var ve sizden beklenir. Ama nasıl bir yazım tarzı takip edeceğiniz konusunda kısıtlama yoktur.

Mustafa DURNA- Ben Meclis tutanaklarıyla ilgili soru soracağım; ilgi alanım olduğu için. Mesela Meclis kurulduğundan beri süregelen oturumların tutanakları şu anda İnternette bulunmuyor. Bu tutanakların tümü hangi dilde ve Selami Bey'in söylediği 1927-28'e kadar Arapça-Türkçe olduğunu söyledi. Bunlar İnternette olmadığı için biz bu arşive nasıl ulaşacağız veya bir engelleme var mı, buna kurumsal olarak mı başvurmak gerekiyor? Mesela diyorlar ki, 30 yıldan gerisi sayılamaz, mecliste gizli oturumlar var. Ama bunların süresi on yıl. On yıldan sonra kamuoyuna yayınlanabiliyor. Şimdi bunda ne gibi sakınca olabilir? Bizim arşivcilerimiz için ne tavsiye edebilirsiniz? Teşekkür ederim.

Selami KILIÇ- Ben cevap vereyim. Genel bir soruydu çünkü. Meclis tutanakları ilk parlamentonun açılışından günümüze kadar olan çok önemli resmi kaynaklardır. Bunlar ilk önce Arap harfleriyleydi ama TBMM çok güzel çalışmalar yaptı. Bunların hepsi Latin alfabesine çevrildi.

Bunlara ulaşmak için hiçbir çabaya gerek yok. Bütün kütüphanelerde, mesela Meclis kütüphanesinde, yolunuz Erzurum'a düşerse Erzurum'daki kütüphanede hepsi var.

Gizli oturumlardaki konuşmalar ve görüşmeler ise tabii önce İngiltere tarafından yayınlandı. Çok enteresandır, daha soma İş Bankası tarafından yayınlandı dört cilt olarak. Ama şunu da açıkça belirteyim o gizli oturumlarda bazı kısıtlamalar makaslamalar da yok değil. Dolayısıyla orijinallerine nasıl ulaşılır, onu bilemiyorum. Ama günümüzde kullanılan Latin alfabesine çevrilmiş bütün tutanakları elimizde. Bunlar da çok önemli resmi yayınlardır, onlar olmadan birçok şeyin anlaşılması da güçtür. Teşekkürler.

Engin BERBER- Başvuruyla ilgili bir tamamlama yapmak istiyorum. Başbakanlığa bağlı olmayan diğer ulusal arşivlere kişisel başvuru yapılabilir. Sanırım TBMM Genel Sekreterliği'ne başvuru yapılıyor. Bizzat da başvurabilirsiniz. Posta yoluyla da olabiliyor. Bizzat başvurduğunuzda hemen, postayla başvurduğunuzda biraz bekleyerek yanıt alıyorsunuz. O arşivde ben çalışmadım ama, çalışan meslektaşlarım var. Ciddi bir sıkıntı çıkacağını zannetmiyorum.

Mete TUNCAY- Ben kısaca üç şey söylemek istiyorum, siz ayrıca vurgulamadığmız için. Bu arşivlerden yararlanırken sık rastlanan bir bela *"biz henüz onları tasnif etmedik"* açıklamasıdn. Mesela Ankara'daki bu ATAŞE arşivi, eski Harp Tarihi, Kırım Harbi'nden bu yana, yani harp cedidelerinin kullanılmaya başlamasından bu yana bütün askeri belgeleri içeriyor. Fakat geçen gün 150. yıldönümü dolayısıyla Fransızlarla bir toplantı yapıldı. İşte, orada Piemonte arşivinde çalışmışlar, Fransız arşivinde, İngiliz arşivinde çalışmışlar Kırım Harbi 'yle ilgili olarak. Bize gelmişler, *"sizin de belgeleriniz var, biliyoruz"* diye. Cevap: *"onlar henüz tasnif edilmedi"*. Ve Kırım Harbi üzerine belgesel bir şey yapılamamış. Ama bu yalnız 150 yıllık konularda değil, çok yakın konularda da oluyor. İkinci bir sorun, birçok arşiv, araştırmacı gidip oradan belge istediği zaman, *"o konuyu biz yayınlayacağız, ondan sonra"* diye atlatıyor. Tipik olarak Türk Tarih Kurumu

böyle yapıyor. Bizim Tarih Vakfı da zaman zaman böyle havalara giriyor: Önce biz yayınlayalım, sonra araştırmalara açalım, diye. Bununla mücadele etmek lazım. Üçüncü nokta, bu devlet arşivleri, özel arşivler dediniz ama bir de arada kamu kurumlan var. Kanun gereği bütün kamu kuruluşlarının arşivlerini tutmaları, muhafaza etmeleri gerekir. Bu en çok ihanet edilen konu. Bizim Tarih Vakfı kurulduğu zaman ellerindeki sermaye bizdik, bizi pazarladılar. İlk kurban ben oldum, beni Milli Piyango'ya sattılar, Milli Piyango'nun tarihini yazmak üzere. Gittik işte, Piyango İdaresi, Donanmadan Tayyare Piyangosu'na Milli Piyango'ya arşiviniz nerede? Arşiv diye bir şey yok. Bilet koleksiyonu bile yok. Yıllar sonra bir adamın hazırladığı bir koleksiyonu müthiş bir parayla, o da eksikli satın almışlar. Böyle, ellerinde kağıda yapıştınlmış biletler var. Bir şey daha var. Bu konunun üstüne gidince gördük ki, bütün devlet kurumlan, maalesef Cumhuriyet dönemi bu bakımdan Osmanlı'dan çok kötü, geri durumda. Arşiv diye binanın alt katında bir yer gösteriyor. Orayı ya gerçekten su basıyor ya da odaya ihtiyaç olduğu için su bastı diye zabıt tutuluyor, o arşiv tasfiye ediliyor, atılıyor bütün lüzumsuz kağıtlar, tabii tırnak içinde ve oraya yeni bir memur yerleştiriliyor. Yani bu kamu kurumlarının arşivleri ki, çok enteresan şeyler olabilir, siz Kızılay örneğini verdiniz, onun dışında çeşitli bakanlıklara bağlı olan olmayan şeyler de genel siyasi tarihle ilgili şeyler olabilir, ne yazık ki, Cumhuriyet dönemi için bunların hali perişan. Sıkı sık başbakanlıktan yazılar filan gelmesine rağmen iki satırlık bir tutanakla bunlar tasfiye ediliyor. Bunları söylemek istedim. Teşekkürler.

NURCAN (İsmi duyulmuyor)- Arşivlerle ilgili açıklamalarda bulundunuz. Bir araştırmacı tarihçi olarak. Fakat biz normal vatandaşlar olarak da bazı zorluklarla karşılaşıyoruz. Bunlan nasıl giderebiliriz? Örneğini vereyim. Normal mesleğime devam ettiğim sırada Tarih Vakfı önderliğinde yapılan Osmanlıca öğrenme kursuna gitmiştim. O kursta insanlar ilgili olduğu alanlarda bilgilerini geliştirebilirler dendi, ben de Kadın Kütüphanesi'ne gidip çeşitli dönemlerdeki, yirmili yılların mesela, kadınlann dergilerini araştırmak istedim. Beni sokmadılar. Ben de bu durumda uydurma, İngiltere'den bir isim vererek girdim. Bunları nasıl aşabiliriz? Sizler daha önce karşılaştığınız için bunları nasıl aşıyorsunuz? İlla ki bir gruba, bir şeye mi bağlı olmak gerek. İnsanlar normal çalışırken de böyle şeylere ulaşamazlar mı? Bana yol gösterirseniz sevinirim. İkincisi de aile arşivleri bence çok önemli. Arşivleri bir yana bırakalım evinde bir sürü kitap biriktirmiş ve ölmüş insanlar var. O insanların büyük kısmînin kütüphaneleri yok oluyor. Aile arşivlerinde şimdi kimselerin ulaşamadığı kitaplar var, ta 1900'lü yıllardan, 1800'lere ait kitaplar var. Bu arşivlere teknik olarak ulaşma imkanı var mı? Bunları bize aktarabilir misiniz? Biz böyle bir çalışma yapacak olsak kişisel olarak bize yardımcı olabilir misiniz veya TÜSTAV bize yardımcı olabilir mi? Yani illa bir kurum mu olması lazım? İnsanlar yurtdışında belli bir bilgi ve maddi seviyeye geldikten sonra kendi alanları dışında araştırmalara yöneliyorlar. Bizde yönelmemeleri için tüm koşullar var. Bir gruba da bağlı olmak gerekmiyor. Tüm bunlan nasıl aşabiliriz? Bunlan anlatırsanız memnun olurum.

Hamza TIĞLAY- Ben şunu söyleyebilirim. Bir mühendis olarak benim söyleyebileceğim arşivlerin teknik olarak altyapısıyla ilgilidir. Arşivciliğin kendisi başlı başına bir iş. Benim özel bir formasyonum yok. Benim bu konuda fazla bir bilgim yok. Ben daha çok hazır arşivlerle çalışıyorum. Ama bildiğim kadarıyla TÜSTAV kişisel arşivleri de kabul ediyor. Kemal Sülker arşivi, başka arşivler TÜSTAV'a bağışlanıyor ve TÜSTAV bunları değerlendiriyor. Bağışlanan arşivleri düzgün bir biçimde kabul edip düzgün teknolojiyle faydalanmaya çalışıyor.

NURCAN- Bağış yapılmadan, diyelim ki o kitaplık tümüyle duruyor, kullanmıyorlar, diyelim ki torunları var ama kullanmıyor onları ama aile bağış yapması için ikna edilirse böyle bir çalışma yapılırsa böyle bir çalışma yapılabilir mi?

Hamza TIĞLAY- Olabilir.

Mete TUNCAY- Zoralım yoluyla el konulabilir.

Hamza TIĞLAY- İkna edilebilir. Değerli bir kaynak varsa onu kendisi tutmak ister belki. İkna sonucu alabilir misiniz, bilmiyorum. Ama bu profesyonel bir olay. Arşivcilik bilgisi gerektirir. Böyle arşivler varsa TÜSTAV kontak kurabilir. Yararlanabilir. Onu topluma kazandırabilir.

Engin BERBER- İkinci sorunuzla ilgili küçük bir ekleme yapmak istiyorum. Herhalde yurttaşın ulusal arşivlere girişte karşılaştığı en büyük sıkıntı devletin yurttaşa nasıl baktığıyla ilgili. Yani Türkiye'nin siyasal iklimiyle alakalı bir şey. Devlet henüz yurttaşa güvenmediği için yurttaşın devletin altını oyduğunu öngördüğü için veya bunun olabileceğini hiçbir zaman zihninden eksik edemediği için bir takım sıkıntılar var. Güven ortamı oluştuğunda belki kamu arşivlerine girişte sizin karşılaştığınız, gerçi sizinki kamu arşivi değildi, sıkıntılar ortadan kalkacak. Takdir edersiniz ki *"araştırma yapıyorum"* cümlesi iktidar açısından çok tehlikeli bir cümle. Böyle bu cümleyi sarf ettiğinizde size hemen bir soru yöneltilir: *"Ne araştırıyorsunuz?"* Çünkü altından bir çapanoğlu çıkar mı çıkmaz mı, bu düşünülüyor. Ayrıca demin konuşma metninde de söylediğim gibi, yönetenlerin arşivi nasıl algıladığı konusunda ciddi bir değişim geçirmesi lazım. Umarım kısa vadede, yakın bir gelecekte bu olur. Varsa son bir soru alalım.

NURCAN- Araştırmacılar olarak şunu vurgulamanızda yarar yok mu? Gittim Tarih Vakfı'na, Kadın Kütüphanesi'ne, atıyorum Rusya'dan hiçbir ilgisi olmayan bir isim verdim. Diyelim ki, bilmem kim Hatimova, dedim. O Hatimova'nın Hatimova olduğu araştırılmıyor ki. Siz araştırmacılar olarak, tarihçiler olarak buna itiraz etseniz, ben merak ediyorum, 1920'lerde 1930'larda kadınların durumunu araştırmak istiyorum. Osmanlıca'yı zaten onun için öğrendim. Osmanlıca öğrenmemin başka nedeni yoktu.

Engin BERBER- Birinci Arşivcilik Şurası'nda söz alanların hemen hepsi bu eleştirileri yönelttiler. Şura bildirileri basıldı. Dikkatli okuduğunuzda şunu görü-

yorsunuz, eleştiri yöneltilen kurumların müdürleri orada ve bunu kuruma yönelik eleştiri olarak algılıyorlar. Yani yapılan yanlışların düzeltilmesinde bir rehber olarak değil, kurumun tüzel kişiliğine yönelik ağır bir eleştiri olarak değerlendiriyorlar. O nedenle altını bir kez daha özenle çizmek istiyorum. Yönetenlerin arşivi nasıl gördüğü konusunda bir zihniyet devriminin yapılması, yaşanması lazım. Ancak bu şekilde düzelir.

Neşe ÖZGEN- Selami Beye soracağım, bir sakıncası yoksa. ATAŞE Arşivi'nden başvurunuza nasıl bir yanıt geldi? Ret yanıtlan genellikle filanca tarihten itibaren bu arşivde çalışma bitmemiş olduğu için diye alınıyor. Size güvenlik soruşturmasından soma nasıl bir yanıt geldi? Hakikaten merak ettim. Bir diğer konu da arşiv ciddi bir biçimde bir milletin yeniden oluşturulması için en önemli kaynak, dolayısıyla arşivin, bazı belgelerin açılması veya kapanması, devlet arşivleri için konuşuyorsak, devlet adına yapılması gereken en önemli şeylerden birisi herhalde. Yani bir tarihi yazıyorsunuz veya bir tarihin bir kısmını kapatıyorsunuz. Dolayısıyla araştırmacıya, çok doğaldır ki, bir milletin tarihini yazdırmaya çalışan devlet bazı şeyleri kapatır. Fakat bu çok ciddi bir sıkıntı doğuruyor tabii ki, sizlerin de bahsettiğiniz üzere. Çünkü bir belgeyi görmemiş olmak ya da kapatılmalarda dahi bir belgenin yer almamış olması, bu belge görülmediği için eldeki bilginin tamamlandığı izlenimini de verebilir. Böylece mevcut bir durumu meşru kılabilecek bir durum yaratılabiliyor üstelik. Bu nedenle resmi tarihin dışındaki alternatif bir tarihin arşivlenmesi çok önemli. Yani saym Berber'in söylediği gibi, aynı belgenin arşiv içindeki çeşitli kopyalarına bakmak değil, aynı tarihin çeşitli tarihçiler tarafından belgelenmiş kopyalarına arşivlerde bakmak önemlidir diye düşünüyorum. Teşekkür ediyorum.

Selami KILIÇ- Ben ATAŞE Arşivi'nde bir iki sefer çalıştım. Ama ret yanıtı almadım. Herhalde bir yanlış anlaşılma oldu. Ama uzun sürdü güvenlik soruşturması. İşte, biz üniversitede çalışıyoruz, devlet memuruyuz sonuçta. Yeniden bir güvenlik soruşturması neden? Vakit kaybma yol açıyor sonuçta onu belirtmek istedim. Ret cevabı almadım. Ancak bu çalıştığınız konuya bağlıdır. Yani başvuruda dilekçede belirtiyorsunuz. Diyorsunuz ki, şu konuyla ilgili çalışmak istiyorum. Biraz amiyane olacak ama suya sabuna dokunmuyorsa zaten o konuda araştırma izni çıkıyor. Ama çalışılacak konu başlığından değişik anlamlar çıkaracaksa zaten hemen ret cevabı geliyor. Dolayısıyla bilmiyorum bunlar nasıl aşılabilir. Ama bunlar ileride aşılacak. Önce bizim kendimizi aşmamız lazım. Güzel bir iletişim kurmamız lazım. Ondan soma da herhalde tüm bunlar, sanının yavaş yavaş aşılacaktır. Teşekkür ederim.

Engin BERBER- Manisa'dan, Celal Bayar Üniversitesi'nden bir meslektaşımız Atatürk döneminde İstiklal Mahkemeleri konusunda iki kez başvurmasına rağmen ATAŞE Arşivi'nden iki kez ret cevabı gelmiş. Selami Beyin dediği gibi, başvurduğunuz konu başlığıyla ilgili olarak evet veya hayn yanıtı geliyor.

Sabrınız için hepinize teşekkür ediyor ve atölye oturumunu kapatıyorum.

II. OTURUM

1920-21'ler Türkiyesi
Rasih Nuri İleri
Yavuz Aslan
Emel Akal

Atatürk ve Mustafa Suphi'lerin Dönüşü
1920-21'ler Türkiyesi
Sempozyumu

Emel AKAL- Sempozyumumuzun son oturumu. Sanıyorum heyecanla da beklenen *Dönüş Belgeleri* kitaplarının değerlendirilmesi bu oturumda yapılacak. Bu oturumda zamanımızı iyi kullanmak zorundayız. Her konuşmacı 20 dakika konuşacak, daha soma dinleyicilerin sorularına bir saat ayıracağız.

İlk sözü Türkiye sol hareketinin içinde yer almakla yetinmemiş, bu hareketin kitaplaşması için de çaba sarf etmiş sayın Rasih Nuri İleri Beye vereceğim. Kendisinin pek çok kitabı bulunmaktadır. Belli başlı kitapları arasında "Atatürk ve Komünizm", "TİP'te Oportünist Merkeziyetçilik", üç ciltlik "Mihri Belli Olayı", "Türkiye Komünist Partisi ve Bilimsellik" ve en son TÜSTAV'dan çıkan "Kırklı Yıllar". Buyurun.

1920-1921 ANADOLU'SU ve MUSTAFA SUPHİ

Rasih Nuri İLERİ*

Kurtuluş Savaşı döneminde yer alan TKP Bakü kongresi ve Mustafa Suphilerin yurda dönüşleri günümüzde yepyeni bir ışık ile aydınlanmaktadır. Bugüne kadar Mustafa Suphilerin yurda dönüşleri ve öldürülüşleri bir efsane düzeyini aşmamakta idi. Ben Atatürk ve Komünizm kitabımda 1969 yılında bu olayı ve Türkiye'deki sol alternatifini ele almıştım. Ondan sonraki baskılarda durmadan bu konuda ve başka konularda yeni bilgiler, yeni arşivler elimize geçti ve kitabımın beşinci baskısında Mustafa Kemal, Enver Paşa, Mustafa Suphi ilişkileri yeni bir boyut kazanabildi.

Söylediğim gibi 1969'dan 2000'li yıllara kadar Türk arşivlerinden, özellikle TBMM gizli oturum zabıtlarından, bugüne kadar yayımlanmış çok önemli anı ve inceleme kitabından kaynaklanan yeni bilgiler konunun özünü değiştirmemekle birlikte bizi gerçeklere bir hayli yaklaştırmıştır. Bugün ise durum büyük ölçüde değişmiştir çünkü artık elimizde Komintern Türk seksiyonu arşiviyle çeşitli Sovyet ve TKP arşivleri açılmaya başlamıştır. Bu nedenle özellikle konumuzda tasavvur bile edemeyeceğimiz bilgilere sahip olmak yoluna girdik. TÜSTAV'ın arka arkaya yayınladığı kitaplarla özellikle Bakü TKP'si ve Suphilerin dönüşü hakkında yepyeni bilgilere sahip olmak yolundayız. Artık tarih bir epope olmak düzeyinden tartışılması gereken gerçeklere ve bilgilere dayanabilecektir ve her konuda olduğu gibi bu konuda da epopeden gerçek tarihe geçiş yolu açılmış bulunmaktadır.

Şüphesiz bundan öncede birçok kitap yazılmış ve birçok tez ileri sürülmüştür. Özellikle resmi tarihin eleştirisi son yıllarda yapılmaya başlanmıştır. Bu girişimler özünde doğru olmakla birlikte pratikte eskisinden daha da fanteziye dayanan bir durum meydana gelmiştir. Örneğin sevgili Yalçın Küçük sırf aksini söyleyeyim diye, resmi tarih ile çarpışırken gerçekle ilişkisiz en olmadık fantezileri yayınlamak yoluna girmişti. Dostum Hasan İzzettin Dinamo'nun, arkadaşım Zihni Anadol'un tarihe ve sol tarihe değinen yapıtları partili amaçlarla kaleme alınan hamasi, kahve ve rakı sofrası dedikoduları seviyesini aşamamıştır, birçok genç yazar içinde durum farklı değildir. Bugün artık resmi tarihten gerçek tarihe geçmek olanakları genç nesillerimiz için açıkta, yeter ki bilimsel bir yöntem ile elimizdeki geniş arşiv bilgileri ciddi olarak taransın ve eleştirilebilsin.

Gelelim antiemperyalist kurtuluş mücadelesi tarihimize, bu tarihteki sol al-

* Tarihçi,
TÜSTAV Mütevelli
Heyeti üyesi

ternatiflere ve çeşitli yeni kaynaklara dayanan bilimsel bir tarih yazımı sorununa.

Mustafa Suphi tanınmış bir fikir ve mücadele lideridir. Kendisi tanınmış bir valinin oğlu, Paris'te iktisat tahsili yapmış önemli bir doktora tezi üretmiş, Osmanlı Devleti'nde 1911 İttihat ve Terakki Selanik Kongresi'ne delege olarak katılmış, daha sonra bir muhalefet partisi kurucusu, iktisat hocası ve tanınmış bir gazeteci olduğu bilinmektedir. Ancak burada konuyu sırf bu açıdan ele almakla yetinmeyeceğim. Benim için iki Mustafa Suphi vardır. Bunların biri tarihsel gelişim içinde yer almış, Sovyet devrimine katılmış, TKP Bakü Kongresini yönetmiş Mustafa Suphi'dir.

Ötekisi ise Türkiye Komünist Partisi'nin Bakü Kongresi lideri olarak Türkiye'ye arkadaşları ile birlikte döndüğünde Sürmene açıklarında hunharca öldürülen bir efsane kahramanıdır. Mustafa Suphi, Edhem Nejat ve arkadaşları bizim için, yani Türk Komünistleri için, birer kahraman ve mücadelemizin devrim şehitleridir.

Mustafa Suphilerin tarihi yazılırken bu düaliteyi hiçbir zaman unutmamalıyız.

Şimdi etten kemikten Osmanlı tarihi ve Kurtuluş Savaşı sürecinde mücadele vermiş lider Mustafa Suphi'ye dönelim ve bunu yaparken sol kanatta, TKP' de yerleşmiş bulunan efsanenin yerine gerçekleri ele alalım. Önce Mustafa Suphi tanınmış bir iktisatçı, bir öğretmen, bir gazeteci ve bir siyaset adamı olduğuna göre Sovyet devrimine kadar yazdığı tezler, yaptığı çeviriler, savunduğu fikirler ele alınmalıdır. Ben Türkiye'deki TBKP'nin resmi kurucularından biri ve partinin Kontrol Komitesi Başkanı iken partili arkadaşımız Dilek Altınkanat, Mustafa Suphi'nin Sovyet Devrimine kadar olan yazılarını derleyip kitap haline getirmeye karar verdi ve bu eserin önsözünü yazmak görevi de bana düştü. Ne yazık ki bütün ısrarıma rağmen bu yazıların iki cilt olarak yayınlanmasına karar verildi ve birinci cilde ilgi olmayınca ikinci cildi basılamadı. Ancak önsözüm bütün o dönemi kapsamakta idi. TÜSTAV'da bulunan yazıların tümü herhalde yakında tek bir cilt olarak yayınlanır.

Baştan belirttiğim gibi, Mustafa Suphi o derece tanınmış bir kişi idi ki, 1914 yılında yayınlanan "Nefsal-i Osmanî" yani Osmanlı yıllığında yılın ünlüleri arasında yer almakta ve hayat hikâyesi anlatılmaktadn. Mustafa Suphi hakkındaki çelişki, yaşamınınl908-1913 dönemi ile 1916-1921 dönemi arasındaki kesin farktan doğmaktadır. *"İlkyazüar"* kitabında yer alan çalışmaları sosyalizm ile ilişkisi olmayan, üstelik işçi sınıfı mücadelesi, grevler ve sosyalizme karşı olan bir iktisatçının yazılarıdır. Mustafa Suphi Avrupa'da Tanin muhabirliği, Server-i Fünun ve Hak gazetelerinin yazandır. Kendisi Yüksek Ticaret Okulu'nda hukuk bilgileri Yüksek Öğretmen Okulu'nda ve Galatasaray Lisesi'nde iktisat okutmuştur, *"Sosyoloji Nedir?"* ve *"Uygarlaşma Görevi"* isimli biri çeviri biri telif iki kitabı bulunmaktadır. İttihat Terakki'den ayrıldığında, 1912 yılında, Türklerin milli gelişmelerine hizmet etmek üzere "Milli Meşrutiyet Perver" Partisini kurmaya teşebbüs etmiş ve aynı arkadaş-

larla İfnam gazetesini çıkarmıştır. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi üzerine muhalefetle birlikte Sinop'a sürgün edilmiştir (1914). Bu bilgiler Nefsal-i Milli ve Nefsal-i Osmaniye'den alınmıştır. Vali olan babası, görevine oğlunun öldürülmesinden sonra da yıllarca devam etmiştir. Kurduğu partinin kurucuları arasında Mustafa Kemal'in Maliye Vekili Ferit (Tek), Dahiliye Vekili Cami (Baykurt), Akçuralı Yusuf gibi önemli kişiler bulunmaktadır. Parti programının siyaset-iktisadiye bölümünün kendisi tarafından yazıldığı sanılmaktadır, o dönemde bir Milli Masonluk girişimi de söz konusudur. Mustafa Suphi'nin burjuva sosyologu Durkheimcı Bougle'den kitap çevirmesi ise o dönemdeki siyasi görüşleri hakkında ipucu vermektedir. Bu panelde zaman azlığından dolayı Mustafa Suphi'nin o dönemki tezleri üzerine fazla duramayacağız ancak "Sosyalist Akımlar" başlıklı yazısından (Hak Gazetesi, 2.5.1912) bir paragraf sunmakla yetineceğim:

> "İşte bu nedenle, şimdiki olaylarla toplumsal temelleri yok olmaya mahkûm sayarak toplum biçimini her ne suretle olursa olsun değiştirmeye - gelecekteki biçimi, ancak yıktıktan sonra belirlemek iddiasında olan sosyalizm gibi belirsiz bir toplumsal doktrine - taraftar olmaktansa var olan ve doğrulanan 'toplumsal kötülüklerin' giderilme çarelerini aramak akla daha yakındır." "Gerçekten de sosyalizm, yalnızca, toplumun huzurunu bozmaya yönelik bir hareket olması bakımından incelenmeye ve araştırılmaya değer değildir."

Evet, görüldüğü gibi Paris'te Marksizm'in üniversitede okutulmaya başlandığı bir dönemde, Jean Jaures'in sosyalist harekete damgasını vurduğu bir dönemde, Mustafa Suphi'nin fikirleri bu doğrultudadn. Oysa aynı dönemde Paris'te doktoralarını yapan Dr. Şefik Hüsnü, babam Suphi Nuri, Mustafa Suphi'nin arkadaşları Yusuf Kemal ve Bekir Sami Beyler, hatta Şükrü Kaya sosyalizme yatkın idiler. Cenevre'de ise Sadrettin Celal tanıdığım ilk Marksist militanlardandı. İşin garibi, Mustafa Suphi'nin beraberce gazete çıkarttığı ve parti kurduğu Ferit Tek, Mustafa Kemal Paşa'nm kurduğu hükümette Maliye Vekili olduğu gibi, arkadaşları Yusuf Kemal ve Bekir Sami Beyler aynı hükümetin Hariciye ve İktisat Vekilliklerini yürütmekte idiler.

Mustafa Suphi'nin tahsilini, bilgisini, kişiliğini az da olsa belirttik. Ahmet Bedevi Kuran, Hüseyin Cahit ve diğer önemli kişiler o dönemde Mustafa Suphi'nin ne kadar cesur ve mücadeleci olduğunu belirtmişleridir. Bedevi Kuran kitabında Suphi'nin Sinop sürgününden küçük bir tekneyle kaçışı nasıl tertiplediğini, grup halinde Rusya'ya kaçışlarını ve Mustafa Suphi hariç bütün grubun oradan Avrupa'ya geçişlerini anlatmaktadır. Oysa Mustafa Suphi onlara katılmayıp Çarlık Rusya'sında kalmıştır. Bunun nedeni kendisinin Turancı bir gazeteci olarak Rusya'da Kazan Türkleri arasında mücadele veren Gaspıralı İsmail Beyin mücadelesine katılmak amacında olduğunu biliyoruz. Kaçışından az süre sonra Osmanlılar ile Çarlık Rusyası ile savaş başlayınca Rusya'daki bütün Osmanlılar gibi Mustafa Suphi de Sibirya'da enterne edilmiştir.

İşte burada yepyeni bir Mustafa Suphi karşımıza çıkmaktadır. İktisat doktoru olan Mustafa Suphi Rusya'daki sosyal mücadelenin içinde çabucak taraf tutmuş ve Marksizmi belirli bir ölçüde asimile etmiştir. Gerek teşkilatçı, gerek "Yeni Dünya" Gazeteleri yöneticisi, gerekse savaşçı militan olarak tarihteki yerini almıştır. Bu bir döneklik değil çok olumlu bir bilinçlenmeden başka bir şey değildir. Bilindiği gibi özellikle *"Atatürk ve Komünizm"* kitabımın beşinci baskısında bu dönemi eldeki bilgi ve belgelere göre en kapsamlı biçimde belirttiğimi sanıyorum. Ancak Komintern Türkiye seksiyonu arşivlerinin ve birçok komünistin anılarının elimize geçmesi ve TÜSTAV'da yayınlanmaya başlanması konuya çok daha gerçekçi olarak bakmamıza, yukarıda belirttiğim gibi olanak vermiştir. Bugüne kadar TÜSTAV'da yayınlanan birkaç önemli kitabın ismini anımsayalım. *TKP MK 1920-1921 Dönüş Belgeleri* - Cilt I ve II., *Mustafa Suphi ve Yoldaşları* (1923 Moskova baskısı tıpkıbasımı) Doğan Özgüden önsözü ile. *Uyanan Esirler,* TKP Bakü yöneticilerinden Süleyman Nuri'nin anıları ve de değişik Sovyet arşivlerinden Mehmet Perinçek'in bulduğu Mustafa Suphi'nin Stalin yoldaşa Türkiye hakkında yolladığı rapor. Bu son rapor Sovyet arşivlerinden çok değişik belgelerin de bulunacağını kanıtlamaktadır. TÜSTAV'da çıkan kitaplarda bir bakıma Mustafa Suphi ve arkadaşlarım suçlayan ağır yazışmalar da yer almaktadır. Ancak bu konuşmamda konumuz bu değildir. Perinçek'in yayınladığı sözü edilen raporda ise Mustafa Suphi'nin Kurtuluş Savaşı dönemi Türkiyesi hakkında çok yüzeysel hatta yanlış bilgileri olduğu ve bu yanlış bilgilerin Suphilerin trajik sonunda payı olabileceğini düşündürmektedir.

Başlarken resmi tarihe karşı olan alerjilere değinmiştim. Bir taraftan On Beşlerin ölümünün neden olduğu efsaneler. Diğer taraftan Türkiye'nin Kurtuluş Savaşının efsaneleri. Şüphesiz bu ikisi de birbirine sıkı sıkıya bağlı. Artık öyle bir duruma geldik ki ikisinin de gerçeklere dayalı oluşumunu ve birbiri ile olan ilişkilerini anlatmak zamanı ve olanağını elde etmiş bulunuyoruz. Yukarıda Komintern Türk seksiyonu arşivleri ile Sovyet arşivlerinin açtığı yeni olanakları belirttik. Öte yandan İstiklal Savaşımız hakkında da değişik belge ve verilere sahip bulunuyoruz. Örneğin İstiklal Savaşımız hakkında Kazım Karabekir Paşa'nın altmışı aşkın kitabı yayımlanmış bulunmaktadır, Ali Fuat Cebesoy'un *"Sınıf Arkadaşım Atatürk"* kitabı ile *"Bilinmeyen Hatıralar"* kitapları çıkmıştır. Daha önceleri Ali İhsan Sabis, Asım Gündüz ve diğer generallerin ve Hasan Rıza Soyak'ın *"Atatürk'ten Hatıralar"* kitabı elimizde bulunmaktadır. İstiklal Savaşımız konusunda Atatürk döneminin stratejisini ve verilen mücadelelerin özü ve genel sentezler artık mümkündür. Birkaç örnek verelim:

Tarihlerimizde I. ve II. İnönü zaferleri, ondan sonra da İstiklal Savaşının da, Türkiye'deki sol hareketin gelişimini de değiştiren Sakarya Meydan Muharebesi yer almaktadır. Gerçek nedir?

İlk Garp Cephesi komutanı Ali Fuat Cebesoy Gediz Taarruzunun başarısızlığı üzerine Moskova Büyükelçiliğine tayin edildiği, yerine İsmet Beyin geti-

rildiği ve I. İnönü Savaşını kazandığını okullarda öğrenmiştik. Bu oluşumun gerisinde de Edhem Beyin gayri muntazam kuvvetleri, Kuvva-i Seyyare yer almakta, hatta kendisinin bir komünist bir oluşum ile ilişkisi dile getirilmekte idi. Oysa Ali Fuat Paşa'nın yeni çıkan kitabında Gediz Muharebesi dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa tarafından yazılı olarak kutlandığını öğreniyoruz. I. İnönü Muharebesi ise aslında İsmet Bey'in Edhem'in Kuva-i Seyyaresi aleyhine başlattığı bir taarruzdan ibaret olup, Yunanlıların Türk kuvvetlerinin birbirine girdiklerini görünce vaziyetten istifade etmek istemeleri şeklinde gelişmiştir, Edhem kuvvetleri savaşsız dağılınca Yunanlılar da geri çekilmiştir. II. İnönü Muharebesinde ise iki tarafta geriye çekilmişken halk tarafından Yunan geri çekilişini haber alan Türk kuvvetlerinin eski durumlarına dönmesinden ibarettir. Oysa resmi tarihte Türkiye'nin kaderini dönüştüren büyük zaferlerden söz edilmektedir. III. İnönü diye bir savaştan söz edilmemektedir. Oysa İsmet Bey kuvvetleri Yunan Taarruzu karşısında Ankara yakınlarına, Sakarya'ya kadar geri çekilmişler ve orada istediği özel yetkileri alan Mustafa Kemal Paşa yirmi günden fazla süren bir meydan muharebesinde Yunan kuvvetlerini yenebilmiştir. Neden biz, bizim neslimiz bu yakın tarihimizi yanlış öğrendik? Buna benzer bir olayda Doğu Seferinde görülmekte. Kars zaferi önemsizleşmektedir. Bu konuda da yeni ortaya çıkan belgelerden durumun böyle olmadığı anlaşılmaktadır. Burada İstiklal Savaşımızın tarihçesini yapacak değiliz. Sadece bunları tarihin politik neden ve amaçlarla çarpıtıldığını vurgulamak istedik.

Mustafa Suphilerin Bakü TKP kongresinden sonra Kars'a geldikleri bilinmektedir. Yukarıda sözü edilen kitabımda ise Kars'a gelirken Mustafa Suphilerin Tevfik Rüştü Beyle, Ali Fuat Paşa'yla konuyu tartıştıkları, Karabekir ile bir süre beraber kaldıklarını Ankara'ya gitmelerini mani olunduğunu, çok çirkin bir provokasyon ile Erzurum'da aleyhlerine bir gösteri tertip edilerek Trabzon'a kadar çok güç şartlarla götürüldüklerini ve Trabzon'da kayıkçılar kahyası Yahya Kaptan tarafından soyulup, bir motora bindirildiklerini ve arkalarından gelen ikinci bir motordaki zorbalar tarafından öldürüldüklerini biliyoruz. Ve fakat bugün bile kaç kişi oldukları ve öldürülenlerin kimliklerini tam olarak bilmiyoruz. Aynı zamanda Bakü'den Pavloviç yoldaşa Cevat Emre'nin Anadolu yönetimi ve burjuvazisi aleyhine bu konuda çektiği çok ağır raporu da biliyoruz. Kaldı ki aynı Cevat Emre daha soma Türk Dil Kurumunda önemli görevler görecek ve milletvekili tayin edilecektir.

Burada önemli olan iki-üç konu vardır:

1- Mustafa Suphi sürelice istiklal mücadelemizi desteklemiş, Ankara delegesini Stalin ile tanıştırmış, Dr. Fuat Sabit aleyhine Mustafa Kemal Paşa'yı uyarmış ve Türk esirlerinden oluşan bir kuvveti Ermeni Taşnaklarına karşı sevk etmiştir. Yani milli mücadeleye kesinlikle karşı değildir, bu mücadeleden yanadır. Hatta bu konuda TÜSTAV'da yayınlanan kitaptan Mustafa Suphi'nin bir yazısından bir paragraf okuyacağım ve böylece Mustafa Suphi'nin Ankara hükümetine karşı tutumunu vurgulayacağım:

> Yusuf Kemal ve Bekir Sami ikisi de, Avrupa'da tahsillerini ikmal eden Türkiye'nin en temiz ve muteber simalarındandrr. İttihat ve Terakki Fırkası'nın kudret ve hükümeti zamanında birer mevki sahibi olmakla beraber fikirce istiklallerini muhafaza etmiş ve vicdanlarına karşı saydıkları işlere karışmamak cesaretini göstermiş, adetleri az siyasilerden olan bu zatların beynelmilel Rusya ile münasebete vasıta olarak seçilmeleri, Büyük Millet Meclisi adına muvaffakiyettir.
>
> Bu zatların maziye ait hayatları gibi eski arkadaşımız Yusuf Kemal'in bu sefer elimize varan mektup meali, Anadolu'daki hükümet başçılarının simalarını açıkça gösteriyor. Anlaşılıyor ki, Büyük Millet Meclisi gibi Kuvvayı Milliye Ordusu'nda halkın ihtiyacına uygun ruh ve fikir uyanmakta ve zavallı Türkiye amele ve rençperlenin acıklı hali, öteden beri zulme, istibdada her ne sebeple olursa olsun alet olan bu eski müesseselerin bile yüreğini yakmaktadır. Biz herhalde Yusuf Kemal'in bu yoldaki yazılarını, sırf şahsi teessüratı neticesi değil, belki Anadolu İnkılâpçılarının iş ve duygularına bir makes olarak telakki etmek istiyoruz. (TÜSTAV, *Mustafa Suphi ve Yoldaşları.* Sayfa 76)

Bu yazı çok bakımdan ilginçtir. Ancak daha ilginci Yusuf Kemal Tengirşek'in *"Vatan Hizmetinde"* (sayfa 150-151) aynı konuda söyledikleridir. Moskova'da Sovyetler ile görüşmeye gelen Türk hükümeti üyeleri kendilerine Türkiye komünistleri admı takan gençler Bekir Sami Beye "Siz bu sosyalistlikten, komünistlikten en anlarsınız ki Bolşeviklerle müzakereye geldiniz" gibi sözler söylediler.

> Bir daha geldiklerinde ben konuştum. İlmi sosyalizm, Marksizm, komünizmin ne olduğuna dair sorular sorarak kendilerini bir imtihana çektim. Hiçbir şey bilmiyorlardı. Hiçbir ideale sıkı olarak bağlı olmadıkları görülüyordu... Gittiler, somadan o günden sonra Türkiye Komünistleri Heyeti sıfatıyla hareketten vazgeçmişler. Bunlar Suphi ve arkadaşları değildi. Ben Suphi'yi Paris'teki tahsilimiz zamanından iyi tanırım. Moskova'ya gelince aradım, bulamadım. Bakü'ye gitmişti. Bakü'ye bir mektup yazdım. Türk çocuklarının, kadınlarını yıkılmış evlerinin duvarları dibinde inlemekte olduklarını kendisine haber vererek Moskova'ya gelip bizimle bunlar için çalışmasını eski bir arkadaş lisanıyla kendisinden rica ettim. Bizimle gelip çalışmak şöyle dursun mektubuma cevap bile vermedi.

Yusuf Kemal Beyin kitabında kendilerinin hangi şartlarla ve kaç günde Moskova'ya gelebildikleri yazılıdır. O dönemde tren yolculuğu dahi uzun bir macera idi. Yazışma şartları da olumsuzdu. Bunu unutmamalıdır. Önemli olan iki taraf arasındaki ilişki ile bir Ankara hükümeti üyesinin Marksizm hakkındaki bilgi ve sözleridir. Bu bakımdan da birçok peşin hükmümüzün yeniden

gözden geçirilmesi gerekmektedir.

2- Kitabımda yayınladığım Mustafa Kemal Paşa ile Mustafa Suphi'nin mektuplaşmaları son derece önemlidir. Bu mektuplarda Mustafa Suphi'nin Milli Mücadeleci olduğu açıkça belirmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın Mustafa Suphi'ye karşı tutumu da kesinlikle olumsuz değildir. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nm Mustafa Suphi yoldaşa ilettiği son derece açık bir mesaj vardn:

> Amaç ve ilke yönünden bizimle tamamen birlik olan Türkiye İştiraküyyün Teşkilatından maddi ve manevi yönden hakkıyla yararlanabilmemiz için teşkilatınızın sadece Büyük Millet Meclisi Başkanlığı ile irtibat kurma ve muhafaza etmesi gerekir. Türkiye dâhilinde uygulanacak her çeşit teşkilat ve devrimler ancak bu kanal aracılığı ile yapılabilir. Aynı hedefe yürüyen Türkiye İştiraküyyün teşkilatı ile tamamen iş birliği edebilmek için Büyük Millet Meclisine tam yetkiye sahip bir temsilci göndermenizi ve Büyük Millet Meclisi tarafından Azerbaycan Hükümetine temsilci olarak gönderilmiş Memduh Şevket Bey ile işbirliği etmenizi rica eder ve bu vesile ile samimi hürmet ve selamlarımı sunarım.

"Bakü'de Türkiye İştirakiyyun Merkez Komitesi Başkanı Mustafa Suphi Bey ve azadan Mehmet Emin yoldaşlara" başlığını taşıyan bu mektuptaki mesaj çok açık ve kesindir. Mustafa Kemal önce her nevi teşkilatın ancak Büyük Millet Meclisi yolu ile yapılabileceğini vurguladığı gibi, görüşmek için BİR temsilci yollanmasını istemektedir. Oysa Mustafa Suphi yoldaş kalabalık bir heyetle geldiği gibi bütün memleketle örgütsel ilişki kurmak yolunu seçmiştir. Bir bakıma şekil olarak olsa da burada bir meydan okuma söz konusudur. Mustafa Kemal'in Karabekir'e heyetin Ankara'ya yollanmaması emrinin nedeni budur. Kaldı ki, ayrıca politik dönem bakımından yurda dönüş tarihi son derece ters düşmüştür.

3- Burada bugün artık belli olan çok pis başka bir oyun ile karşı karşıya bulunmaktayız. Mustafa Suphi'nin Mustafa Kemal Paşa'ya yolladığı mektupta iki imza bulunmaktadır. Mustafa Suphi ve Mehmet Emin. Mektubu götüren Süleyman Sami ise Türk makamlarına Mustafa Suphi'nin Bolşeviklere bağlı, Lenin'den emir alan, tehlikeli ve güvenilmez bir kişi olduğunu söylemiştir. Eskişehir'de Mustafa Kemal ile görüşen aynı kişi daha sonra Bakü'ye döndüğünde Mustafa Suphilerin yurda dönmeleri için talimat aldığını beyan etmiştir. Üstelik Mustafa Suphi, Edhem Nejat ve yoldaşlanyla birlikte Kars'a gelen heyette bulunan TKP yöneticilerinden Mehmet Emin parti belgelerini Kazım Karabekir Paşa'ya teslim ettiği gibi ikiside Mustafa Suphi'den ayrılıp Türkiye'de kalmışlardır. Kaldı ki ihanet etmeyen üç dört kişi daha heyetten ayrılıp canlarını kurtarmıştır. Böylece asıl provokasyonun nereden kaynaklandığı hakkında şüpheler doğmaktadır.

4- Bakü'de kalan Süleyman Nuri yoldaş gerek parti yazışmalarında gerekse

anılarında Mustafa Suphilere pek ağır bir şekilde yüklenmektedir. Mustafa Suphi'nin Mustafa Kemal'e şikâyet ettiği Dr. Fuat ise aynı durumdadır.

Bütün bunlar gösteriyor ki, belgelerin yayınlanması gerçeği doğru olarak değerlendirmemiz için şarttır.

Bütün bunların ötesinde başta söylediğimiz gibi Mustafa Suphi yoldaş, Edhem Nejat yoldaş ve arkadaşları Türk solunun unutulmaz kahramanlarıdır, Türk sosyal hareketinin şehitleridir.

Emel AKAL- Teşekkürler. Ben Yavuz Aslan'a söz vermeden önce sayın Mete Tuncay'ın Vakfımıza yapmış olduğu bir jesti size iletmek istiyorum. Kendisi 1966 yılında basılmış Rozaliev'in *Mustafa Suphi* adlı kitabını TÜSTAV'a bağışladı. TÜSTAV adına kendilerine teşekkür ediyorum.

Sayın Doç. Dr. Yavuz Aslan. Kendisi Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesidir. "TBMM'nin Kuruluşu" ve "Türkiye Komünist Fırkası'mn Kuruluşu ve Mustafa Suphi" adlı kitapların yazandır.

Sözü kendisine bırakıyorum.

YENİ BELGE VE BİLGİLER IŞIĞINDA *"MUSTAFA SUPHİLER"YN* TÜRKİYE'YE DÖNÜŞÜ

Yavuz ASLAN*

Giriş

1997 yılında yayımlanan "Türkiye Komünist Fırkası'nm Kuruluşu ve Mustafa Suphi" adlı eserimizde; Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Türkiye'ye dönüşleri, Türkiye ve Azerbaycan arşiv belgelerine dayalı olarak, oldukça geniş ve ayrıntılı olarak ele alınmıştı. Ancak konu ile bağlantılı birçok husus üzerinden soru işaretleri kaldırılamadığı gibi, bilgi yetersizliğinden dolayı bazı eksiklikler de giderilememişti. TKF (Türkiye Komünist Fırkası) Heyeti'nin Türkiye'ye gelirken partinin bütün belgelerini de birlikte getirdikleri varsayımı ile eserimizin önsözünde durumu aşağıdaki şekilde açıklamak ihtiyacını duymuştuk:

> *"1920 sonlarında TKF Merkezi Heyeti'ni ve teşkilatını Türkiye'ye naklederken, parti ile ilgili belgeleri de birlikte getirmişlerdir. Fakat bu belgelerin akıbeti meçhuldür. 28/29 Ocak 1921'de Mustafa Suphi ve arkadaşları Karadeniz sularına gömülürken, bu belgeleri de birlikte Karadeniz' in derinliklerine taşıyabilecekleri gibi başka ihtimaller de söz konusudur. Bu belgelerden yoksun olunmasına karşın, gerek Azerbaycan ve gerekse Türkiye'deki arşivlerde Türkiye Komünist Fırkası ile ilgili değerli bilgiler taşıyan belgeler mevcuttur ve bu kaybolan belgelerin oluşturduğu açığı büyük ölçüde doldurmaktadırlar."*[1]

Mustafa Suphi heyetinin, partinin bazı belgelerini yanlarında Türkiye'ye getirdikleri bir gerçektir. Ancak özellikle TKF Merkezi Heyeti toplantı tutanaklarını da kapsayan önemli sayıdaki bir belgeyi de Baku'de bıraktıkları anlaşılmaktadır. Bu belgelerin Möskova'daki Komintern Arşivi'nde muhafaza edildiği, Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı tarafından kopyalarının Türkiye'ye getirilmesi ve *"TKP MK1920-1921 Dönüş Belgeleri"* adı ile iki cilt halinde yayınlanması ile ortaya çıktı.

Bu eser içerisinde yer alan TKF belgeleri, araştırmalarımız esnasında cevaplayamadığımız, soru işareti olarak kalan veya olasılık olarak belirttiğimiz bir çok konuya açıklık getirecek bilgileri bizlere sunmaktadn. Özellikle bu belgeler, Türkiye Komünist Teşkilatlarının Birinci Kongresi'nden sonra, yeni oluşmuş parti yönetim kurulunun (TKF Merkezi Heyeti) yaptığı toplantıların tutanaklarını içermekte ve dönüş öncesi parti içerisinde yaşanan tartışmaları bütün açıklığı ile ortaya koymaktadır.

Bu nedenle Mustafa Suphilerin Türkiye'ye dönüşleri konusunu yeniden ele alarak, bu yeni belge ve bilgilerin katkısıyla değerlendirmek kaçınılmaz olmuştur.

1. TKF'nin Anadolu'ya Naklinin Kararlaştırılması

1918 yılında Moskova'da Mustafa Suphi başkanlığında kurulan Türkiye Komünist Teşkilatı, bir taraftan Rusya'daki esir Türk vatandaşlarına yönelik çalışmalar yaparken, diğer taraftan faaliyet alanını Türkiye sınırları içerisine kaydırma çabalan içerisine girmiştir. Bunun için önce Kınm ve Odessa üzerinden Türkiye'ye yönelik çalışmalar yürütülmüş, ancak burada durum Bolşevikler aleyhine gelişince Kafkasya istikametine dönülmüştür. 1919 yılı içerisinde İstanbul ve Anadolu'ya propaganda ve teşkilatlanma çalışmalan yapmak üzere teşkilatın elemanlarının gönderildiğine dair bilgiler mevcuttur.[2]

Türkiye Komünist Teşkilatı, 1920 Mayıs'ında teşkilatını Azerbaycan'a taşımış, Bakû'de yeniden yapılanma ve teşkilatı geliştirme faaliyetlerine hız vermiştir. Haziran ayından itibaren teşkilatlanma ve propaganda çalışmalarını yeniden bu sefer Bakû'den Türkiye sınırlan içine de kaydırmaya yönelmiştir. Bu yöneliş daha organize bir şekilde açık ve gizli olmak üzere iki koldan başlatılmıştır. Şöyle ki bir taraftan Anadolu'da yeni kurulmuş olan TBMM Hükümeti ile ilişkiler kurma teşebbüslerine girişilirken, diğer taraftan İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli şehirlerine propaganda ve teşkilatlanma yapmak amacıyla teşkilatın elemanları gönderilmiştir. Türkiye Komünist Teşkilatı Merkezi Bürosu'nun Rus Komünist Partisi Merkezi Komitesi'ne yazdığı bir raporda; 1920 yılı yazında Nahçivan, İstanbul, Rize, Erzurum, Beyazıt, Samsun, Sivas, Tokat, Amasya, Ankara, Konya, Ereğli ve Zonguldak bölgelerine Türkiye Komünist Teşkilatı tarafından propagandacılar gönderildiği ifade edilmektedir[3]

Türkiye Komünist Teşkilatı'nın çalışmalarını Türkiye sınırlan içerisine taşımaya başladığı günlerde Anadolu'da onlar için oldukça müsait bir ortam bulunmakta idi. Mondros Mütarekesi soması Türkiye'de başlayan İtilaf Devletleri işgalleri, Anadolu'da Müdafaa-i Hukuk hareketini doğurmuştu. Mustafa Kemal'in liderliğinde Anadolu'da gelişen bu hareket, emperyalist işgalcileri yurttan çıkarmak için ilk günlerden itibaren Bolşevikleri tabi bir müttefik olarak görmüş ve onlarla ilişkiler kurmak için çaba harcamıştır. Daha TBMM açılmadan Bakû'de oluşturulan Türk Komünist Fırkası vasıtasıyla Bolşeviklerle ilişkiye girilmiş ve Kafkasya'nın bir an önce İngiliz nüfuz alanından kurtanlarak Bolşevikleştirilmesi yönünde Bolşevikleri destekler bazı faaliyetlerde de bulunmuştur.[4]

16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf kuvvetleri tarafından resmen işgal edilmesi Bolşeviklerle ilişki kurulması çalışmalarına ivme kazandırmıştır. Hatta bu sadece Bolşeviklerle ilişki kurmak ve onlann desteğini sağlamakla sınırlı kalmamış, henüz tam olarak içeriği bilinmeyen Bolşevikliğe karşı da olumlu bir bakış gelişmeye başlamıştır. 13 Nisan 1920'de Erzurum'dan Mustafa Kemal

Paşa'ya gönderdiği telgrafta Kâzım Karabekir Paşa şunları yazmaktadır:

> *"Şimdiye kadar Bolşeviklerin hakiki programını ve ayrıca alem-i islâm içindeki programlarını okumadık. Ahiren Trabzon' a Rusça bir program geldi, tercüme edilmektedir. Maahaza bu babdaki mütalaamızda bervech-i atidir: Memleketimiz kapitalist değildir. Zürra memleketidir. Fabrikalarımız da yoktur. Emperyalist olan ingiltere ve Fransa alem-i Islâmı Asya'da ve Afrika'da boğmuş ve her yerde esir mertebesine getirmiştir. Binaenaleyh Bolşevik gayelerinde bir milletin diğer millet toprağına göz dikmemesi ve emperyalizm tahribatının yıkılarak umum milletleri kardeş gibi yaşatmak varsa biz emperyalist olan bu devletlerin ve hassaten ingilizlerin düşmanıyız ve bu noktalarda Bolşevikler le nihayete kadar beraberiz..."*[6]

1920 Mayıs ayında seçilerek göreve başlayan TBMM Hükümeti de ilk icraatını Bolşeviklerle yakınlaşma yönünde yapmış ve bir heyet oluşturarak Moskova'ya yola çıkarmıştı. Verilen mücadelede Sovyet Rusya'nın yardım ve desteğini almak temel amaçtı.

İşte yukarıda belirtilmeye çalışılan hususlar, bu dönemde Anadolu'ya gelen Türkiye Komünist Teşkilatı elemanlarının işine yaramış ve ilk zamanlarda Anadolu'da olumsuz bir durumla karşılaşmamışlardı. TBMM Hükümeti'nin Sovyet Rusya'ya yönelik yaklaşımı, bu anlamda onların yönlendirmesi ve destekleri ile Anadolu'ya gelen Türkiye Komünist Teşkilatı elemanlarının işini kolaylaştırmış ve bir çok bölgede rahatça gezme ve çalışma imkânına sahip olmuşlardır. Ancak yine de TBMM Hükümeti'nin askeri ve mülki makamları bunların her hareketini gözetlemiş, kontrol altında tutmaya çalışmış ve arzu edilmeyen sonuçların yaşanmaması için çaba gösterilmiştir.

TBMM Hükümeti bu dönemde Bolşeviklerle ilişkileri daha çok Erzurum'dan 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa vasıtasıyla yürütmekteydi ve Erzurum'u Bolşeviklerle ilişkilerin kurulabileceği bir kapı olarak görmekteydi. Merkezi Bakû'de olan Türkiye Komünist Teşkilatı da Erzurum bölgesine büyük önem vermekte ve burayı Trabzon ile birlikte Anadolu'ya giriş kapısı olarak kullanmayı arzu etmekteydi. TBMM Hükümeti ile de irtibat sağlayıp ilişki kurabileceği en yakın ve en uygun yerde Erzurum idi. Ayrıca Erzurum'da teşkilatlanmayı da amaçlamaktaydı. Bu amaçla Türkiye Komünist Teşkilatı, Nahçivan'da teşkilatlanma yapmak üzere görevlendirildiği[6] Türkiye Komünist Teşkilatı Merkezi Komite üyesi ve Kayıt ve Tevzi Şubeleri Müdürü Salih Zeki başkanlığındaki bir heyeti Erzurum'a göndermiştir. Salih Zeki'ye verilen görev; TBMM Hükümeti ile irtibat sağlamak ve Erzurum, Trabzon ve Ankara'da propaganda ve teşkilatlanma çalışmaları yapmaktı. Diğer taraftan Süleyman Sami Ankara'ya gönderilmiş ve başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere çeşitli çevrelerle görüşmeler yapmış, Anadolu'daki komünist gruplarla da temas sağlamıştı[7].

1920 yılı başından itibaren Kâzım Karabekir Paşa, Bakû'de oluşturulan Türk Komünist Fırkası aracılığı ile Bolşeviklerle irtibat kurmaya ve ilişkileri yürütmeye çalışıyordu. Türk Komünist Fırkası ile Kâzım Karabekir Paşa arasında bir çok yazışma bulunmaktadır[8] Ancak Mustafa Suphi'nin Baku'ya gelerek Türk Komünist Fırkası'nı tasfiye etmesi ile birlikte yeni bir durum ortaya çıkmıştır. Ya Türk Komünist Fırkası ile yürütülen ilişkiler Mustafa Suphi'nin başkanlığını yaptığı Türkiye Komünist Teşkilatı ile devam ettirilecek veya başka alternatifler değerlendirilecektir. Türk Komünist Fırkası zaten Anadolu hakimiyeti tarafından Bolşeviklerle ilişki kurmak ve Bolşevik desteğini sağlamak amacıyla kurdurulmuş, Mustafa Kemal Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa tarafından gönderilen şahısların öncülük ettiği bir yapılanma idi. Şimdi Bakû'de aynı işi yapmaya Mustafa Suphi teşkilatı talip idi. Süleyman Sami, Salih Zeki ve diğer Türkiye Komünist Teşkilatı elemanlarının Anadolu'ya gönderilmesinin bir amacı da buydu. Türkiye Komünist Teşkilatı, yalnız TBMM Hükümeti ile ilişkiler kurmakla kalmayıp, aynı zamanda Anadolu'ya gizlice propagandacılar da göndermeye başladı. Türkiye Komünist Teşkilatı, TBMM Hükümeti ile kuracağı ilişki sayesinde Anadolu'da rahatça teşkilatlanma yapabileceğini de varsaymakta idi.

Teşkilâtın başkanı olan Mustafa Suphi'nin de, teşkilâtın kuruluşunun ilk günlerinden itibaren Türkiye'ye gelmek niyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim daha 1919 yılı içerisinde, Türkiye'ye yönelik çalışmalar yapabilmek ve belki de fırsat olursa Türkiye sınırları içine TKT'yi taşımak amacıyla Kırım'a gelinmiştir. Kırım ve Odesa'da bir taraftan Yeni Dünya Gazetesi ve Türk işçi, köylü ve askerine hitaben yazılmış bildiriler Türkiye'ye sokulurken, diğer taraftan teşkilat elemanlarından bir kaçı gizlice İstanbul'a gelmeyi başarmıştır. Daha öncede belirtildiği gibi, Kırım ve Odessa'da şartlar Sovyet Rusya aleyhine gelişince Mustafa Suphi ve arkadaşları tekrar Moskova'ya dönmek zorunda kalmışlardır.

Yazılarından ve çalışmalarından anlaşıldığına göre Mustafa Suphi Türkiye'ye geçerek, Türk işçi ve köylüsünü teşkilatlandırmak ve Türkiye'yi işgal eden emperyalist-kapitalistlere ve onlara "uşaklık eden" İstanbul Hükümeti'ne karşı isyan başlatmak düşüncesinde idi. Gizlice Türkiye'ye soktuğu propagandacı ve bildirilerle halkı isyana çağırıyordu[9] Ali Fuat Cebesoy'a göre; O, Lenin'in Rusya'da yaptığını, Türkiye'de başarmak,Türkiye'nin Lenin'i olmak istiyordu[10].

Bu dönemde TKT, bir taraftan temsilcilerini Anadolu'ya göndererek TBMM Hükümeti ile ilişki kurmaya çaba gösterirken, diğer taraftan Anadolu'nun çeşitli bölgelerine gizlice komünizm propagandası yapmak ve teşkilâtlanmak üzere propagandacılar göndermeye başladı. Bu çalışmaların asıl hedefi daha öncede belirtildiği üzere Türkiye'de Sovyet Hükümeti kurmaktı[11] Bunun başanlabilmesi ve gerekli zeminin oluşturulabilmesi için, komünistlerin Türkiye'de serbestçe propaganda ve teşkilâtlanma yapabilmeleri çok önemli görülmekteydi. Ancak Anadolu'da TBMM Hükümeti hâkimdi ve onun müsaadesi

olmadan bunun yapılabilmesi imkânsızdı.

Mustafa Suphi, Türkiye'de komünistlerin yasal olarak teşkilâtlanma yapabilmelerini sağlamak için arayışlara yöneldi. Anadolu'daki Milli Bağımsızlık Hareketi liderlerinin Sovyet Rusya'ya yaklaşımlarını çok iyi değerlendiren Mustafa Suphi, TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya arasında kurulacak ilişkilere aracılık yapma girişimine soyundu[12] Böylece O, TKT aracılığıyla Sovyet Rusya'nın Anadolu'daki Milli harekete yardım yapmasmı sağlayacak ve bu sayede Türkiye'de komünistlerin serbestçe propaganda ve teşkilâtlanma çalışmalarına imkân yaratacaktı.

Bu dönemde TKT, çalışmalarına iki yönde hız vermişti. Birincisi yukarıda belirtildiği gibi komünistlerin Anadolu'da legal olarak teşkilâtlanmasını sağlamak, diğeri ise Türkiye Komünist Teşkilâtlarının Kongresini toplayarak, bütün komünist grup ve teşkilatları birleştirerek Türkiye Komünist Fırkası'nı kurmaktı. Türkiye'de komünistlerin yasal olarak örgütlenmesini sadece kendi çabalarıyla sağlayamayacağını anlayan Mustafa Suphi, RSFSR yetkili organlarının bu yönde girişimde bulunmaları için RKP MK'ne baş vuracaktır. Çünkü Sovyet Rusya, yapacağı yardımlara karşılık, TBMM Hükümeti'nden Türkiye'de komünistlerin yasal olarak örgütlenmesine müsaade etmesini isteyebilirdi. Mustafa Suphi Temmuz 1920'de RKP MK'ne yazdığı bir raporda bu durumu açıkça şöyle dile getirmiştir:

> *"Her ne pahasına olursa olsun, Türkiye'de Türk Komünistlerinin gelecekteki çalışmalarını legal bir şekilde yapabilmesi için Türkiye'nin yetkili hükümetinin garantisinin sağlanması gereklidir. Bundan dolayı TKT Merkezi Bürosu, RRSFSR Merkez liderleri tarafından asıl adımın bu yönde atılmasını bekliyor."*[13]

Mustafa Suphi'nin bu konu üzerinde ısrarla durmasının bir nedeni de kısa süre sonra Türkiye'ye gitmeyi planlamasından dolayı idi. Çünkü o daha Haziran 1920'de şu plânı yapmıştı. Rusya'nın çeşitli bölgelerinde, Azerbaycan ve Türkiye'de bulunan Komünist grup ve teşkilatların temsilcilerinin katılımı sağlanarak, 1 Eylül 1920'de, Bakû'de Türkiye Komünist Teşkilâtlarının Birinci Kongresi toplanacak, bu kongre de komünist grup ve teşkilâtlar birleştirilerek, Türkiye Komünist Fırkası kurulacaktır. Böylece TKF, bütün Türk komünistlerinin yegâne temsilcisi olarak, kongreden hemen soma merkezi heyetini Anadolu'ya sevk edecekti. Yukarıda sözü edilen Mustafa Suphi tarafında RKP MK'ne yazılan raporda şöyle deniliyordu:

> *"1 Eylül 'de Bakû'de toplanmaya çağrılan parti kongresi, daha kongre kapanmadan Türkiye'ye taşınması tasarlanıyor. Bunun başarılabilmesi için, ilk olarak Türkiye' den kongreye delegelerin getirilebilmesi ve ikinci olarak da, Türkiye' nin ilk komünist kongresi sonuçlarının gecikmeksizin benimsenerek, Türkiye' nin işçi inkılâbına kdngreyi yaklaştırmanın amaç edinilmesi gerekmektedir"*[14]

Yani TKT Kongresinden sonra, teşkilatın Türkiye'ye nakledilmesi daha Haziran 1920'de tasarlanmıştı. 10 Eylül'de açılan TKT Birinci Kongresi'nde, Türkiye'de devam eden milli harekete yardım edileceği ve bu arada komünizmi yerleştirmek ve işçi, köylü hakimiyetini Türkiye'de kurmak için çalışılacağı karar altına alınmıştı. Bunu gerçekleştirmek için de, TKF'nin Türkiye'ye nakledilmesi kabul edildi[15].

Kongrenin kapanmasından iki gün sonra (17 Eylül 1920) bir araya gelerek, ilk toplantısını yapan TKF Merkezi Heyeti, kendi aralarında işbölümü yaptı[16] ve akabinde en önemli gündem maddesi olarak TKF Merkezi Heyeti'nin Türkiye'ye nakledilmesi konusunu ele aldı. Yapılan görüşmeler sonucunda; merkezi heyetin beraberinde yirmi teknik memur ile birlikte iki hafta içerisinde Anadolu'ya nakledilmesine, Bakû'de bir "Harici Büro" bırakılmasına ve ayrıca Yeni Dünya gazetesinin de Anadolu'ya taşınmasına karar verildi[17]

TKF Merkezi Heyeti, 18 Eylül'de yaptığı ikinci toplantısında ise,Türk Kızıl Alayı'nın on güne kadar Türkiye'ye gönderileceğini, bu nedenle onlara komünist terbiyesi verilmesi ve aralarına komünistlerin yerleştirilmesi hususunu karar altına almış ve merkezi heyetin de bu kafile ile birlikte gitmesini uygun bulmuştur. Ayrıca alaym Türkiye'ye gönderilmesi hakkında Kâzım Karabekir'e bir kuryenin gönderilmesi kararlaştınlmıştır[18]

TKF Merkezi Heyeti'nin aldığı bu kararlar, 19 Eylül tarihli bir mektup ile Mustafa Suphi tarafından Kâzım Karabekir Paşa'ya şu şekilde bildirildi:

> *"Rusya'da kalmış olan esirlerimizin Türkiye'ye izamı için ehemmiyetle çalışılmaktadır. Keza esirlerden mürekkep bir kıta-yı askeriye Nahçivan tarikiyle Anadolu'ya kariben gönderilecek ve Kâzım Karabekir Paşa Ordusu emrine verilecektir. Şimdiye kadar Türkiye Komünist Teşkilâtı unvanıyla çalışan heyetimiz kongre kararıyla fırka haline geçerek, memlekete nakli ve umum murahhaslar huzurunda müzakere edilen siyasî ve dahilî programı kabul etti."*[19]

TKF Merkezi Heyeti'nin 21 Eylül tarihli toplantısında, Anadolu'ya nakil ile ilgili daha somut bir adım attığı görülmektedir. Bu toplantıda; Ethem Nejat, Mehmet Emin ve İsmail Hakkı'dan oluşan bir komisyon kurulmuş ve bu komisyon Anadolu'ya gidecek kişileri belirlemek, seyahat için gerekli hazırlıkları yapmak ve bütçe oluşturmakla görevlendirilmişti[20]

1 Ekim'e kadar geçen süreç içerisinde özellikle maddi konularda bazı olumsuzlukların ortaya çıktığı anlaşılmaktadn. Zira bu tarihte yapılan merkezi heyet toplantısında; Mustafa Suphi, Mustafa Kemal Paşa'nın *"müşterek düşmanla mübareze için fevkalade bir murahhas istediğini"* belirterek, artık Merkezi Heyetin Anadolu'ya naklinin zaruri bir emir olduğunu kaydedip, Türkiye'de yapılacak çalışmaları ifade ettikten sonra, bunun için maddi sermayeye ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır[21]

Bu sorunun çözümü için Stasova ve Eliava[22]'ya müracaat edilmiştir. Ancak bundan henüz olumlu bir sonuç alınamamış olmalı ki, Mustafa Suphi aynı toplantıda, az bir miktar paralan olduğunu, bununla merkezi heyet üyelerinden üçünün askerle birlikte gitmesini, kalan üç üyenin ise Stasova ve Eliava'dan gerekli maddi yardımı alarak Anadolu'ya hareket etmesini teklif etti. Mustafa Suphi, hatta ilk olarak gidecek Merkezi Heyet üyelerinin isimlerini de önermişti:

1- Mustafa Suphi
2- Mehmet Emin
3- Ethem Nejat veya Hakkı yoldaşlardan birisi[23].

İsmail Hakkı, Mustafa Suphi'nin bu teklifine sıcak bakmamıştır. O, şimdilik Kızıl Alay ile merkezi heyetten kimsenin gönderilmemesini, Eliava ve Stasova'nın beklenmesini, onlarla görüşüp gerekli olan maddi destek alındıktan soma hareket edilmesini uygun gördüğünü açıklamıştır[24].

1 Ekim tarihli bu toplantının sonucunda Mustafa Suphi'nin teklifi uygun görülerek, Anadolu'ya Türk Kızıl Alayı ile birlikte merkezi heyetten Mustafa Suphi, Mehmet Emin ve Ethem Nejat'ın gitmesi kararlaştınlmış ve gidecek heyetin yapacağı işler de şu şekilde tespit edilmiştir:

> *"Anadolu kıyamcı hükümeti ile tesisi münasebet etmek, fırkanın kanuni şekilde çalışmasına ve teşkilat yapmasına imkan hazırlamak, her ne şekilde olursa olsun mevcut teşkilatları ve gazeteleri kuvvetlendirmek kendi mürevvic-i efkârı olarak Yeni Dünya gazetesini çıkarmak, siyasi mektep ve amele ve rençber ve işçi çocukları için mektep ve gece dersleri açmak, işçi dernek ve birliklerini tanzim ederek Beynelmilel Moskova Kongresi'ne vekiller göndermek, gençler teşkilatını sevk ve idare etmek üzere konferans davet etmek gibi fırka işleri ile meşgul olacaktır."*[25]

Bakû'de kalacakların ise; Moskova'dan dönecek olan Stasova ve Eliava'dan talimat ve maddi yardım aldıktan sonra Anadolu'ya hareket ederek, birinci kafile ile buluşmalan hususu kabul edildi. Ayrıca Bakû'den ikinci kafile ayrılırken, Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti, Üçüncü Enternasyonal ve Rusya Komünist Partisi ile daimi rabıta temini için bir merkezi heyet üyesinin (İsmail Hakkı), burada bırakılması kararlaştınldı[26].

4 Ekim tarihli TKF Merkezi Heyet toplantısında yine Türkiye'ye gidiş konusu ele alındı. Bu toplantıda Mustafa Suphi, üçü merkezi heyet, on ikisi siyasi işçilerden olmak üzere on beş kişilik birinci kafilenin üç güne kadar yola çıkacağını açıklayarak, yol harcamalan ve diğer masraflar için gerekli çalışmaların yapılmasını istedi. Birinci kafile ile gideceklerin isimleri de şu şekilde belirlendi:

"Mustafa Suphi, Mehmet Emin, Ethem Nejat, Lütfi, Salih Zeki, Salih Toktamış, Meryem Suphi, Baha Ali, Meryem Emin, Naciye ve arabacı."[27]

Merkezi heyetin aldığı bu karar da yürürlüğe konulamamıştır. 12 Ekim'de toplanan parti merkezi heyeti, *"Bugün Stasova ile yapılacak görüşmeden sonra, ondan alınacak cevaba göre, Türkiye'ye gitmek konusunda alınan eski kararın yürürlüğe konması veya yeniden konunun görüşülmesini"* kabul etti[28]

Stasova'nın Moskova'dan Baku'ya dönmesi üzerine Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti ile Türkiye'ye gitme ve para sorunu görüşülmüştür. Bu görüşme, Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti ile Mustafa Suphi arasında bazı anlaşmazlıkların olduğunu, bir soğukluk yaşandığını açık bir şekilde ortaya çıkarmış ve TKF Merkezi Heyeti'nin Anadolu'ya hareketinin bir süre daha ertelenmesine yol açmışür. Bu konu, TKF Merkezi Heyeti'nin 14 Ekim tarihli toplantısında ele alınmış ve Mustafa Suphi, Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti ile yapılan görüşme ile ilgili merkezi heyete şu bilgileri vermiştir:

"Sark Propaganda Heyeti'nde muhtelif layihalardan bahsettik. Layihaları okudular, umumiyetle faaliyet hakkında bir takım müzakerat cereydft etti. Cevaplar verildi, sonra mali hesabata geldi, tafsilatıyla anlatıldı. Daha sonra bize Türkiye'de inkılap yapmak için Rusya Komünist Fırkası tarafından Türkistan'a giderken verilen sandık muhteviyatından bahsedildi. Stasova benim hatırımda kaldığına göre beş yüz bin Romanof ve mücevherat var dedi. Cevap verdim: Bu paranın beş yüz bin olmasına evvelce karar verilmiş idi. Fakat bunun kısmen elmas, kısmen Romanof verilmesine muvafakat edildi. Nihayet Romanof ve mücevherat mecmu beş yüz bin ruble olarak ita kılındı. Buna dair Moskova'da kayıt vardır, oradan her zaman tahkik edilebilir. Bu mesele halledilmeyince biz gidemeyiz, bilhassa ben gidemem dedim. Pavloviç bu meblağı veremeyiz, çoktur dedi. Biz hayrette kaldık. Bu arkadaşları baştan savmak için gönderiyorsanız o başkadır. Meseleye ciddiyetle bakmak lazım gelir dedim. Bu para Türkiye'ye hediye edilmiş bir paradır, bu alınmaz. Nihayet karar verildi ki. Bu sandık alâ hâlini burada kalsın. Netice olarak benim anladığıma göre, iki şey vardır. Birincisi benim şahsım etrafında cereyan eden mesele, diğeri mücevheratın bir suretle alınması. Velhasıl Rusya Komünist Fırkası tarafından Türkiye inkılap işlerinde kullanılmak üzere verilmiş paradır, bunu alamazlar. Sonra bütçe meselesinin müzakeresi onları tetkikten sonraya, yarın saat on ikideki içtimaa terk edildi. Maahaza öyle anlaşılıyor ki bize az bir şey vermek istiyorlar."[29]

Mustafa Suphi'nin bu açıklamaları üzerine söz alan Süleyman Sami, bu sorunun parti için hayati bir sorun olduğunu, kendi faaliyetlerine destek olacaklarına, engel olduklarını belirterek, bu durum halledilmeden merkezi heyetin Anadolu'ya katiyen gitmemesini önermiştir. Mehmet Emin'de partiye bir iti-

matsızlığın olduğunun altını çizmiştir[30]

Bu görüşmeler esnasında iki öneri ortaya atılmıştır. Birincisi; "ne olursa olsun gitmek, parayı ve kasayı onlara bırakarak gitmek." Bu öneriye Süleyman Nuri ve İsmail Hakkı olumlu oy vermişlerdir.

İkincisi ise; sorunu açıklığa kavuşturarak, eğer gerekirse Moskova ile de anlaşarak, daha sonra gitmek ki, bu öneriye Hilmi oğlu Hakkı, Ethem Nejat, Mustafa Suphi, Mehmet Emin olumlu oy vermişlerdir. Ayrıca tutanakta Süleyman Sami'nin de aynı görüşte olduğu kayıt edilmiştir[31].

Böylece TKF Merkezi Heyeti, Türkiye'ye nakil işini ertelemiştir. Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti'nin tutumunu partiye karşı bir itimatsızlık olarak kabul ederek, Moskova ile irtibat kurup sorunları açıklığa kavuşturmaya karar verilmiştir. Zaten Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti de 24 Ekim'de TKF'na gönderdiği yazıda; TKF Merkezi Heyeti'nin Türkiye'ye naklinin geçici olarak ertelenmesini istemiştir[32].

Bilindiği gibi, Doğu Halklarının Birinci Kongresi'nde kurulan Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti, bu tarihten soma Doğu'daki bütün komünist çalışmaları üzerine almıştı. Doğu'daki bütün Komünist teşkilatlan gibi, TKF'de bu sovyetin emri haricinde hareket edemezdi[33].

Bu durum karşısında ister istemez TKF Merkezi Heyetinin Türkiye'ye nakli belirsiz bir tarihe kadar ertelenmiştir. Doğu Halklan Propaganda ve Hareket Sovyeti'nin, para sorununu ön plana çıkarmasına rağmen, asıl sebebin Mustafa Suphi'ye karşı oluşan güvensizlik olduğunu belirtmek gerekir. Zira aynı tarihlerde Azerbaycan Komünist Partisi'nin emriyle parti hesapları teftiş edilmiş, Yeni Dünya gazetesinde çıkan bazı yazılardan dolayı rahatsızlık oluştuğu TKF'ye bildirilerek, gazete çalışanları hakkında bilgi verilmesi istenmiştir[34]

TKF Merkezi Heyeti, teşkilatlarına karşı bir güvensizlik ifade eden bu şekil hareketlerden oldukça rahatsız olmuştur. Mustafa Suphi bir taraftan Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi'ne gönderdiği yazıda; Yeni Dünya gazetesinin çıkmış bütün sayılannın elde mevcut olduğunu, bunlarda partiyi gözden düşürecek herhangi bir yazının bulunmadığını belirtirken, diğer taraftan Doğu Halklan Propaganda ve Hareket Sovyeti'nin tutumu 24 Ekim tarihli parti merkezi heyeti toplantısında tartışılmıştır. Bu toplantıda Mustafa Suphi, teşkilatları aleyhine çalışanların ve onu tahrip etmek isteyenlerin oldukça fazla olduğunu vurgulayarak, Moskova ile irtibata geçilip, mevcut durumun aynntılı olarak anlatılmasını, hatta bir kişinin bunun için Moskova'ya gönderilmesini teklif etmiştir[35]

Süleyman Nuri, Mustafa Suphi'nin bu yaklaşımına, Üçüncü Enternasyonal'in Bakû'de vekilleri bulunduğunu, onlan atlayıp Moskova ile görüşülürse bunun hoş karşılanmayacağını söyleyerek itirazını bildirir[36] Sonuçta İsmail Hakkı acele karar verilmemesini, biraz daha sabredilmesini önerir. Bu arada Doğu Halklan Propaganda ve Hareket Sovyeti'ne detaylı bir rapor ya-

zılması kararlaştırılarak, bu işle Mustafa Suphi görevlendirilir. Mustafa Suphi'nin hazırladığı rapor, 30 Ekim'de merkezi heyet toplantısında okunmuş, raporun müsveddesi uygun görülmekle beraber, bazı ifadelerin daha nazik bir şekilde yazılması hususu Mustafa Suphi'ye havale edilmiştir[37].

24 Ekim'den 13 Kasım'a geçen zaman içerisinde gerek TKF Merkezi Heyeti'nin girişimleri ve gerekse ortaya çıkan bazı yeni siyasi gelişmeler, parti teşkilatının Türkiye'ye nakledilmesi konusunu yeniden gündeme taşımıştır. 13 Kasım tarihli merkezi komite toplantısında Mustafa Suphi, Anadolu'ya hareket tarihinin tespit edilmesi, ne şekilde ve hangi yollarla gidileceği konusu üzerinde durarak, hazırlıkların yapılması için bir komisyon kurulmasını teklif etmiştir[38]. 15 Kasım'da yapılan toplantıda ise, Türkiye'ye gidecek heyetin listesi hazırlanmış, İsmail Hakkı başkanlığında Bakû'de bir harici büro bırakılması karar altına alınarak, Türkiye'ye gidecek heyetin yol hazırlıklarını yapmak, evrak temini ve noksanlıkları gidermek üzere Süleyman Sami ve Baha Ali görevlendirilmişlerdir[39].

TKF Teşkilatının Türkiye'ye nakil edilmesi çalışmalarının yeniden başlamasında hangi sebebin daha etkili olduğuna dair elde kesin bir belge olmamasına karşın, bu süreç içerisinde Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti ile özellikle para konusu üzerindeki anlaşmazlıkların Moskova'ya iletildiği ve Moskova'nın bu işe müdahale ederek Mustafa Suphi'ye destek verdiği anlaşılmaktadır[40] Bu durum isteksiz de olsa Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti'nin ^avrını değiştirmesine neden olmuştur. Çünkü TKF'nin bütçesi, Stasova, Pavloviç ve Mustafa Suphi'den oluşan bir komisyon kurularak, birlikte hazırlanmıştır. 8 Kasım 1920'de yapılan TKF Merkezi Heyet toplantısı tutanaklarına; TKF'nin doğrudan doğruya Üçüncü Enternasyonal'e bağlı bir teşkilat olduğunu ve hazırlanan bütçenin oraca tasdik edilmesi gerektiğini Stalin'in söylediği belirtilerek, *"Stalin yoldaş (bütçeyi) bizzat Moskova'da tasdik ettirecektir. Maahaza para beraberce alınacaktır"*[41] diye kayıt düşülmesi de bu değerlendirmemizin doğruluğunu göstermektedir.

Ancak bu sorun Stalin'in müdahalesi ile Mustafa Suphi'nin istediği şekilde çözülmüş olsa da, başka diğer sorunların ortaya çıkmasına da sebep olacaktır. Kuruluşu gereği Doğu'daki bütün komünist teşkilat ve faaliyetlerin merkezi ve yönlendiricisi olan Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti ile Mustafa Suphi arasındaki mücadele ve soğukluğu da artıracaktır. Nitekim bu sırada TKF Merkezi Heyeti içerisinde bazı anlaşmazlıklar ortaya çıkacaktır ki, bunun arkasında Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti'nin olduğunu belirtmek yanlış olmasa gerekir.

Çünkü yeniden Anadolu'ya nakil için yol hazırlıkları yapılmaya başladığı esnada, TKF Merkezi Heyet üyesi Süleyman Nuri'nin sahneye çıktığı görülecektir. Süleyman Nuri'nin, iki aydır yapılan toplantılarda TKF'nin Anadolu'ya nakli konusunda herhangi bir itirazda bulunmamışken, şimdi aniden buna muhalif olduğunu merkezi heyete yazdığı bir layiha ile bildirmesi ve kendisinin dışlandığını ifade etmesi üzerinde dikkatle durulması gereken bir

olaydır. îşin daha ilginç tarafı Süleyman Nuri'nin, kendisi merkezi heyet üyesi olmasına rağmen, aynı layihanın birer suretini Doğu Halklan Propaganda ve Hareket Sovyeti'ne ve Kafkas Bürosu'na da göndermiş olmasıdır[42]

Bu konu 16/17 Kasım 1920 tarihli TKF Merkezi Heyet toplantısında ele alınarak tartışılmıştır. Süleyman Nuri'nin bu hareketi, diğer merkezi heyet üyelerinin tepkisine sebep olmuş, Süleyman Nuri'nin Dr. Fuat Sabit ile ilişkisi gündeme getirilerek, Süleyman Nuri, Yakup ve Hilmi'nin Dr. Fuat Sabit ile bir grup oluşturduklan ve Süleyman Nuri'nin Dr. Fuat Sabit'in etkisi altında olduğu belirtilmiştir. Mustafa Suphi tarafından Süleyman Nuri'ye Fuat Sabit ile ilişkisi üzerine ağır ithamlarda bulunulmuştur. Süleyman Nuri, bu ithamları kabul etmemekle beraber, Dr. Fuat Sabit'i dirayetle savunmaktan geri durmamıştır[43] Özellikle Hilmi oğlu Hakkı'nın aşağıdaki sözleri, TKF'nın Türkiye'ye nakli bağlamında, Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti- Dr. Fuat Sabit- Süleyman Nuri arasındaki ilişkileri göstermesi açısından önemli ip uçlan vermektedir:

> *"Ben Dr. Fuat'ın hissiyat-ı siyasiyesini biliyorum. Yalnız bir gün Stasova ile görüşürken Doktor'un söylediği bir sözü söyledi. Doktor Fuat Türkiye Komünist Fırkası'nın Anadolu'ya gitmelerini istemiyor, çünkü buradaki kongrenin bir komünist kongresi olmadığını, avantüristik olduğunu vesaireyi söyledi. Doktor bu hususta layihada vermiştir. Süleyman Nuri'yi bizim içimizde şayan-ı şüphe gören yoktur. Fakat kendisinin bizden uzak olmasını teessüfle görüyoruz. Süleyman Nuri yoldaşımız bizim içtimalarımızda bulunmuyor, Doktor Fuat'ın evinde bulunuyor. Bu ( ) ne kadar hukukları olsa bile yapılacak şu hareketleri ile merkezi heyette bir ahenk olmadığı hakkında bir fikir bıraktığı gibi neticede Doktor Fuat' ın taht-ı tesirinde olduğunu gösteriyor."*[44]

Süleyman Nuri ile Dr. Fuat Sabit ilişkisi hakkında tartışmalar daha soma da devam edecektir ki, bu konu başlı başına ele alınıp değerlendirilmelidir.

TKF'nın Anadolu'ya nakli konusunda Bakû'de yaşanan gelişmelerden Kâzım Karabekir Paşa'nm Dr. Fuat Sabit tarafından haberdar edildiği görülmektedir. 25 Kasım 1920'de Bakû'den Dr. Fuat Sabit tarafından Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderilen şifrede şöyle deniliyordu:

> *"Şark Şûrası (Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti) ve Rusya Merkezi Fırkanın Kafkasya Bürosu da Suphi'nin heyeti hakkında benim kanaatlerime yakın kanaatlere geldiğini kuvvetle tahmin ederim ki, fırka Türkiye'ye hareket edecek iken ve yol hazırlıkları yapılmış-hatta fırkanın yalnız maaşı ile geçinen muhafızlara... olduğu veçhile yol için hindiler bile kızarmış iken-fırkanın hareketi tehir edildi. Suphi'nin mahkemeye verileceği ihtilası olduğu vesaire şuyu buldu. Bu şayialardan iki hafta geçti, sonra fırkanın Suphi başta olduğu halde Türkiye'ye git-*

mesi tekrar meydana çıktı."'

Dr. Fuat Sabit, bu ani değişmeyi Türk Ordusunun Kars İleri Hareketine bağlamaktadır. Aynı telgrafta bu konudaki kanaatini şöyle dile getirmiştir:

> *"Benim tahminime göre Suphi hakkındaki vaziyetin değişmesi Kars ileri hareketiyle alakadardır, ileri hareketinden herkes kendi hesabına müstefid olmak istedi. Taşnaklar ve Ermeni milliyetçileri ile Müslüman kapitalistler Türklerin ingilizlerle birleştiği, Bolşeviklere karşı hareket ettiklerini ve Bolşevikleri ortadan kaldırmak şartıyla Türkiye'nin istiklâlini tasdik edeceklerini işae ettiler. Bundan Müslüman zenginlerinin maksadı giden mallarına kavuşmak, Ermenilerin maksadı da Türklerle Bolşeviklerin arasını açmak ve Türkleri yalnız bırakmak idi. Ben kuvvetle zannediyorum ki, Suphi de bundan kendi hesabına, maharetle istifade etti. Türklerin ilerlemesini herhalde şüpheli gösterdi. Milliyetçi, emperyalist, ittihad-ı islamcı Türkiye'de kendi bulunmazsa pek çok maceraculuklar olacağını inandırmaya ve sarsılan mevkiini düzeltmeye çalıştı."*[46]

Bu günler de artık Anadolu'da, TKF Merkezi Heyeti'nin Türkiye'ye nakil karan aldığı ilk günlerdeki olumlu ortam bulunmuyordu. Özellikle Bakû'de yapılan kongreler soması TBMM Hükümeti'ne verilen Mustafa Suphi teşkilatı ve Bolşevikler aleyhindeki raporlar, Ankara'da Resmi Türkiye Komünist Fırkası'nin kurulmasına rağmen Halk İştirakiyun Fırkası'nın ortaya çıkması, Batı Cephesinde yaşanan gelişmeler Anadolu hakimiyetinin Mustafa Suphi teşkilatına karşı bakışını da değiştirmişti.

Aslında bu değişikliğin açık işaretleri Baku'ya da yansımıştır. Şerif Manatof'un Türkiye'den çıkarılması ve Baku'ya gelerek TKF Merkezi Heyeti'ne verdiği bilgiler ve rapor[47], TKF Merkezi Heyet üyesi olup Trabzon'a gönderilen Nazmi'nin Baku'ya dönüşte verdiği rapordaki bilgiler[48] Anadolu'da komünistler aleyhine bir ortam oluştuğunu açıkça ortaya koymakta idi.

Nazmi'nin TKF Merkezi Heyeti'ne verdiği 21 Kasım 1920 tarihli raporda şöyle deniliyordu:

> *"Trabzon'da bulunduğum zaman anladığım hal: Konferans ve kongreden avdet eden şahısların Komünistlik ve Bolşeviklik aleyhinde müthiş propaganda yapmalarından o mıntıkalarda efkâr-ı umumiyenin tamamen komünistlik aleyhine dönmüş olması hasebiyle malum yoldaşların alenen ve sırren Türkiye'ye gitmeleri muvafık olmadığından Türkiye'ce komünistlikleri malum olmayan ve hassaten mesul mevkilerinde bulunup tanınmamış olan yoldaşlar göndermek cihetleridir."*[49]

Şerif Manatov, daha soma Mustafa Suphi ile ilgili hatırlannda şöyle yazacaktır:

"İ920 senesi güz aylarında Suphi'ye Bakû'de tesadüf ettim. O pek az değişmişti. Teşkilâtı büyümüş arkadaşları çoğalmıştı.
Suphi, Türkiye'ye gitmek fikriyle hastalanmış, fakat bir parça tereddüt ediyordu. Kemal tarafından benim mevkufiyyatım ve Türkiye'den nef'i olunmam meselesi onun tereddüdünü daha artırdı.
-Fakat ben Kâzım Karabekir Paşa ile muhabere ediyorum. O beni davet ediyor, diyordu.
-Türk Paşalarını siz bilmiyor değilsiniz. Onların sözüne inanmaya gelmez. Onlar eski kurtturlar diye benim tarafımdan edilen itirazdan sonra- O halde bir parça bekleyelim dedi.
Suphi'yi arkadaşlarından bir çoğu daima Türkiye'ye gitmek için teşvik etmekte olduğu anlaşılıyordu.
Bir ay sonra, biz Gümru den Baku'ya avdet ettik. Ben Karabekir'i Suphi'ye gayet istidatlı bir asker, pek kurnaz bir diplomat diye tasvif ettim. Fakat Yoldaşları Suphi'yi Türkiye'ye gitmeğe tamamen ikna etmişler, tarafımdan verilen malumatın ona hiç tesir etmediğini hissettim. Artık Suphi Türkiye'ye gitmek için karar vermiştir."[50]

Bu gelişmeler karşısında Mustafa Suphi'de de Türkiye'ye nakil konusunda bazı şüpheler oluştuğu anlaşılmaktadır. Nitekim O, Ethem Nejat ile birlikte TBMM Hükümeti'nin Baku temsilcisi Memduh Şevket Beyi ziyaret ederek, TBMM Hükümeti'nin Türkiye'ye gitmeleri konusundaki düşüncelerini öğrenmeye çalışmıştır. Memduh Şevket'in TKF Merkezi Heyetinin Türkiye'ye gitmesine taraftar olduğunu söylemesi, hatta gerekirse Karakilis'e kadar onlarla birlikte gidip Kâzım Karabekir ile görüşeceğini, hatta Ankara ile haberleşeceğini vaat etmesi[51] bu şüpheleri bir nebze olsun azaltmış ise de tamamen ortadan kaldırmamışın.

Bu durum Türkiye'ye gidiş şeklinin yeniden gözden geçirilmesine sebep olmuştur. Mehmet Emin'in teklifi ile merkezi heyetin önceden alınan karar üzerine (üç merkezi heyet üyesinin gitmesi kararı) Anadolu'ya gitmesi yine kabul edilirken, diğer elemanların da birer veya ikişer gitmeleri ve bir komisyon oluşturularak gizli çalışmak konusunda bir proje yapılması hususu benimsenmiştir[52].

22 Kasım tarihli TKF Merkezi Heyet toplantısında Anadolu'ya gitme konusuna farklı yaklaşımlar getirilmiştir. Bir taraftan seyahat hazırlıkları yapılırken, son gelişmelerle oluşan şüpheler sebebiyle önce merkezi heyetten üç kişinin Kâzım Karabekir Paşa'nın yanına giderek onunla görüşmesi ve bu görüşmeden sonra Ankara'ya gitmek konusunun tekrar ele alınması görüşü ağırlık kazandı. Mustafa Suphi, bu durumu şu şekilde açıklamıştı:

"Arzu ettiğimiz birinci mesele Kars'ta Kâzım Karabekir ile görüşmektir. O bize ya geliniz teşkilat yapınız veya bizi geliniz tenvir ediniz veya Ankara'ya gidiniz, der. O, bizim Ankara'ya git-

memiz için müsait görünürse ya Gürcistan'a avdet eder veya buraya kadar gelir ve birlikte avdet ederiz. Hükümetin tevkif vesaire gibi mecburiyeti olmazsa biz hiç ileri gitmeyiz. Peyderpey gidecek arkadaşlara tebligat ve teşvikat için verilen para gibi ve hatta biraz fazlasıyla vermeliyiz. Paranın mühim bir kısmı da harici büroda kalmalıdır ve bu merkezi heyetin parası olarak emanet kalmalıdır. Bizim düşündüğümüz şeyler bunlardır. Fakat hiçbiri kati ve riyazi mahiyette değildir. Daha fazla şeyler var ise arkadaşlar bizi tenvir etsinler. Daha iyi plan yapalım."[53]

Mustafa Suphi'nin bu teklifi uygun görülmüş, planın düzenlenmesi ve tamamlanması için de Ethem Nejat görevlendirilmiştir[54]. Toplantının sonunda Mehmet Emin'in verdiği aşağıdaki teklif Süleyman Nuri ve İsmail Hakkı'nin olumsuz oy kullanmalarına karşın diğer beş üyenin oyuyla kabul edilmiştir:

"Merkezi Heyetin üç arkadaşı gitmekle beraber verilen plan dahilinde diğer geri kalan arkadaşlar sevk olunacaklar. Heyeti Merkeziye ve teftiş komisyonundan üç arkadaş yeniden icra heyetinden cevap gelinceye kadar bir müddet burada kalacak. Eğer cevap gelmezse tayin edilen plan dahilinde hareket eyleyecektir."[55]

Bu arada Bakû'de kalacak olan Harici Büro'nun Aralık ayı başından itibaren faaliyete başlaması kararlaştırılmış, bütçesi tanzim edilerek ayrılmış, harici büroda çalışacak elemanların İsmail Hakkı tarafından belirlenmesi kabul edilmiştir[56]

Bu sırada Ermenistan'da meydana gelen gelişmeler üzerine TKF Merkezi Heyeti Süleyman Nuri, Hakkı, Abid Alimov ve Hilmi bölgeye gönderdi[57]. Bunlara verilen görevlerden birisi de Kâzım Karabekir Paşa ile irtibat kurmaktı. Ermenistan'da Sovyet hakimiyetinin kurulması ve Bolşeviklerin duruma hakim olması ile Ermenistan üzerinden Anadolu'ya yol da açılmış oluyordu.

1920 Eylül ayı ortalarında başlayan TKF'nin Türkiye'ye nakledilmesi olayı, yukarıda açıklanan sebeplerden dolayı üç ay gecikme ile 19 Aralıkta başlamış ve 25 Aralığa kadar Anadolu'ya gidecek heyet Bakû'den tamamen ayrılmıştır[58]. Ancak üç aylık bu gecikme TKF'ne çok pahalıya mal olacaktır. Şunu da kaydetmekte yarar vardır ki, eğer TKF kongreden hemen soma, yani Eylül 1920'de Türkiye'ye gelebilse idi, belki de 28-29 Ocak 1921'deki faciası hiç yaşanmayacak, olaylar daha değişik bir mecrada gelişecekti.

2. TKF Anadolu'ya Davet Edildi mi?

Önemle üzerinde durulması gereken meselelerden birisi de TKF'ye Türkiye'ye gelme müsaadesi verilip verilmediğidir. Mevcut bilgiler ışığında, genel kanı Mustafa Suphi'ye TBMM Hükümeti tarafından Anadolu'ya gelme izni verildiği ve hatta davet edildiği doğrultusundadır. Ancak şimdiye kadar hiç kimse Mustafa Suphi'ye böyle bir müsaade verildiğine dâir açık bir belge

gösterememiştir. Bu konuda belirtilen görüşler ya hatıratlara dayanmakta veya Mustafa Kemal Paşa'nın Mustafa Suphi'ye yazdığı 13 Eylül 1920 tarihli mektubundaki bazı hususların yorumlanması sonucudur. Konuya açıklık getirebilmek için mevcut bilgileri ortaya koymakta yarar vardır.

Türkiye'de gizli komünist faaliyetlerde bulunduğu için sınır dışına çıkarılan ve Mustafa Suphi ile Kars'a kadar gelip ancak buradan geri çevrilen Şerif Manatov, Mustafa Suphi'nin kendisine "Ben Kâzım Karabekir'le muhabere ediyorum. O beni davet ediyor" dediğini kaydetmektedir[59]

Mustafa Kemal Paşa'nın Mustafa Suphi'ye yazdığı 13 Eylül tarihli mektup, bir çok araştırmacı tarafından, Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya daveti şeklinde yorumlanırken, Paul Dumont ise bu mektubu "açık bir ret" olarak değerlendirmektedir[60]

Bu mektuptaki *"Aynı hedefe yürüyen Türkiye iştirakiyun Teşkilatıyla tamamen tevhid-i mesai edebilmek üzere BMM nezdine salahiyet-i tammeyi haiz bir murahhas göndermenizi"*[61] şeklindeki sözlerden, bir davet çağrısı çıkarılmayacağı gibi, bunu açık bir red olarak nitelemekte hatalı olur. Bu belgeyi bu konu ile ilgili değerlendirmenin de bir manası yoktur. Çünkü burada istenilen şey TKF'nin Merkezi heyetiyle birlikte bütün teşkilatını Türkiye'ye taşıması değil, TKF'nin yetkili bir temsilcisini Ankara'ya göndermesidir. İkisi tamamen birbirinden ayrı şeylerdir.

Mete Tuncay "Suphi'nin izinli veya çağrılı olarak Ankara'ya gitmeye karar verdiğini" belirtirken[62], Topçuoğlu "Mustafa Suphilere 15 Aralık'ta Ankara'dan, 17 Aralık'ta da Karabekir'den Türkiye'ye girme izni gelmiştir" demektedir[63]. G. Harris de "Ethem'in başkaldırması sırasında ve somaya rastlayan bu kargaşalı günlerdir ki, Mustafa Suphi, merkezini Anadolu'ya naklet-mek hususunda Atatürk'ün kendisine vermiş olduğu izni nihayet uygulamaya karar verdi" diye yazmaktadır[64].

Sovyet yazar Bagirov, "TKP MKI. Kurultayın kararı üzere ve TBMM Hükümeti'nin 1920 yılın sonunda verdiği resmi icazet ile Anadolu'ya gelme karan aldı" derken[65], Şamsutdinov da, TBMM tarafından yapılan davet üzerine Mustafa Suphilerin ülkelerine döndüklerini kaydetmektedir[66]

Süleyman Nuri'nin yayımlanmış anılarında, Merkezi Komite Denetçilerinden Süleyman Sami'nin iki kez Ankara'ya gönderildiğini ve Mustafa Suphi'ye Mustafa Kemal'den, Kâzım Karabekir'den, Ferit (Tek) Bey'den davet mektupları getirdiğini ileri sürmektedir[67] Süleyman Nuri'ye göre, Mustafa Suphi Merkez Komitesini toplamış ve Mustafa Kemal Paşa'nın kendilerini, BMM'nde sol koltuklan işgal ve Türkiye işçi ve çiftçilerinin haklannı müdafaa için Ankara'ya çağıran mektubunu okumuştur. Bunun üzerine Bakû'de (Kayserili) İsmail Hakkı başkanlığında bir Dış Büro bırakılarak, bütün organların Ankara'ya taşınması kararı almıştır. Bu karara bir tek Süleyman Nuri muhalif kalmış ve gidilecekse toptan ve açık olarak değil, ikişer, üçer ve giz-

lice gidilmesini savunmuştur[68] Süleyman Nuri'nin anılan ile, TKF Merkezi Heyet toplantılarının tutanakları karşılaştırıldığında bir çok konuda Süleyman Nuri'nin anlattıkları ile uyuşmadığı açık bir şekilde görülecektir. Öncelikle Süleyman Sami iki kez değil, bir kez Anadolu'ya gönderilmiştir. TKF'nin Anadolu'ya nakledilme karan alındığı ilk günlerde Süleyman Nuri, bu karar aleyhine hiçbir itirazda bulunmamıştır. Süleyman Nuri'nin muhalefeti Doğu Halklan Propaganda ve Hareket Sovyeti'nin Mustafa Suphi'ye karşı olumsuz tutum içerisine girmesi ile başlamıştır ki, yukarıda bu konu üzerinde durulmuştur. Ayrıca hatıralannda Fuat Sabit konusunda Mustafa Suphi ile yaptığı tartışmalardan ve Mustafa Suphilerin Bakû'den ayrılmasından soma onun hakkında yaptığı ağır suçlamalardan hiç söz etmemektedir. Süleyman Nuri'nin bu dönemde Dr. Fuat Sabit'e çok yakın olduğu ve Kâzım Karabekir Paşa ile de yazıştığı dikkate alınırsa, Süleyman Nuri'nin faaliyetlerinin aynca ele alınıp incelenmesi bir çok konuya açıklık getirecek önemdedir.

Şevket Süreyya Aydemir'de Mustafa Suphi'nin Türkiye'ye gelişine Ankara'nın izin verdiğini yazmaktadır[69]

Görüldüğü gibi genel kanı, Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya davet edildiği veya izinli geldiği yönündedir. Gerçekten de Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya gelmesine müsaade edildiği anlaşılmaktadır.

1920 yazından itibaren TKT, bir taraftan TBMM Hükümeti ile ilişkiler kurmaya çalışırken, diğer taraftan gizlice propagandacılar göndererek, Anadolu'da teşkilâtlanma ve propaganda faaliyetlerinde bulunuyordu. Bu gelişmeler, dikkatlice TBMM Hükümeti tarafından izleniyor ve Mustafa Suphi'nin Anadolu'da Ordu ve halk arasında yapmaya çalıştığı propagandalar endişe ile karşılanıyordu. Bunların önlenilmesi için bir yandan tedbirler alınırken, diğer yandan Mustafa Suphi'ye bu tür davranışların memleketin mahvına sebep olacağı bildirilerek, bundan vazgeçilmesi istenmiştir. Bu arada Mustafa Suphi'nin kontrol altında tutulması kanaati de oluşmaya başlamış olmalıdır. Çünkü Mustafa Suphi Azerbaycan'da Türkler arasında seferberlik ilân ettiriyor, askeri bir kuvvet hazırlıyor ve birçok propagandacıyı Türkiye'ye göndermeye devam ediyordu. Bu aşamada Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya getirilerek, TBMM Hükümeti'nin kontrolü altında tutulmasının daha uygun olacağının düşünülmüş olması gerekir. 3 Ağustos 1920'de Kâzım Karabekir Paşa'nın 9.Fırka Kumandanı Halit Bey'e çektiği şifre telgraf aslında her şeyi açıkça göstermektedir. Mustafa Suphi'ye Ankara'ya gelmesi için müsaade edildiğinin açıkça belirtildiği, bu şifre telgrafta şöyle yazılmaktadır:

> *"Aşağıdan yukarıya vuku bulacak talep ve icraatın ise büsbütün varlığımızı imhaya ve her yerimizin istilâsına sebep olacağı da bedîhî bulunduğundan, ne yapılacağı Millet Meclisi' nce yukarıdan aşağı yapılmasına bütün kuvvetimizi sarf edeceğiz, cümlesinin anlaşılmadığını gördüm, izah edeyim. Maksat Baku'deki Türk Komünist Fırkası'nin memleketimiz dahiline Millet Meclisi'nin haberi olmadan ufak rütbelilerle veya halk ile teşkilat ya-*

par ak icraata kalkışmasının felakete mucib olacağından bütün kuvvetimizin sarfıyla her şeyin Millet Meclisince yukarıdan aşağı yapılmasıdır. Yani komünizmi kabul lâzım gelince bu bir takım talepler ve ihtilaller ile değil, belki zaten inkılâp yapan hükümetçe yapılmasıdır. Bunu Bakü'ye de bildirdim. Ve başka türlü bir şey yapmalarına müsaade edilmeyeceğini ve kendileri de bu toprağın evlatları ise başka türlü çalışmayarak Millet Meclisi'ndeki arkadaşlarımızla evvel emirde anlaşmalarını ve yapılacak icraatın el birliğiyle ve ihtilâl olmaması lüzumunu anlattım. Onlarda söz verdiler ve Ankara'ya adam gönderdiler. Mustafa Suphi'de Ankara'ya gitmek için Millet Meclisi'nden müsaade talep etti ve kabul olundu. Binaenaleyh ortadan ayrılık gayrdık kaldırıldı ise de yine bazen menfaatperest kimselerin habersizce memleketimizde ve bilhassa ordumuzda teşkilâta kalkışmaları muhtemel olup, buda ancakfelakete mucib olacağında pek basiretkâr bulunmaklığımız lâzımdır."[70]

Ayrıca o günkü şartlar altında, Türkiye'nin Sovyet Rusya'nın dostluğu ve desteğine ihtiyacı göz önüne alındığında, Mustafa Suphi'nin Türkiye'ye gelmek isteğine, TBMM Hükümeti'nin olumsuz cevap vermesi düşünülemezdi. Sovyet Rusya'nın himayesi altında olan Mustafa Suphi'ye böyle bir iznin verilmemesi olumsuz durumlar yaratabilirdi. Bu tarihte komünistlere karşı doğrudan cephe almak, Milli Bağımsızlık Hareketi'nin geleceği açısından son derece sakıncalı idi. Nitekim Sovyet Rusya Harici İşler Komiseri Çiçerin tarafından Türkiye'ye gönderilen Sovyet Hey'eti Başkam Upmal Angarski[71], Türkiye'de komünistlerin açıkça çalışma yapmaları hakkında Kâzım Karabekir Paşa'ya bazı imâlarda bulunmuştu[72] Bu durum Sovyet Rus Hükümeti'nin Türkiye'ye yardım etmesinin bir şartının da Ankara Hükümeti'nin komünist faaliyetlere izin vermesiyle bağlantılı olduğunu göstermekteydi.

Kısaca konuyu özetlemek gerekirse, TBMM Hükümeti'nin Mustafa Suphi ve arkadaşlarına Anadolu'ya gelişleri için izin verdiği anlaşılmaktadır. Ancak bu kesinlikle gönüllü bir davet değildir. Yalnızca içinde bulunulan şartların ortaya çıkardığı bir zorunluluktur.

5. TKF'nin Anadolu'ya Gelişi Karşısında TBMM Hükümeti

Türkiye Komünist Teşkilâtlarının Birinci Kongresi'nde parti haline gelerek, Merkezi Heyetini oluşturan Türkiye Komünist Fırkası, yine aynı kongrede Merkezi Heyeti'ni ve Türk esirlerinden teşkil eylediği Türk Kızıl Alayını Türkiye'ye nakletmek kararını vermiştir. TKF Reisi Mustafa Suphi, uzun süredir çeşitli vasıtalarla kontakta bulunduğu Kâzım Karabekir Paşa'ya, 19 Eylül 1920'de, yani kongrenin kapanmasından dört gün soma, TKF Merkezi Heyeti ile Türk Kızıl Alayı'nın Türkiye'ye nakledileceği haberini bir mektup yazarak bildirmiştir. Bu mektubun bir özeti Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne, Kâzım Karabekir Paşa tarafından aşağıdaki şekilde gönderilmişti:

"Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine 10/10/36
1- Baku'de Türk Komünist Fırkası Reisi Mustafa Suphi Yoldaş'tan Trabzon'a gönderilen 19!Eylül/36 tarihli mektubun muhteviyatı atideki fıkralarda hülaseten arz edilmiştir.

(a) (Hülasa): Beynelmilel Şark Kongresi'nde şarkta, bilhassa Türkiye'ye ait mühim mukadderat ittihaz edildi. Memleketimiz hakkında umum kongre pek nafî hislerle mütehassis olduğunu izhar etti. Kongrenin müzakerat ve mukarreratına ait malûmat tabedildikten sonra gönderilecektir.

(b) Rusya'da kalmış olan esirlerimizin Türkiye'ye izamı için ehemmiyetle çalışılmaktadır. Keza esirlerden mürekkep bir kıtayı askeriye Nahçivan tarikiyle Anadolu'ya kariben gönderilecek ve Kâzım Karabekir Paşa Ordusu emrine verilecektir.

(c) Tercan petrol kuyularının temin-i istifade için buraya izam edilen Mehmet Aziz Yoldaş'a lazım gelen muavenet yapılmış ve Tercan'da petrol ihracı için icap eden makina ve teçhizat tamamen Trabzon'a nakli temin edilmek üzere bulunmuştur. Şimdiye kadar Türkiye Komünist Teşkilâtı unvanıyla çalışan hey'etimiz kongre kararıyla fırka haline geçerek memlekete nakli ve umum murahhaslar huzurunda müzakere edilen siyasî ve dahilî programı kabul edildi.
Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir" ^

Görüldüğü gibi, Mustafa Suphi TKF'nin Türkiye'ye nakledilme kararının alındığı ve Türk Kızıl Alayı'nın Türkiye'ye gönderilmek üzere teçhiz edildiği hususunda Kâzım Karabekir'e bilgi vermişti. Önceki konularda da değinildiği gibi Mustafa Suphi ve arkadaşlarına Türkiye'ye gelmeleri için TBMM Hükümeti tarafından da müspet cevap verilmişti. Belki de Mustafa Suphi bunun rahatlığıyla, çekinmeden Kâzım Karabekir'e bu mektubu yazmıştı. Ancak tümden TKF'nin Türkiye'ye nakli ve hem de Türk Kızıl Alayını da silahlı olarak aynı zamanda göndermeye karar vermesi Ankara'da şüphe ile karşılanacaktır. 22 Ekim 1920'de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet (İnönü)'in, Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı aşağıdaki şifre bunun delilidir:

Zata Mahsustur
"Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine
Mustafa Suphi Yoldaş'ın Türk Komünist Fırkası'nı memleketimize nakletmekte olduğu malumdur. Haber alındığına göre fırkanın teşkilâtından başka biçare esirlerimizden tav'an veya kerhen teşkil olunmuş bir kırmızı alayı da beraber getirmektedir. Mustafa Suphi'nin mahiyetinde bir kuvvet bulundurmasına katiyen cevaz ve müsaade verilmemesi takarrür etmiştir. Getireceği alayın tarafınızdan doğrudan doğruya emir verilerek, onun ma-

iyetinden ayrüması ve cepheye sevk edilmesi lâzımdır. Bu cihetin suret-i münasibede veya süret-i cebriye ve katiye de teminini zat-ı alilerinden rica ederiz. Zaten Türkiye Komünist Fırkası Ankara'da bir siyasî fırka olarak alenen teşekkül etmiş olduğundan Mustafa Suphi Yoldaş'ın memleketimiz içinde ancak mezkûr fırka dahilinde çalışması mümkün olacaktır. Fırka teşkilâtı hususunda size Meclis Riyasetinden ayrıca malumât-ı mufassala verilecektir. 22 Teşrin-i evvel 336
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi
İsmet"[44]

Yukarıdaki şifre telgrafında anlaşılacağı üzere, Mustafa Suphi'nin bir kuvvetle birlikte memlekete geleceği haberi, Ankara tarafından hoş karşılanmamıştı. Bunun için Türk Kızıl Alayı Türkiye'ye gelir gelmez Mustafa Suphi'nin maiyetinden alınarak ve gerekirse güç kullanılarak Batı Cephesi'ne sevk edilmesi isteniyordu. Ayrıca Mustafa Suphi ve arkadaşları da Türkiye'ye geldiklerinde Ankara'da teşkil olunan (Resmi) TKF[75] içerisinde ancak çalışabileceklerdi. Demek ki, Mustafa Suphi ve arkadaşlarına memlekete geliş müsaadesi verildiğinde, Türkiye'ye geldiklerinde ne yapılacakları da düşünülmüştü. Resmi TKF ile çalışmaları istenecek böylece hükümetin kontrol ve nezareti altında bulundurulacaktı. Fakat olayların gelişimi TKF'ye hemen Türkiye'ye gelme imkânı vermemiş, Türk Kızıl Alayı yola çıkarılmışsa da, Ermeni engeli yüzünden tekrar Baku'ya dönmek zorunda kalmıştır.

Bu arada Bakû'deki Doğu Halkları Kongresine katılan Türk Hey'etleri memlekete dönmekte ve gerek Sovyetlerin siyaseti ve gerekse TKF hakkında raporlarını vermekteydiler. TBMM Hükümeti'nin hem Sovyetlere karşı uygulayacağı siyaset açısından ve hem de TKF'ye karşı nasıl bir hareket tarzı izleneceği konusunda, bu raporların büyük etkisi olmuştur. Bunun için, bu raporlarda, Mustafa Suphi ve teşkilâtı hakkında belirtilen görüşler ve verilen bilgiler üzerinde önemle durmak gerekmektedir.

Trabzon'dan seçilerek Baku Kongresi'ne gönderilen ve kendisine çok güvenildiği anlaşılan Trabzon Eski Mebusu Hafız Mehmet Bey, Trabzon'a döner dönmez verdiği raporda, Mustafa Suphi ve Fuat Sabit gibi maceracılarla artık haberleşilmeye ve mektuplaşılmaya son verilmesini, bunların hiçbir suretle Anadolu Hükümeti'ni temsil edemeyeceklerinin bir an önce Sovyet Hükümeti'ne bildirilmesini istemekte ve şunları kaydetmektedir:

"Mustafa Suphi Anadolu Hükümeti' nin yıkılmasına intizar etmekte olduğunu Bahaddin Şakir, Küçük Talat ve Nail Beyler ve vesaireleri hazır bulunduğumuz halde mecaliste defaatle tekrar etmiştir. Takip ettiği gayeye reis olamayacağı bir Anadolu Hükümeti'nin mevcudiyet ve ademî-i mevcudiyeti siyak olmuştur."[46]

Doğu Halkları Kongresine Erzurum'dan Kâzım Karabekir Paşa tarafından gönderilmiş olan 15.Kolordu Erkân-ı Harbiye İkinci Şube Müdürü Binbaşı

Arif Bey, raporunda, Komünizmin Türkistan'da ve Azerbaycan'daki tatbikinden bahsederek, önceden bunlara muhtariyet verileceği söz verilmesine rağmen, bunların direkt olarak Moskova'ya bağlandığı ve Moskova'dan tayin edilen hususi memurlarla idare edildiğini belirterek, TKF hakkında şunları yazmaktadır:

> *"Bakû'de bulunan TKF başında Mustafa Suphi olduğu halde memleket ve milletle alakaları olmayan ve vicdan-ı hamiyetleri kendi menfaat ve safahat-ı hissiyelerine feda eden ve memleketi temin-i hayattan aciz harb-i umumî' de düşman tarafına firar eden bir takım avantürist ve serserilerden ibarettir. Ihtirasat bu gruptaki vahdeti kısmen ihlâl etmiştir. Rus parasıyla temin-i mevki ve hayat eden bu fırkanın emel ve gayesi her ne kadar pahaya olursa olsun memleketimizde içtimaî inkılâp vücuda getirmek ve umur-u idareyi ele almaktır."*[77]

Moskova'da TBMM Hükümeti'nin temsilcisi olarak bulunan ve Hükümet tarafından gözlemci olarak Baku Kongresi'ne katılan İbrahim Tali Bey'de Kongre sonrası Türkiye'ye iki mektup göndermiştir. Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderilen ve 1 Ekim 1920 tarihini taşıyan ilk mektupta İbrahim Tali Bey, TKF hakkındaki kuşkularını belirterek şunları yazmaktadır:

> *"Baku'deki Türk Komünist Partisi'ni hükümet-i hazıramız hakkında hüsnüniyetle mütehallî bulmuyorum. Bir kısmı teşkil etmekte oldukları Türk Usera Fırkası ile memlekete girip bir darbe-i hükümet yaparak hükümeti ele almak, bir kısmı da seyirci kalarak hükümetin inhidamına intizar etmek ve burada memlekete teşkilat yaparak komünizmi intişara çalışmak fikrinde buldum. "Türk Komünistleri güya azılı komünist doğmuşlar derecesinde müfrit, bunların memlekette vasi mikyasta teşkilât yapmalarına propagandaya müsaade olunması aleyhindeyim. Bu sırada Mustafa Suphi ve arkadaşları teşkilât için Anadolu'ya gitmek üzeredirler. Bunlara ne derece müsait zemin verileceğini hükümetin nazar-ı dikkati ve basiretine tevdi ediyorum. Bunlar meyanında bir iki kişiden maada aklı başında adam görmedim."*[78]

İbrahim Tali Bey Moskova'dan yazdığı ikinci mektubu ise, ancak TBMM Hükümeti'nin Gürcistan'daki temsilcisi Kâzım Bey tarafından, 19 Aralık 1920'de, 15.Kolordu Komutanlığına iletilebilmiştir. Tali Bey bu mektubunda, "Komünizmin şerait-i hazırasıyla memleketimizde kabil-i tatbik olmadığı kanaatini belirterek, Bakû'deki Türk Komünist Partisi'nin Türkiye'de siyasi bir parti haline gelmek için hareket edeceğini, bunlarda çok miktarda altın ve kağıt olduğunu yazmakta ve *"Garpde Sultan Vahidettin, Şarkta komünizm tehlikesi çıkması doğru olmaz zanındayım. Esasen mahiyetini bilmediğimiz halde mümaşat ve temasta pek ileri gitmeyelim. Bizde şarktan bir felakete sebep vermeyelim"* demektedir[79]

İbrahim Tali mektubuna şöyle devam etmektedir:

> *"Moskova'daki vaziyet bizim için o kadar müsait değildir. Esasen kendileri tahmin ettiğimiz kadar kavi değildir. Allah bizlere kuvvet ve muvaffakiyet versin. Eğer bir sene daha ingilizlerden ve komünistlerden memleketi masum tutabilirsek halâs muhakkaktır. Komünizm bizim için mutlak felaket olur. Biz Ruslardan maddi muavenetler temin ederek kendileriyle muvazi gitmeliyiz. Prensiplerinin kabulünün felaket olacağını siz de biliyorsunuz. Mustafa Suphi gibi serserilerin propagandalarına memlekette tedbir yapılacağına ve herhalde müteyakkız bulunacağına eminim."*[™]

Bu arada eski İttihatçılardan olup, Bakû'de Enver Paşa'nın yanında bulunan Küçük Talat ve Nail Beyler, Doğu Halklan Kongresi'nden hemen soma Bakû'den ayrılarak, Erzurum'a gelmişlerdir. Burada Mustafa Kemal Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa'ya iletilmek üzere Doğu Halklan Kongresi ve gelişen olaylar hakkında bir rapor hazırlayarak vermişlerdir. 20 Ekim 1920 tarihli bu raporda, TKF ile ilgili olarak şunlar yazılmaktadn:

> *"Farzı muhal olarak Türkiye Müdiranı umuru ve münevveranı herhangi bir içtihat ve asabiyeti hissiye neticesinde bolşevizm esaslarını tatbik cihetini iltizam ederek Sovyet vücuda getirmek isteseler dahi, bu hal ve hareket ancak üçüncü beynelmilelce veya Rusya Komünist Fırkası Merkezi Umumisi'nce itimad edilen ve bir noktai nazara göre bu müesseselerin mutiî olan eşhas veya hey'eti siyasiye, yani Türkiye Iştirakyun Fırkası eliyle ihdas edilebilir ve böyle olması da gayet tabiidir. Bu noktanın son derece ehemmiyetle nazarı dikkate alınması icabeder. Bakû'de ahiren kongresini akdederek fırka haline geçen Türkiye Komünist Teşkilâtı âzâ ve erkânı ise mahiyeti fikriye ve ahlâkiyeleri itibarı ile insanı derin derin düşündürecek bir manzara göstermektedir. Istitraten şunu da arz ederiz ki, mevsuk bir menbaa'dan aldığımız malûmata nazaran Ankara Sefiri Ilyeva'nın Moskova'dan avdetini müteakip Türkiye Iştirakyun Fırkası Anadolu'ya hareket edecektir. Altı aylık veya bir senelik bütçesini tanzim etmiş ve tahsisatını Azerbaycan Merkezi Komitesinden almıştır."*[61]

Aynca bu raporlardan başka, TKT Birinci Kongresi'nde kabul edilen TKF'nin program ve nizâmnâmesi Türkiye'de tüm açıklığı ile bilinmekte idi. TKF'nin programında Anadolu'daki hükümete nasıl bakıldığı ve Anadolu'da nasıl bir siyaset izleneceği belirtilmişti. Programın giriş bölümünde şöyle yazıyordu:

> *"Antanta Devletleri'ne karşı devam eden Milli Kıyam hareketine fakir sınıfların iştiraki, düşmanın düşmanı ile yani harici kapitalizm tasallutuna karşı, kendi içindeki muhtekir ve gasıb küçük burjuvazya ile müştereken mübareze mahiyetinde tecelli etmektedir."*[62]

Kapitalist istilasına karşı verilen mücadelede küçük burjuvazya olarak nitelendirilen Milli Mücaledele liderleri ile beraber çalışmak isteği belirtilirken, TKF'nin asıl görevi programda şu şekilde açıklanıyordu:

> *"Türkiye'deki milli hareketlerin içtimaî mahiyet almasına yardım etmek ve sosyalizm esasında amele ve rençber şûralar cumhuriyeti tesisatına müsait şartları ihzar eylemektir."*[^]

Yani kısaca önce emperyalist ve kapitalist düşmanlarla yapılan mücadelede "Milli kıyamcılarla" birlikte çalışılacak ve bu arada Türkiye'de "Sovyet Hükümeti"nin kurulması için zemin hazırlanacaktı.

Açıkça görüleceği gibi, TKF ve Mustafa Suphi hakkında Türkiye'ye geliş öncesi verilen raporlar hiç de olumlu değildir ve TKF'nin Türkiye'de nasıl bir siyaset izleyeceği kendi programında açıkta ifade edilmiştir. Bu durum karşısında TBMM Hükümeti nasıl bir siyaset izleyebilirdi. Türk komünistlerinin hem Rusya'da kalıp yıkıcı propagandalara devam etmeleri ve hem de Türkiye'ye gelip burada teşkilatlanmaları mahzurlu görülüyordu. Ayrıca uzun müddettir Mustafa Suphi'nin Türkiye'ye gizlice gönderdiği propagandacılar vasıtasıyla, halk ve asker içerisinde propaganda yaptırdığı gizlice teşkilâtlanmaya çalıştığı[84] dikkate alındığında, durum iyice çıkmaza girmektedir. Bunun yanında Sovyetleri gücendirecek ve arada bir düşmanlık yaratacak hareketlerden de kaçınılması son derece önemlidir.

İşte bütün bu olumsuzluklara rağmen, Anadolu'da son ana kadar Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Ankara'ya gelmelerinin daha uygun olacağı görüşünün hakim olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Bakû'den hareket edip, Karakilis'e geldikleri haber alındığında, Kâzım Karabekir Paşa aşağıdaki şifre telgrafı Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne çekmiştir:

> *"Müdafaa-i Milliye Vekâletine Şarki 25.12.36*
> *Baku'de Türk Komünist Fırkası Reisi Mustafa Suphi ve diğer dört refiki Karakilis'e gelmiş olup bu akşam 25/12/36 Gümrü'ye muvasalatları muhtemeldir. Bakû'de sırf komünist amaline hadim olarak sarfı mesaî eden Mustafa Suphi Yoldaş'ın Büyük Millet Meclisi ile temas ve memleketin menafi-i hakikiyesini görerek hariçte avantür peşinde koşmaması için münasip bir refakatle doğruca Ankara'ya izamını muvafık gördüğüm maruzdur.*
> *Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir"*[85].

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu telgrafı ertesi gün, yani 26 Aralık 1920'de Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından TBMM Riyaseti'ne ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne birer tezkere ile bildirilmiştir.[86] Bu haberin Ankara'ya geldiği günlerde, gerek meclis içinde ve gerekse dışında komünist faaliyetler artmıştı. TBMM Hükümeti bu komünist faaliyetleri kontrol altında tutmak için, resmi olarak bir "Türkiye Komünist Fırkası" adıyla parti kurdurtmuşsa da, bu tedbir gerektiği kadar olumlu sonuç vermemiş ve Ankara'daki komü-

nistler "Türkiye Halk Iştirakyun Fırkası" adıyla ortaya çıkmışlardı. Durum böyle iken, bir de Mustafa Suphi ve arkadaşları Ankara'ya gelip bunlarla çalışmaya başlarlarsa komünist faaliyetlerin önünü almak çok zorlaşabilir ve istenmeyen sonuçlara sebep olabilirdi. Daha önceden bahsedildiği gibi, başta Mustafa Suphilerin Ankara'ya geldiklerinde, resmı TKF içinde, hükümetin kontrolünde tutulması tasarlanmış olmasına rağmen, bu şartlar altında artık bu mümkün görülmüyordu. Bu vaziyeti göz önüne alan Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'nın 25 Aralık 1920 tarihli yazısına, 29 Aralıkta şu cevabı vermiştir:

> *"Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazreüerine*
> *Ankara 29/12/336*
> *C.25/12/36 Şifreye*
> *Ankara'da Komünist ceryanları arzu hilafındadır. Bakü Türk Komünist Fırkası Reisi Mustafa Suphi'nin bu cery anları körüklemesi mahzuru varid-i hatırdır. Bir defa kendisini gördükten sonra mütalaa-i devletlerinin işar buyurulmasını rica ederim.*
> *Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal*[87]

Görüldüğü gibi Ankara'daki komünist cereyanlar hükümetin istemediği tarzda gelişmekte ve Ankara'ya gelecek Suphi'nin bu cereyanları körüklemesinden endişe edilmektedir. Bunun için Kâzım Karabekir Paşa'dan, Mustafa Suphi geldiğinde, onunla konuşarak görüşlerini bildirmesi rica ediliyordu. Demek ki, Ankara Hükümeti, Kâzım Karabekir'in Mustafa Suphi ile yapacağı görüşmelerden soma belirteceği görüşler doğrultusunda, hareket edecekti. Kâzım Karabekir Paşa'nın bu telgrafa ne cevap verdiği tespit edilemedi. Ancak daha soma TBMM Hükümeti'nin, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Ankara'ya gönderilmemesini istediği ve haklarında yapılacak muameleyi Kâzım Karabekir Paşa'ya bıraktığı anlaşılmaktadır[88].

Mustafa Suphi ve arkadaşları Anadolu'daki yukarıda belirtilen bu gelişmelerden habersiz olarak, Bakû'de, İsmail Hakkı, Ahmet Cevat (Emre), Süleyman Nuri'den oluşan bir "Harici Büro" bırakarak, 19 Aralık 1920'de, Ermenistan üzerinden Türkiye'ye gelmek için Bakû'den ayrılmışlardır[89]. TKF Heyeti Kars'a iki grup halinde gelmiştir. İlk grup, Sovyetlerin Ankara Sefiri Mdivani[90] heyetiyle birlikte, 28 Aralık 1920'de, Kars'a ulaşmıştır[91] Bu grupta Mustafa Suphi, Ethem Nejat ve diğer üç arkadaşları bulunmakta idi. Birkaç gün sonrada, 13 kişiden ibaret olduğu tahmin edilen ikinci bir grubun Kars'a gelmiş olması gerekir[92]. Bakû'den gelen ve Sovyetlerin Ankara Sefiri'nin de bulunduğu heyet, Kars'ta Kâzım Karabekir Paşa tarafından merasimle karşılanmış ve Paşa tarafından şereflerine ziyafet verilmiştir[93]

Sonuç

"Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi" adlı eserimizde Mustafa Suphilerin Kars'tan Erzurum'a gelişleri, buradan Trabzon'a ve oradan sınır dışı edilmeleri, 28/29 Ocak 1921 gecesi Karadeniz'e açıldıktan sonra öldürülmeleri konulan ayrıntılı olarak tartışılmış, Mustafa Suphilerin öldü-

rülmesi olayı sebep sonuç ilişkisi içerisinde ele alınmış ve bu konuda çeşitli olasılıklardan söz edilmiştir. Sonuç olarak Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Kars'tan başlayarak Trabzon'da bir motora bindirilerek sınır dışı edilmelerine kadar olan bütün olayların Kâzım Karabekir ve Erzurum Valisi Hamit Bey'in planları doğrultusunda ve Mustafa Kemal Paşa'nın da uygun görmesi ile işlerliğe konduğu belgelerle ortaya konulurken, Mustafa Suphilerin öldürülmesi olayının Kâzım Karabekir Paşa ve Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi ve isteği dışında Trabzon'da bugünlerde oldukça etkin bir konumda olan İttihatçı yapılanma tarafından gerçekleştirilmiş olma ihtimalinin diğer olasılıklardan daha büyük olduğu kanaatine varılmıştı[94]

TÜSTAV tarafından yayınlanmış olan "Dönüş Belgeleri" içerisinde bu kanaati herhangi bir şekilde değiştirebilecek belge ve bilgi bulunmamasına karşın, Kars'a gelişten Trabzon'a kadar olan süreç ve Mustafa Suphi sonrası TKF içerisinde yaşanan tartışmalar ile ilgili oldukça önemli ve yeni bilgileri içeren bir çok belge bulunmaktadır. Ancak bu konulan ayn bir bildiri konusu olarak ele almak ve irdelemek gerekmektedir.

Bununla beraber Kars-Erzurum-Trabzon güzergahında meydana gelen olaylarla ilgili olarak, yukarıda adı geçen eserimizdeki boşluklan da tamamlayacak birkaç yeni bilgiyi kısaca ortaya koymak ve bazı yeni değerlendirmeler yapmakta yarar vardır.

Mustafa Suphi ve arkadaşları, Kars'ta üç hafta kalmışlardır. Bu süreç esnasında, Kâzım Karabekir Paşa ile, Moskova'ya gitmek üzere Kars'a gelmiş olan Ali Fuat Paşa ve Dr. Rıza Nur ile görüşmüş, Kars'tan akraba ve arkadaşları ile haberleşmiş ve TBMM Başkanlığına da bir mektup göndermişlerdir. Türkiye'ye giriş aşamasında şüphe uyandıracak hareketlerden kaçınarak, Mustafa Kemal ve Kâzım Karabekir Paşaların daha önce çeşitli vesilelerle kendilerine yaptığı telkinlere uygun davranmaya çaba göstermişlerdir. Ancak Mustafa Suphi, bu konuda büyük hassasiyet gösterirken, onun iradesi dışında ve özellikle Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti'nin yönlendirdiği bazı kişilerin Kars'a gelmesi ve burada propaganda faaliyetleri yürütmeleri dikkat çekmektedir. Kâzım Karabekir Paşa, bu hareketlerden duyduğu kaygıyı Mustafa Suphi'ye bildirmiştir. Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti tarafından gönderilen kişilerden birisi Abid Alimov'dur. Mustafa Suphi, Alimov'un Kars'a gönderilmesi olayına tepki gösterdiği gibi kendisini de Baku'ya geri döndürmüştür[95]. Adı geçen sovyetin bu tavrı Mustafa Suphi'nin Kars'taki durumunu sıkıntıya sokmuştur. Bu durum, aynı zamanda Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti'nin Mustafa Suphi'ye tam olarak güvenmediğini ve onu bu suretle gözetim altında tutmak istediğini göstermektedir.

Aslında Mustafa Suphilerin Kars'a Mdivani ile birlikte gelmeleri de aleyhlerine olmuştur. Şöyle ki, RSFSR Hükümeti'nin Türkiye yetkili temsilcisi atanarak, 28 Aralık 1920'de, Kars'a gelen Mdivani, bölgedeki Malakanlarla yakından ilgilenmişti. Kars'ta kaldığı 24 gün içerisinde, bölgedeki Malakan

köylerini dolaşan Mdivani, bunlar arasında Bolşevik propagandası yapmış ve bu durum Kâzım Karabekir Paşa'nın dikkatinden kaçmamıştı[96]. Abid Alimov olayı gibi vs. olaylar üzerine, Mdivani'nin bu faaliyetleri de eklenince Mustafa Suphi ekibine olan güvensizlik daha da artırmış, bu durum Mustafa Suphilerin durumunu daha fazla sıkıntıya sokarken, bir de Malakanlar sorununun ortaya çıkmasına sebep olmuştur[97]

Aslında Mustafa Suphi kendi teşkilatına da tam olarak sahip değildir. Gerek Anadolu'ya geliş öncesi Bakû'de yaşananlar ve gerekse Anadolu'da meydana gelen olaylarda, Mustafa Suphi en büyük darbeyi kendi teşkilatından yemiştir. Öncelikle TKF Merkezi Heyet üyesi Süleyman Nuri'nin teşkilatın diğer önemli elemanlarında olan Hilmi ve Yakup ile bir ekip oluşturdukları, Mustafa Kemal Paşa tarafından Bolşeviklerle temas sağlamak amacıyla Bakü'ye gönderilen Dr. Fuat Sabit'e daha yakın oldukları TKF Merkezi Heyet tutanaklarına dahi yansımıştır. Anadolu'ya nakil öncesi Süleyman Nuri'nin tutumu da parti içerisinde önemli sıkıntılara sebep olmuştur.

TKF Merkezi Heyet üyelerinden Kayserili İsmail Hakkı'nın da Mustafa Suphi'ye yakın olmadığı ve Mustafa Suphi'yi en temel konularda bile desteklemediği, Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti Başkanlık Kurulu üyesi olmasına rağmen, bu sovyetle yaşanan olumsuzluklarda, partisini savunmadığı görülmektedir. Hatta Doğu Halklan Propaganda ve Hareket Sovyeti'nin Mustafa Suphilerin Anadolu'da yaşadıkları olumsuzluklara ilgisiz kalması, Baku gazetelerinde Doğu Halklan Propaganda ve Hareket Sovyeti tarafından Anadolu'ya hiçbir heyet gönderilmediği yolunda haberler çıkması[98] karşısında da hiçbir tepki göstermemiştir.

Mustafa Suphi'nin Taşkent'ten itibaren yanında bulunan ve Mustafa Suphi ile kurduğu yakınlıktan dolayı parti merkezi heyeti üyeliğine de seçilen Mehmet Emin ve yine Taşkent'te teşkilata katılan ve parti teftiş kurulu üyesi olan Süleyman Sami'nin de Mustafa Suphi teşkilatına sızmış İttihatçılar olduklan, ancak Anadolu'da yaşanan olumsuzluklardan sonra anlaşılacaktır. İşin ilginç tarafı bu iki kişi, parti teşkilatının Anadolu'ya nakledilmesi konusunda Mustafa Suphi'nin en güvendiği kişiler olmasıdır. Özellikle Süleyman Sami, Mustafa Suphi'nin Türkiye'ye dönüş çalışmalarında en fazla güvendiği ve sorumluluk verdiği kişidir.

Bunlann dışında Merkezi Heyet üyelerinden Ethem Nejat, Hilmi oğlu Hakkı ve Nazmi kalmaktadır ki, bunlar da Mustafa Suphi ile aynı kaderi paylaşmışlardır.

TKF içindeki bu yapı dikkate alındığında, aslında Mustafa Suphi'nin çok kaygan bir zeminde oturduğu, kendi teşkilatı içerisinden ve en güvendiği kişiler tarafından sabote edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır ki, diğer bir çok faktörün yanında bunun da 28/29 Ocak olayının yaşanmasında etkili olduğunu kabul etmek gerekir.

"Dönüş Belgeleri"nin katkısıyla aydınlanan bir konu da Mustafa Suphi heyetinden Erzurum'da kimin ayrıldığıdır. TKF heyetinden Erzurum'da bir kişinin ayrıldığı ve bunun heyettekilerden birisinin eşi olduğu Erzurum Valisi Hamit Bey'in anılarına yansımıştı". Bu kişinin Mehmet Emin'in eşi Meryem Emin olduğu, "Dönüş Belgeleri"nden anlaşılmaktadır[100]

Yine Erzurum-Trabzon arasında Mehmet Emin ve Süleyman Sami'den başka birisinin de Mustafa Suphi heyetinden ayrıldığı konusunu, "Türkiye Komünist Fırkası'nin Kuruluşu ve Mustafa Suphi'' adlı eserimizde tartışmış ve bu kişinin kimliği konusunda bir çok olasılıktan bahsetmemize rağmen kesin bir sonuca varamamıştık. "Dönüş Belgeleri"nden bu kişinin Maçka'da hastalanarak, heyetten geri kalan Tevfik olduğunu öğreniyoruz[101]. Bu kişinin Mustafa Suphi ile öldürülenler arasında verdiğimiz Kadıköylü Tayyare Yüzbaşısı Süleyman Tevfik olup olmadığı açıklığa kavuşturulamamıştır.

Sonuç olarak bakıldığında Mustafa Suphi'nin Moskova'da teşkilatını oluşturduğu ilk günlerden itibaren Türkiye'ye dönmek arzusu içerisinde bulunduğu ve bunu gerçekleştirebilmek için büyük bir çaba gösterdiği anlaşılmaktadır. İlk günlerde bu yönelimde temel amacın Türkiye'de inkılap yaparak, idareyi ele geçirmek olduğu Anadolu'ya gizlice sokulan bildirilerde görülmektedir. Ancak ortaya çıkan yeni gelişmeler (Anadolu'da Mustafa Kemal liderliğinde başlatılan ve emperyalist işgalcilere karşı başarıyla sürdürülen mücadele, Bakû'ye geldikten sonra Anadolu hakimiyeti ile kurulan ilişkiler vs.) Mustafa Suphi'nin, hedef aynı kalmakla beraber, yöntem konusunda başlangıçtan farklı bir çizgiye gelmesine sebep olmuştur. Bu çizgiyi, bir an önce Türkiye'ye gitmek, burada yasal olarak teşkilatlanmak ve bir süreç içerisinde gerekli zemini oluşturarak, belki de demokratik bir yöntemle yönetimi ele geçirmek şeklinde ifade etmenin yanlış bir değerlendirme olmayacağı açıktır.

Şunu da belirtmek gerekir ki, 1920 sonlarına gelindiğinde Mustafa Suphi ve teşkilatının, Baku'deki konumu da pek parlak değildi. Teşkilatı içerisinde bir çok sorun bulunuyor, Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti ile bazı sorunlar yaşıyor, Azerbaycan Komünist Partisi'nin ilk başlarda gösterdiği destek ve yakın ilgi, artık olumsuz olarak değişmeye başlıyor, Dr. Fuat Sabit, Enver Paşa ve diğer İttihatçılara karşı verdiği mücadelede yalnız bırakılıyordu. Bu olumsuzluklar karşısında daha fazla Bakû'de kalmayı mümkün görmediğinden her ne olursa olsun bir an önce Anadolu'ya geçmeye karar vermişti. Bu nedenlerden dolayı Anadolu'da aleyhte gelişen vaziyeti bile bile vatanına gitmek için Bakû'den ayrıldı.

Ancak, 28 Aralık 1920'de, Anadolu'ya gelen Mustafa Suphi başkanlığındaki Türkiye Komünist Fırkası Heyeti'nin talihi yaver gitmemiş, Ankara Hükümeti'nin isteği ile Kâzım Karabekir Paşa tarafından hazırlanan bir plânla, Erzurum-Trabzon yolu ile sınır dışına çıkarılmışlardır. Bu sınır dışı olayından hemen soma, 28/29 Ocak 1921 gecesi Mustafa Suphi ve arkadaşları Karadeniz'de öldürülmüşlerdir. Eğer kongreden hemen soma Mustafa Suphiler Anadolu'ya gelebilse idi, belki de 28/29 Ocak olayı hiç yaşanmayacaktı.

Bu olay Türkiye Komünist Frrkası'na büyük bir darbe olmuş, bir müddet Bakû'de kalan Harici Büro Başkanı İsmail Hakkı teşkilâtı canlandırmaya çalışmışsa da, 16 Mart 1921 Moskova ve 13 Ekim 1921 Kars antlaşmaları gereği olarak, Bakû'deki teşkilât da kendini ilga etmiştir.

Dipnotlar:

1) Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası nın Kurulusu ve Mustafa Suphi*, TTK'yay, Ankara, 1997, s.XI-XII.
2) Türkiye Komünist Teşkilatı Kuruluşu ve Kırım ve Odessa'daki faaliyetleri hakkında bkz. Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası*, s.49-74.
3) *Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Siyasi Partiyalar ve içtimai hareketler Arşivi*, F.1, Op.1, D.98, 1.11.
4) Yavuz Aslan, "Bolşeviklerle İlişki Kurmak Amacıyla Oluşturulan Bir Siyasi Kuruluş: Türk Komünist Fırkası (Bakû-1920)", *Türk Kültürü İncelemeleri*, Sayı:6, (Bahar 2002), s. 32-43.
5) Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, 1988, s.593.
6) Türkiye Komünist Teşkilatı Nahçivan'ı bir üs olarak kullanmak istiyordu. Böylece hem Anadolu'ya propagandacılarını bu yolla gönderebilecek ve hem de TBMM Hükümeti ile irtibat kurabilecekti. Nitekim daha Bolşevik kuvvetler Nahçivan'a girmeden Türkiye Komünist Teşkilatı Salih Zeki başkanlığında bir heyeti Nahçivan'a göndererek burada teşkilatını kurmuştu. *(Türkiye Komünist Fırkası'nın Birinci Kongresi*, Baku, 1920, s.29.)
7) Süleyman Sami ve Salih Zeki'nin Anadolu'ya geliş ve burada yaptıkları faaliyetler hakkında bkz. Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası*, s.269-278.
8) Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Aslan, "Türk Komünist Fırkası (Bakû-1920)", s. 32-43.
9) 1919 yılında Odesa'da iken, "Türk Askerine ve Türkiye'nin Mazlum İşçi ve Köylülerine" başlığıyla çıkan bildiri de şöyle deniliyordu: "Hemşehriler! Son damlaya kadar kanımızı emmek isteyen bu alçak ve arsız güruh ve bu güruh-ı haşeratın başında durdukları yağmacı devletlere karşı ayaklanmak bizim bugünkü en büyük borcumuz en mukaddes vazifemizdir. Memleketimizde bu Avrupalı eşkıyaya yardım eden zenginlerin ve hangi fırkadan olursa olsun hükümetlerin canları cehenneme." (Bakınız. *Türk Askerine ve Türkiye'nin Mazlum işçi ve Köylülerine*, Odesa, 1919.)
10) Moskova Büyükelçisi atanarak Moskova'ya gitmek üzere Kars'a gelen Ali Fuat Paşa, burada Mustafa Suphi ile bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede O'nun hakkında edindiği intibaları Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, "Moskova Hatıralan" eserinde şöyle dile getiriyor:
"Rusyadaki Bolşevik liderlerinin muvaffakiyetlerini yakından tetkik fırsatını bulan bu zatın, bir gün gelip Türkiye' nin Lenin ve yahut Staliri i olması ihtimalini hatırından geçirdiği muhakkaktı" (Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Ankara,1982, s.51.)
11) *Azerb.CumSPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.8.
12) Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s.45; Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet ilişkileri Ekim Devriminden Milli Mücadeleye*, İstanbul, 1979, s.178.
13) *Azerb.CumSPİHA*, F. 1, Op. 1, D.98, L. 12.
14) *Azerb.CumSPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.12.
15) Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası*, s.241.
16) Bu iş bölümü şu şekilde yapıldı:
Riyasete; Mustafa Suphi
Reis Vekâleti ve Kasa İşlerine; Mehmet Emin
Kitabete; Ethem Nejat
Matbuat ve Neşriyat Şubesi Riyasetine; Hilmi oğlu Hakkı
Rabıta ve İstihbarat Şubesi Riyasetine; Nazmi
Harbi Şubeye; Süleyman Nuri
Üçüncü Enternasyonal ile Münasebet İşlerine; İsmail *Hakkı.(TKP MK1920-1921 Dönüş Belgeleri*, I, Çeviren: Yücel Demirel,TÜSTAV yay., İstanbul, 2004, s.22.)
17) *Dönüş Belgeleri*, I, s.24.
18) *Dönüş Belgeleri*, I, s.25.
19) *ATAŞE*, A. 1/4282, K1.588, D.118/36, F.27,27-1.
20) *Dönüş Belgeleri*, I, s.29-30.
21) *Dönüş Belgeleri*, I, s.75-76.

22) Stasova ve Eliava, Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti Başkanlık Kurulu üyeleridir. Diğer üyeler ise; Pavloviç, İsmail Hakkı, Korkmazov, Taciyev, Narbutabekov, Kubayev'dir. Stasova aynı zamanda bu sovyetin sekreteridir.(Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası*, s. 183.)

23) *Dönüş Belgeleri*, I, s.76.

24) *Dönüş Belgeleri*, I, s.76.

25) *Dönüş Belgeleri*, I, s.77.

26) *Dönüş Belgeleri*, I, s.78. Türkiye'ye askerle birlikte gidecek ilk kafilenin bütçesi de şu şekilde belirlendi: *"Birinci Heyete 1500 altın, 100 bin Romanof Ruble, 50 bin Kafkas Rublesi, 500 bin Ruble, 250 Türk Banknotu kıymetinde sandukçe derunundaki para ve elmas tevdi edilecektir."(Dönüş Belgeleri*, I, s.78)

27) *Dönüş Belgeleri*, I, s.83.

28) *Dönüş Belgeleri*, I, s.95.

29) *Dönüş Belgeleri*, I, s. 121.

30) *Dönüş Belgeleri*, I, s. 121-122.

31) *Dönüş Belgeleri*, I, s. 122.

32) *Dönüş Belgeleri*, I, s. 137. TKF Merkezi Heyet üyesi İsmail Hakkı, aynı zamanda Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti Başkanlık Kurulu üyesidir. TKF Merkezi Heyet toplantısında İsmail Hakkı, bu kararın kendisinin bulunmadığı bir toplantıda alındığını ifade etmiştir. *(Dönüş Belgeleri*, I, s. 138.)

33) *Ustav Sovyeta Propagandı i Deistviya Naradov Vastoka*, Bakü, 1921, s.3. Bu Sovyet hakkında geniş bilgi için bkz. Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası*, s.180-185.

34) Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası*, s.110-111.

35) *Dönüş Belgeleri*, I, s. 140.

36) *Dönüş Belgeleri*, I, s. 140.

37) *Dönüş Belgeleri*, I, s. 148.

38) *Dönüş Belgeleri*, I, s. 160-161.

39) *Dönüş Belgeleri*, I, s. 163-164.

40) Aradaki anlaşmazlıkların Stalin'in **Baku**'ya gelmesi esnasında, Mustafa Suphi tarafından Stalin'e rapor edildiği anlaşılmaktadır.(Dö«üj *Belgeleri*, I, s.168-169.)

41) *Dönüş Belgeleri*, I, s. 150.

42) *Dönüş Belgeleri*, I, s.165-167.

43) Bu tartışmalar için bakınız. *Dönüş Belgeleri*, I, s. 165-175.

44) *Dönüş Belgeleri*, I, s.173-174.

45) Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı*, İstanbul, 1990, s.87.

46) Karabekir, *İttihat Terakki Erkânı*, s.87-88.

47) *Dönüş Belgeleri*, I, s. 160.

48) *Dönüş Belgeleri*, I, s. 195-202,209-214.

49) *Dönüş Belgeleri*, I, s.214.

50) Şerif Manatov, "Suphi **Baku**'da ve Kars'ta", *28-29 Kanuni sani 1921 Karadeniz Kıyılarında Parçalanan Mustafa Suphi ve Yoldaşlarının ikinci Yıldönümleri*, Moskova, 1923, s.II.

51) *Dönüş Belgeleri*, I, s.206.

52) *Dönüş Belgeleri*, I, s.207.

53) *Dönüş Belgeleri*, I, s.222.

54) *Dönüş Belgeleri*, I, s.222-223.

55) *Dönüş Belgeleri*, I, s.224.

56) *Dönüş Belgeleri*, I, s.244.

57) *Dönüş Belgeleri*, I, s.236-237.

58) *Dönüş Belgeleri*, I, s.271.

59) Manatov, "Suphi **Baku**'da ve Kars'ta", s.II.

60) Mete Tuncay, "P. Dumont'un "açık bir ret" diye gördüğü Mustafa Kemal Paşa'nın 13 Eylül 1920 tarihli mektubunu, doğrusu ben böyle anlamıyorum" diye yazarak itirazını bildirmektedir. (Mete Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar(1908-1925)*, İstanbul, 1991, II, s.354.)

61) Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler(1910-1960)*, Ankara, 1967, s.225.

62) Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, s.102.

63) Topçuoğlu, Neden İki Sosyalist Partisi 1946: TKP Kuruluşu ve Mücadelesinin Tarihi 1914-1960, !. Kitap, İstanbul, 1976, s.79.

64) George Haris, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, Çeviren, Enis Yedek: İstanbul,1975, s.128.

65) Y. Bagirov, "Türkiye Kommunist Partiyasının Yaranması Tarihinden", *Vaprosi İstorii İrana i Turtsii*, V, Baku, 1966, s.91-92.

66) A. M. Şamsuttinov, *Natsionalno- Osvoboditelnaya Borba v Turtsii 1918-1923*, Moskova, 1966, s.171-172.

67) Süleyman Nuri, *Çanakkale Siperlerinden TKP Yönetimine Uyanan Esirler*, İstanbul, 2002, s.358.

68) Süleyman Nuri, *Uyanan Esirler*, s.359.

69) Ş.Süreyya Aydemir, "M.Suphi Olayı Hakkında" *Milliyet*, 21 Temmuz 1971.

70) *ATAŞE*, A.5/2793, K1.815, D.11.69, F.II-1.
71) G.V.Çiçerin, *Stati i Reçl po Vaprosam Mejdunarodnoy Politiki*, Moskova, 1961, s. 196.
72) Upmal Angarski Hey'eti 31 Ağustos 1920 Erzurum'a gelmiştir.(Gothard JAECSHKE.**Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, Ankara, 1970, s. 119.) Upmal Angarski, Erzurum'da Kâzım Karabekir Paşa'ya şöyle demiştir: "Eğer Türkiye'nin bugünkü halk hükümeti ahaliye propaganda yapmayı muvafık bulmuyor ise, bir Türkiye Komünist Fırkası'nin alenî çalışmasına müsaade etmelidir. Ta kî Rus Sovyet Hükümeti de görsün ki, Türkiye'de emperyalist hükümeti aleyhine çalışılıyor." (Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s.843.)
73) *ATAŞE*, A. 1/4282, K1.588, D. 118/36, F.27,27-1.
74) *ATAŞE*, A. 1/4282, K1.588, D. 118/36, F.27,27-1.
75) Bu fırka 18 Ekim 1920'de Ankara'da Mustafa Kemal Paşa tarafından kurdurulmuştur. Bu partinin ileri gelenleri arasında Tevfik Rüştü (Aras), Mahmut Esat (Bozkurt), Yunus Nadi(Abalıoğlu), Eyüp Sabri (Akgöl), ve Süreyya (Yiğit) gibi meclis üyeleri bulunuyordu. (Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, I, s.92.) Tevetoğlu, bu partinin kuruluş gayesi hakkında şöyle yazmaktadır:
"Bu parti, Mustafa Kemal Paşa tarafından tamamen "danışıklı" olarak kurdurulmuş bir oyalama, bir avlama ve gerçek komünist faaliyetleri kontrol altına alma ve önleme vasıtadır: Hedef Bolşeviklerden yardım sağlamak, içeride ve dışarıda gelişen, tehlike arzeden komünist faaliyetlerini zararsız hale sokmaktır." (Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s.303.)
Sovyet yazarlar, bu partinin Türkiye'de komünist faaliyetleri provoke etmek için Mustafa Kemal Paşa tarafından kurdurtulduğunu belirterek, "Provokatör Resmi Türkiye Komünist Fırkası" olarak adlandırmaktadırlar. (E. K. Sarkisyan, *Velikaya Oktiyabırskoya Sotsialistiçeskaya Revalütsiya i Natsionalno-Osvoboditelnaya Borba v Turtsii*, Erivan, 1962, s.67.)
Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet En Yeni Tarih Arşivi'nde, 24 Ocak 1921 tarihinde Ankara'daki Sovyet Heyeti sekreteri ile Mustafa Kemal Paşa'nın Komünist Parti hakkında yaptıkları sohbetin tutanağı bulunmaktadır. Bu belgeye göre, sohbet esnasında Mustafa Kemal Paşa TKP hakkında şunları söylemiştir: "Şimdiki zamanda iki komünist parti vardır. Birincisi TKT ki, siz haklı olarak onu hükümetçi olarak adlandırdınız. Zira ben ona yardım ettim ve ben bu partinin üyesiyim. Doğrudur, partinin bazı sorumlu üyeleri İstanbul'la anlaşma ve çeteler meselesi hakkında özünü lekeledi. Ama bu durum partinin bütün üyelerini gözden düşürmez. Parti'de gerçek şerefli insanlar vardır. Bunun yanında bazı egoist şahsiyetlerde vardır ki, bunların çoğu Hakkı Behiç, Ethem'in kardeşi Reşit, Hacı Şükrü vs. Çerkeslerdir." *(Azerb.Cum.EYTA*, F.28, Op.1, D.207, L.72.)
Resmi TKF'nin ömrü üç ay sürmüş ve Çerkeş Ethem ayaklanması dolayısıyla solu bastırma dalgasının içinde bu parti de eriyip gitmiştir. (Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, I, s.94.) Ayrıca bu parti için bkz. (Feridun Kandemir, *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*, İstanbul, 1966.)
76) *ATAŞE*, A. 1/4282, K1.588, D. 118/36, F.26-9.
77) *ATAŞE*, A. 1/4282, K1.588, D.118/36, F.40; *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, A.III-7-1, D.20, F.21-7.
78) *ATAŞE*, A. 1/4280, K 1.549, D. 16-A/4, F.6-1.
79) *ATAŞE*, A.5/2793, K1.815, D. 14/64, F.1-1.
80) *ATAŞE*, A.5/2793, K1.815, D.14/64, F.1-2.
81) Karabekir, *İttihat Terakki Erkânı*, s.51-52; *C.A*, A-III-4, D.15, F.28-4.
82) *Türkiye Komünist Fırkası Programı*, Baku, 1920, (Giriş Bölümü), Madde 9.
83) *Türkiye Komünist Fırkası Programı*, (Giriş Bölümü), Madde 9.
84) Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası*, s. 123-137.
85) *ATAŞE*, A. 1/4283, K1.549, D. 17/7, F.68-3.
86) 26 Aralık 1920'de TBMM Riyasetine yazılan tezkere sureti aşağıdadır:
26/12/36 (1920)
Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine
Baku'da Türk Komünist Fırkası Reisi Mustafa Suphi ve diğer refikinin 25112/36 akşamı Gümrü'ye muvasalatı muhtemel bulunduğu ve Baku'da sırf komünist amaline hadim olarak sarf-ı mesaî eden Mustafa Suphi Yoldaş'ın Büyük Millet Meclisi ile temas ve Memleketin menafi-i hakikiyesini görerek hariçte avantür peşinde koşmaması için münasip bir refakatle doğruca Ankara'ya izâm edileceği Şark Cephesi Kumandanlığından mevrut 25/12/36 tarihli şifre telgrafnâme ile bildirilmiş olmakla arz-ı keyfiyet olunur. Efendim.
Müdafaa-i Milliye Vekili
(ATAŞE, A. 1/4283, K1.549, D.17/7, F.68-2; *C.A*, A:III-7, D.18, F.221-1; *ATAŞE*, A. 1/4283, K1.615, D.206/1, F.72.)
87) C.A,A:III-7, D.18.F.221.
88) Kâzım Karabekir Paşa'nın 2 Ocak 1921'de, Erzurum Valisi Hamit Bey'e gönderdiği yazıda; *"Mustafa Suphi ve rüfekasının Ankara'ya gönderilmemesi arzusu BMM Riyaseti'nin ve Hariciye Vekâleti'nin makam-ı sanaveriye tebliğ buyurulmuştur"* denilmektedir. (Hikmet Bayur, "Mustafa Suphi ve Milli Mücadaleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", *Bell.*, XXXV/140, (Nisan 1971), s.642; Ergün Aybars, "Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya Gelişi Öldürülüşüyle İlgili Görüşler ve Erzurum'dan Trabzon'a Gidişiyle İlgili

Belgeler", *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIII/24, (1979-1980), s.92.)

89) *Dönüş Belgeleri*, I, s.271.

90) Sovyet Rusya Hükümeti TBMM Hükümeti ile kurduğu iyi ilişkiler çerçevesinde Ankara'ya bir sefaret hey'eti göndermeyi kararlaştırmış, Ankara sefiri olarak da Eliava'yı tayin etmişti. Ancak Eliava hastalığı nedeniyle Ankara'ya gitmemiş, ilk zamanlar onun görevini Sefaret Sekreteri olarak Upmal Angarski yapmıştır. (Şamsutdinov, *Natsionalno Osvoboditelnaya Borba v Turtsii*, s. 192.) Upmal Angarski Anadolu'ya gelen, Sovyet Rus Hükümeti'nin ilk resmi temsilcisidir. (G. V. Çiçerin, *Stati i Reci po Vaprosam Mejdunarodnoy Politiki*, Moskova, 1961, s. 192.) Daha sonra ise Eliava'nın yerine Sovyet Rusya Ankara Sefiri olarak Midivani atanmıştır. (Şamsutdinov, *Natsionalno- Osvoboditelnaya Borba v Turtsii*, s. 192; Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s.50.)

91) Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s.868.

92) Kâzım Karabekir Paşa 25.12.1920'de Müdafaa-i Milliye Vekâletine yazdığı şifrede, "Baku'da Türk Komünist Fırkası Reisi Mustafa Suphi ve dört refiki Karakilis'e gelmiş olup bu akşam 25/12/36 Gümrü'ye muvasalatları muhtemeldir" denilmektedir. (*ATAŞE*, A. 1/4283, K1.549, D. 17)7, F.68-3.) Daha sonra Kars'a, ilk olarak bu beş kişinin geldiği anlaşılmaktadır. Şöyle ki, Kâzım Karabekir Paşa'nın 2 Ocak 1921 'de, Erzurum Valisi Hamit Bey'e yazdığı şifrede:

"Mustafa Suphi ile Ethem Nejat ve diğer üç refikleri elyevm Kars'ta bulunmakta ve bu hey'ete ait ikinci kafile de Baku'dan Kars'a gelmektedir" diye yazılmaktadır. (Aybars, "Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya Gelişi ÖldüriilUşüyle İlgili Görüşler," s.92; Bayur, "Milli Mücadele'ye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", s.642.) İkinci kafile Türk komünistlerinin Kars'a hangi gün geldiğini ve kaç kişi olduklarını tam olarak tespit edemedik. Ancak Erzurum'a Kars'tan bütün TKF hey'etinin gittiği, bunların sayısının da 18 olduğu (*ATAŞE*, A. 1/4282, K1.590, D. 123/37, F.41-1.) düşünülürse, ikinci kafile olarak 13 kişi gelmiş olması gerekir. Fahrettin Erdoğan hatıralarında Suphi ve arkadaşlarının Kars'a gelişini şöyle anlatıyor:

"Karabekir Paşa telefonla 25 kişilik yer hazırlamamı Baku'dan Mustafa Suphi Yoldaş in arkadaşlarıyla geldiğini haber verdi. Şimdi Kars'ta Ticaret Kulübü olan binada 25 kişilik yer hazırlandı. Mustafa Suphi Yoldaş arkadaşlarıyla trenle geldi." (Fahrettin Erdoğan, *Türk Ellerindi Hatıralarım*, Ankara, 1954, s.268.)

93) Ali Yazıcı, "Mustafa Suphi Yoldaş'ın Terceme-i Hali", s.6.

Mustafa Suphi heyetiyle beraber Kars'a gelen Şerif Manatov, karşılanışları hakkında şöyle yazacaktır:

"Kars'ta Karabekir ve gerek onun adamları, gerek bizim heyeti ve gerek Suphi ve yoldaşlarını tantanalı surette kabul ettiler." (Manatov, "Mustafa Suphi Yoldaş Kars'ta", s.ll.)

Mahmut Goloğlu ise "Cumhuriyete Doğru" eserinde Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Kars'ta karşılanışları şöyle anlatılıyor:

"Mustafa Suphi ve arkadaştan Kars'ta resmi törenle karşılandılar. Halktan sevgi ve ilgi gördüler. Bizzat Kâzım Karabekir Paşa emri ile şereflerine ziyafet verildi. Sevinç ve mutluluk içinde kaldılar. Hısım, akraba, dost ve arkadaşlarına haberleşmekte oldukları düşünce yoldaşlarına telgraflar çekerek Türkiye'ye geldiklerini ve yakında Ankara'ya ulaşacaklarını bildirdiler." (Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru (1921-1922)*, Ankara, 1971, s.35.)

Mustafa Suphi, Kars'tan Baku'da İsmail Hakkı'ya gönderdiği mektupta, Kars'ta Kazım Karabekir tarafından çok iyi karşılandıklarını ve orduya misafir olduklarını yazmaktadır. (*Dönüş Belgeleri*, II, s. 12.)

94) Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası*, s.301-359.

95) *Dönüş Belgeleri*, II, s.17-18.

96) Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.869.

97) Malakanlar sorunu hakkında geniş bilgi için bakmz. Yavuz Aslan, "Milli Mücadele Döneminde Türk-Sovyet İlişkilerinde Molokanlar (Malakan) Sorunu, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Yıl:8, Sayı: 18, (2001), s.275-308.

98) *Azerbaycan Fukarası(Bakü)*, 20 Ocak 1921.

99) *Meşhur Valiler*, Hazırlayan ve Sunanlar: Hayri Orhun, Celal Kasaroğlu, Mehmet Belek, Kâzım Atakul, Ankara, 1969, s.436-437.

100) *Dönüş Belgeleri*, II, s.133.

101) *Dönüş Belgeleri*, II, s.163.

TÜRKİYE KOMÜNİST PARTISI'NDE Dr. FUAT SABİT FRAKSİYONU ve SÜLEYMAN NURİ FAKTÖRÜ

Emel AKAL*

2004 yılında TÜSTAV Yayınları, Türkiye Komünist Partisi'nin kurulduğu 1920 yılı Eylül ayından 1921 yılı ortalarına kadar arşivde var olan Merkez Komitesi tutanakları ve arşivdeki bazı belgeleri "TKP MK 1920-1921, Dönüş Belgeleri-1 ve 2" adıyla iki cilt olarak yayımlamıştır. TKP Merkez Komitesi tutanakları ve diğer belgeler sadece TKP tarihine değil, Türkiye'deki milli mücadele sürecine ilişkin çok önemli yeni veriler sunmuş ve böylece bu belgeler, geçmişte neyin, nasıl yaşandığına ilişkin gizemin aydınlanmasına büyük bir katkı sağlamıştır. Bu kitaplarda yayımlanan belgelerin ışığında artık hem Mustafa Kemal, Kazım Karabekir ve milli mücadele sürecinin diğer liderlerinin (Suphi'lerin deyişi ile "Anadolu Kıyamcılannın") 1920 ve 1921 yıllarında Sovyetler, Bolşevizm ve TKP'den beklentileri, hem de, bu öznelerin Ankara hükümeti ve genel olarak milli mücadeleyi yürüten kadrolardan beklentileri, karşılıklı olarak ne tür strateji ve taktikler ürettiklerine ilişkin daha fazla kaynaklara sahibiz.

Ben bu Sempozyum'da 'Türkiye Komünist Partisinde Dr. Fuat Sabit Fraksiyonu ve Süleyman Nuri Faktörü' adlı bir bildiri sunacağım. Dr. Fuat Sabit, Süleyman Nuri, Hilmı ve Yakup'tan oluşan bu fraksiyon, TKP ile Anadolu hareketinin ilişkilerinin boyutlarını da anlamamızı ışık tutacaktır. Önemli bir TKP üyesi olan Süleyman Nuri'yi[1] incelemek üzere başladığım bu çalışmada, Süleyman Nuri'nin anlaşılmasında Dr. Fuat Sabit'in belirleyici önemi haiz olduğu sonucuna ulaştım. Bu nedenle II. Meşrutiyetten itibaren, 1908-1921 tarihleri arasında son derece önemli bir siyasi aktör olan Dr. Fuat Sabit'in incelenmesiyle sözlerime başlayacağım.

Dr. FUAT SABİT AĞACIK
(1887 Kemah/Erzincan-1957 İstanbul)

1887 doğumlu olan Fuat Sabit'in gençlik yıllan, Abdülhamit'in son dönemlerinde anayasanın tekrar yürürlüğe konması ve parlamentonun tekrar faaliyete geçmesi doğrultusundaki taleplerin iyice yükseldiği siyasi döneme denk düşmektedir. Bu idealler Mülkiye, Tıbbiye ve Harbiye koridorlarında da heyecan yaratmaktadır ve Fuat Sabit bu dönemde askeri tıbbiye öğrencisidir. 1910'da Askeri Tıbbiye'den mezun olan Dr. Fuat Sabit, iyi derecede Almanca ve İngilizce bilmektedir. 1908 tarihinde kurulan Türk Derneği'nin ilk üyelerindendir. Türkçülük düşüncesine olan bağlılığı onu 1911'de İstanbul'da isim babası da olduğu Türk Ocağı 'nın kurucuğuna kadar götürmüştür.[2] Dr. Fuat Sabit

* Dr., Boğaziçi Üniversitesi İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri Enstitüsü Öğretim Görevlisi, TÜSTAV Mütevelli Heyeti üyesi.

1911 Temmuz'unda askeri tabip olarak görevle Anadolu'ya gitmiştir.

Dr. Fuat Sabit 1914 sonbaharında, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Rusya sınırında faaliyette bulunan Teşkilat-ı Mahsusa'ya katılmış, Erzurum Dahili Teşkilatı'nın bir mensubu olarak Teşkilat-ı Mahsusa'nın en önde gelen sorumlularından Dr. Bahaettin Şakir'in müfrezesine tabip olarak katılmış ve yaverliğini yapmıştır (Birinci, 2001,205). Bu dönemde birlikte çalıştığı isimler arasında **Kara Kemal, Yenibahçeli Şükrü, Bn. Trabzonlu Rıza, Cemal Azmi, Tahsin Üzer** gibi ünlü Teşkilat-ı Mahsusacılar bulunmaktadır. Adları daha sonra milli mücadele döneminde de duyulacak olan **Filibeli Hilmi** ve **Ebülhindili Cafer**'le birlikte çalışmış, bu isimlerle birlikte Ermeni tehciri sırasında faaliyette bulunmuştur. **Ömer Naci** Beyle birlikte katıldığı İran seferinde yanlarında **Cihangiroğlu İbrahim** ve **Hüseyin** kardeşler, **Hasan Ruşeni Bey** gibi yine çok ünlü Teşkilat-ı Mahsusacılar vardır. Yani Dr. Fuat Sabit, Teşkilat-ı Mahsusa'nın en tanınmış kadroları ile 1914-1918 arasında çalışma arkadaşlığı yapmış bir kömitacıdu. Bu tarihten soma Suşehri ve Zara hastahanelerinde 'sertabiplik' yapmıştır.

Osmanlı Devletinin I. Dünya Savaşını 1918 sonbaharında yenik bitirmesiyle birlikte doğu ve batı Anadolu'da aynı adla illegal/hafiyen olarak kurulmuş olan *Istihlas-ı Vatan Cemiyetinin* (Vatanı Kurtarma Derneği) faaliyetlerine Erzurum'da Demir müstear (takma) adıyla katılmıştır. Mütareke somasında İstanbul'dan gelen Ebülhindili Cafer ve 17 arkadaşını, Süleyman Necati, Yzb. İsmail Hakkı ile birlikte Erzurum'da karşılayan heyette yer almıştır. Bu tarihten soma Erzurum, Kars ve Ardahan'da gösterilen faaliyetlerin tamamının mimarları arasındadır. Ardahan Kongreleri Filibeli Hilmi, Ebülhindili Cafer, Dr. Fuat Sabit ve (Deli) Halid Beyin öncülüğünde yapılmıştır. *Albayrak* gazetesinin yayıma başlaması ve 1919 yazında toplanan *Erzurum Kongresi* yine bu ekibin çabalarının ürünlerindendir.

Dr. Fuat Sabit Sovyetlere Bolşeviklerle İlişki Kurmak Üzere Gönderilir

Zaten uzun zamandır doğu Anadolu'da faaliyet göstermekte olan Dr. Fuat Sabit, Erzurum Kongresi somasında Mustafa Kemal'in isteğiyle Bolşeviklerle ilişki kurmak için Sovyetlere gönderilmiştir. Bu yolculukta Fuat Sabit'e yol arkadaşlığı yapan kişinin Mülazım Hilmi olduğunu Fuat Sabit'in bir mektubundan öğrenmekteyiz: "Hilmi yoldaş benimle birlikte Erzurum'dan buraya gelmiş (Erzurum'a da Kafkasya teşkilatı tarafından gönderilmişti)" (Karabekir, 1967, 80). Yine daha soma aynı fraksiyonda yer alan Yakup, Karabekir'e şunları yazmıştır: "Dr. Fuat Sabit'le avdet eden mülazım Hilmi Efendi'yi Türkistan'a göndermiştik" (Karabekir, 1960,496).

Dr. Fuat Sabit **1919 Eylül**'ünde Moskova'ya gitmiş (Karabekir, 1960, 167); Anadolu hareketinin Komintern'deki temsilcisi olmuştur. Gönderilme amacı: "Bolşevik Rusya'nın vaziyetini öğrenmek ve bildirmek ve münasebet tesis etmek"tir. Eylül ayında Karabekir'e gönderdiği ilk mektupta Sovyet yöneticilerine şu soruyu sorduğunu yazar: "Bolşevizm memleketimizde tesis edile-

mez, buna karşın bize yardım edecek misiniz?[3]" (Karabekir, 1960, 359)

Dr. Fuat Sabit Ocak 1920'de Nuri Paşa ile birlikte Dağıstan'da Beyaz Ordu'nun başında bulunan Denikin'e karşı verilen savaşın örgütlenmesinde çalışmıştır (Karabekir, 1960, 497). 1920 Baharında Kafkaslar'da İstanbul'dan Karakol Cemiyeti adına gönderilmiş olan Teşkilat-ı Mahsusacı Baha Sait ve yine Mustafa Kemal'in isteği ile Kafkaslara gönderilen Halil Paşa ve Küçük Talat da bulunmaktadır. Dr. Fuat Sabit Dağıstan'da İstanbul'dan tanıdığı bir eski arkadaşına rastlamıştır: Celal Korkmazof. Celal Korkmazof, Dr. Fuat Sabit'in de üyesi olduğu Türk Derneği'nin kurucularındandır[4] Şimdi Dağıstan'da önde gelen Kızıl Ordu komutanlarından biri olan Bolşevik Celal Korkmazof, Dr. Fuat Sabit'in Bolşevizme sempati duymasındaki etkenlerin başına gelse gerektir.

Dr. Fuat Sabit 5 Mart 1920'de Dağıstan'dan Bakü'ye dönmüş ve Karabekir'e gönderdiği rapordan da anlaşıldığı gibi Bolşeviklerle ittifak yapmanın gereği konusunda hiç bir kuşkusu kalmamıştır. Dr. Fuat Sabit Lenin'in Avrupa'nın kapitalist emperyalist kuvvetlerine karşı savaşmayı/isyan etmeyi kabul eden herhangi bir doğulu hükümetle temas ve münasebete girmeye taraftar olduğunu yazmaktadır (Karabekir, 1960; 521). Ancak "ben Bolşeviklerle beraberim" derken Sovyet yönetimini Türkiye dışındaki Müslümanlar için uygun görmektedir:

> Elviye-i Selase'nin (Üç Liva - Kars, Ardahan, Artvin) kendi vesayeti altında Mavera-i Kafkas Konfederasyonu'na girmesi şartını kabul eden Azerbaycan hükümeti, bugün Batum'un Gürcistan'a ilhakını kabul ediyor. [Azerbaycan hükümeti] Bolşeviklerle çalışmamak [kararındalar] ve Sovyet esasını kabul etmiyorlar. Ben Kafkasya Türklüğünü Gürcü ve Ermeni ve emperyalizmden kurtarmak için Sovyet esasının kabulünü lazım görüyorum. Sovyet esasatı kabul edilince Elviye-i Selaseden başka Ahızka, Burcalı da kendi seçtiği Sovyet tarafından idare edilecektir. Binanaleyh ben Bolşeviklerle beraberim. Türkiye haricindeki Müslümanların Bolşeviklerle beraber çalışmaları ve Sovyet esasatını kabul etmeleri lazım geleceğini Dağıstan'da umumi içtimalarda söyledim (Karabekir, 1960, 520).

Kafkasya'daki Türkiyelilerin siyasi faaliyetlerinin dönüm noktası 16 Mart 1920'de İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'ın İngilizler tarafından basılmasıdır. Ankara'daki Mustafa Kemal ve arkadaşları açısından Meclisin basılması ve İstanbul'un kan dökerek adeta tekrar işgal edilmesi, İngilizlerle anlaşma umudunun sonu olmuştur. Bunun üzerine Bakü'ye özel kurye gönderilmiş ve Bolşeviklerle neredeyse kayıtsız şartsız ittifak aranması gereğinin altı çizilmiştir. Kurye ilk önce Halil Paşa ve ekibine gitmiş, onlardan kesin bir cevap alamayınca Fuat Sabit'e gitmiştir. Fuat Sabit haberleri alır almaz arkadaşlarını toplayarak "Türkiye'nin yeni vaziyetinin icapettirdiği şekil ve tarzda çalışılmasına" karar vermiştir. "İttihat ve Terakki prensiplerine göre milliyetçi

tarzda çalışan Halil Paşa ve arkadaşlarına da kendileri ile Bolşevik siyaseti dahilinde işbirliği yapmalarını" önermiştir[5] Bunun üzerine Baku'deki bütün Türkiye kökenliler Türk Komünist Fırkası/Baku Gruppası'nı kurmuşlar ve Anadolu'ya destek sağlamak için Kızıl Ordu'nun Bakü'ye girişi desteklenmeye karar vermişlerdir. "İhtilal ordusu Halil Paşanın komutasına" verilmiş ve hiç bir kuşkuya yer bırakmayacak kadar açık ve net bir şekilde Baku'yu Kızıl Orduya teslim etme karan alınmıştır (Karabekir, 1960, 608-612). Türk Komünist Fırkası imzalı bir mektupta da Bakû'de "Moskova Sovyeti ile uyuşacak, sollardan mürekkep bir hükümeti mevkii iktidara geti rmek" istediklerini belirtmektedirler (Karabekir, 1960, 613).

Bolşeviklere direnen, İngiliz veya Amerikalılarla ittifak yaparak bağımsız bir devlet olma siyasetini gütmekte olan Azerbaycan Müsavat Partisi'nin direnişinin kırılmasında ve Kızıl Ordu'nun kan dökmeden Bakü'ye girmesinde Türk Komünist Fırkasının Anadolu'dan aldığı talimatlar doğrultusunda hareket etmesinin büyük payı vardır. Anlaşıldığı kadanyla Bolşeviklerle bu doğrultuda hareket etmek üzere harekete geçen Demir kod adlı Dr. Fuat Sabit'tir (Karabekir, 1960, 615). Bundan sonraki süreçte Bolşeviklerin Fuat Sabit'e olan güveni hiç sarsılmamıştır bunu sağlayan faktörlerin başında içtenlikli ittifak politikası ve Celal Korkmazof'un güvenini kazanmış olması geliyor olsa gerek.

Ancak şu noktanın altının çizilmesi gerekmektedir. Bakû'de en güçlü siyasi odak Bolşeviklerdir ve bu durumu Baha Sait de Nisan 1920 de Karabekir'e gönderdiği mektubunda belirtmiştir: "[Bakû'de] Komünist partisi hepsinden daha kuvvetlidir. İntibahat [seçim] olursa ekseriyeti onlar kazanır" (Karabekir, 1960, 617).

Böylece Anadolu'yla Bolşevikler arasındaki Kafkas şeddini kaldırmak amacıyla Bolşeviklerle işbirliği yaparak Kızıl Ordu'nun 27 Nisan 1920'de Bakü'ye girmesini kolaylaştıran Türkiyeli zabitlerden Halil Paşa ve Dr. Fuat Sabit, Türkiye'ye yapılacak yardımlan temin etmek amacıyla Mayıs ayı başında Moskova'ya gitmişlerdir (Karabekir, 1960,788-92).

Mustafa Suphi Bakü'ye Geldiğinde Dr. Fuat Sabit Moskova'da

Karahan, Çiçerin, Kamanev gibi Bolşevik Partinin komiserleri/bakanları ile görüşen Dr. Fuat Sabit ve Halil Paşa[6] Anadolu'ya gönderilecek olan maddi yardım ve teçhizat desteğini sağlamışlardır. Fuat Sabit'in bu tarihlerde de ideolojik olarak komünist olmadığı 3 **Haziran 1920** tarihli raporunda yaptığı tahlillerden de anlaşılmaktadır:

> Türkler maddeten ve manen harici tazyik altında milletçe ezilmiş olduğu için ihtilal hareketleri sınıf farkı gözetmeyerek milli esaslardan aynlmadığını ve milli ihtilalin menfaat ve gayesi her zaman ezilmiş sınıfların menfaati ile ve cihan inkılabı ile beraber olduğunu izah ettim (Karabekir, 1960, 788).

Dr. Fuat Sabit Moskova'da Türkiye'ye gönderilecek yardım hakkındaki görüşmelerin dışında başka işler de yapmıştır. Almanya'dan büyük umutlarla Moskova'ya gelen Cemal Paşa, Bahaettin Şakir ve Bedri Beylerin "Anadolu ve Mustafa Kemal adına yetkileri olmadığı"nı Bolşeviklere bildiren Dr. Fuat Sabit'tir (Baykal, 1989, 390). Ayrıca bu tarihte Moskova'ya gelen Enver Paşayı da Halil Paşa ile birlikte karşılamıştır. Yine bu tarihte Moskova'ya ulaşmış olan BMM heyetini de Bolşeviklere takdim eden, Çiçerin'le yapılan toplantıya katılan yine Fuat Sabit'tir (Tengirşek, 1961, 146). Fuat Sabit'in 1919 yılının sonbaharında Sovyetlere gönderildiği sırada henüz ne Meclis Ankara'ya taşınmıştı ve ne de Ankara'da bir hükümet bulunmaktaydı. Halbuki şimdi gelen heyet Ankara'daki Meclisin hükümetinin temsilcileridir. Bu heyet Fuat Sabit'e "resmi mümessillik" teklif etmiş ve bu teklifi kabul eden Fuat Sabit, Ankara Hükümetinin resmi temsilcisi olarak İngiliz Trades-Union amele vekillerinin karşılanma törenlerinde elli bin kişiye bir konuşma yapmıştır.

Halil Paşa'nın Temmuz ayında Moskova'dan Baku'ya dönmesine karşın Dr. Fuat Sabit 24 Temmuz'da hala Moskova'dadır. Ancak o da Baku, Tiflis, Kars yolu ile Erzurum'a gelmek niyetindedir (Karabekir, 1960, 824).

Dr. Fuat Sabit ne Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi partisine, ne de 1920 baharında kurulan Azerbaycan Komünist Partisi-Himmet'e de üye olmuştur. Üye olduğu tek parti, yukarıda hangi koşullarda kurulduğu detayları ile anlatılan, kendisinin de kurucuları arasında olduğu Türk Komünist Fırkası'dır. Bu parti Suphi tarafından dağıtıldıktan soma kurulan TKF'ye de üye olmamıştır. Bu konuda Süleyman Nuri anılarında şunları yazmıştır:

> Komünist Parti üyelik biletini hamil olmadığı halde bile, Erzurum Kongresi mümessili Dr. Fuat Sabit, Kafkas ülke komitesi emir ve direktiflerinin harfi harfine yerine getirmeyi ve onlarla beraber omuz omuza çalışmayı o günün Türkiye'si ve Türk menfaatlerine uygun buluyordu (Süleyman Nuri, 2002, 282).

Dr. Fuat Sabit politik duruşunu, 25 Kasım (Teşrinisani) 1920'de Süleyman Nuri ile Karabekir'e gönderdiği mektupta kendisi yazmıştır. Mustafa Suphi'yle birlikte çalışmak istemeyen, partiden ayrılan bizzat Dr. Fuat Sabit'tir. Türk Komünist Fırkası ile birleşmeme sebeplerini Karabekir'e şöyle anlatmaktadır:

> Suphi yaranıyla [dostlarıyla] birlikte çalışmayı kanaatim haricinde görfmüş], aleni mücadeleden çekinmiş [tim]. Fırkadan ayrılmak isteyen bazı yoldaşlara şimdilik fırkada kalmalarını tavsiye etmiştim. Benim fırkadan çıkmak istememden hiç bahsetmeyerek fırkadan çıkarıldığım söylendi (Karabekir, 1967, 78-79).

Dr. Fuat Sabit Türkiye'ye Döner

Fuat Sabit Bakü'ye Ağustos sonu, Eylül başı dönmüştür. Eylül Başında yapılmış olan Baku Doğu Halklan Kurultayı'na Enver Paşa ile birlikte gelmiş ola-

bilir. Ancak Baku kurultayında adı geçmemektedir. 10 Eylül'de toplanan TKP'nin kuruluş kongresinde bulunmamasının sebebi de yukarıdaki mektubunda belirttiği gibi kendi tercihi olsa gerektir.

Dr. Fuat Sabit'in Baku'deki son faaliyetleri arasında Teşkilat-ı Mahsusacı Osman Server Atabek'i Bolşeviklerin elinden kurtararak Kars'a gelmesini sağlamak da vardır (Birinci, 2001, 215). Fuat Sabit görevini Ali Fuat'la birlikte 1920 yılı Aralık ayı başında Moskova'ya giden heyette "mümessil" sıfatı ile bulunan (Cebesoy, 1982, 132) ve BMM tarafından Azerbaycan Mümessilliğine tayin olunarak Baku'ye gelen Memduh Şevket'e devrederek Aralık'ta Türkiye'ye dönmüştür.

Dr. Fuat Sabit Türkiye'ye döndükten sonra Komünist Enternasyonal'in III.Kongresine delege olarak çağırılması üzerine bu kongreye gönderilmemiş ve adeta Anadolu içlerine sürülmüştür. Sovyetlerden birlikte geldiği esi Meryem'le birlikte gözaltına alınması üzerine Orçonikidze Karabekir Paşa'ya bizzat yazarak serbest bırakılmasını istemiştir (Aslan, 1997, 365-66). Anlaşıldığı kadarıyla bütün bu çağrılar, özel şifrelerle bağlantılarını sürdürmekte oldukları Süleyman Nuri'nin girişimleri ile olmaktadır (Aslan, 1997, 364). Bütün bu nedenlerle Dr. Fuat Sabit komünist olarak görülmüş ve tüm hizmetlerine karşın Anadolu Dr. Fuat Sabit'e bundan sonra bir daha güvenmemiştir. 1930lu 40lı yıllarda Fuat Sabit siyasi olarak solda yer almıştır.

Dr. Fuat Sabit'i şimdilik burada bırakarak Süleyman Nuri'ye eğilmek istiyorum.

Süleyman Nuri
(1895 İstanbul - 29.8.1966)

Süleyman Nuri 1. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte bağlı olduğu askeri birlikle Doğu cephesinde görevlendirilen bir gedikli başçavuş ve makineli tüfek takımı kumandanıdır (Ali Birinci, 2001, 210dn). Doğu Cephesindeki orduların içinde bulunduğu zor koşullardan ve kendisinin belirtiğine göre İttihatçıların politikalarına karşı olduğu için 1917'de Rus ordularına iltica etmiştir (Süleyman Nuri, 2002, 140). Bir yıl tutsak kalmış, bu süreçte Rus uyruğuna geçmiş, adını ve dinini değiştirmiş, hristiyan olmuştur (tenasür etmiştir) (Süleyman Nuri, 2002, 161). 1918 Baharında Bolşeviklerin Baku'yu ele geçirmesi ile kurulan Baku Komünü'ne yakın durmuş ve Nobel vapurunda işçi olarak çalışmıştır (Süleyman Nuri, 2002, 175). Bu süreçte Rusça bilmediği için tartışmalara katılamamakla birlikte Bolşevik sempatizanı olduğunu yazmaktadır (-Süleyman Nuri, 2002,179). Osmanlı Devletinin Azerbaycan ve Dağıstan'ı feth etmek amacıyla Baku şuurlarına dayanması Osmanlı Ordusundan kaçmış biri olarak Süleyman Nuri'yi endişelendirmiş olmalı. 1918 sonbaharında Baku Komünü'nün yenilmesinden ve Baku'ye İngilizlerin girmesinden soma Süleyman Nuri tutuklanmıştır (Süleyman Nuri, 2002, 190). İşte bu tutukluluk bundan somaki hayatını belirlemiştir çünkü hapiste ünlü Bolşevik liderlerden Şuamyan, Anastas Mikoyan ve İbrahim Abilof'la tanışacaktır (Sü-

leyman Nuri, 2002, 192-194). Kısa bir süre sonra serbest bırakılan Süleyman Nuri Bakü'ye dönmüş ve Azerbaycan Parlamentosunda Sosyal Demokrat Fraksiyonunun başında olan İbrahim Abilof un desteği ile işe girmiştir (Süleyman Nuri, 2002, 210-212). Bir süre sonra "Denikin orduları ile mücadele için, Dağıstan Cumhuriyeti Ordusunu teşkiline yardım etmek üzere gidecek gönüllü Türk subayları arasına" katılmış ve 8 Türk subayı ile birlikte bir yıla yakın Dağıstan'da kalmıştır (Süleyman Nuri, 2002, 214). 1919 Mayıs'ında Celal Korkmazof la birlikte Denikin güçlerine karşı savaşan S.Nuri 1919 Haziran'ında Bakü'ye dönmüştür. Ne zaman Rusya Komünist Bolşevik Partisi (RKP(b)) üyesi olduğuna ilişkin tarih vermeyen Süleyman Nuri, 1919 yazı veya sonbaharında İsa Davlatov, Ali Haydar Karyef ve Anastasyas Mikoyan gibi Bolşeviklerin tavsiyeleri ile Bakû'de Bolşevik Partisi üyesi olmuştur (Süleyman Nuri, 2002; 233, 235)[7].

Süleyman Nuri: Dr. Fuat Sabit'in Mihmandarı, Halil Paşanın Siyasi Komiseri

Milli Mücadelenin en önemli adımlarından biri olan Erzurum Kongresi 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihinde toplanmıştır. Ali Birinci'ye göre: "Kafkasya'da gizli bir şekilde çalışan Bolşevik Komitesi, Erzurum Kongresinin mahiyetini anlamak üzere Süleyman Nuri'yi gönderir" (Birinci, 2001, 210). Ancak bu bilgi doğrulanmaya muhtaçtır. Yukarıda açıklandığı gibi Dr. Fuat Sabit, Hilmi ile birlikte Kafkaslara gitmiştir. Süleyman Nuri hatıralarında bu geliş ve dönüşten söz etmemektedir. Ancak S. Nuri Fuat Sabit'in ne büyük zorluklarla Bakü'ye geldiğini hatıralarında uzun uzun anlatırken bu kadar detayı nasıl bildiğini insan merak ediyor (Süleyman Nuri, 2002; 259). Süleyman Nuri'nin hatıralarını kaleme aldığı bu kitapta hiç bir belge sunmamasına karşın Erzurum Kongresi kapanış bildirgesini yayımlamış olması, bu belgeyi bizzat kendisinin mi Erzurum'da Bolşeviklere götürmek üzere aldığı sorusunu sordurmaktadır (Süleyman Nuri, 2002, 252-257).

Süleyman Nuri hatıralarında Dr. Fuat Sabit'ten övgüyle söz etmekte ve Baku'deki ilk günlerini uzun uzun anlatmaktadır. Fuat Sabit'in mihmandarlığı, görüşmelerini düzenleme ve güvenliğini sağlama görevi Süleyman Nuri'ye verilmiştir (Süleyman Nuri, 2002, 260). Fuat Sabit'in Marks'ı ve Lenin'i Almanca'sından okuduğunu, Pan-Türkizme karşı olduğunu yazmaktadır (Süleyman Nuri, 2002, 260). Süleyman Nuri "Kemahlı bir köylü çocuğu" dediği Fuat Sabit'in Almanya'da Spartakistlere katıldığını söylemektedir (Nuri, 2002, 259), ki bu bilgi doğru değildir. Spartakistlerin Almanya'da faaliyette bulunduğu 1918 yılında Fuat Sabit Doğu Anadolu'da yoğun siyasi faaliyetler içindedir.

Süleyman Nuri'yi daha sonra Halil Paşanın siyasi müşaviri olarak görmekteyiz (Süleyman Nuri, 2002, 275-76). 8 Ağustos 1919 tarihinde İstanbul'da tutuklu olduğu hapishaneden Karakol Cemiyetinin marifetiyle kaçırılan Halil Paşa da Kafkaslara, Erzurum Kongresi ertesinde Mustafa Kemal'in isteği ile gönderilmiştir. Halil Paşaya Süleyman Nuri'yi siyasi müşavir veren Dağıstan

Şitabı'dır. 1920 yılı baharında Halil Paşa ile birlikte Bakü'den Pirçivan'a gitmiştir (Süleyman Nuri, 2002, 277). Görüldüğü gibi Süleyman Nuri 1919 yazından itibaren Anadolu tarafından görevlendirilmiş kişilerin yanında çalışmıştır. Bir yandan Halil Paşanın yaptıklarını yakından gözleyerek Bolşeviklere haber vermekle yükümlü olan Süleyman Nuri, diğer yandan da Halil Paşanın güvenini kazanmış olmalıdır. Bakû'de ise Kafkas Komitesi hesabına kiralanmış bir evde Dr. Fuat Sabit, eşi ve Yakub'la birlikte kalmaktadır (Süleyman N-304).

Kızıl Ordu Bakû'de

Kızıl Ordu Baku'ye 27 Nisan 1920 de girmiştir. Türk subayları kızıl ordunun girişini kolaylaştırma doğrultusunda faaliyetlerde bulunurken Süleyman Nuri bu tarihte hasta yatmaktadır. Hastaneden 26 Nisan'da çıkan S.Nuri'ye V. Naneyşivili tarafından "en seri vasıtayla Kızıl Orduyu karşılama ve davet etme" görevi verilmesine karşın Süleyman Nuri hasta olduğu için bu görevi Abid Alimof'a devretmiştir (Süleyman Nuri, 2002, 304, 306, 308). Baku'nun askeri Valisi General Tlehas'ı tevkif etme görevi de Süleyman Nuri'ye verilmiş, ancak bu görevi de açıklamadığı sebeplerle başkasına devretmiştir.

30 Nisan 1920 günü Orçonikidze ile tanışan S. Nuri, Baku ve yöresi kumandanı kıdemli yardımcısı olarak Orçonikidze ile birlikte Kızıl Ordu'da çalışmaya başlamıştır (Süleyman Nuri, 2002, 309). Bu sıralarda Mustafa Suphi henüz Baku'ye gel[e]memiştir ancak beklenmektedir. Mustafa Suphi "Türkiye Komünist Teşkilatları merkezini Baku'ye nakletme hazırlıklarını görmek üzere" "Ural Türklerinden ve Rusça bildiği için Mustafa Suphi'nin katibi" olan Abid Alimof'u göndermiştir, kendisi ancak Mayıs sonunda Baku'ye gelebilecektir (Süleyman Nuri, 2002, 308, 312). Suphi gelinceye kadar geçen bir ayda S.Nuri Bakû'de Bolşeviklere çok yakın bir surette çalışmıştır. Suphi geldikten soma bu inisiyatifi kaybetmesi onu son derece üzmüş olabilir.

Bakû'de partinin kurulması için Mustafa Suphi'nin beklendiği tarihlerde, yukarıda da değinildiği gibi **3 Mayıs 1920**'de Dr. Fuat Sabit ve Halil Paşa Kafkas Komitesinin onayıyla Moskova'ya gönderilmiştir (Süleyman Nuri, 2002, 280). **3 Haziran 1920**'de 11. Kızıl Ordunun Şusa'daki fırkasının siyasi komiseri olan Süleyman Nuri, bu haberi Karabekir'e bizzat kaleme aldığı mektubunda yazmaktadır. Demek ki Dr. Fuat Sabit'in olmadığı koşullarda Karabekir'le bağlantıyı kuran kişi S. Nuri'dir. Süleyman Nuri Kazım Karabekir'le sadece mektuplaşmamış, bizzat görüşmeye de gitmiştir. Karabekir'e "Bakü'deki Türk esirlerinden bir süvari müfrezesi kurulmasının kararlaştırıldığı, bütün levazımatın 11. Kızıl Ordu tarafından karşılanacağını ve "Erzurum'dan [Karabekir'den] Yusuf Ziya vasıtasıyla gelen mektup üzerine Ve Dr. Fuat'ı Moskova'ya gönder"diğini bildirmiştir (Aslan, 1997, 86, 92). Ancak kendisi hatıralarında Karabekir'le var olan bu yoğun ilişkisinden hiç söz etmediği gibi zaman zaman çok ağır eleştirmiştir.

Suphi Bakü'ye Geldikten Sonra

Süleyman Nuri ile Mustafa Suphi Mayıs 1920'de tanışırlar. Mustafa Suphi Türkistan'dan Mayıs sonunda nihayet Bakü'ye geldiğinde Dr. Fuat Sabit ve Halil Paşa halen Moskova'dadır. Suphi S.Nuri'ye "kendilerine iltihak etmesini teklif eder o da Kızıl Ordu'dan ayrılarak Suphi ve arkadaşlarına katılır (Süleyman Nuri, 2002, 316). Mustafa Suphi Bakü'ye gelir gelmez, Kafkas Kraykom'unun da onayı ile Türk Komünist Frrkası'nı kapatmış, Halil Paşa, Küçük Talat, Baha Sait gibi önde gelen İttihatçıları tasfiye etmiş, yayımlamakta oldukları *Yeni Yol* isimli gazeteyi kapatarak *Yeni Dünya* gazetesini Bakû'de yayımlamaya başlamış ve Baku Türkiye İştirakiyun Frrkası'nı kurmuştur (Aslan, 2002,46). "Dr. Fuat Sabit Mustafa Suphi geldiğinde Moskava'da değil de Bakû'de olsaydı ne olurdu" sorusu ilginç bir zihin cimnastiği sorusudur. Fuat Sabit Mustafa Suphi Bakü'ye geldiğinde burada olmadığı için inisiyatif kullanma şansını, eğer var idiyse, elinden kaçırmış olduğu yorumu yapılabilir.

Mustafa Suphi TKF Kuruluş Kongresinde Türk Komünist Fırkası'nın lağvını şöyle açıklamıştır:

> Bakû'de evvelden teşkiline teşebbüs olunan Türk Komite veya Fnkası lağv ve yeni esaslarda tesis olundu. Bir müddetten beri Anadolu kıyam hareketini inkılapçı Rusya ile birleştirmek ve Azerbaycan Şuralar Hükümetini tesisi etmek maksadıyla Kafkas Ülkesi Bolşevik Komitesi ile beraber çalışan arkadaşlar evvela bir Türk Komünist grubu, son vakitlerde ise Türk Komünist Fırkası vücuda getirerek Merkez Komitelerini intihab etmişler [seçmişler] ve buraya İttihat Terakki hükümeti ve harp zamanında büyük roller oynamış bazı kimseler ithal edilmişti.
> Yakın mazileri memleketin son harp felaketleriyle alakadar olan bu zatlarla amele ve rençber fırkasını tesis ve temsil gayr-ı tabii idi. Onun için bu teşkilatın ilgasında tereddüt olunmayarak ve eskiden beri Azerbaycan komünistleri ile beraber çalışmış olan bazı komünist arkadaşların Rusya ve Türkistan'dan gelenlere ilavesiyle vücuda gelen gruppa Baku teşkilatına esas olarak kabul edilip bu gruptan Türkiye Teşkilatının Baku şubesi vücuda getirildi ve bu şube Azerbaycan Baku komitesine ilhak oldundu [...] Kayıt ve tescil esasında, teşkilata maksad-ı esasiye hizmet etmeyecek bir takım şahısların girdiği hissolunmasıyla, bunlar hakkında tasfiye muamelesine teşebbüs olunmuştur (Tuncay, 1991,283).

İttihatçıların teşkilattan uzaklaştırılması kuruluş kongresinde görüşülmüş, Yakup'un itiraz ve eleştirileri tutanaklara geçmiştir (Tuncay, 1991, 287). Süleyman Nuri hatıralarında bu tasfiyeler hakkında şunları yazmaktadır:

> 1918-1920 senelerinde, M.Suphi ve arkadaşları Bakü'ye gelinceye kadar Kafkasya, Azerbaycan ve hatta İran devrim işlerinde çalışmış ve hatta yararlık göstermiş bir çok Türkiyeli arkadaşla-

> nmız kendilerince malum olmayan sebeplerden komünist partisi haricinde bırakılmışlardır (Süleyman Nuri, 2002, 333).

Bu kongrede ve sonrasında Dr. Fuat Sabit'in partiyle bir bağı kalmamasına karşın, Fuat Sabit'e yakın ilişkilerini sürdüren Süleyman Nuri, Yakup ve Hilmi'nin parti, Süleyman Nuri'nin se Merkez Komitesi üyeliği devam etmiştir.

Kongre sonrasında 16 Eylülde ilk merkez komitesi toplantısını yapan TKP 30 Eylül tarihinde "tecdid-i kayıt", yani üyeliklerin yenilenmesi için tüm üyelerin katılımıyla toplantılar düzenlemiştir. Bu doğrultuda 30 Eylül'de Dr. Fuat Sabit'in üyeliği tartışılmış, İsmail Hakkı Dr. Fuat Sabit hakkında: "Marksizmi bilmiyor; Anadolu mümessili; toprak, mülk, din konusunda Marksist değil" derken; Suphi: "Zaten üye değil, ama üye gibi davranıp bu tasfiye komitesinde değerlendirelim" demiştir (DB-1, 2004, 63-64). Oylamada 17 oy ihracı doğrultusunda kullanılırken sadece 2 tarafsız oy kullanılmıştır. Bu iki oydan biri Süleyman Nuri'nindir. Süleyman Nuri Fuat Sabit'in lehine konuşma bile yapmamış, olumsuz oy bile vermemiş, sadece tarafsız kalmıştır. Bu tutumunu iki ay sonra, 16-17 Kasım'da Süleyman Nuri'nin TKP'yi Şark Şurası'na[8] şikayet etmesinden sonra yapılan MK toplantısında Fuat Sabit meselesinin tekrar gündeme gelmesi üzerine Suphi, Süleyman Nuri'ye hatırlatmıştır (DB-1, 2004, 165-175).

İki ay soma yapılan 16 Kasım 1920 tarihinde yapılan merkez komitesi toplantısında Dr. Fuat Sabit tekrar gündeme gelmiştir. Bu toplantı Süleyman Nuri'nin TKP'yi Şark Şurasına çok ağır ithamlarla şikayet ettiği, adeta TKF MK'sı ile güven ilişkisini kopardığı mektup sonrasında yapılmıştır (DB-1, 2004,165-175, 185-87). Merkez komitesi üyeleri Süleyman Nuri'nin TKP'yi Şark Şurasına şikayet etmesinin gerisinde Dr. Fuat Sabit'in olduğu kanaatini kendisine söylemiştir. Süleyman Nuri hala Dr. Fuat Sabit'le aynı evde kalmaktadır, bu nedenle parti meselelerini ona taşıdığı, Doktorun parti aleyhindeki konuşmalarına katıldığı ve onun görüşleri doğrultusunda hareket ettiğine ilişkin bütün MK üyeleri Süleyman Nuri'ye eleştiriler yönetmişlerdir. Türkiye'ye kadar ulaşan, TKF'de fraksiyonlar olduğuna ilişkin haberlerin kaynağının da Fuat Sabit olduğu kanaati hakimdir. Merkez Komitesi, komünistlerin "nasyonalist ve enternasyonalist olarak iki kısma ayrıldıklan"na ilişkin Anadolu'da var olan dedikoduların da kaynağının aynı kişiler olduğunu S.Nuri ' ye söylerler (DB -1, 2004,219). İlk kez partide bir *Fuat Sabit fraksiyonu* olduğu konuşulmuş ve Suphi Süleyman Nuri'ye "Süleyman Nuri, Yakup ve Hilmi'den oluşan bu fraksiyona dahil olup olmadığını" açıkça sormuştur. Bu toplantıda Suphi, Ethem Nejat, İsmail Hakkı ve Hilmioğlu Hakkı hep Fuat Sabit'in komünist olmadığı kanısındadırlar. Ethem Nejat:

> Milliyetçiler [in], [Erzurum] Kongresinin buraya memur ettiği adam da o maksadı ifaya memurdur ve netice itibarıyla bir milliyetçidir. Burada Bolşevizmi milliyetçilerin menafiine hadim [Bolşevizmi milliyetçilerin çıkarlarına yararlı] addetmiş ve bu suretle kendisine Bolşevikim demiştir. Onunla temas eden ar-

> kadaşları da öyle zannediyorlar. Ben öyle demiyorum. ...Biz Anadolu'dan buraya murahhas olarak geldiğimiz zaman bizzat bize buradaki komünistlerin aleyhinde bulunmuştur" (DB-1, 2004, 173).

Suphi'nin yaptığı yorum en gerçekçisi olsa gerek: "Halk Zümresi programı inkişaf etmeden buraya gelmiş, burada da komünistlerle çalışmış, hangi tarafta bulunacağına karar verememiş. Binaenaleyh tecrübe ile kaniiz ki Türkiye'de müşekkel [kurulmuş] bir komünist fırkasının yaşamasına razı değil" (DB-1, 2004, 186). "Dili komünizme çalmıyor" diyen Hilmioğlu Hakkı'nın Fuat Sabit hakkında söyledikleri Doktorun TKF hakkında Bolşeviklere empoze etmek istediği görüşleri aydınlatması bakımından çok önemlidir:

> Bir gün Stasova ile görüşürken Doktor'un söylediği bir sözü söyledi. Dr. Fuat TKF'nın Anadolu'ya gitmelerini istemiyor çünkü buradaki kongrenin bir komünist kongresi olmadığını, avatüristik [maceraperesetlik] olduğunu vs söyledi. Doktor bu hususta lahiya [rapor] da vermiştir[9] (DB-1, 2004, 174).

17 Kasım tarihinde yapılan toplantıya katılan Süleyman Nuri ve Yakup, Dr. Fuat'ı sonuna kadar savunmakla birlikte fraksiyon olduklarına ilişkin iddiaları reddetmişlerdir (DB-1, 2004, 182-183).

Dr. Fuat Sabit'in Kafkas Bürosu ve Şark Şurası'na sürekli olarak Türkiye Komünist Fırkası ve Merkez Komitesi üyeleri hakkında sözlü ve yazılı olarak şunları söylemektedir: "Türkiye'de üyesi ve tabanı olmayan bir parti; maceraperest yaklaşımlarla Anadolu hareketi ile Sovyetler arasındaki ilişkileri bozacaklar" Bu durumda Bolşevikler iki farklı istihbarat arasında kalmışlar ve Mustafa Suphi'yi mi yoksa Fuat Sabit fraksiyonunu mu desteklemeleri gerektiğine karar verememiş olsalar gerektir. Üstelik Fuat Sabit'ler 'Anadolu'da bizim sözümüz geçer, bize güvenilir' propagandası yapmaktadırlar. Ayrıca Yakup'un dile getirdiği bir diğer husus da son derece önemlidir:

> Doktoru biz içimizden atarsak onun **memlekette çalıştığı arkadaşları** var, o zümrelerin karşısında kalmış olacağız. Ben diyorum ki Dr. Fuat'la merkez anlaşsın, ona ihtiyacımız vardır. Anadolu'ya gittiğimiz zaman Dr. Fuat'ın zümresi[10] karşısında kalacağız (DB-1, 2004, 186).

Fuat Sabit ve arkadaşları, TKF MK'sinin Ankara'ya gittiği zaman ağır bir muhalefetle karşı karşıya kalacaklarını çok iyi bilmektedirler.

Süleyman Nuri ve Yakup bir fraksiyon olduklarına ilişkin tüm iddiaları reddetmelerine karşın, TKF MK'nin aldığı kararlardan tamamen bağımsız hareket etmeğe devam etmişlerdir. Bunun en somut kanıtı Dr. Fuat Sabit'in, Süleyman Nuri ile Karabekir'e gönderdiği mektuptur. Yani Süleyman Nuri, 25 Kasım (Teşrinisani) 1920'de, TKP MK'sinin bilgisi dahilinde, Türk Kızıl Birliğini Anadolu'ya götürdüğünde aynı zamanda Fuat Sabit'in kuryesi ola-

rak Karabekir'e mektup götürmüştür. S.Nuri hatıralarından bu tür faaliyetle rinden hiç söz etmemektedir. Dr. Fuat Sabit Karabekir'e gönderdiği mektu bunda Suphi hakkında çok önemli yorumlar yapmakta ve S.Nuri'yi/"son de rece itimat" edilecek bir genç olarak tanıtmaktadır:

> Türk Komünist Fırkası ile birleşmediğimin sebeplerini evvelce arz etmiştim. Suphi yaranıyla [dostlarıyla] birlikte çalışmayı kanaatim haricinde gör[müş], aleni mücadeleden çekinmiş [tim]. Fırkadan ayrılmak isteyen bazı yoldaşlara şimdilik fırkada kalmalarını tavsiye etmiştim.
>
> Benim fırkadan çıkmak istememden hiç bahsetmeyerek fırkadan çıkarıldığım söylendi. Fırka içindeki bazı namuskar arkadaşlar da muhalefet etti. Fırka içinde iki cereyan başladı. Bunun üzerine Şark Şurası ve Rusya merkezi fırkanın Kafkasya bürosu da Suphi'nin mahiyeti hakkında **benim kanaatlerime yakın kanaatlere geldiğini** kuvvetle tahmin ederim ki fırka Türkiye'ye hareket iken ve yol hazırlıkları yapılmış -hatta yol hindileri bile kızartılmış iken- fırkanın hareketi tehir edildi. Suphi'nin mahkemeye verileceği, ihtilası [çalma] olduğu vs şuyu buldu. Bu şayialardan iki hafta geçti sonra fırkanın, Suphi başta olduğu halde Türkiye'ye gitmesi tekrar meydana çıktı. Benim tahminime göre Suphi hakkındaki vaziyetin değişmesi Kars ileri harekatıyla alakadardır. Ben kuvvetle zannediyorum ki Suphi de bundan kendi hesabma, maharetle istifade etti. Türklerin ilerlemesini her halde şüpheli gösterdi. Milliyetçi, emperyalist, İttihad-ı İslamcı Türkiye'de kendi bulunmazsa pek çok maceraculuklar olacağını inandırmaya ve sarsılan mevkiini düzeltmeye çalıştı.
>
> **Mektubumu size getiren Süleyman Nuri yoldaş namuskar ve her veçhile şayanı itimattır. Fırkanın merkezi umumi azasından ise de Suphi ve yaranının fikirlerini ve tab'iyelerini kabul etmemiş, daima muarız olmuş, daima temiz kalmış bir gençtir.** Üç yıl şimali Kafkasya'da, Azerbaycan'da çalışmış olduğu için belli başlı vekayie iştirak etmiş ve inkılap mehafilinde itimad ve iyi bir ad bırakmıştır. Teferruat hakkında kendi malumatına ve mülakatma müracaat edilebilir.
>
> Gelen heyetin diğer bir uzvu olan Hilmi yoldaş da namuskar ve aynı surette şayanı itimat bir arkadaştır. Benimle birlikte buraya Erzurum'dan birlikte gelmiş (Erzurum'a da Kafkasya teşkilatından gönderilmişti), buradan Türkistan ve Buhara'ya gönderilmiştir (Karabekir, 1967, 78-79) (abç)

Mustafa Suphi'de aynı dönemde Dr. Fuat Sabit'i en üst düzeyden müdahale lerle devre dışı bnakma çabaları içindedir. Bunu 13 Eylül 1920 tarihli Muşta fa Kemal'e yazdığı mektuptan anlıyoruz: "Burada komünist namıyla faali

yette bulunan Dr. Fuat Sabit'in komünistlikle alakası olmadığı için partimizden atılmıştır. Burada sizi temsil edecek insanların kıyam harekatında mevki kazanmış, faal inkılaplardan seçilmesi uygun olur kanaatindeyiz" (Tuncay, 1991,340).

25 Kasım'da TKF'nin Kızıl Birliğini Türkiye'deki mücadeleye destek olmak üzere Anadolu'ya götürüp Karabekir'e teslim eden Süleyman Nuri, Fuat Sabit'in yukarda büyük kısmı aktarılan TKF ve Mustafa Suphi aleyhinde yazılmış olan mektubunu da Karabekir'e iletmiştir. Bu yolculuktan Bakü'ye 18 Aralık'ta dönen Abid Alimov ve Süleyman Nuri, Suphi'lerin de bulunduğu son merkez komitesi toplantısında yolculuk hakkında rapor vermişlerdir[11] Tutanaklardan tam anlaşılmamakla birlikte, Karabekir'in selahiyeti olmadığı için komünistlerin Türkiye'de çalışmasına izin veremeyeceğini söylediğini aktarırlar (DB-1,2004,263). Yani ertesi gün Türkiye'ye dönüş için yola çıkacak olan Suphi ve yoldaşlarını engellemek isterler. Ama ikna edici olamazlar ki toplantının ertesi günü Suphi'ler Anadolu'ya, Süleyman Nuri ise Ermenistan'a doğru yola çıkarlar. Hatıralarında TKF'nin faaliyetlerini Türkiye'ye nakletmesine prensipte değil, şekil bakımından muhalefet ettiğini yazan Süleyman Nuri, Şark Şurası sekreteri Stasova'nın da onayı ile Sovyet Ermenistan'ı Askeri Devrim Komitesi üyesi olarak Erivan'a gitmiştir: "Aleksandrapol (Gümrü) istasyonunda dost ve düşman farkı gözetmeyerek, hepsiyle ayrı ayrı vedalaştıktan soma Mustafa Suphi ve arkadaşları vagonlarının bağlandığı trenle Kars'a ben de Erivan'a hareket ettik"[12] (Süleyman Nuri, 2002, 363).

Dönüş Kararı ve Süleyman Nuri

TKP'nin Türkiye'ye dönüş sürecinin detaylarına bu makalede girilmeyecektir, ancak burada dönüş sürecine ilişkin olarak Süleyman Nuri'nin hatıralarında yazdıkları ile merkez komitesi tutanaklarının çeliştiğini belirtmek istiyorum. Süleyman Nuri hatnalarında tarih vermeden Mustafa Suphi'nin dönüş hakkında karar almak üzere "bir gece yarısından sonra Merkez Komitesi üye ve namzetleri, teftiş komisyonu üyeleri ve Merkez Komitesi mesul işçileri"ni toplantıya çağırdığını, toplantıda Mustafa Kemal'in davet mektubunun okunduğunu, dönüş kararının Süleyman Nuri'nin muhalif oyuna karşı oybirliği ile alındığını yazmaktadır (Nuri, 2002, 358). S. Nuri dönüş kararının Mustafa Kemal'in davet mektubuna dayanarak alındığını yazmasına karşın durum kesinlikle böyle değildir: dönüş karan 16 Eylül 1920 tarihinde yapılan Merkez Komitesi toplantısında Süleyman Nuri'nin de evet oyu ile alınmıştır. Ancak dönüş bir süre sonra ertelenmiş, 16 Kasım tarihinde, tekrar gündeme gelinceye kadar, yani iki ay süresince Süleyman Nuri'den hiç bir itiraz duyulmamıştır. 16 Kasım tarihinde tekrar gündeme geldiği zaman Süleyman Nuri itirazını üyesi olduğu TKF merkez komitesine değil, Komintern'e bağlı olarak çalışan Şark Şurası ve Bolşevik Partisine bağlı olarak çalışan Kafkas Komitesi'ne yapmıştır. Yazdığı şikayet mektubunda kendisinin Merkez Komitesi toplantılarına çağınlmadığından da söz ederek dönüş hakkındaki fikrini şöyle ifade etmiştir: "Anadolu'ya toplu şekilde, nümayişkârane gidilmemeli ve Anadolu'da da hafi [gizli] şekilde çalışılmalı" (DB-1, 2004, 165-167). Yuka-

rıda incelenen Fuat Sabit fraksiyonu tartışmaları işte bu şikayet mektubu üzerine gündeme gelmiştir.

Süleyman Nuri Ermenistan'da

Suphi ve yoldaşlarının Anadolu'ya doğru yola çıktığı gün, Ermenistan'a hareket eden S. Nuri'nin üyesi olduğu Ermenistan Askeri Devrim Komitesi (Revkom)[13], 22 Kasım'da Kavburo'ya bağlı olarak Bakû'de kurulmuştur (Hovannasian, 1996, 375; DB-1, 2004, 231). Süleyman Nuri'nin TKF'nı Şark Şurasına şikayet ettiğinden bir hafta sonra Ermeni Revkom'una alınması, aslında TKF ile ilişkisini bu tarihte kestiğini göstermektedir.

Süleyman Nuri, kendi ifadesine göre, Ermenistan Askeri-Devrim Komitesi üyesi sıfatıyla Ermenistan Adliye Halk Komiserliği ve Yüksek Mahkeme Başkanlığı'na atanmıştır (Süleyman Nuri, 2002, 363). Dil bilmediği için son derece zorlandığını ifade eden S.Nuri, Suphi'lerin katlini Sovyet Ermenistan'ı fevkalade komiseri Atarbekov'dan öğrendiğini belirtmektedir (Süleyman Nuri, 2002, 366).

Aralık ayında kurulan Sovyet Ermenistanına karşı 16-17 Şubat 1921'de Taşnaklar isyan etmişler, Revkom Erivan'dan atılmış ve Ermenistan'da iç savaş başlamıştır. Bu karşı devrimci hareket, Kızıl Ordunun girip ayaklanmayı bastırdığı Nisan ayına kadar sürmüştür. Süleyman Nuri bu karşı devrimci isyan karşısında 27 Şubat 1921 günü sabaha karşı toplanan olağanüstü üçler komisyonu toplantısına katılmış ve alınan karar doğrultusunda Erivan'ı savunmak üzere cepheye gitmiştir (Süleyman Nuri, 2002, 373-74). Komuta ettiği birliğin yenilgiye uğraması üzerine Süleyman Nuri, Erivan'daki Türkiye Konsolosluğuna sığınmıştır (Süleyman Nuri, 2002, 382). Konsolos Bahaeddin'le Baku'ye Kızıl Ordu'nun girişi sırasında yapılan ittifak günlerinden tanışan S. Nuri, ilk iş olarak eşinin de konsolosluğa gelmesini sağlamıştır (Süleyman Nuri, 2002, 383). Türkiye Konsolosluğu'na sığınanlar arasında olan diğer komünistler bir süre sonra karşı devrimci kalkışmanın bastırılması için tekrar Kızıl Ordu'ya iltihak ettikleri halde S.Nuri konsoloslukta kalmaya devam etmiştir. Erivan'da Türkçe yayın yapmakta olan bir gazetenin müdür ve baş muharriri olan Semih Hüseyin'de[14] S.Nuri ile birlikte konsolosluğa sığınanlar arasındadır. Yirmi gün konsoloslukta kalan bu ekip, Türkiye'den sığınma hakkı istemiş, 21. gün Kars'a iadelerine karar verilmiştir. Böylece S.Nuri, 1917 yılında ordudan firar ederek vatandaşlıktan çıktığı Türkiye'ye, üç yıl soma tekrar dönmüştür. S. Nuri ve Semih Hüseyin Türk ordusundan firar ettikleri gerekçesi ile mahkeme edilmek üzere ailesi ile birlikte iki günlük yolculuk sonucunda önce İğdır'a, oradan Kars'a gönderilmişlerdir (Süleyman Nuri, 2002, 384).

Kars'ta birbirlerini Baku'den tanıyan (Kızıl Ordunun girişi sırasında ordu kumandan yardımcısı olduğu için) Rıfat Bey, S.Nuri'yi tanımazlıktan gelerek sorguya çekmiştir (Süleyman Nuri, 2002, 385). Süleyman Nuri bu süreçte öldürülmekten çok korktuğunu yazmaktadır. Ancak en ümitsiz olduğu bir sıra-

da Dr. Fuat Sabit, yanında yüksek rütbeli subaylarla birlikte Süleyman Nuri'nin yanına gelmiştir (Süleyman Nuri, 2002, 386). Bu tarihte Kars'ta sertabiblik yapmakta olan Dr. Fuat Sabit'in Kars şehir kumandanı ile birlikte oluşlarına hayret ettiğini belirten S. Nuri'ye 'Orçonikidze'nin kendisini geri çağndığı, gitmek mi yoksa kalmak mı istediği' sorulmuştur. Fuat Sabit'in Türkiye'de kalmamasını işaret etmesi üzerine geri dönmek istediğini bildirmiştir[15] (Süleyman Nuri, 2002, 387). Sovyetlere geri dönmesine izin çıkması üzerine alış veriş yapmak ve şehirde gezmek istekleri bile Dr. Fuat Sabit tarafından engellenir. Yiyecek vs ihtiyacı Fuat Sabit tarafından halledilir ve tren istasyonuna da Fuat Sabit götürür. Eğer Süleyman Nuri'nin bu yazdıkları doğru kabul edilirse şu sorular akla gelmektedir: Dr. Fuat Sabit, Anadolu'daki harekete güvenini kayb mı etmiştir? Süleyman Nuri ve eşinin de Mustafa Suphi ve yoldaşları gibi öldürüleceğinden mi korkmuştur? Sonuç olarak Süleyman Nuri ve ailesi bir süre soma Dr. Fuat Sabit'in korumasında istasyona gitmiş ve trenle Tiflis'e dönmüştür (Süleyman Nuri, 2004, 388).

Süleyman Nuri Bakü'ye döndükten soma Mustafa Suphi'nin başında olduğu Merkez Komitesinin Türkiye'ye dönerken dış büro sorumlusu olarak bıraktığı İsmail Hakkı ile çatışmaya girmiş ve onu dışlayarak dış büronun başına geçmiştir. Daha önce Rusya Komünist Partisine "zayıf, hiç üyesi yok, Anadolu'ya giremez" diye raporlar yazdığı TKP'nin adına (Dönüş Belgeleri-2, 2004, 138) Komintern'in 3. kongresine katılmak istemiş, ancak Türkiye'yi Komintern'de Pavloviç temsil edince bu kez Pavloviç'e ve Bolşevik Partiye karşı savaş açmıştır.

Hatıraların Yorumu

Süleyman Nuri'nin büyük bir olasılıkla Osmanlıca olarak kaleme aldığı, daha sonra Latin harflerine bizzat kendisinin çevirdiği Hatıralarındaki Türkçe, okuyucuyu çok zorlamaktadır. Yazdıkları sadece çelişkilerle değil pek çok yanlış yorumla da doludur.

Süleyman Nuri, Dr. Fuat Sabit'in dışında hemen herkesi çok ağır bir dille eleştirmektedir. Ki bu eleştirilerin çok daha ağırlarını *Dönüş Belgeleri*'nde yayımlanan raporlarda bulmaktayız. Hatıralarında Mustafa Kemal hakkında Çoğu zaman birbiriyle çelişen, sayfalarca süren çok övücü yorumlar bulunmaktadır. Aşağıya aldığım paragrafta, bir zamanlar Dr. Fuat Sabit'ten Mustafa Suphi aleyhine haber getirdiği Karabekir hakkında "Pan-Türkist, Pan-İslamist" ithamlarının da bulunduğu bir örnek görülecektir:

> Kafkasya'da bütün esliha ve teçhizatlarıyla M.Suphi ve arkadaşlarının tertip ve teşkil ettikleri bir livayı [askeri birlik] milli mücadelecilere yardım için, Kars yoluyla göndermeleri de, bunların milli mücadelecilere ettiği yardım şekillerinden bir örnektir. Bu livanın Kars'ta Türkiye doğu orduları kumandanı Karabekir Paşanın bizzat kendi nezaretinde çırılçıplak soyana kadar silahlarından ve iç çamaşırlarına varıncaya kadar elbise-

> lerinden tecrit edilmesi de, Pantürkist ve Panislamistlerin M.Kemal'in bütün tedbirlerini baltaladıklarına bir misaldir (Süleyman Nuri, 2002, 327).

Sürekli Mustafa Kemal'in Lenin'le birlikte Türk-Sovyet dostluğunun temelini attığını, M.Kemal'in sonuna kadar Sovyetlerle dostluğu savunduğunu, M.Kemal'in emperyalizm ile mücadeleyi kendisine düstur edindiğini yazarak takındığı Kemalist tavrın hiç bir temeli yoktur. Mustafa Kemal'i övebilmek için karmakarışık cümleler içinde gerçekleri tahrif etmektedir (Süleyman Nuri, 2002; 326, 332, 337-44, 350, 357, 361). Bazen Erzurum ve Sivas Kongresini yanlış yorumlayarak (Süleyman Nuri, 2002, 347), bazen resmi TKP'yi Mustafa Kemal'in kurdurduğunu inkar ederek (Süleyman Nuri, 2002, 245), bazen Suphilerin öldürülmesinden Mustafa Kemal'in haberi bile olmadığını iddia ederek, bazen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'mn kapatılmasına alkış tutarak (Süleyman Nuri, 2002, 339), inanılmaz çelişkili ifadelerle bir siyasetçi olarak son derece düşük bir profil çizmektedir.

Kazım Karabekir hakkında

1919 ve 1920 yılında çok yakın ilişkiler içinde olduğu, Fuat Sabit'ten mektup götürdüğü Karabekir'i hatıralarında çok ağır ve çok tutarsız ifadelerle eleştirmektedir:

> ...derebeylerine ve yobaz din erbabına [dayanarak], sultanın tayin ettiği paşalardan biri olarak,..., Mustafa Kemal'e kafa tutan, Sovyet siyasetini tenkid etmekten ve baltalamaktan geri durmayan, sultanlığı ve batı emperyalistlerini destekleyen Karabekir" (Süleyman Nuri, 2002, 338).
>
> Kanaatimizce Suphilerin kati emrini veren doğrudan doğruya Karabekir'e aittir... emri yerine getiren Rüştü'dür; Karabekir irticaın menba ve menşei olan Of kasabasındanmış (Süleyman Nuri, 2002, 371).
>
> Batı taraftarı, mürteci Kazım Karabekir" (Süleyman Nuri, 2002, 368, 372).
>
> İzmir suikastinin tertibine götürenlerin başmda Karabekir (Süleyman Nuri, 2002, 372).
>
> Suphilere yönelik cinayeti Mustafa Kemal'in doğu politikalarım baltalamak gayesiyle irtikap etmişler (Süleyman Nuri, 2002, 368).

Suphi'ye Olan Kini

Süleyman Nuri hatıralarında Suphi'den bazen överek, bazen üslup değiştirip yererek söz etmektedir (Süleyman Nuri, 2002, 321-333). Üslubun bu eklektikliği hatıraların kendisi tarafından pek çok kez düzeltildiği izlenimi yarat-

maktadır. Hatıralarının bir yerinde Suphi'nin öldürülmesi hakkında: "Türkiye emekçilerinin senelerce ve senelerce matemlere bürünerek yad ettikleri ve edecekleri cinayet" (Süleyman Nuri, 2002, 370) derken, *Dönüş Belgeleri*'nde "Suphi ve çetesi, çeşitli maskeler takan Suphi, kirli elleri, politik şantajcı"; "Suphi kongrede 27 örgüt, 4.000 komünist ve 200.000 işçiyi temsil ettiğini söylemiştir. Gerçekte TKP'nin önemi ve gücü sıfırdır. Bu parti bir hiçtir, Türk ihtilalcileri TKP Merkez Komitesine güvenmiyorlar, Suphi Çerkezciklik[16] yapıyor" diye Şark Şurasına şikayet ettiğini biliyoruz (Dönüş Belgeleri-2, 2004,170-175). Ayrıca Suphi'nin Şerif Manatof'un "paşaların vaad ve sözlerine inanma" tavsiyesini dinlemediğini, etrafındaki "pan-türkist ve pan-islamist'leri dinlediğini" yazmaktadır (Süleyman Nuri, 2002, 373) ki bu sözleri tam bir safsatadır.

Nâzım Hikmet ve Vâlâ Nurettin Hakkında

Süleyman Nuri hatıralarında Nâzım Hikmet ve Vâlâ Nurettin'den çok çirkin bir üslupla söz etmektedir. Vâlâ ve Nâzım'ın Batum'a Suphi'leri öldürenler tarafından ve belki de öldürüldükleri kayıkla getirildiğini yazarak şöyle devam etmektedir:

> Trabzon'dan Batum'a güya kaçıp gelen bu iki birbirine Leyla ve Mecnun kadar düşkün ve bağlı, her birinin ötekinin nesine meftun olduğu meçhul sözde firari,..., Baku'ye gelir gelmez Kafkasya'daki Pantürkistlerle işbirliği için Türkiye'den gönderilmiş birer ajan gibi Memduh Şevket'in idaresinde bulunan Pantürkistlerin muhitine dalmışlar ve teşkilat bürosunun haberi olmadan Moskova'ya gelmişlerdir (Süleyman Nuri, 2002,399)

Kendisinin bizzat siyasi danışmanlığını yaptığı, pek çok övgüsüne mazhar olan Halil Paşanın evine bir süre gelip giden Nâzım ve Vâlâ hakkında bunları yazan Süleyman Nuri, daha soma onların KUTV'da bir çete olarak hareket ettiklerini, komünistlikle alakalan olmadığını, Troçkist olduklarını, partiden ihraçlarının istendiğini ve ihraçlarının Süleyman Nuri'nin başkanı olduğu bir toplantıda gıyaplannda gerçekleştiğini yazmaktadır (Süleyman Nuri, 2002, 412-13). Ahmet Cevat bu toplantıyı düzenleyenlerin Troçkist olduğunu ihbar edince hepsinin partiden atıldığını, kendisinin de RKP üyesi olduğu için RKP'ne hesap verdiğini yazmaktadır (Süleyman Nuri, 2002, 413).

TKP'nin ilga kararının esbab-ı mucibesi

Yukanda anlatıldığı gibi Süleyman Nuri, Taşnaklann Sovyet Ermenistan'ını karşı ayaklanması sırasında Türkiye Konsolosluğuna sığınarak kurtulmuş, 21 gün konsoloslukta kaldıktan soma Türkiye'den sığınma istemiş, ama orada da kalmak istemeyerek Sovyetlere geri dönmüştü. Bu arada 16 Mart 1921 'de Türkiye ile Sovyetler arasında Moskova anlaşması imzalanmıştı. Bu anlaşmaya göre her iki ülke de birbirlerinin topraklannda, birbirleri aleyhinde faaliyette bulunmayacaklardı. İşte bu karar mucibince "Bakû'de bulunan TKP

teşkilat bürosu kendisini ilga etme karan alır" (Süleyman Nuri, 2002, 401). Parti hapatılınca S.Nuri, "Azerbaycan Komünist Partisi merkez komitesi indindeki Sovyet Parti mektebinde öğretmen olarak çalışmaya" başlamıştır (Süleyman Nuri, 2002,402).

Dönüş Betgelerfnde yayımlanan belgelerden öğrendiğimize göre Süleyman Nuri, Mustafa Suphi zamanında oluşturulan dış büroya yönelik bir hamle yapmış ve İsmail Hakkı'yı görevden uzaklaştırarak kendisi sorumlu sekreter olmuştur (DB-2,2004, 141-142). Ancak hatıralannda bunlardan söz etmediği gibi, 1921 Temmuz'unda Komintern Kongresine TKP adına delege gönderilmesi söz konusu olduğunda Komintern'le karşı karşıya geldiğinden de söz etmemektedir (DB-2, 2004, 182-85). Önce varlığını reddettiği Parti'nin şimdi tanınması, kuruluş kongresinin onaylanması ve Partinin 2. kongresinin düzenlenmesi için girişimde bulunmuştur (DB-2, 2002, 190).

Değerlendirme

Tekrar pahasına da olsa yukanda bütün detayları ile aktanlan olguları yorumlamak gerek. Anadolu'nun temsilcisi olarak Bolşeviklerle bütün teması sağlayan Dr. Fuat Sabit ve sağ kolu Süleyman Nuri, önce Dağıstan'da Beyaz Ordu'ya karşı Kızıl Ordu saflarında savaşarak, daha sonra da Bakû'de Türk Komünist Fırkası'nın kuruculan arasında yer alıp, Bakü'ye Kızıl Ordu'nun girmesinde aktif faaliyet göstererek Bolşeviklerin güvenini kazanmışlardır. Ancak Mayıs sonunda Mustafa Suphi'nin Bakü'ye gelişi ile birlikte bu isimler ikinci plana düşmüştür. Kızıl Ordu'nun Bakü'ye girişinden soma Dr. Fuat'ın Halil Paşa ile birlikte, Türkiye'ye yardım temin etmek amacıyla Moskova'ya gitmesi üzerine Süleyman Nuri Bakû'de yalnız kalmıştır. Şimdilik bilmediğimiz nedenlerle Türkistan'dan Bakü'ye, Kızıl Ordu'nun girişinden ancak bir ay sonra gelebilen Mustafa Suphi, İttihatçıların kurmuş olduğu *Baku Türk Komünist Fırkasından* niteliklerini çok iyi bildiği Halil Paşa, Küçük Talat, Baha Sait ve benzerlerini teşkilattan uzaklaştırmış ama Dr. Fuat Sabit'in ekibine dokunmamıştır. 10 Eylül 1920'de toplanan TKF'nin Kuruluş Kongresine Dr. Fuat Sabit, Suphi ile birlikte çalışmak istemediği için katılmamıştır. Kongre ertesinde parti üyeliklerinin yenilenmesi sırasında Dr. Fuat Sabit'in üyeliği yenilenmemiştir. Buna rağmen Süleyman Nuri, Dr. Fuat Sabit ile ilişkilerini sürdürmüş ve TKF merkez komitesi üyelerine güvenmek yerine eski çalışma arkadaşı Fuat Sabit'in yanında tutum almayı tercih etmiştir. Neden? Üzerinden 85 sene geçtikten soma bu soruya yanıt verilebilir mi? Verilecek yanıtlar sezgiler dayalı spekülasyonlar mı olur? Bu tehlikeyi içermesine rağmen soruya yanıt aramaya çalışacağım:

Osmanlı ordusundan kaçarak Rus ordusuna teslim olan Süleyman Nuri isim ve dinini değiştirerek Rus vatandaşlığına geçtiği için ruhsal ve vicdani çelişkiler içine düşmüş, ama bu çelişik ruhsal durum çok kısa bir zaman soma Bolşeviklerle Anadolu hareketinin ittifak yapması ile çözülmüş olmalı. Çünkü S. Nuri artık iki taraf içinde (hem Bolşevikler, hem Anadolu nezdinde) kilit önemi haiz bir konumda ve son derece makbul biri haline gelir. Önce Fuat Sabit,

sonra Halil Paşayla birlikte çalışmak, Karabekir gibi kudretli bir komutanla irtibat içinde olmak onu mutlaka etkilemiştir. Anadolu'nun gönderdiği Dr. Fuat Sabit ve Halil Paşayla, Bolşeviklerin de onayladığı işleri yapmak son derece sorunsuz olmalı. Bolşevik olması ile Türk kimliği arasında Suphi gelinceye kadar bir çelişki yaşamaz. Dağıstan'da Bolşeviklerle birlikte Beyaz Orduya karşı diğer Türkiyeli subaylarla birlikte Kızıl Ordunun yanında savaşmak ve Anadolu'nun Bolşeviklerle ittifak yapması gerektiğini savunan Fuat Sabit'le hareket etmek Süleyman Nuri'de bir ruhsal yarılmaya sebep olmaz.

Ancak Suphi'nin Baku'ye gelip İttihatçıları, yani Halil Paşa ekibini ve Fuat Sabit'i Partiden uzaklaştrrmasıyla Süleyman Nuri için sorunlar başlamış olmalı. Mustafa Suphi Dr. Fuat Sabit'i komünist addetmezken, Fuat Sabit de zaten Mustafa Suphi'yle çalışmak istememiştir. Ama ilginç olan şudur ki Fuat Sabit Bolşeviklerle, Şark Şurası ile görüşmelerini Anadolu adına sürdürmeye *devam etmektedir. İşte Süleyman Nuri 'nin "iki cami arasında binamaz"* kalışı bu noktada başlamış olmalı. S. Nuri hem RKP(B), hem de TKP Merkez Komitesi üyesidir. Ama partiden dışlanmış ve parti politikalarına sürekli eleştiri getirmekte olan, TKP'yi RKP(B)'ye şikayet eden Fuat Sabit'le aynı evde kalmaktadır. Anadolu'nun temsilcisi olarak Sovyetlerde bulunan, dolayısıyla Karabekir'le ilişkisini sürdürmekte olan Fuat Sabit, TKP Merkez Komitesinden farklı politik tahliller yapmakta, farklı siyasi tutum almaktadır. İşte Süleyman Nuri'nin adeta şizofrenik bir yarılmaya uğraması bu noktadan itibaren olmalıdır.

Üstüne üstlük Suphi'nin Baku'ye gelmesi ile S.Nuri statü kaybına da uğramış olmalıdır: dün Bolşeviklerin en güvendiği adam S.Nuri iken, şimdi Bolşeviklerle görüşmeleri Suphi yapmaktadır. Ayrıca Süleyman Nuri'nin başında olduğu *Harbi Şuranın* 24 Ekim'de küçültülmesi ile S. Nuri'nin yetkilerinin azaltılması da onu çok sarsmış da olmalı (DB-1, 2004, 131).

Mustafa Suphi Marksist kurama vakıf bir komünist, bir enternasyonalisttir. İdeolojisi gereği mensup olduğu ulusun proletaryasının menfaatleri ile dünya proletaryasının menfaatleri çelişmemektedir. Bu nedenle Mustafa Suphi, önce anti-emperyalist bir mücadelede BMM Hükümetine destek olmak, sonra da Türkiye'de ezilen, sömürülen sınıfların iktidarını kurmak için Anadolu'ya geçmek istemektedir. Özellikle ikinci aşamada proletaryanın bağımsız politikaları ile ulusal burjuvazinin taktik ve stratejilerinin çelişeceği de son derece aşikardır. Halbuki Dr. Fuat Sabit ve Süleyman Nuri, Ankara'daki burjuva temsilcileri ile uyumlu politikalar yürütülmesi gerektiği kanısındadırlar. Hatta BMM hükümetine alternatif politikalar üretmek niyetinde bile değildirler. Mustafa Suphi *Bolşevik* iken, Dr. Fuat Sabit Anadolu'nun çıkarları açısından *Bolşevik Rusya ile ittifak yapmak gerektiği* kanısındadır. Bolşeviklerle ittifak yapmak zorunluluğu, o dönemde Nuri Paşa dışında Kafkaslardaki tüm İttihatçıların Bolşevizme sempati duymasına veya Bolşevikmiş gibi davranmasına neden olmuştur. Parti'de İsmail Hakkı, Ethem Nejat gibi güvenilir komünistler Fuat Sabit'i eleştirirken, Süleyman Nuri kendisinin de üye olduğu

merkez komitesi üyesi yoldaşlarının safında değil, Fuat Sabit'in safında yer almıştır. Bütün bunların ışığında şu soru sorulabilir: Fuat Sabit olmasaydı, Süleyman Nuri ona dayanmasaydı böyle bir muhalefeti yürütebilir miydi? Bence yürütemezdi.

Şark Şurasının Suphi'lerin Anadolu'ya dönüşünü engellemesi ile yeni bir süreç başlamıştır. Fuat Sabit de Suphi'lerin Anadolu'ya gidişini istememektedir. Süleyman Nuri'de önce dönüşe sadece biçimsel yönden karşı çıksa da, daha sonra Suphi'nin dönmesini engellemeye çalışır. Ancak TKP'nin Ankara'da bağımsız bir parti olarak siyasi faaliyette bulunmasına açık açık karşı çıkamadığı için, "Suphi ve çetesi" dediği TKP MK'nin aleyhinde konuşmaya başlar. TKP'nin Ankara'da bağımsız siyaset yapmasını engellemek için Suphi'leri Bolşevikler nezdinde karalayarak dönüşü engellemeye çalışn. Şu konuda hiç bir tereddüte mahal yoktur: Süleyman Nuri Anadolu'nun istekleri doğrultusunda Mustafa Suphi ve yoldaşlarının Türkiye'ye dönmesini engellemek için Dr. Fuat Sabit ve Karabekir'le işbirliği yapmıştır. Ve bu tutumunu Sovyet komünistlerine kabul ettirebilmek için Suphi ve yoldaşlarını karalama yolunu seçmiştir.

Ankara'da Mustafa Kemal'in emriyle kurulan resmi/danışıklı TKF'nin sekreteri Hakkı Behiç'in Fuat Sabit'e **29** Kasım **1920** tarihinde yazdiği uzun mektup, yukarıda yapılan yorumların dayanak noktalarından biridir. Birincisi bu mektup Fuat Sabit'in yazdığı bir mektuba cevaptır. Demek ki Fuat Sabit resmi TKP'yle yazışmaktadır. İkinci olarak Hakkı Behiç Fuat Sabit'in görüşleriyle hem fikir olduğunu yazdıktan soma: "Suphi kafilesinin Kızıl Ordularla gelecek cebri ihtilalinin ne manası, ne ehemmiyeti, ne de faidesi vardn" diyerek Mustafa Suphi'nin gelişine karşı çıkan Hakkı Behiç, Fuat Sabit'i "memleket haricinde serseri bir kuvvet şeklinde toplanan erbab-ı ihtirasın temayüllerine [ihtiras sahiplerinin eğilimlerine] tabi olmamak hususunda gösterdiğiniz isabet ve nüfuz-u nazar şayanı teşekkürdür" (Bozdağ, 1980,192-95) diyerek kutlamaktadır. Ve devamında yazılanlar, Fuat Sabit'i resmi TKP'yi ülkenin tek komünist partisi olarak kabul etme doğrultusunda görüşlere sahip olduğunun ipuçlarını vermektedir: "Fırkamızın bu esasları ve bu nokta-i nazarları kanaatinize tevafuk ediyorsa [uygun geliyorsa], Fırkamız, Bakû'de kendisini temsil etmek vazife ve selahiyetini uhdenize tevdi etmekle bahtiyar olur". Şu çok açık: Eğer Mustafa Suphi ve onun TKP'si ortadan kaldırılabilirse, Komintern'e üye olma çabası içinde olan resmi TKP adına yetkili Fuat Sabit ve dolayısıyla Süleyman Nuri olacaktır[17]. S. Nuri'nin tavrının değişmesinde Ankara'dan Suphi'lerin kesinlikle Anadolu'ya dönüşlerinin istenmemesinin mutlaka etkisi olsa gerek.

Süleyman Nuri'nin son derece geçimsiz ve kariyerist bir insan olduğunu iddia etmekten hiç çekinmiyorum. Çünkü beğendiği, övdüğü, onayladığı çok az isim bulunmaktadn. TKP merkez komitesini tamamıyla karşısına aldıktan sonra onları yazılı raporlarla Bolşeviklere şikayet etmiştir ve bu raporlarda eleştiriye temel olması gereken teorik, ideolojik, politik hiç bir yan bulunma-

maktadır. Sadece kişisel, dedikodu düzeyinde yakıştırmalar vardır: Ona göre Hilınioğlu Hakkı yalancı, İttihatçı; Salih Zeki kiralık; Nazmi oğlancı; Ahmet Cevat Emre küstah, halı tüccarı; Vâlâ Nurettin ve Nazım Hikmet homoseksüel, Troçkisttir. Suphi öldürüldükten soma bile onun için söylediği akıl almaz hakaretler vardır. Suphi ve yoldaşları öldürüldükten sonra 11-12 Nisan 1921 tarihinde yapılan Krasin'in de katıldığı TKP dış Bürosu toplantısında Mustafa Suphi'nin şahsi kabahatleri olduğu, tedbir almadığı, [öldürülmeye] sebebiyet verdiği, Anadolu'dakileri tahrik ettiği, adeta öldürülmeyi hak ettiği doğrultusunda konuşmaları tutanaklardadır (DB-2, 2004, 131-136). 18 Ocak 1921 tarihinde, Suphi'lerin Anadolu'da öldürülmelerine on gün kala Şark Şurası'na verdiği raporda TKP ve Suphi'ler için yazdıkları ibret vericidir:

> Türk Komünistlerinin ilk kongresinde Bakû'de toplandığı güne kadar Türkiye'de tek bir komünist dahi yoktu. Bu kongre üyelerinin dörtte üçü Suphi ve çetesinin önerisi üzerine partiye kabul edilmiştir. Kongrede ise Suphi'nin şahsiyetinden başka hiç bir idealin tek bir fikri dahi yoktu.
>
> Türkiye Komünist Kongresinde delege toplamak için Trabzon, Samsun, Giresun gibi yerlere gönderilen kiralık adamlar, bir gecede 10 Rus lirasına insan satm almışlar... ve bunları delege olarak Türkiye Komünist kongresine yollamışlardır. Böyle bir kongre toplayan Partiye halkın içinden çıkmış bir parti denebilir mi?
>
> Gerçekte TKP'nin önemi ve gücü sıfırdır.
>
> Çeşitli maskeler takan Suphi Rus Kızıl Ordusunun süngüsüne dayanarak faaliyetlerini Anadolu'ya taşımaktan başka bir şey düşünmemektedir.
>
> Türkiye devriminde ve Türk ayaklanmalarında iki yıldır mücadele veren aydın halk önderleri TKP MK'ni oluşturan insanlara güvenmemektedir. Eğer işe, Anadolu halkında büyük bir nefret yaratan şu anki fizyonominin [Suphiler] kirli ellerinden faydalanılarak başlanırsa hiç bir olumlu sonuç [alınamayacaktır].
>
> Bence Anadolu'daki milliyetçi parti üyesi olmak, Suphi ve sadece şahsi maddi menfaatleri için onun ardından giden unsurlar gibi olmaktan daha faydalıdır (DB-2, 2004, 170-174).

Süleyman Nuri açık açık Müdafaa-i Hukuk Grubuna mensubiyetin TKP üyesi olmaktan daha doğru bir tutum olduğunu savunmaktadır. Raporda diğer yazılanlar eleştiri değil, doğrudan karalamadn. Kendisinin de Merkez Komitesi üyesi olarak 1920 yılı Haziran ayından itibaren hem o kongrenin toplanmasında, hem de somasında birinci derecede sorumluluğu varken bunları yazıyor olması, Anadolu'da Suphi'lerin sevilmediği, desteklenmediği, bir parti tabanının olmadığı gibi gerekçelerle Bolşeviklerin Suphi'ye olan güvenini ta-

mamen ortadan kaldırarak desteğini tamamen çekmesini sağlamak içindir.

TKP Merkez Komitesi üyeleri korkunç bir şekilde yok edildikten soma, o sırada Ermenistan'da çalışmakta olan Süleyman Nuri'nin tutumu yine ilginçtir. Kızıl Ordunun Bakü'ye girişi sırasında "hasta" olduğu için bu faaliyetlere katılamayan Süleyman Nuri, Erivan'da karşı devrimci bir kalkışma olduğu sırada kısa bir süre Taşnaklarla savaştıktan soma Türkiye Büyükelçiliğine "sığınmıştır". Elçiliğe sığınanlardan bir kısmı tekrar Kızıl Ordu saflarına dönmesine karşın S.Nuri bu yolu seçmemiş ve "Türkiye'den sığınma" istemiştir.

Mustafa Suphi ve yoldaşlarının öldürülmesinde Dr. Fuat Sabit ve Süleyman Nuri'nin Bolşevikler ve Anadolu'daki siyasi odaklara yaptıkları aleyhte propagandalar etkili olmuş mudur? Dolaylı olarak da olsa etkili olduğunu düşünüyorum. Bu etki *ilk* olarak: Bolşeviklerin nezdinde son derece güvenilir isimler olan Dr. Fuat Sabit ve RKP(B) üyesi Süleyman Nuri'nin, Mustafa Suphi ve TKP hakkındaki olumsuz yaklaşımları Şark Şurası'nın gözünde Suphilerin itibar kaybetmesine katkıda bulunmuş olsa gerek[18] 1920 güzünde Şark Şurası sekreteri olan Stasova'nın, RKP Merkez Komitesi sekreterliği döneminde Sultangaliyef'le birlikte tanıdığı Mustafa Suphi'ye, o zamandan kalan bir olumsuzluk içinde olup olmadığı da incelemeye değer bir husustur (Akal, 2005). *İkinci* olarak tutumları ile Mustafa Suphi ve yoldaşlarının itibarını Ankara hükümeti ve Karabekir nezdinde kırmışlar, Bolşeviklerin Suphi'ye güvenmediğine Anadolu'daki farklı siyasi odakları ikna etmişler ve belki de böylece acımasızca davranışlara cesaret vermişlerdir. Süleyman Nuri'nin "Suphi ve TKP'nin Anadolu'da hiç tabanı yok" iddiası Karabekir tarafından: "[Suphi'nin] memlekette hiç bir kıymet-i nüfuza sahip olmadığı kanaatini Ruslara vermek" için Kars'tan sımr dışı etmeyerek, Erzurum ve diğer vilayetlerde sivil giydirilmiş erlerle aleyhte protestolar düzenlemesiyle kanıtlanmış olacaktır.

Sonuç olarak Dr. Fuat Sabit ve Süleyman Nuri, Mustafa Suphi ve diğer merkez Komitesi üyesi olan ve olmayan yoldaşların böylesine korkunç bir sonla karşılaşacaklarını ummamış olsalar gerektir. Ama Anadolu'daki siyasi odakların bu vahşeti karşısında vicani olarak sarsılmış olsalar gerektir. Mustafa Suphi ve yoldaşlarını katleden zihniyet, Dr. Fuat Sabit'i de hastahane hastahane süründürmüş, eşine Sovyet ajanı muamelesi yapmış ve bir daha asla güvenmemiştir.

Süleyman Nuri Türkiye'de

Süleyman Nuri'nin 1936-1958 yılları arasında Türkiye'deki hayatı olduğu kadar 1958-1966 arasındaki politik faaliyetleri de başlı başına bir araştırma konusudur[19]. Süleyman Nuri hatıralarında "1936 da vazife icabı kendilerini [ailesini] yalnız bırakarak" Türkiye'ye geldiğini yazmaktadır (Süleyman Nuri, 2002,420).

> SBKP Merkez Komitesinin tensibiyle sınır dışına, hüviyetim değiştirilmiş olduğu halde, memuriyetle sevk edildim. Toplam aşa-

ğı yukarı 22 sene [SSCB'nin] sınır dışında kaldığım bu müddette 1,5 senesi bana yüklenen vazifeyi başarmakla geçmiş ve başarılmış, 12 senesi cezaevlerinde, 7 senesi sürgünlerde ve bir senesi de Sovyetler Birliği'ne gelebilmek için uğraşmakla geçerek... Moskova'daki aileme kavuştum" (Süleyman Nuri, 2002,431).

Rusya Komünist Partisi (B) üyesi ve Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesi üyesi Süleyman Nuri, tarihin karanlık sayfalarında unutulup gitmiştir.

Kaynaklar

- Akal, Emel. 2005. Feminizmin Yetmediği Yer: Stosova, Sultangaliyef, Zeki Velidov ve Mustafa Suphi. *Tarih ve Toplum.* Sayı 1. Bahar 2005, s.225-232.
- Aslan, Yavuz. 2002. Bolşeviklerle İlişki Kurmak Amacıyla Oluşturulan Bir Siyasi Kuruluş: Türk Komünist Fırkası (Baku-1920).Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi. Sayı 6. 2002 Bahar (31-52).
- Atnur, İbrahim Ethem. 2001. Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine kadar Nahçıvan **1918-1921.** Türk Tarih Kurumu Yayınlan: Ankara.
- Baykal, Hülya. 1989. Milli Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa arasında Yazışmalar. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. Mart, sayı: 14. Sayfa: 379-439.
- Birinci Doğu Halkları Kurultayı. 1975. Koral Yayınlan: İstanbul.
- Bozdağ, İsmet. 1980. Kemal Tahir'in Sohpetleri. Bilgi Yayınevi: Ankara.
- Çapa, Mesut ve Veysel Usta. 1995. Milli Mücadelede Trabzon Vilayetiyle Yazışmalar. Trabzon Valiliği Yayınları: Trabzon.
- DB-**1** Dönüş Belgeleri-**1.** 2004. TÜSTAV: İstanbul.
- DB-**2** Dönüş Belgeleri-**2.** 2004. TÜSTAV: İstanbul.
- Hovannisian, Richard G. 1996. The Republic ofArmenia. Volume IV. University of Califomia Press: Berkeley.
- İhmalyan, Vartan, 1989. Cem Yayınevi: İstanbul.
- Mutlugil, Şevki. 1964. içimizdeki Düşman. Yayınevi bilinmiyor.
- Süleyman Nuri. 2002. Uyanan Esirler. TÜSTAV Yayınlan: İstanbul.
- Sorgun, Taylan. 1997. İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş. Kamer Yayınları: İstanbul.
- Tengirşek, Yusuf Kemal. 1961. Vatan Hizmetinde. Kültür Bakanlığı: Ankara.
- Tevetoğlu, Fethi. 1967. Türkiye'de Sosyalist ve Komünist faaliyetler **(1910-1960).** Ayyıldız Matbaası: Ankara.
- Tuncay, Mete. 1991. Türkiye'de Sol Akımlar-I. **(1908-1925).** Belgeler **2.** BDS Yayınlan: İstanbul.
- İ. Memmedov ve S. Asadov, Ermenistan Azerbaycanlıları ve Onların Acı Kaderi, Bakü, Azerbaycan Yayınevi, 1992, s. 8.

Dipnotlar:

1) Süleyman Nuri'nin hatıraları yine TÜSTAV yayınlarında **"Çanakkale Siperlerinden TKP Yönetimine: Uyanan Esirler"** adıyla 2002 yılında basılmıştır.
2) Bütün bu çalışmalar süresince 1908-1923 tarihleri arasında öne çıkan siyasi aktörlerin yollarının nasıl da birbirleriyle sürekli kesiştiğim hayretle gördüm. Dr. Fuat Sabit, Türk Ocağı'nın en önde gelen simalarından ve ideologlarından olan Yusuf Akçora ile birlikte çalışmış olsa gerek. Bu tarihte Mustafa Suphi henüz Fransa'dadır. Dr. Fuat Sabit'in Anadolu'ya gittiği tarihlerde ise Suphi İstanbul'a dönmüş ve bu kez Suphi 1912'den itibaren Yusuf Akçora ile birlikte parti kurmuş ve gazete yayımlamıştır. Görüldüğü gibi Suphi ile Sabit'in İstanbul'da yolları kesişmese de aynı isimlerin etrafında olmuşlardır.
3) Karabekir iki ayrı kitabında Dr. Fuat Sabit'in gönderdiği dört rapor yayımlamıştır. Bunlar **25 Aralık 1919, 7 Mart 1920, 3 Haziran 1920** (Karabekir, 1960; 491, 520, 788) ve **25 Kasım 1920** tarihlerini taşımaktadır (Karabekir, 1967; 78).
4) 1878 doğumlu, Dağıstanlı bir devrimci olan **Celal Korkmazof** Moskova'da Tabii Bilimler okurken Çarlık polisinin peşine düşmesi üzerine yurt dışına kaçar. Sorbon Universitesi'nde Hukuk okur. 1903'de Lenin'le tanışır ve RSDİP üyesi olur. 1905 Şubat Devrimi üzerine Dağıstan'a döner ve politik faaliyette bulunur. Devrimin yenilgisi üzerine 1906'da sürgüne gönderilir, 1907 de kaçarak tekrar Paris'e gider. Paris'te Mustafa Suphi ile tanışır. 1908'de II: Meşrutiyet'in ilanı üzerine İstanbul'a gelir. Bir süre sonra Paris'e geri dönen Korkmazof, 1917 Şubat Devrimi ile birlikte Dağıstan'a geri döner. Dağıstan Devrim Komitesi Başkanı olarak Sovyet iktidarını ilan eder. Önce Dağıstan'ı işgal eden Osmanlı ordusuna karşı, daha sonra Beyaz Ordu'ya karşı savaşır. Dağıstan'da Bolşeviklerin en yetkili isimlerinden biri olarak 1921 Mart'mda Sovyetler Birliği ile Türkiye Cumhuriyeti arasında imzalanan Moskova Andlaşması'na Çiçerin ile birlikte imza koymuştur (Sayın Sefer Berzeg'in ***Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti*** adlı çalışmasının henüz yayımlanmamış olan üçüncü cildinde yer alan bilgilere dayanılarak özetlenmiştir).
5) Yani Bakû'de Dr. Fuat Sabit ve Halil Paşanın ayrı iki ekip olarak çalıştığı, eski bir Türkçü ve Teşkilat-ı Mahsusacı olmasına karşın Fuat Sabit'in, Halil Paşa ve ekibinden farklı tutum içinde olduğu açıktır.
6) Halil Paşa hatıralarında Fuat Sabit'in isminden hiç bahsetmektedir. Ne Bakû'de kurulan Türk Komünist Fırkası'ndan ne de birlikte gittikleri Moskova seyahatinden söz etmektedir (Sorgun, 1997).
7) *Uyanan Esirler* kitabının 235. sayfasında ya kendi hatası, yada baskı hatası nedeniyle olarak olsa gerek üyelik tarihi 1918'dir. Ama olay örgüsü 1919 olmasını gerektirmektedir.
8) **Şark Şurası:** 1 Eylül 1920 tarihinde, Komintern İcra Komitesi'nin kararıyla Bakû'de toplanan *Doğu Halkları Kurultayı* sonrasında kurulan **Şark Halkları Tebligat ve Faaliyet Şurası**'nın kısa ismidir Şura sekreterliğine Elena Stasova seçilmiştir. Şark Şurası'nın amacı: "Doğudaki bütün inkılapçı parti ve teşkilatlarla ilişkiye girerek, onların faaliyetlerini yönlendirmek ve birleştirmek amacıyla maddi ve manevi yardım göstermek" (Aslan, 1997, 183). Bu şu anlama gelmektedir: Türkiye, İran, Hindistan başta olmak üzere doğu halkları komünist partileri doğrudan doğruya Stasova'ya bağlıdır.
9) Bu rapor Şark Şurasına verilmiş olmalı. Suphi'lerin Anadolu'ya dönüşüne Stasova'nın tavrının nedeninin bu düşünceyi paylaşması olduğu kanısındayım. Bu dönüşü engellemek için Süleyman Nuri'nin kullandığı argüman bunun aynısıdır. Konuya tekrar dönülecektir.
10) Bu "zümre"den kasıt, daha önce Suphi'nin de sözünü ettiği *Halk Zümresi* olsa gerek. Ki resmi/danışıklı TKF de aynı ekip tarafından kurulacaktır. Bu parti ile Dr. Fuat Sabit'in mektuplaşmasını ilerde anacağız.
11) Ama maalesef artık MK sekreteri değiştiği için tutanaklar çok kötüdür. Anlaşıldığı kadanyla Ethem Nejat tutanakları toplantı sonrasında okumakta, düzeltmektedir. Ama 18 Aralık'ta yapılan bu son derece önemli toplantının tutanaklarında hem cümle düşüklükleri vardır, hem de yazı okunamamaktadır.
12) Süleyman Nuri tarihleri karıştırmaktadır. Hatıralarında: "1921 Ocak ayı ortalarında Suphi Baku'dan Kars'a hareket etti" demektedir (Nuri, 2002, 363), halbuki Mustafa Suphi 19 Aralık'ta yola çıkmıştır.
13) Hovannasian'ın (1996, 375) Ermenistan Askeri Devrim Komitesi (Revkom)'un İngilizce olarak verdiği üye listesindeki isimlerin Türkçe yazılışları şöyledir: Kasyan-Sargis Kasian, Avis -Avis Nuridjanian, Bekzadyan-Alexandre Bekzadian, Isahak Dovlatian-Devletyan-İsa Davlatof, Moravyan-Askanaz Mravian, Tergayerliyan-Sahak Ter-gabrielian, Kabet Baydiyetef. Hovannasian'ın verdiği Ermeni Revkom üyeleri arasında Süleyman Nuri'nin ismi görülmemektedir. İbrahim E. Etnur ise Revkom üyesi olarak şu isimleri saymaktadır: Kasyan, Avis Nuridjanian, Süleyman Nuri, Bekzadyan, Devletyan, Moravyan, Tergayerliyan ve Kabet Baydiyetef (Atnur, 2001, 418). İsa Devletyan (Davlatof) Bakû'de Azerbaycan Komünist Partisi MK üyesi ve devrim komitesinin üç üyesinden biridir (Süleyman Nuri, 2002, 306).
14) Semih Hüseyin İstanbullu bir yüzbaşı olup, Müsavat hükümeti emrinde tam mevcutlu bir polis ihtiyat taburu komutanı olduğunu, 1920 Nisan'ında Kızıl Ordu'nun Bakü'ye girişi sırasında "bitaraf kalmasına çalışanlardan ve komünist partisine daha sonra girdiğine ilişkin bilgileri S.Nuri'den öğreniyoruz (Nuri, 2002, 305).
15) Sovyetlere dönme kararını şöyle açıklamaktadır: "Ben zaten İttihat ve Terakkiciler iktidarda oldukça, ta evvelinden Türkiye'ye dönme azminde olmadığımdan Sovyetlere gideceğimi söyledim" Bu tarihte İttihatçıların iktidarda olmadığını, Mustafa Kemal ve Karabekir'le işbirliği yaptığını hatıralarını kaleme aldığı sırada unutmuş olmalı.

16) Giresun doğumlu olan Suphi, Tevetoğlu'na göre Arnavut'tur (1967, 263). Ancak Süleyman Nuri'nin Suphi'yi Çerkezcilik yapmakla itham etmesi son derece trajiktir. Aralık ayında Çerkeş Ethem'e bağlı Kuva-yı Seyyare tasfiye edilmeye başlanmıştır. Çerkeş Ethem Yunanlıların açtığı koridordan İzmir'e geçmiş, cepheyi terk etmiştir. Dolayısıyla Mustafa Suphi'ye Çerkeş ve Çerkezci demek o günün koşullarında "hain" demekle eş anlamlıdır. Böylece Ankara Hükümeti ile işbirliği yapmak isteyen Sovyetlere, Suphi'nin Ankara nezdinde güvenilmez bir siyasi aktör olduğu kanısını yaratmak istemektedir.

17) Bu mektup Mustafa Kemal'e sunulmuş, onun onayı alınmış ve en kısa sürede Dr. Fuat Sabit'in eline geçmesi için kurye ile gönderilmesi uygun bulunmuştur.

18) Sovyetler Birliği S.Nuri'ye olan güveninin kanıtı, Sovyet dönemi tarih kitaplarında Orçonikidze ve Anastas Mikoyan ile birlikte çekilmiş fotoğraflarının varlığıdır (İhmalyan, 1989, 212-214). Böyle güvenilen bir adamın bu kadar ağır suçlamalarla dolu ihbar mektupları (DB-2,170-175) karşısında Şark Şurası'nın, büyük bir olasılıkla Muskom'dan beri süren bir güvensizle Suphi'lere uzak durması ihtimali bulunmaktadır. Ayrıca Bakû'de 20 Ocak 1921 tarihli *Azerbeycan Fukarası* Gazetesinde, Şark Şurasından Ankara'ya delege gönderilmediğine ilişkin bir yazı yayımlanmış olması da yoruma muhtaçtır (Aslan, 1997, 335).

19) Bazı yazarların kitaplarında Süleyman Nuri'nin hayatının bu dönemlerinden bahs edilen bölümleri aynen aktarıyorum:

Vartan İhmalyan, 1989. Bir Yaşam Öyküsü. Cem Yayınevi: İstanbul. "İç savaşta Kızılordu saflarında Baku'ya girip kenti teslim almış, Azerbaycan'da Sovyet egemenliği kurulduktan sonra kentin anahtarını Sovyet hükümetine vermiş olan kişidir. Tarih kitaplarında Orjonikidze ve Anastas Mikoyan ile birlikte çekilmiş resimleri vardır. Suphi öldükten sonra TKP sekreterliği yapmış ve Azerbaycan demiryolları Bakanı olmuştur. Özbekistan, Tacikistan, Dağıstan ve Azerbaycan müzelerinde vatandaş kahramanı olarak resimleri asılıdır." "1950 de mi, 52 de mi Sovyet pasaportuyla Türkiye'ye gidiyor ve orada tutuklanıyor. [Halbuki Türkiye'ye Girişi 1936] Karısı haber alamayınca İ. Bilen'e başvuruyor. "Süleyman Nuri Türk casusu" diyor. Süleyman Nuri Mikoyan'ın devlet kanalı ile işe karışması sonucunda SN Sovyetlere geri dönüyor (212-214). 29 Ağustos 1966 da ölmüş. Şaumyan'ın oğlu da gelmiş cenaze törenine. Baku'da en ünlü kişilerin yattığı mezarlıkta gömülü imiş" (236).

Şevki Mutlugil. 1964. İçimizdeki Düşman. Yayınevi yok (Kitabın baskısında yazar adı yoktur. Bu isim ve tarih Ali Birinci tarafından belirtilmiştir): "Birinci Umumi Harpte Şark Cephesinde makineli tüfek komutam olan (gedikli baş çavuş-assubay) Süleyman Nuri adında birisi Çar orduları tarafından esir alındıktan sonra Rusya'ya gönderilmiş ve komünist ihtilalinden sonra serbest bırakılmıştır. Kendisi Azerbaycan'da, Ermenistan'da Çeka denilen gizli vazifelere tayin edilmiş ve bir çok Türkleri ve Müslümanları öldürtmüştür.

1936 yılında Kırım'daki deniz istihbarat şefi tarafından, İzmir ve İzmit bölgelerindeki Kara ve Deniz askeri teşkilatımız hakkında bilgiler toplamak, yani casusluk yapmak vazifesi ile Türkiye'ye gönderilmiştir. Ali adını taşıyan sahte nüfus kağıdı ile İstanbul'a gelmiştir.

Rus istihbarat şefinden (İstanbul'dan Dr. Fuat Sabit ve Cami Baykut ile buluşmak ve gereken yardımı sağlamak) emrini aldığından, yalnız Fuat Sabit ile buluşabilmiş ve maddi yardım görmüştür. Nihayet **1938** yılında Şark hududumuzdan Sovyet Rusya'ya geçmek isterken, Ardahan bölgesinde ve orman içinde, kendisine sahte orman memuru süsünü vererek dolaşırken, hududa yakın uyanık ve vatanperver köylüler tarafından yakalanmış ağır ceza mahkemesine verilmiş ve **17 yıl ağır hapis** cezasına mahkum olmuştur" (63-64).

II. OTURUM
SORULAR - CEVAPLAR - KATKILAR

Yavuz ASLAN- Çok teşekkür ediyorum, tik olarak; sabahki oturumda benim kitabım ile ilgili bazı eleştiriler yapıldı, bunlara cevap vermek istiyorum. Daha soma ise, oldukça kapsamlı olarak hazırlamış olduğum bildiriyi, vakit darlığından dolayı özetlemeye çalışacağım.

Önce bir hanımefendi, ismimi de yanlış söyleyerek, Yavuz Aslan'ın eserinde kullandığı belgeler anti-komünist belgelerdir, dedi. Ben insanların komünist veya anti-komünist olduklarını bilirim. Ancak belgeler nasıl komünist veya anti-komünist olurlar bilmiyorum. Yani belge, komünist veya anti-komünist olmaz. Soma eğer o hanımefendi kitabımı okudu ise ve eğer yukandatjelirttiği gibi bir mantık var ise, benim kullandığım belgelerin çoğu komünist belgeleridir. Ben Bakû'de iki yıl Marksizm-Leninizm Enstitüsü Parti Arşivi'nde çalıştım. Kullandığım belgelerin %80'i bu arşivden alınmıştır. Belki hanımefendinin anti-komünist olarak adlandırdığı belgeler ATAŞE belgeleri olabilir. Şu düşünce belki diğer oturumdan akla gelebilir. Konumuzla ilgili olarak herkese kapalı olduğu söylenen bu arşive, Yavuz Aslan nasıl girip belgeler üzerinde çalışabildi. Herhalde birçok kişinin aklına bu soru gelmiştir. Ben Bakû'de iki yıl kaldım ve Komünist Parti Arşivi dahil, birçok arşive girerek, çok önemli belgelere ulaştım. Türkiye'ye döndüğümde ATASE'ye müracaat ettim. Ancak birçok müracaatıma rağmen bu konu üzerinde bana çalışma izni çıkmadı. Bunun üzerine Bakü'den temin ettiğim materyaller, Türkiye'deki diğer arşiv belgeleri ve diğer birçok basın, hatırat ve önceden yapılmış araştırmalara dayanarak eserimi kaleme aldım. Bu arada ATASE'ye müracaatta bulunmaya devam ettim. Bu ısrarlı müracaatlarım sonucunda, bana arşivden izin çıktı ve arşive girerek çalışma imkânı buldum. Önceden birçok konuyu tek taraflı belgelerle yazmıştım. Ancak ATASE'de çalışıp oradaki belgelere ulaştıktan sonra, önceki yazdıklarımı çöpe attım, ATAŞE arşivindeki belgelerle Bakü'den getirmiş olduğum belgeleri karşılaştırarak bu eserimi kaleme aldım. Eğer ben ATAŞE arşivine girmemiş olsaydım, bu eserin hiçbir anlamı olmayacaktı. Bunu çok kesin olarak söyleyebilirim. Ben bu eseri yazmakla Türkiye Komünist Partisi tarihine önemli bir katkı sunduğumu düşünüyorum. Biz birçok önemli bilgiye ATASE'deki belgeler sayesinde ulaşabildik.

Bir önceki oturumda arşivlerdeki ayıklamalardan söz edildi. Belki zaman zaman böyle bir ayıklama yapılmaya çalışılmıştır. Ancak bu işin Türkiye'de profesyonel olarak yapıldığını sanmıyorum. Çünkü önceden böyle bir ayırımı yapabilecek kalifiye elemanlar arşivlerde bulunmuyordu. Hatta tasnifler de çok iyi yapılmamıştı. ATAŞE arşivinde iaşe ile ilgili aldığım bir dosyadan, Mustafa Suphi

teşkilatı ile ilgili bir istihbarat belgesi çıkmıştı. Mustafa Sabri diye yazılmış bir isim karşıma çıkıyor, meraktan istiyorum dosyayı, içinden Mustafa Suphi çıkıyor. Yanlış okunmuş ve kataloglara bu şekilde geçmiş. ATASE'de son yıllarda yeni tasnif çalışmaları başlatılarak, konular tasnif edilmeye ve tek tek belgeler içeriklerine göre kayıta geçirilmeye başlanmıştır.

Diğer yandan Bakû'de Komünist Parti Arşivi'nde çalıştığım esnada da pek çok olumsuzluklarla karşılaştım. Ben Sovyetlerin dağılma döneminde gitmiştim. 1991-1993 yıllarında Bakü'deki arşivlerde çalıştım. Orada da size şüphe ile bakıyorlar. Türkiye'den gelen kim acaba, istihbaratçı mı vs. Büyük fedakarlık ve emek harcayarak bilim yapan insanlara karşı bu şekil bir bakıştan vazgeçmemiz ve kaçınmamız gerektiğini düşünüyorum.

Ben şunu beklerdim. Bu eser yayınlanalı 7-8 yıl oldu. Hazırlıklarıyla 10 yıllık bir geçmişi var. Sol kesimi, entelektüel birikimi olan bir kesim olarak düşünüyordum. Ancak eserim hakkında ciddi bir tenkit yazısına rastlamadım. Yalnız Atilla İlhan birkaç makale yazdı Cumhuriyet gazetesindeki köşesinde, bu yazılar da oldukça övücü ve olumlu idiler. Ben bekliyordum ki birçok şey yazılsın, tenkitler yapılsın, yanlış şeyler yapmış isem ben de bunları görerek onları düzelteyim ve kendimi daha çok geliştireyim vs. Ama ya kitabıma ulaşamadılar veya başka diğer birçok sebep olabilir, ama böyle ciddi bir tenkit almadım. Aksine birçok Sosyalist ve Sol kesimden de teşekkür aldım, ilk defa bunları öğreniyoruz, ilk defa duyuyoruz diye.

Şunu bir kez daha söylemek istiyorum. İnsanlar komünist olabilir, anti-komünist olabilir. Ben ne komünistim, ne de anti-komünistim. Ben bir bilim adamıyım. Olaylara bilimsel olarak bakıyorum. Tarih öyle bir bilimdir ki, siz ne kadar filozof olursanız olun, profesör veya ne olursanız olun, belgeniz yoksa hiçbir şeysiniz. Ancak belgelerle konuşabilirsiniz. Evet siz Marksist olabilirsiniz, Sosyalist olabilirsiniz, ama tarihe bakarken bilimsel bakmak durumundasınız. Etnik, dini, siyasal görüşlerinizi bir tarafa bnakıp tamamen bilimsel olarak, belgelere bakıp onları bu anlayışla değerlendirmek zorundasınız. Belki ben de yetiştiğim ortam ve görevlerim icabı, bu etkilerden bazen kurtulamamış olabilirim. Ancak bunun için samimi olarak çaba gösteriyorum ve olaylara belgelerin göstermiş olduğu doğrultuda objektif bakmaya çalışıyorum. Ben Mustafa Suphi olayına da objektif olarak baktığımı düşünüyorum. İlk başta Mustafa Suphi'ye karşı, işte Türkiye'ye gelecek, Türkiye'yi komünist yapacak, Rusların ajanı vs. şeklinde bir ön yargım vardı. Ama Mustafa Suphi'yi çalışmaya başlayıp onu tanıdıkça bu ön yargılarımın ne kadar yanlş olduğunu anladım. Mustafa Suphi bana olaylara ön yargı ile yaklaşmanın doğru olmadığım öğretti. Mustafa Suphi'yi tanıdıkça, inanın sanki onunla birlikte yaşamağa başladım. Siz arşivde belgeler arasında iseniz ve çalıştığınız insan böyle hareketli ve önemli bir şahsiyetse, sanki onunla aynı ortamı paylaşıyormuş gibi kendinizi hissediyorsunuz. Öncelikle karşıma sosyalist olmayan bir Mustafa Suphi çıktı. Herhalde Nevsal-i Milli'de yayınlanan makalesini hepiniz bilirsiniz.

Emel AKAL- Biraz açalım, bilinmeyebilir.

YAVUZ ASLAN- Açalım mı? Orada şunu söylüyor.

YAVUZ ASLAN- Elbette tenkite açık olmak zorundayız. Bilim tenkit ile gelişir. Her eleştiriyi saygıyla karşılıyorum.

Mustafa Suphi, Nevsal-i Milli'de yayınlanan "Türkçülüğün İstikametleri" adlı makalesinde bakın ne diyor: "Osmanlı tarihinin garip rüzgarlarıyla deprenerek, nihayet şu birkaç sene içinde ufuklarda boralar, fırtınalar uçan, savrulan, sanki yerinden kopacak zannolunan bu yaprağında Türklük şuurunun ehemmiyetini inkâr edecek kimse kaldı mı?"

Sayın Hocam Mete Tuncay bunları dile getirmişti. Sayın İleri de bundan bahsetti. Bu dönemde Mustafa Suphi'yi nerede görüyoruz. Milli Meşrutiyetperver Fırka'da. Nedir bu fırka? Osmanlı Devleti'nde programında siyasi olarak Türkçülüğü savunan ilk fırka ve daha soma İttihat ve Terakki ile muhalefet durumu var.

Emel AKAL- Benim Yavuz Beyin söylediklerine ilave etmek istediğim çok şey var ama öyle bir yere girersek benim tebliğ konum dikkatlerden kaçar diye düşünüyorum. Sadece bir konuya değinmek istiyorum. Mustafa Suphi'nin Türkçülüğü, Türk Ocakçılığı konusunda. Bakın, Mustafa Suphi'nin Kafkaslarda, Rusya'da, Türk ve Müslüman dünyasında o kadar prestijli bir konuma sahiptir ki, Yavuz Aslan'ın söylediği gibi Kırım'daki gazeteler, Odesa'daki, Bakü'deki gazeteler derhal Mustafa Suphi'ye hem sayfalarını açmıştır, hem haberlerini yayınlamışlardır. Eğer Mustafa Suphi 1917 Şubat sonrasında Bolşevik olarak yahut sosyalist olarak piyasaya çıkmasaydı, 1917 Şubat sonrasında Kazan'da, Kırım'da, Taşkent'te, Bakû'de yapılmış olan bütün Müslüman kongrelerinde, şûralarında çok parlak bir isim olarak da tarihe geçecekti. Buralarda olmayı seçmemiştir. Sanıyorum, zaten tutukluluktan kurtuluşu 1917 Ekim Devriminden soma olmuştur ama politik görüşlerini, ideolojik duruşunu değiştirmemiş olsaydı tekrar bu çevrelerde baş tacı edilecek Türk ve Müslüman kimliği de vardı. Bunu eklemek istedim. Şimdi sorularınızı kime sorduğunuzu belirtmenizı istiyorum.

Şimdi ben size Türkiye Komünist Partisi'nde Süleyman Nuri'yi anlatmak için yola çıktım. Fakat somadan gördüm ki Doktor Fuat Sabit anlaşılmadan Mustafa Suphi'nin anlatılmasına olanak yoktu. Gerek Rasih Beyin gerekse Yavuz Beyin benden önce anlattıkları benim işimi çok kolaylaştırdı. Size öncelikle şunu söylemek istiyorum. Kimdir Doktor Fuat Sabit? Fuat Sabit Bakü'deki politik hayatından önceki dönemde de siyasetin içindedir. Türk Ocağı'nın isim babası olduğun söyledi Yavuz Bey. Dönüş Belgeleri'nde, gerek Yavuz Bey, gerek Mete Hocaların yayımladığı belgelerde belirtilmemekle birlikte, ben Mustafa Suphi'nin Dr. Fuat Sabit ile tanışmış olma ihtimalinin çok yüksek olduğunu düşünüyorum. Gerçi Fuat Sabit Türk Ocağı kurulduktan hemen sonra hemen Anadolu'ya geçmiştir. Belki bu yüzden yolları kesişmedi ama daha sonra Mustafa Suphi, Milli

Meşrutiyet Fırkası dolayısıyla Yusuf Akçura ile, Ağaoğlu Ahmet ile çok yakın olmuştur. Zaten Kırım'a gitmesi, Kırım'da Gasparalı İsmail Beye gitmesinin bir nedeni de bence Yusuf Akçura'nın Gasparalı'nın kızkardeşiyle evli olmasıdır. Yani Milli Mücadele dönemini çalıştığımız zaman İttihat Terakki'den itibaren görüyorsunuz ki, İttihat Terakki'nin olsun, Milli Mücadelenin olsun, Türkiye Komünist Fırkası'nın olsun önde gelen siyasi aktörlerinin yolları birbiri ile hep kesişmiştir.

Mete TUNCAY- Süleyman Nuri hakkında son bir şey. Suphiler giderken kendisi de Ermenistan'a gidiyor. Kendi iddiasına göre Adalet Bakanı olmak için.

Emel AKAL- Evet, oluyor.

Mete TUNCAY- Ben şüpheyle karşıladım. Vagarşak Seropyan buradaydı. Ermenistan'ın Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'ndaki resmi temsilcisi. Ben ona Süleyman Nuri Ermenice bilmiyor, Rusça biliyor. Ermenistan Sosyalist Cumhuriyeti'nde Adalet Bakanlığı yapmış mı diye sordum. Evet diye doğruladı, bu beni çok şaşırttı. Sizlerle bunu paylaşmak istiyorum.

Ahmet KARDAM- Ben sorumu Emel'e sormak istiyorum. Eğer ben yanlış anlamadıysam, Süleyman Nuri'nin de Mehmet Emin ve Süleyman Sami kategorisine sokulup sokulamayacağı hakkında bir soru sordun. Bunu ben pek ikna edici bulamadım. Ya da ben yanlış bir mantık yürütüyor olabilirim. Bana şöyle geliyor. Mehmet Emin ve Süleyman Sami, ki ajan olduklarından kuşku yok, onlar dönüşü mutlak gerçekleştirmek için çalışıyorlardı ve Suphi'yi buna ikna edip cesaretlendirmeye çalışıyorlardı. Süleyman Nuri ve Fuat Sabit ise bunun tersini yapıyorlar. Aynı kampta olmadıkları gayet açık. Bana öyle geliyor ki Süleyman Nuri ve Fuat Sabit, Rus Komünist Partisi'nin veya o günkü Sovyet devletinin Enver kartını oynamasmın bir parçası. Bu ancak böyle izah edilir. Ve ben Süleyman Nuri'nin iyi bir Bolşevik Partisi üyesi olduğunu düşünüyorum. O bunun parçası. Hasbelkader veya gerektiği için aynı zamanda ilk kurulan TKP'nin Merkez Komitesi'nin üyesidir. Bir şey fark ettirmez. O Rus Komünist Partisi'nin üyesidir. Moskova'ya bağlıdır. Orada başka bir kart oynanmaktadır. Bu Mehmet Emin ve Süleyman Sami, onlar birer ajandır. Onlar Suphi'yi götürme ve onu orada bir biçimde halletme planının bir parçasıdır. O planın başında kim var onu bilmiyoruz, o ayrı bir sorun. Ama bunlar aynı kategoride insanlar değildir. Birincisi bu. İkincisi, Süleyman Nuri anılarında, ilk okuduğumda bu belgeler yoktu bende, (Yavuz Aslan'ı kastediyor) sizin kitabınızı daha okumamıştım cahildim o konuda, beni çok etkiledi Süleyman Nuri.

Mete Bey sabahki oturumda dedi ki bu yayımlanan belgeler arasında Süleyman Nuri'nin sözünü ettiği ve bunun bu durumunun tartışıldığı MK belgesini bulamıyoruz dedi. Davet mektubu, vs. Süleyman Nuri hatta icat ettiği bu MK toplantısında herkes dönüşe evet derken bir tek kendisinin muhalefet ettiğini söylüyor. Bunun da aslının olmadığını biliyoruz. Burada bir dolap döndüğü açık da, Süleyman Nuri'nin...

Mete TUNCAY- Ahmet, böyle bir toplantının yapılmamış olduğu sonucuna varmaya hakkımız yok ama.

Ahmet KARDAM- Belgelerden çıkmıyor mu?

Mete TUNCAY- O senin tahminin,

Ahmet KARDAM- Tabii böyle bir mantık yürütüyorum.

Mete TUNCAY- Ama böyle bir toplantı yapılmadan hadi gidiyoruz dememiz de biraz zor. Tartışmadan nasıl gidilir!

Ahmet KARDAM- Belki yanılıyor olabilirim. Soru olarak anlayın lütfen söylediğim şeyi. Yani bence esas olarak Süleyman Nuri ve Fuat Sabit ile Mehmet Emin ve Süleyman Sami aynı kategoride değillerdir. Galiba, bence de çok kesin. Onlar Enver kartının bir parçasıdrrlar ve Bolşevik Partisinin unsurlarıdır.

Emel AKAL- Şimdi, ben aynı kategoride kesinlikle değerlendirilmemesi gerektiği konusunda hemfikirim. Ben Mustafa Suphi'nin öldürülmesinde istemeden de katkısı olmuş mudur diye bir soru sorarsak buna evet dedim. Enver Paşa kartıyla ilgili hiç alakası olmadığını düşünüyorum. Çünkü 1921'de Enver daha çok öne çıkarılmıştır. Yunan yürüyüşü olmuştur. Sakarya ile sıkıştırıldığında Mustafa Kemal ve hareketi gidiyor diye. Onun için, bakın şunu söylemek istiyorum. 20 Ocak 1921'de Anadolu'ya bir Komintern delegesi, heyeti gönderildi mi gönderilmedi mi diye Şark Şurasına yazı yazılıyor ve cevap geliyor "hayır göndermedik". Bakın tarih 20 Ocak 1921. Şark Şurası hayır biz böyle bir heyet göndermedik dediğinden 9 gün soma Suphiler öldürülülür. Neden Şark Şurası bu kadar rahat Suphiler hakkında? Çünkü Stasova başına beri Suphi ile çelişkisi olan bir insandır. Ta Galiyev ile olan ilişkilerinden dolayı 1918-19 günlerinden beri. Bu anlamda Süleyman Nuri'nin yazdığı bu aleyhte raporlar, Mustafa Suphi'ye yönelik iftiralar, bunlar çete, Çerkez diye. O sırada Anadolu'da Çerkez Ethem'le sorun çıkmış. Çerkezcilikle adamın alakası yoktur. Süleyman Nuri kişilik olarak her türlü suçlamayla bunların gözden düşürülmesini sağlama çabası içine girmiştir. Bunlardan dolayı acaba diyor insan. Bakın sübjektif niyetiniz ne olursa olsun objektif durumunuz, pek çok şeye yol açmış olabilir. Benim söylemek istediğim budur.

Rasih Nuri İLERİ- Burada bir şey ilave etmek istiyorum. Süleyman Nuri'nin hatıratını dikkatle okursak görürüz ki birçok tarih hatası vardır. Bazı olaylardan bahsediyor. O olaylarla o tarihin hiçbir alakası yoktur. Pek fazla belgesel veya özenle yazılmış hatırat değildir. Aklına geldiği gibi yazmış.

Ömer AĞIN- Usul hakkında bir şey söylemek istiyorum. Soru sormak isteyen arkadaşların ismini yazın, bir kargaşalık olmasm.

Emel AKAL- O zaman herkes soracağı soruyu yazarak buraya ulaştırırsa daha sağlıklı olacak.

Mehmet **PERİNÇEK-** İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri Devrim Tarihi Enstitüsü'nde araştırma görevlisiyim. Ben de iki senedir Moskova'da Marksizm Leninizm Enstitüsü SBKP Merkez Arşivinde çalışmalar yapıyorum. Esas çalışma alanım Türk-Sovyet Hükümetleri arasındaki ilişkiler olmakla birlikte TKP'ye dair veya Mustafa Suphilerin dönüşleri ile ilgili ben de çeşitli belgelere rastladım. İzin verirseniz o belgelerden birkaç şeyi bu konuda derinleşen arkadaşlara yararlı olur düşüncesiyle söylemek istiyorum.

Şimdi burada biraz önce tartışıldı. İlk oturumda Mete Bey de söylediler. Bir davetiye Ankara'dan geldi mi, çağrıldı mı diye. Ben arşivde yaptığım çalışmada Süleyman Sami ile Mustafa Kemal'in görüşmesinin zabıtlarını bulmuştum.

Emel AKAL- Burada da var. *(Dönüş Belgeleri* kitabını işaret eder)

Mehmet **PERİNÇEK-** Var mı, görmemiştim. Orada özellikle Mustafa Kemal'in Süleyman Sami'ye söylediği şu önemli. Diyor ki: TKP heyeti kesinlikle toplu olarak Türkiye'ye gelmesin. Gelecekse temsilcisini göndersin, kesinlikle bir örgütlü kuvvet olarak Türkiye'ye girmesinler diyor. Buradan bir davetin olmadığı açık olarak ortaya çıkıyor. Şunu da ekliyor. Sovyet Rusya bizimle ilişki kurmak istiyorsa sizin aracılığınızla değil doğrudan bizimle ilişki kursun, diyor. Dolayısıyla Ankara'da bir iki başlılığın çıkmaması isteminden dolayı bir tereddüt vardı. Aynı tereddüt Enver Paşalar için de vardı. Ankara Enver Paşaların da Türkiye'ye girmesini istemiyordu. Dolayısıyla gelen heyet Sovyet büyükelçiliğinin heyetiyle Türkiye'ye gelir. Ankara'ya rağmen Türkiye'ye geldiklerini bu görüşme zabıtlarından anlayabiliyoruz. Yine diğer bir tartışma konusu oldu burada. Yahya Kahya'nın öldürülmesiyle Mustafa Suphilerin öldürülmesi arasında bir bağlantı var mı şeklinde konuşuldu. Ben tabii Yahya Kahya'nın esas öldürülme sebebinin şu olduğunu düşünüyorum: Sakarya savaşı öncesinde Enver Paşa'nın Yahya Kahya'ya gönderdiği bir mektubunu ele geçiriyorlar. Enver Paşa bu mektupta Yahya Kahya'ya şunları söylüyor; Ankara zor duruma düştüğü zaman, savaşta yenilmeye başladığı zaman siz Trabzon'da bir birlik, ordu hazırlayın. Ben Trabzon'a gizlice geleceğim, onun sıradan bir askeri gibi Ankara'ya yürüyeceğim, bir hükümet darbesiyle onları indireceğiz, şeklinde.

Emel AKAL- Bu dönemde mitingler oluyor zaten, yürüyüşler yapılıyor.

Mehmet **PERİNÇEK-** Evet, evet. Bu nedenle Yahya Kahya'nın öldürülmesinin sebebinin bu olduğu düşünülebilir. Yahya Kahya Enver Paşaya bağlılığından dolayı Mustafa Suphi'yi katletmiştir. Sovyet Rusya'nm desteğini alma ve rekabetler konusu burada ayrıntılı anlatıldı, bu nedenle değinmiyorum. Yine Enver Paşaya bağlılığından dolayı Ankara'ya karşı bir komploya giriştiği için öldürüldüğünü düşünüyorum. Yine bu Sovyet belgelerinde Mustafa Suphilerin katledilmesiyle ilgili ben bir isme rastladım, gösterilen. Mustafa Durak Beye. İsmi geçmemektedir. Erzurum mebusu. Özellikle onun Mustafa Suphilerin öldürülmesinde önemli rolü olduğu Sovyetler Birliği büyükelçiliği raporlarında geçmektedir. Bir de sizin biraz önce bahsettiğiniz bir Komintern heyeti Ankara'ya gelmiş midir dediniz?

Emel AKAL- Ankara değil, Trabzon'a.

Mehmet PERİNÇEK- Pardon, Trabzon'a. Trabzon üzerinden bir heyet geliyor Ankara'ya. Eşva yoldaş, Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Konseyi'nin temsilcisi olarak Eşva yoldaş Mustafa Kemal'le görüşmek için geliyor. Bekir Sami Beyle de görüşüyorlar. Bunun zabıtları da bende mevcut. Tam da Mustafa Kemal'le görüştükleri gün de 29 Ocak'tır. Mustafa Suphilerin katledildiği gündür. Bu görüşmede Eşva yoldaş ve Mustafa Kemal'le Mustafa Suphiler için konuşurken, Mustafa Kemal "Türkiye bir sosyal devrime hazır değil, Mustafa Suphilere karşı büyük tepki olduğu için kendilerini sınırdışı etmek zorunda kaldık onların güvenliği açısından" diyerek de böyle de bir diyalog geçmiştir. Bu da ilginç bir belgedir.

Son olarak şunu söylüyorum, gerek Sovyet gizli raporlarında, gerekse yazılarında sizin de özellikle bahsettiğiniz nokta hep eleştirilmiştir. Mustafa Suphilerin Türkiye'ye gelişlerinin yanlış olduğu, Türkiye'de kökleri olmadığı için yanlış yönlendirildikleri ve çeşitli provokatörler sayesinde, Süleyman Sami'dir, Mehmet Emin'dir, bu eleştirilmiştir. Biraz önce Rasih Nuri de söyledi. Mustafa Suphi'nin yazdırdığı bir rapor vardır Stalin'e. Bunu da Süleyman Sami aracılığıyla tabii yazdırdığı bir rapor. Orada, çok ilginç, bize yakın olan, Sovyet Rusya'ya, komünizme yakın olan Karabekir'dir, diyor. Mustafa Kemal değildir, diyor. Bu çok önemli, tamamen tersidir aslında.

Emel AKAL- Tamamen tersi değildir aslında. Karabekir'in son altı ayda yazdığı bütün mektuplarda Bolşevizmin ilanı, Bolşeviklerle ilişkiler vs, çünkü Karabekir o kadar idare-i maslahatçı bir adam ki bu tarafa karşı İttihatçı, bu tarafa karşı komünist filan. Onlar Karabekir'le ilişkide oldukları içindir.

Mehmet PERİNÇEK- Doğu cephesinin başında olduğu için. Ama siz Türkiye'de olsanız, ayağınızın yere basmasını istersiniz, benim söylemek istediğim bu. Tabii, iletişim kurduktan insan direkt Karabekir'dir. Mustafa Kemal ile birkaç mektup dışında ilişki kurulmamıştır. Bu Sovyet gizli raporlarında eleştirilmektedir. Hatta şunu söyleyeyim, bir Sovyet yetkilisinin 1960'larda anıları basılmıştır. Nikolay Raviç anılarında demektedir ki, bize çok kesin ve sert talimat verilmişti. Mustafa Suphilerin katledilmesiyle ilgili kesinlikle Ankara hükümetine bir eleştiri yapılmayacağı konusunda Moskova'dan talimat verilmişti, diye. Kendi anılannda da yazmaktadır. Teşekkürler.

Emel AKAL- *Dönüş Belgelerinde* var. Merkez Komitesi karar alıyor, bu konuda ses çıkarmayacağız diye.

Haluk YURTSEVER- Türkiye tarihinin, komünist tarihin çok önemli, hızlı ve çok yoğun yaşanmış dönemiyle ilgili, bunun karanlıklarını aydınlatmak için yapılan her türlü çalışma, katkı gerçekten çok değerlidir. Ben burada belirtilen her türlü bilgi ve bulguyu daha da didik didik edip bundan soma bu tür toplantılar yapıp ortaya koymalıyız diye düşünüyorum. Herhalde bu bilgi ve verilerin bir kısmı di-

rençli olup ayakta kalacaktır, bir kısmının da yanlış olduğu ortaya çıkacaktır.

Ben buraya bunu söylemek için çıkmadım. Farklı tarih anlayışları var. Ben bir tarihçi değilim ama benim paylaştığım tarih şudur. Evet, arkadaşlar da değindiler, belgelere, bilgilere dayanmalı tarih. Ama tarih bir belgeler ve hatta olgular toplamı değildir. Tarih çok dinamik bir disiplin. Burada olguların birbiriyle bağlantısı, hangi olguların işleneceği, hangi olguların dışlanacağı, bunların nasıl ortaya çıkarılacağı, bununla ilgili teorik bir ön modelin olup olmadığı bütün tarihçi arkadaşlar için ciddi bir sorun.

Benim buradan gelmek istediğim sempozyumun esas mesajıyla buradaki bilgiler arasındaki ilişkilerdir. Ben şu izlenimi edindim, birçok bilgi var, bu bilgilerin çoğu incelenmesi gereken, didiklenmesi gereken bilgiler. Ama sempozyumun genel başlığı 1920-21 'ler Türkiyesi ve Mustafa Suphilerin Dönüşü. Bu ikisi arasındaki ilişki ve konuştuğumuz bir siyasal tarih olduğuna göre bunun siyasal bağlantısının kurulmadığı kanısındayım. Bu ilişkinin kurulmadığı toplantının da eksik bir toplantı olacağını düşünüyorum. Ben bu bağlantıyı konuşmacılar gibi geniş zaman kullanarak kullanmayı istemiyorum çünkü bütün bu toplantıya saygısızlık olur. Ama birkaç soruyla birkaç bağlantı noktasının izninizle altını çizmek istiyorum.

Şimdi arkadaşlar, 1917 ile 1922 arası, dünya tarihinin son derece önemli, tüm dünyayı sarsan bir dönemidir. Rasih Nuri'nin dediği gibi 1922'lerde Varşova önünde Kızıl Ordu'nun püskürtülmesi öncesiyle soması arasında çok fark vardır. Bütün dünyayı, Türkiye'yi derinden etkileyen çok büyük bir devrimdir. Bu devrimin bulunduğu coğrafya, ona yakın yerlerde ve bütün dünyada yarattığı etkiyi, ideolojik, siyasal ve düşünsel etkiyi hiç hesaba katmadan bu süreçlerin anlaşılabileceğini ben düşünemiyorum. Türkiye komünist hareketine, Eskişehir'deki teşkilatında kaç tane üye olduğuna dahi başka şekilde bakmak gerekiyor. Mesela şu sorular hiç dile getirilmedi.

1921 Ocak ayı ile Mart ayı arasında Türkiye'de siyasal bir saldırı veya siyasal bir operasyonun içine giren tek olay Mustafa Suphilerin öldürülmesi mi? Bakalım buraya. Türkiye'de, Anadolu'da Yeşil Ordu var. Yeşil Ordu herhalde bilinçli, materyalist komünistlerden oluşmuyor ama Bolşevik devriminin doğrudan etkisi altında kurulmuş son derece açık.

İkincisi, Mecliste Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası var. Bunun adaylarından Nazım Bey, Mustafa Kemal'in muhalefetine rağmen İçişleri Bakanı seçiliyor. Ve komünistler Anadolu'daki ve yurtdışındaki kadro birikimlerini biraraya getirerek 10 Eylül 1920'de Türkiye Komünist Partisi'ni kurmuşlardır. TKP'nin programını belirlemişlerdir. Ulusal kurtuluş mücadelesine katılmak ve enternasyonal proletaryanın bir parçası olarak görevlerini yerine getirmek gibi bir hedef çizmişlerdir. Şimdi bütün bu bilgiler ve bulguların içinde bunların elbette ki bağlantıları yeniden yapılabilir ama bu dikkate alınmadığı zaman, bu ilişkiler kurulmadığı zaman öyle bir tablo çıkıyor ki, bir yandan Mustafa Suphi'nin kişiliği neredeyse doğduğundan 1917'ye kadar didik didik ediliyor ama 1917'de ve 1920 10

Eylülünde TKP'yi kuran ekibin bu misyonu, Türkiye'de Anadolu devriminin o dönem yaşadığı o büyük altüst oluş içinde oynamaya aday olduğu rolün ne olduğu ve bunun neden önlendiği. Arkadaşlar bunun önlenmesi, emrin kimin ağzından çıktığı önemli değil, hiç önemli değil. Bunu zaten komplo teorisiyle açıklamak durumunda değiliz. Sayın Mete Tuncay sabahki oturumda söyledi, kanaatimce Kazım Karabekir bunu örgütlemiştir, Ankara da reddetmemiştir, kabullenmiştir. Öyle veya böyle. Burada olan bir ulusal kurtuluş mücadelesine, Rus Ekim Devrimi'nin büyük etkileri altında yaşanmakta olan bir ulusal kurtuluş mücadelesine komünist bir önderliğin, komünistlerin bu mücadeleye katılarak aynı zamanda sınıf mücadelesini yürütme isteklerinin ve iradelerinin ve bunun örgütlenmiş somut biçiminin o günkü burjuva hükümet tarafından siyasal tasfiyeye uğramasıdır, bu siyasal tasfiye eğer bir realiteyse bu cüretli adımı atan, Türkiye'de ulusal kurtuluş mücadelesine ve aynı zamanda işçi sınıfının iktidar mücadelesine katılmak üzere gelen Mustafa Suphilerin esas siyasal fonksiyonunu burada aramak gerekir. Bunları söylemek ihtiyacı hissettim. Teşekkür ederim.

Emel AKAL- Haluk arkadaşa teşekkür ediyor ve aynen katılıyorum. Ama bunlar zaten biliniyor kabul ediyorum, o elde bir diye düşünüyorum. Şimdi artık detay, gün, olgu, ne yaptı, ne etti, bunlara eğilmek gerek diye düşünüyorum.

Ömer AĞIN- Benim sorum Yavuz Beye. Öncelikle böyle bir kitap, böyle bir araştırma yaptığınız için teşekkür ederim. Gerçekten, bunu yürekten söylüyorum. Objektif bir belge toplama. Kişisel düşünceniz sizi ilgilendirir. Bu teşekkürü bir de şunun için yapıyorum. Sizin Bakü'deki arşiv çalışmanızdan soma Bakü'deki devlet arşivlerinin daha düzenli hale geldiğini gördüm. Yani orada hem belgelerin toparlanması, hem de Türkçeleştirilmesi açısından bir mesafe kat edildiğini gördüm. Bir de bunun için teşekkür ediyorum. Sorum şu: O dönem Türkiye'de Mustafa Kemal ve arkadaşlarının, Türkiye'de türdeş etnik temele dayalı bir uluslaşma yöntemi seçmelerinde Mustafa Suphi, komünist partisi ve genel anlamda da Sovyet devletinin payı var mıdır, etkisi var mıdır? Yani Mustafa Kemal'in türdeş bir uluslaşmayı seçmesinde Mustafa Kemal'i etkileyen, onları bu yöne yönlendiren ideolojik ve politik etkiler var mıdır? Yaptığınız araştırmalarda buna rastladınız mı? Teşekkür ediyorum.

Yavuz ASLAN- Teşekkür ederim. Özellikle arşivler için söylediklerinize.

Ömer AĞIN- Pardon, şunu da söyleyebilir miyim? Bunu cevaplarken Mustafa Kemal'in Kuvayı Milliye Diyarbakır şubesine gönderdiği mektup, Erzurum ve Sivas Kongrelerini dikkate alarak, konuşup tartışılan düşüncelerin karara alınmasını dikkate alarak cevap vermenizi rica ediyorum.

Yavuz ASLAN- Azerbaycan'daki arşivlerle Türkiye'deki arşivlerin ilişki kurması konusunda katkılarda bulundum. Kurulan bu ilişkiler sonucu, tarihimizle ilgili birçok belge, Azerbaycan'dan Türkiye'ye getirildi ve Cumhuriyet Arşivi'nde bu belgeler araştırmacıların hizmetine sunulmuş durumdadır. Ben de

Azerbaycan arşivlerinden çok yararlandım ve bilinmeyen birçok belgeye ulaştım. Bunlan zaman zaman yayınlıyorum.

Ömer Bey'in sorusuna gelince; Türk Ulusal Kurtuluş Mücadelesini incelediğimizde, bir program çerçevesinde hareketin yürütüldüğünü görmekteyiz. Bu süreçte Sovyet Rusya'daki gelişmelerin önemli bir etkisi vardır. Mustafa Kemal hareketi başladığında Sovyet Rusya, yönelinebilecek tek alternatifti. Bu nedenle ilk günlerden itibaren Bolşeviklerle ilişki kurulması ön planda tutulmuştur. Elbetteki Bolşeviklerin emperyalistlere karşı yürüttükleri propagandanın ve halklara yönelik açılımlarının da bu sırada Anadolu'da ulusal hareketi yönetenler üzerinde tesiri olmuştur.

Bu dönemde bir taraftan Anadolu'ya gelen Bolşeviklerle görüşmeler yapılırken, diğer taraftan Mustafa Kemal, Halil Paşa, Fuat Sabit vs. kişileri Bolşeviklerle ilişki kurmak üzere Kafkasya'ya göndermiştir. Ayrıca Karakol Cemiyeti de Bolşeviklerle irtibat sağlayacak, Baha Sait'i Bakü'ye göndererek, Bolşeviklerle anlaşma zemini aramaya yönelmiştir.

Emel AKAL- Kesinlikle. Yanlış anlaşılmaya yol açmayalım.

Yavuz ASLAN- Ayrıca biraz önce konuşan beyefendinin (Ahmet Kardam'ı kastediyor) görüşlerine-de katılıyorum. Fuat Sabit, Süleyman Nuri başka bir ekiptir. Yani Süleyman Sami ile onları kanştırmamalıyız. Süleyman Nuri, Mustafa Suphi'ye karşı çıkarken bu gücü kimden alıyor? Yani düşünebiliyor musunuz? Mustafa Suphi'ye karşı her şeyi söylüyor, hiçbir şey yapılmıyor. Merkez Yönetim Kurulu'nun hemen hemen hepsi Mustafa Suphi'nin yanında olmasına rağmen bir tek Süleyman Nuri karşı. Süleyman Nuri'nin TKF ile ilgili bilgileri Fuat Sabit'e aktardığı görülüyor, çünkü Fuat Sabit'in her şeyden haberi var ve bunlan Kazım Karabekir'e de bildiriyor. Şunun da belki söylenmesi gerekir. Fuat Sabit'i daha sonra nasıl görüyoruz; komünist olarak görüyoruz. Yani Mustafa Suphilerden soma Sovyetlerin elindeki kart Fuat Sabit. Fuat Sabit'e yapışıyorlar. III. Enternasyonal'in 3. Kongresi için Fuat Sabit'in delegeliği üzerinde inanılmaz baskı var. Bunların da gözden geçirilmesi gerekir. Belki genel olarak şuna geldiğimizde, her türlü aşamada Sovyet Rusya'nın özellikle, bakın bir yüzü evet, tamam devrim, komünizm vs ama diğer yüzü de çok açıklıkla söylemek gerekir ki, emperyalizm. Ben bunu söylüyorum, çünkü görüyorum. Ama katlinsiniz, katılmazsınız. Bakın Nerimanov'un, İbrahim Ebilov'a yazdığı bir mektubu var ve orada Bolşevik emperyalizminden bahsediyor. Çiçerin'i uyardık diyor ve Çiçerin'in aleyhinde rapor yazıyor. Mustafa Suphi şuna inanıyordu; Doğuda devrim olacaksa, bunu Doğulular yapmalı. Bunlar kendi ifadelerinde de var. Ve pek çok Doğulu komünist buna inanıyor. Ama Sovyet Rusya ve Komintern liderlerinin Doğudaki devrimin Doğululara bırakmak gibi bir niyetleri yok.

Yavuz ASLAN- Genel olarak etkisi vardır diye düşünüyorum.

Emel AKAL- Soruyu da yanıtlayalım.

Jale MİLDANOĞLU- Siz Fuat Sabit'i 1920'lerden sonrası ile görüyorsunuz. Ben öncesiyle ilgili bir şey söyleyeyim. Daha doğrusu sormak istiyorum. Şimdi Teşkilat-ı Mahsusa'dan bahsedildi. Fuat Sabit'in de içinde olduğu birçok isim saydınız, ben onları şimdi tekrarlamayayım. Bunlar 1914'te Teşkilat-ı Mahsusa'yı kurarak Anadolu'ya geçtiler. Anadolu'da bir görevleri vardı. Ben dikkatinizden kaçmış olduğunu düşünmüyorum. Biliyorsunuz 1914'ten sonra, 1915'te, 1916'da Anadolu'da kitle katliamları oldu. Ermeniler ve Rumlar katledildi. Ve bu katliamlarda Teşkilat-ı Mahsusa çok önemli görevler aldı. Onlar yönlendirdi ve üstlendi hatta. Bu saydığımız kişiler de Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Ermeni katliamında ismi geçen insanlar. Siz Fuat Sabit daha sonra Baku'ye geçti ve Süleyman Nuri ile bir araya geldi dediniz. Ben şimdi buradan yola çıkarak Süleyman Nuri'nin ve bizim ismini bilmediğimiz daha sonra TKP'li olan bir sürü insanın o dönemde, 1915'lerde 16'larda Ermeni ve Rum katliamlarına karşı ne yaptığını merak ediyorum. Bu Ermeni ve Rum katliamlarına katıldılar mı, rol aldılar mı? Neden bu soruyu sordum? İkinci soru geliyor. Mustafa Suphi'nin yanında bulunan bol miktarda paradan, altından, kıymetli taştan bahsediliyor. Acaba bunun kaynağı nedir? Katledilen Ermenilerden alman paralar olabilir mi?

Emel AKAL- Şimdi, 1915 Sarıkamış yenilgisinden sonra Sovyetler Birliği'ne harp esiri olmuş büyük sayıda asker vardır. Mustafa Suphi'nin...

[Dinleyicilerden biri]- Benim dedem de yedi yıl esir kalmış Sovyetler'de.

Emel AKAL- Şimdi bakın, Mustafa Suphi 1913'te Sinop'a yollanır, hapse. 1914'te Rusya'ya kaçar. O tarihte kesinlikle yoktur. Mehmet Emin ve Süleyman Sami'nin 1915-16-17'de nerede olduğunu bilemiyorum. Fuat Sabit, dediğiniz gibi 1915'te Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olarak Anadolu'da Ermeni tehciri sırasında doktordur kendisi, hastanelerde görevlidir. Nerededir, ne yapar bilemiyorum. Bunun dışında, Süleyman Nuri 1917'de teslim olmuştur. Ama ordudadır. Ermeni kıyımını gerçekleştiren kişiler daha çok Teşkilat-ı Mahsusa çeteleridir. Süleyman Nuri'nin bu faaliyet içinde olup olmadığını bilmiyorum. Mustafa Suphi'ye verilen altınlara gelince Taşkent'te verilmiştir. Hiç bağlantısı yoktur. 1915'te Ermeni mallarına el konmuştur ama bunlara bu tarafta el konmuştur, bu tarafta kalmıştır. Böyle bir bağlantıyı Süleyman Nuri veya Fuat Sabit açısından nasıl ilişkilendirdiniz anlamadım ama cevap aldınız sanırım.

Yavuz ASLAN- Ben de alakasını kuramadım hanımefendinin sorusunun ama ben size söyleyeyim...

Emel AKAL- Aklına gelmiş, aklına gelmiş.

Yavuz ASLAN- Mesela, Mustafa Suphi biliyorsunuz Azerbaycan'a geldiğinde çok çeşitli faaliyetler yapmıştır. Bu faaliyetlerden en güzeli de nedir biliyor musunuz, Bolşevik ordusu içinde bulunan Ermenilerin Türk bölgesinde yaptığı katliamları önlemek. Rapor vererek, Bolşevik ordusunda Müslüman bölgesinde gö-

rev yapan Ermenileri çıkarttırmıştır Mustafa Suphi. Bunu ilave edeyim. Ama sizin sorunuzun konumuzla uzaktan yakından ilişkisi yoktur.

Jale MİLDANOĞLU- Fuat Sabit'le ilgili.

Yavuz ASLAN- Nasıl bir ilişki ama?

Emel AKAL- Cevap verdik sanıyorum hanımefendi.

İsfendiyar EYYUBOĞLU- Tüm konuşmacılara teşekkür ederek başlamak istiyorum. Benim sorum Yavuz Beye. Yavuz Bey şöyle bir cümle kurdu: "Eğer Mustafa Suphi ve heyeti Ekim başında Türkiye'ye gelselerdi böyle bir olay yaşanmayacaktı," dedi. Ben kendi açımdan bu cümleyi okuyarak şöyle bir soru sormak istiyorum. Bu cümleyi şöyle okuyorum: Demek ki sorunun temelinde gelişin kendisi kadar Ekim ile Ocak arasında Türkiye'de ve uluslararası alanda değişen koşullar rol oynuyor. Bu değişiklikler Mustafa Suphi ve arkadaşlarının katledilmesinde ana faktörlerdir. Bu faktörler nelerdir? Sanıyorum bu faktörlerin birincisi artık 1920 Ekiminden soma komünizmin Ankara Hükümeti tarafından tehlike olarak görülmesi ve buna bağlı olarak, "yapacaksak biz yaparız" anlayışıyla yukarıdan aşağıya doğru anlayışıyla resmi TKP'nin kurulması ve bunun temsiliyetinin sağlanmaya çalışılması. İkincisi, olayı tam detaylarıyla bilmiyorum ama sonuçta AiSkara'ya Çerkeş Ethem'in saldıracağı ihbarı ya da kışkırtmasıyla diyeyim, Yeşil Ordu'yla hesaplaşma ve diskalifiye etme. Üçüncüsü de, buna bağlı olarak hem Meclis'te hem de siyaseten Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ile hesaplaşma ve politik olarak, bitirme anlayışıdır. Şimdi bu değerlendirmeler doğru mudur? Bu faktörler mi rol oynamıştır? Benim kişisel görüşüm bunlar. Diyelim ki, uluslararası faktörler rol oynamıştır ve esasen havayı değiştiren de budur. Yani verilen karar; komünistlerle hesaplaşma altta yatan neden. Bu konuda sizin görüşünüzü merak ediyorum.

İkincisi, politik olarak gelişin etkisi ne kadardır, konusuna yorum yapmak istiyorum. Mustafa Suphi ve arkadaşları Kars'a geldiğinde, Kazım Karabekir ile Mustafa Kemal arasındaki iki telgraf yazışmasında, Kazım Karabekir önceki politikaya uygun olarak, doğal olarak şunu yazar, "uygun bir refakatle Ankara'ya gönderiyorum," çünkü politika böyledir. Merkezde politikanın değiştiğinden bile haberi yoktur. Ankara'dan gelen cevap, onların nasıl geldiği, toplu mu geldiğiyle ilgili cevap değildir. "Şu anda Ankara'da durum müsait değildir," der. Teşekkür ediyorum.

Yavuz ASLAN- Tamamen katılıyorum. Kazım Karabekir Paşa, bunlarla ilgili ilk haberler geldiğinde Mustafa Kemal'e şunu bildirir. Biraz evvel beyefendinin söylediği gibi, "ben, bunları uygun bir refakatle Ankara'ya göndereceğim". Çünkü böyle planlanmıştır ama Mustafa Kemal karşılığında bir cevap yazar. Aynen şöyle: "Ankara'da komünist cereyanlar arzu hilafındadır." Çünkü Ankara'da TKP'yi kurmuştur, Halk İştirakiyun Fnkası çıkmıştır ortaya. Çerkez Ethem olayı veya diğer isyan olayları çıkmıştır ortaya. Elbette burada Mustafa Suphi, tek

veya bir-iki kişi gelseydi, gizlice veya çok basit yollardan gelseydi, Sovyet heyetiyle gelmeseydi yine Ankara'ya ulaşacaktı. Ben bu görüşteyim. Nasıl böyle toplu bir şekilde, bir taraftan 18 kişilik kafile Kars'a, 13 kişilik ekip Azerbaycan'dan Trabzon'a vs, daha önceden de gelenler var. Bunları hiç paylaşmadım. Ben bunların belgelerini yayınladım. Mesela Mustafa Suphi Türk Kızıl Alayı'nı genişletmek için bir seferberlik ilan ediyor. Kafkasya'daki bütün esirleri zoraki Kızıl Alay'm içerisine almaya çalışıyor ve Azerbaycan Komünist Partisi ve Hükümeti buna büyük destek veriyor. İbrahim Tali buna engel oluyor.

İbrahim Tali, Eliava ve Ordjenikidze nezdinde girişimlerde bulunarak bunu engelliyor. Yani o sayının artmamasının en büyük nedeni de Anadolu'nun müdahalesi. Yoksa Mustafa Suphi o sayıyı 3-5 binlere rahat ulaştırabilirdi. Bu atmosferde Anadolu buna engel oluyor. Yine biz bir belge yayınladık. Türk Kızıl Alayı Bakû'de resmi geçit yapıyor. Orada Azerbaycan Savaş Komiseri, adı Karayev. Diyor ki, "Türkiye'de inkılabı yapacak kuvvet budur." İbrahim Tali buna büyük tepki gösteriyor. Karayev bu ifadesini değiştirmek zorunda kalıyor. İbrahim Tali tüm bunları Anadolu'ya yazıyor. Siz Mustafa Kemal'in yerinde olun, işte Mustafa Suphi, Kafkasya'da büyük bir ordu topluyor ve onunla Anadolu'ya gelip idareyi ele alacak. Bu raporlarla net bir biçimde Mustafa Kemalin zihninde oluşturuluyor. Bundan soma artık bu kadar büyük bir ekibi Anadolu'da barındırmak tehlikeli görülüyor. Mesela, TKF Heyeti Kars'a geldikten sonra da Kazım Karabekir ile Hamit Beyin yazışmalarına bakınız, jföntem belirtiyorlar. İki yöntem var; ya sınır dışına çıkarılacak veya Anadolu'da belli bir yerde gözaltında tutulacaklar. Ama diyorlar ki, bu kadar büyük bir heyeti biz nasıl gözaltında tutacağız. O zaman ikinci yola gidiliyor. Ben, Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir'in bu heyeti katlettiklerine kesinlikle inanmıyorum. Niye inanmıyorum? Eğer Mustafa Kemal veya Kazım Karabekir yaptırsaydı yol Trabzon olmazdı. Neresi olurdu? Erzurum'dan Erzincan yolu ile gönderilirlerdi. İşte o boğazlardan birinde eşkıyalar saldırdı derler ve işlerini çok sessiz biçimde bitirirlerdi. O kadar büyük bir program yapılmıştır ki, bunun içinde askeri birlikler vardır, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri vardır, mülki idareciler vardır. Her tarafta Mustafa Suphi'ye gösterilecektir ki, halk sizi istemiyor. Bunun için teşkilatlar kurulmuştur. Mesela, Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti, komünizme karşı devlet destekli ilk sivil teşekküldür. Erzurum'da kurdurulmuştur bu. Kim kurduruyor. Bakıyoruz. Vali Hamit Bey. İnanılmaz bir çaba var, her tarafa telgraflar gönderiliyor, her tarafta Mustafa Suphi'lere karşı gösteriler yapılıyor. Büyük bir mücadeleye girişiliyor. Gösterilmek isteniyor ki, Anadolu'da halk sizi istemiyor. Ve burada Rusya ile de ilişkilerin bozulması arzu edilmediği için daha basit bir sebebe indirgeniyor olay. Bu sebep de bulunuyor. Mustafa Suphi ve arkadaşları, işte Bakû'de vs. Türk, Müslüman, savaş esirlerine eziyet ettiler ve onların idamlarına yol açtılar. Bakın sebep tamamen değiştiriliyor. Neden? Çünkü geçecekleri güzergah ve varacakları Trabzon, Bolşeviklerin de bulundukları yerler. En azından Trabzon'da Rusya Konsolosluğu var. Erzurum'da başka gelişmeler de var, onlara değinemedik zaman azlığından. Mesela *Dönüş Belgelerinde* Cevat Beyden bahsediliyor. Cevat Bey'e bakıyorsunuz, Cevat Dursunoğlu Bey, hani Erzurum Kongresi'nden hatırlayabiliriz. Kim gönderiyor

Bakü'ye, Cevat Dursunoğlu'nu? Karabekir gönderiyor. Peki Salih Zeki geldiğinde Salih Zeki'yi Albayrakçılara kim yönlendiriyor? Karabekir yönlendiriyor. Bakın ben arşivde bir dosyaya zor ulaştım. Adı neydi biliyor musunuz? "Hain Mithat" dosyası. Arşivde o kadar istedim vermediler. İznimin biteceği son gün ancak görebildim.

Mete TUNCAY- Hangi arşivde?

Yavuz ASLAN- ATAŞE arşivinde. Elimden geldiğince bu dosyadaki belgeleri kısa süre içerisinde taradım. Bakın İbrahim Tali'nin bir telgrafı var. Diyor ki, "Cevat geldi, burada, Bakû'de partiye katıldı ve ezelden beri de Marksistmiş," diyor. Ve sonuçta dönüyoruz bu rapor var ve bu Cevat Bey dönüyor Türkiye'ye, hakkında hiçbir işlem yok. Zavallı Mithat Beyi süründürüyorlar çünkü Kazım Karabekir ile ikili sıkıntılı ilişkileri var. Bunlan da Kazım Karabekir - Mustafa Suphi ilişkilerinde yayınladım. Mithat Bey, biz, diyor, ne yaptıysak ordunun emriyle yaptık, diyor. Bütün yayınlarımızı ordunun emriyle yaptık, diyor. Bakın Anadolu hakimiyeti Mustafa Suphileri harice çıkarmak için inanılmaz çaba harcamış ve onlara belirli şeyleri göstermeye çalışmıştır. Sizi halk istemiyor, o yüzden dışarı çıkmanız gerekir, diye. İşte orada her şey yerine oturdu. Her şey dediğim İttihatçılar. Çünkü Küçük Talat ve Nail Beyler Erzurum'a geliyorlar, Mustafa Suphiler hakkında rapor veriyorlar. Nereye gidiyorlar? Trabzon'a gidiyorlar. O dönem Trabzon'da inanılmaz bir İttihatçı ağırlığı var. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin başkanına bakarsanız, Barutçuzade Ahmet yine öyle. Enver Paşanın kartıdır Trabzon. Bir de şu ilginçtir. Şark Şurasında niye Mustafa Suphi yoktur? Hiç bu irdelenmiyor. Yani bu işin baştan beri en önde olan şahsı olan Mustafa Suphi neden Şark Şurasına alınmamış da İsmail Hakkı alınmıştır. Komintern liderleri tarafından İsmail Hakkı'nın ön plana çıkarıldığı ve Mustafa Suphi'nin dışlandığı gibi bir görünüm var. Ayrıca İsmail Hakkı'nın Fuat Sabit'e daha yakın olduğuna dair belirtiler var. Halbuki Fuat Sabit ile Mustafa Suphi'nin de büyük sıkıntıları olmuştur.

Bütün bunlan göz önünde tutmak lazım. Aynca şu konuyu da belirtmek gerekir. Bakü Kongresi sonucunda artık şu anlaşılmıştır ki, Ermenistan meselesinin hallinde Rusya yardımcı olmayacaktır. Bunu Türkiye halledecektir. Çünkü Türkiye en fazla bunu beklemektedir Bolşeviklerden. Bolşevikler bu konuda hiçbir yardım yapmadıkları gibi sizden toprak da istiyorlar Ermeniler için. Yani, Türkiye kendi başına kalmıştır. Bakü Kongrelerinin sonuçları alınıncaya kadar Bolşeviklerle Anadolu arasındaki ilişkiler, Fuat Sabit, Halil Paşa, Baha Sait, Mustafa Suphi vs. kişiler vasıtasıyla yürütülmüştür. Bundan sonra ise artık bir devlet gibi, Bakü'ye Memduh Şevket, Moskova'ya Ali Fuat, Tiflis'e Kazım Bey temsilci olarak görevlendirilerek, resmi temsilciler vasıtasıyla ilişkiler devam ettirilecektir. Böylece iki devletin karşılıklı yararları doğrultusunda gelişen ilişkiler söz konusudur. Bu süreçte TBMM Hükümeti, Sovyet Rusya ile bir ittifak antlaşması yapmak için çaba göstermiştir.

Balcınız ben Moskova Konferansı tutanaklannı çeviriyorum, belki yayınlayacağız

kısa bir süre sonra. Türkiye ittifak isterken Rusya hiçbir zaman buna yanaşmamıştır. Moskova Antlaşması, dostluk ve kardeşlik antlaşmasıdır. Ama Türk delegeleri, oraya giderken ittifak yapmak istiyorlardı. Rusya istemiyor bunu çünkü diğer taraftan da İngiltere ile ticaret antlaşması yapmak için görüşmeler sürdürüyor. Bunları da göz önüne almak gereklidir diye düşünüyorum. Teşekkür ederim.

Gamze TOKSOY- Haluk Yurtsever'in eleştirisine bu oturumda katılıyorum. Arka arkaya olaylar, kişiler, ülkeler arasında böyle geniş bir anlatım, yoğun bir konuşma o dönemin siyasal ve toplumsal olayları arasında benim bilgilerim Türkiye tarihiyle bağlantı kurmaya yetmiyor. İhtiyacımız olanın başka bir şey olduğunu düşünüyorum. Emel Hanımın söylediği gibi öyle, biz bunları hallettik, ayrıntılar üzerinde konuşuyoruz diye bir argümanın geçerli olduğunu sanmıyorum. En azından benim için böyle. Sorum Yavuz Beye olacak. Siz neden Mustafa Suphi üzerine akademik bir çalışma yapma gereği duydunuz. Bunun arkasından hemen şunu ilave edeceğim. Belgesiz bir hiçiz, dediniz. Belgesiz bir tarihin mümkün olmadığını söylediniz. Sanıyorum burada yazılı belgelerden bahsediyorsunuz, kendi çalışma malzemenizi de düşündüğümde. Epey uzun süredir belgelerle tarih yazımı ile ilgili çok sayıda çeviri kitapları oluyor, seminerler yapılıyor. Sempozyumlar, toplantılar yapıldı. Bu konuda vakıflar yoğun çalışma içerisinde ve alternatif tarih yazımı, tarih yazılırken farklı ne gibi kanıtlar kullanılabilir diye düşünen bir dönemden söz edebiliriz. Bu artık çok yabancı olduğumuz bir şey değil sanırım. Bunları söylediğimizde tarih objektif olarak yazılabilir mi? Biz geriden getirdiklerimizle, kişiliğimizle, inandıklarımızla, siyasal düşüncelerimizle, bütün bunların dışında mı akademik çalışma yapıyor, tarihsel belgeleri inceliyoruz? Böyle bir şey mümkün mu, objektif tarih yazılabilir mi?

Emel AKAL- Ben önce kısaca şuna değineyim. Arkadaşımın yaklaşımına tamamen katılıyorum. Çok yerinde bir eleştiri. Bana bir anda hakikaten ben ne yaptım sorusunu kendime sordurttu. Ama arkadaşımız şunu bilmiyor. Ben daha önce pek çok araştırmacı ve yazar tarafından söylenilenleri tekrar eden bir tebliğ sunmayı istemedim. Hemen hemen 30 yıldır, işte Haluk arkadaşın altını çizdiği gibi yorumlar yapılmaktadır. Burjuva Anadolu, komünistleri katletti diye. Ben TÜSTAV'm bastığı *Dönüş Belgeleri* kitabını, bu sempozyumun ana konusu olarak alıp, bu konuda tebliğ hazırlamak zorundaydım. Dolayısıyla eğer bugün şurada söylediklerim, eğer bu kitaplar olmamış olsa söyleyemeyeceğim şeyler. Onun için ben çok spesifik olarak Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı ve onun elindeki belgeler olmasaydı ve o belgeleri bir ekibin üç buçuk yıllık çalışması sonucunda basıp piyasaya sürmeseydi, bütün bu bilgilere ulaşamayacaktık. O zaman Haluk'un da söylediği gibi hiç bunları söylememize gerek yok ki. Yani sadece kuramsal bir tahlil yapar detayı hakkında hiçbir yorum yapmamıza ihtiyaç olmazdı. Evet, sizin söylediğiniz son derece önemli. Bunu atladığım için, en azından konuşmamın yüzde onunu, başlarken veya sonuçlandırırken kuramsal bir yaklaşım yapmam gerekirdi bu kesin. Bir ihtiyaç olduğuna göre en azından ama ben kendi adıma kendi gündemimin sizlere taşınması gibi bir hata işledim. Bir dahaki sefer buna dikkat edeceğim. Teşekkür ederim.

Yavuz ASLAN- Evet ben de bu konuda sizlere katılıyorum. Yani konular çok geniş. Bu sempozyumun çok daha geniş katılımlarla ve çok daha geniş konularla gelişmesi gerektiğini düşünüyorum. Yani bir sempozyum olarak katılımcı sayısı çok az. Böyle olunca ister istemez insanlar, daha kısa zamanda, orijinal neler var bunlan insanlara iletelim kaygısına kapılıyor. Oysa daha geniş katılımlarla, onlarca tebliğle çıksaydı, sizin arzu ettiğiniz o şey inanıyorum ki, yerlerine oturacaktı. Ama böyle bir format gelişmedi. İkincisi, ben belge derken, sadece arşiv belgelerini kastetmedim. Yani bütün verileri kastettim. O veriler olmadan siz bir hiçsiniz. Yani, rüya görerek, düşünerek, üreterek, bir filozof olarak tarih yazamazsınız. Tarih gerçekliktir. Olaylar bir biçimde cereyan eder. Tarihçinin görevi o olayı objektif olarak gerçeği ile ortaya koymaktır. Tarihçi geçmişin belgeleriyle olayı bütün yönleriyle bugün inşa eden insandır. Ondan sonra isteyen alsın onu kendine göre yorumlasın. Ama tarihçinin tarihi olaylara müdahale hakkı yoktur bana göre.

Gamze TOKSOY- Yalnız ben iki soruma da cevap alamadım. Birincisi, siz niçin bu konuları yazdınız. İkincisi de, kişiliğiniz dışında objektif olarak tarihi yazabileceğinize inanıyor musunuzdu.

Yavuz ASLAN- Konuşmamın başında buna ait bir iki şey söylemiştim. Beni konuya iten neydi? Ben Azerbaycan'a gittim. Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini araşmıyordum. Özellikle Sovyet dönemi dikkatimi çekiyordu. Her şey 1920'de kesiliyor. 1918-1920'yi herkes çalışıyor. 1920'den sonrası kesiliyor. Oysa 20'den sonra da Azerbaycan devleti var. Gerçekten çok önemli ilişkiler var. Daha soma onu yayınladık da biz. Türk-Sovyet ilişkileri üzerinde duruyordum. Mustafa Suphi önüme çıktı. Her şeyde Mustafa Suphi önüme çıktı. İster istemez o belgelerin içine girince Mustafa Suphi'ye yöneldim. Bir de önceden baktığım, belki de önyargılı olarak baktığım Mustafa Suphi yoktu önümde. Farklı bir Mustafa Suphi vardı. Karşımda vatansever, yurtsever bir Mustafa Suphi vardı. Mustafa Suphi'nin şahsiyetinin beni oldukça etkilediğini söyleyebilirim.

Elbette ki tarihçinin de mesaj verme hakkı vardır, ama olaylan aydınlatırken değil, sonuçta. Buna kesinlikle katılıyorum. Ben de elimden geldiğince bunu yaparım. Olayları objektifbiçimde aydınlatınm. Ama bir mesaj verilecekse bu topluma, onu sonuçta kendi fikrim olarak belirtirim. Ancak olaylara müdahale etmeden, belgelerin gösterdiği şekilde, gerçeği objektif olarak ortaya koymaya elimden geldiğince çaba gösteririm.

Hamdi MASKAR- Ben kısa konuşmaya çalışacağım. Bize söz hakkı biraz zor verildi Emel Hanım tarafından.

Ben Hamdi Maskar. 32 yıldır Almanya'da çalışıyorum. 1972 yılında işçi olarak gittim oraya. Babam halen ev ev dolaşan, duası alınmaya çalışılan, çocuklanmn hastalıklan için şeker okutulan Nakşibendi şeyhlerinden.

1972'de Almanya'ya gittiğimde, iki ay sonra orada kurulmuş olan bir Türk işçi

derneğine üye oldum ve dernek çalışmalarına başladım. Daha sonra Federal Almanya İşçi Dernekleri'nin, ATTF, vs biraz, bunlan kısa geçeyim zamanımız az, ve TKP'ye üye oldum. Şimdi burada gerek Rasih Nuri İleri ağabeyimiz gerek konuşmacı Yavuz arkadaşımız tarafından Mustafa Suphi'nin Paris'te öğrencilik yıllarında gazetelerde yazdığı yazılarda Türkçülük yaptığı konusuna değinildi. Almanya'da kurduğumuz ilk derneğin adı Çevresi Türk İşçileri Yardımlaşma Derneği'ydi. Daha sonra Türkiye Demokratik İşçı Dernekleri Federasyonu olduk. Daha sonra da Federal Almanya Türkiyeli İşçiler Dernekleri Federasyonu'nu kurduk. Bunu şunun için anlatmak istiyorum, Federal Almanya'da çalışma sürecinde yaptığımız kimi çalışmalarda, yazdığımız bildirilerde, bunları da araştırmacıların dikkatine sunacağız, orada da göreceksiniz ki, zaman içerisinde kısmi milliyetçilik yapılmıştır. Çünkü uğradığınız haksızlıklar, yabancı düşmanlığı iliğinize kemiğinize işlemiştir. Ücret farklılıkları, bugün insan haklarından dem vuran Avrupalıların bize uyguladığı eşitsizlikleri göz önüne aldığınızda yazacağınız bildiride, yapacağınız eylemde mutlaka etkileri olacak ve milliyetçilik olacaktır. Bu olayın doğası gereğidir. Ama son olarak Yavuz Aslan arkadaşımız benden önceki konuşmasında bunu vurguladı, Mustafa Suphi gerçekten saygıdeğer ve Rasih Nuri ağabeyimizin söylediği gibi, simgesel bir insandır.

Ben konuşmamı sununla bağlamak istiyorum. Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı bundan onbeş yıl önce, ondört yıl önce kurulma kararı aldığında elimizde hiçbir şey yoktu. Üç dört kişiyle yola çıktık. Bugün burada oturumun birinci bölümünde salonun dolu olması ve bu denli sevgili Mete Tuncay'ın ve isimlerini şu anda sayamayacağım diğer konuşmacı arkadaşların Vakfımızın sempozyumuna katılmalan beni gerçekten sevindirdi.

Ben Almanya'da TÜSTAV için evrakların toplanması, bir araya getirilmesi ve Türkiye'ye aktarılması konusunda, karınca kararınca demeyeyim, gücümün de üzerinde olanaklanmı seferber ederek çalışmalar yaptım. Bugün burada Mustafa Suphilerin bilimsel yanına ben değinmek istemiyorum, arkadaşlar anlattı. Bugün İstanbul'da Bilgi Üniversitesi'nin kürsüsünde bunları tartışmaya açabiliyorsak ne mutlu TÜSTAV'a diyorum. Ve buradan yönetim kurulumuza bir kez daha teşekkür etmek istiyorum. Bu denli güzel, bilinçli bilim insanlarına böyle tartışmalar yaptınp tartıştırdıklan için. Hepinize saygılar.

Emel AKAL- Başka söz almak isteyen var mı?

Naciye BABALIK- Ben şimdi bir bilim adamının sabah yaptığım bir konuşma üzerine bu kadar üzülmüş olmasına ben de üzüldüm. Ama burada bulunanlar da biliyor ki, sadece kendisine yönelik bir konuşma değildi o. Ama bir bilim adamı da, kendisi de farklı bir eserin, başkalarının da olabileceğini kabul etmesi lazımdı.. Bir bilim adamına da yakışan budur. Ben bu kitabını işte (Yavuz Aslan'ın kitabını gösteriyor), Çoruhlu'nun, Tevetoğlu gibi yazarların çoğunlukta olması nedeniyle bendeki izlenim budur.

Hatta baştan alayım, arkadaş geldi. Yavuz Bey, sabahki konuşmamda sizin üzül-

menize üzüldüm. Ama buna da üzüldüm. Benim sabahki eleştirim sadece size yönelik değildi. Sizin kitabınız şu anda yanımda, isminizi de yanlış söylediğim için üzgünüm ama Ankara'dan geldim, yorgunum. Kitabınızla ilgili bir soru sormak istiyorum. Çoruhlu'un, namı diğer Kurat'm anti-komünist yazar olarak tanınan Tevetoğlu'na fazla yer verildiğini düşünerek böyle söyledim. Böyle düşünüyorum, bu benim kişisel düşüncem. Bu nedenle beni tatmin etmedi.

Ancak şunu söylemek istiyorum, burjuva tarihçileri genellikle kişiler üzerine tarih yazar. Tarihsel koşulları dikkate almazlar. Ama tarihsel materyalizme inanmış olan tarihçiler, koşulların gelişimi, bu koşulların doğurduğu kişilerin tarihini yazar. Ben Mustafa Suphi'yi böyle düşünüyorum. Ve Mustafa Suphi'nin bu biçimde ele alınması gerektiğini düşünüyorum. Mesela sizin kitabınızda var, benim de yaptığım çalışmada bu belgeler var. Siz, Mustafa Suphi'nin Sosyalizm Cereyanları kitabının 5 Mayıs 1912'lerde basıldığını biliyorsunuz...

Emel AKAL- Bakın Naciye Hanım, bir argüman getiriyorsunuz, Sosyalizm Cereyanları adlı makalesi var Suphi'nin, bakınız tahrif ediyorsunuz.

Naciye **BABALIK-** Rica ederim, sözümü kesmeyin.

Emel AKAL- Bu yazıda sosyalizmi savunmaz Mustafa Suphi. Tam tersine, bnakın bunları, der. Siz makalenin tamamını okumadınız mı? Argümanınız yanlış.

Naciye **BABALIK-** Hayır. Hayn. Ben Mustafa Suphi'nin 1911'lerden itibaren sosyalizme, Marksizm'e açık olduğunu söylüyorum.

Emel AKAL- Öyle söylemediniz, sosyalist olduğunu söylediniz.

Naciye **BABALIK-** Diyalektik bütünlük içinde bizim de böyle geliştiğimizi, Türkiye gibi bir toplumda bunun bir kader değil bir gelişim çizgisi olduğunu vurguluyorum. Benim söyleyeceğim bu kadar. Bilmiyorum, benim sabahki konuşmamı dinlediniz mi? Yoksa size nakledildi mi? Ben sizin daha önceden de TÜSTAV Mütevelli Heyeti'ndeyken böyle bir öneri geldiğinde sizin kitabınızın, tek başına sizin kitabınız da değil, bu kitap yalnız sizin tarafınızdan anlatılacaksa, ben Mütevelli Heyeti'nde de söyledim, bir kurul oluşturalım, orada değerlendirelim. Eğer arkadaşımızı çağıracaksak öyle çağıralım diye önermiştim. İtiraz etmiştiniz. Nabi Yağcı arkadaşımız hatta itiraz etmişti. Söyleyeceğim bu kadar. Başarılar dilerim.

Yavuz ASLAN- Ben çok uzatmayacağım. Sadece şunu söyleyeceğim. İnsanların içine kapanarak bir yere gideceğine inanıyor musunuz? Yani çok çeşitli fikirler, görüşler dile getirilmezse ilim nasıl gelişir, bilimsel düşünce nasıl oluşabilir. Ben, kusura bakmayın, bir akademisyen için böyle bir düşünceyi yadngıyorum.

Emel AKAL- Böylece üçüncü oturumu kapatıyoruz. Teşekkürler.

Cihan ŞENOĞUZ- Değerli arkadaşlar, çok kısa bir kapanış konuşması, TÜSTAV adına. Başta değerli konuşmacılar olmak üzere Erzurum'dan, İzmir'den gelen sayın konuşmacılarımıza ve gelip izlediğiniz için, katıldığınız için tüm konuklarımıza çok teşekkür ediyoruz. Önümüzdeki dönem benzer etkinliklerde bulunmayı diliyorum. Bu akşam konuklarımızla birlikte Beyoğlu Çatı Restoranda bir yemeğimiz var. Soru soramayan arkadaşlarımız konuklarımıza orada soru sorabilirler. Teşekkürler.